

480
1940/4.

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
FILIALE GEORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

აკად. ნ. მარის სახელობის მნის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

VIII

თბილისი

1940

FILIALE GÉORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

BULLETIN
DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

VIII

ÉDITION DE LA FILIALE GÉORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

Тбилиси

1940

Tbilissi

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ ო ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

VIII

3731

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე აკად. ნ. მუსხელიშვილი

ბედაქვთია პრინტ. ს. ჯანაშია

БИБЛИОТЕКА
Академии Наук
УРСР

2186819

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. გ. ჩიტაია. ქვის კუბო ქვემო-ალმედან	1
2. შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801—1840 წწ.)	11
3. ილია აბულაძე. ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები. III. მარტვლობად თეკლასი	71
4. ს. ჯანაშია. აფხაზთა სამეფოს წარმოშობის დროისა და პირობების საკითხისათვის	137

С О Д Е Р Ж А Н И Е

1. Г. Читая. Каменный гроб из Квемо-Алме	1
2. Ш. Чхетиа. Система русского управления в Грузии	11
3. И. Абуладзе. Грузино-армянские филологические штудии. III. Мученичество Теклы	71
4. С. Джанашиа. О времени и условиях возникновения абхазского царства	137

8. ჩიბაია

ჰინს კუზო ჰენმო-ალმედან

ინტერესი თემისადმი, რომელიც ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს, ეთნოგრაფიულია, თუმცა კვლევის ობიექტი არქეოლოგიურია.

ჩვენი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ დაბეჭდა მორიგი ტომი „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“ თემაზე: მიცვალებულის კულტის გარდმონაშთები ხევისურებსა და მეგრელებში (მას. საქ. ეთნოგრ., ტ. III).

განყოფილების მიერ ამ თემაზე დაგროვილი მასალა იმდენად თავისებურ და ორიგინალურ ელემენტებს შეიცავს, რომ ინდოევროპეისტების მტკიცება, თითქოს წინაპრის კულტი ძველი ინდოევროპელების დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს¹, ადვილად ირღვევა. იმ თავისებურებებიდან, რომლებიც ამ კულტს ჩვენში ახლდა, აღსანიშნავია: ხევისურული „ხმით ნატირალები“ და სვანური „ლიფანალი“.

ჩვენს ადრინდელ ნაშრომში² აღნიშნული იყო „ლიფანალის“ ზოგიერთი თავისებურება, ამიტომ მას აქ არ ვეხებით, ვიტყვი მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას „ხმით ნატირალების“ შესახებ.

ხევისურულ მიცვალებულის კულტში დატირება რთული სახის მოქმედებას წარმოადგენს. ხევისურები მიცვალებულს დაიტირებდნენ როგორც „მუნჯად“ ისე ხმით. დატირება ხმით სამეგარი იყო—„მოთვლით“, „ძახილით“ და „ვმით“.

„მოთვლა“ უბრალო სახის ტირილია. ძახილით ტირილი ყველას შეეძლო, უკეთეს დატირების წესი ამათუიმ პირს ამ სახით დატირების ნებას რთავდა.

ვმით დატირების შემძლე კი მთელს სოფელში უკეთეს შემთხვევაში სულ ერთი ან ორი პირი იყო. ძახილის დროს სიტყვებს იძახდნენ ხოლმე, ხოლო ვმით ტირილის დროს ჰანგი და რითმა გამოჰყავდათ. ძახილი და საერთოდ ტირილი ხევისურეთში ყველას ყველაზე არ შეეძლო—წესი უკრძალავდა. მაგალითად, ცოლი ქმარს ვერ დაიტირებდა, ქმარი—ცოლს, ვერც მამა და დედა—შვილს, სანამ არ მოხუცდებოდნენ. რაც შეეხება ვმით დატირებას, ამ წესით ყოველ ქალს შეეძლო დაეტირა ყოველი მიცვალებული, ნათესაობისა და მოყვრობის მიუხედავად.

ვმით ტირილი შეიძლება უმათერესად მიცვალებულის „ტალავარზე“. როგორც კი დაჯდება ტალავართან ხმით მატირალი, მაშინვე სთხოვენ იტიროს ვმით. იგიც აიღებს ხანჯალს, თუ ვაჟკაცის ტალავარია, და იწყებს ხმით ტირილს.

¹ W. Koopers, Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde, Anthropos 1936, Bd. I, S. 14.

² ვ. ჩიბაია, ცხოვრების ხე ლაზურ ორნამენტში (იბეჭდება ვნიმკ-ის მთარგმნით, ტ. X).

ხმით მატირალმა ტირილის დროს შეიძლება აქოს მიცვალბული, შეიძლება იქ მყოფნი გამოაჯავროს კიდევ, ანუ როგორც ხევესტრები იტყვიან „გასენოს“¹. ხშირად ხმით მატირალი ხმით მატირალს შეეჯიბრებოდა ხოლმე.

ხმით მატირალი ტირილის დროს თხზავს „ლექსებს“ და მათ ტირილის მსგავსად მღერის. ამიტომ ხმით ნატირალების დახსოვება ძნელია. მიუხედავად ამისა საუკეთესო ხმით ნატირალები თაობიდან თაობაზე გადადიოდა და ხალხის მესხიერება მათ ინახავდა, როგორც წინაპართ მოსაგონარ ცხოველმყოფელ წყაროს.

ხმით ტირილის „ატეხა“, ე. ი. ვმით ატირება ხდებოდა ტირილის პროცესში (და—ძმაზე, დობილი—ძმობილზე ან სხვა მოკეთე—მოკეთეზე). „ტირიან ყინჩად“ ასე, რომ „მიცვალბულიც მოინდომებს“ ატირებას. ხმით მატირალი ცდილობს ატიროს ყველა საკუთარი შემოქმედებით.

სხვათა შორის, ვმით ტირილი მიღებული იყო მკვდრის გახსენების დროს, „თიბვის შამშაბათს“. ეს დღე იყო სოფლის პირველად გასვლის დღე სათიბად. მიცვალბულის ქირისუფალი მთელ სოფელს დაჰპატიებდა, ტაბლებს დაამზადებდა, ტალავართ გაშლიდა, ხმით მოტირალნი იტირებდნენ და სულის ხუცესი „სახელს დასდებდა“. ქირისუფალი „თიბვის შამშაბათს“ რომ გადაიხდიდა, შემდეგ სოფელს ნება ჰქონდა „ცელი ბალახში შეეტანა“. სოფელთან ერთად ქირისუფალიც მოსთიბავდა².

აქვე უნდა ითქვას, რომ ვმით ნატირალებს მღერიან თიბვის დროს, რასაც „გვრინი“³ ეწოდება⁴.

შრომის პროცესში ამ სახით მიცვალბულის მოგონების წესი ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში უნიკალურია და დღემდე უცნობი.

მოვიყვანთ ხმით ნატირალების ერთ-ორ მაგალითს.

შარმანაულზე ნატირალი

შარმანაულო შავარდნო,
მთიბელნი გიხარინაეო;
მთიბელ-მამკლისა სანაყროდაო,
დუშას ზისცვარში ხარშავლაეო.
ბევრაის ჯიჯვის გამგორესაო,
თოფსა ვირიმსა ზიდავლაეო;
მტრისა ბევრაის გამჯავრესაო,
წელზე ფრანგულსა იბამლაეო;
სტუმრის ბევრაის მასახურსაო,

¹ გასენვა—გამოჯავრება, გამოშორება. „სასენო“—გასაჯავრებელი, საწყენი, გამოსაშორებელი. ლექსის ეს ჟანრი ხევესტრეთში მდიდრადაა წარმოდგენილი.

² იხ. ენიმკის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში ნ. მაკალათიას და მ. ბაღიაურის მასალა: „მიცვალბულის კულტი არხოტში“.

³ საბას განმარტებით: „გვრინი საგლოელი კმაჲ, გვრინვა“. ასპირანტ ნ. რეხვიანშვილის ცნობით რაჭაში „გვრინის“ შესატყვისად იხმარება—„ზრუნია“.

⁴ იხ. ენიმკის ეთნოგრაფიის არქივში ლ. ბაღიაურის ხელნაწერი: „ხევესტრული ხმით ნატირალი“.

ტყავსა ქემხითა ხკერავლაეო,
ბევრაის მტრისა გამრიგესაო,
ენასა ბქეჩი ზიდავლაეო.

მზექალასგან ნატირალი მამუკაზე

ათათა ბიჭო ბალახაიო,
გამკვირებხარ სამუკაიო,
იმიტ კი უფრო გამიტრედლიო,
სკლატის ცმა არა იცოდლიო.
ლეგა ჩოვაი ჩაიციედიო,
გვერდზედა ქული გაიგდიო.
ალაღებულსა ღვეანი წყალსაო,
ვერ გასავალსა ცხენისასაო.
პირ-გამართულსა ღვეანი თოფსაო,
ვმაძალიანსა სიათასაო.
დაფხაებულსა ღვეანი ვმალსაო,
ფრანგულსა სისხლჩი დაჩეულსაო.

მაგრამ ქართველი ხალხის მიცვალებულის კულტის შემადგენელი კომპონენტები საყურადღებოა არა მარტო „ლიფანალით“ და „გვრინით“, არამედ სხვა ელემენტებითაც. ამ ელემენტებიდან ყურადღებას იპყრობს, სხვათა შორის, მიცვალებულის დამარხვის ფორმებიც. მიცვალებულის დამარხვის ერთ-ერთ საყურადღებო სახეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბო წარმოადგენს.

* * *

ქვის კუბო, რომელიც აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ღირექტორის ამხ. ხუსეინ კირისილოლის ინიციატივით იქნა გადმოტანილი ს. ქვემო-ალმედან¹ აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში 1938 წლის ნოემბერში და ამჟამად ამავე მუზეუმშია დაცული, — წარმოადგენს მთლიანი ტუფის ყუთს, რომლის სიგრძე 192 სმ, სიგანე უდიდესი 51 სმ, უმცირესი 45 სმ, სიმაღლე 27,5 სმ.

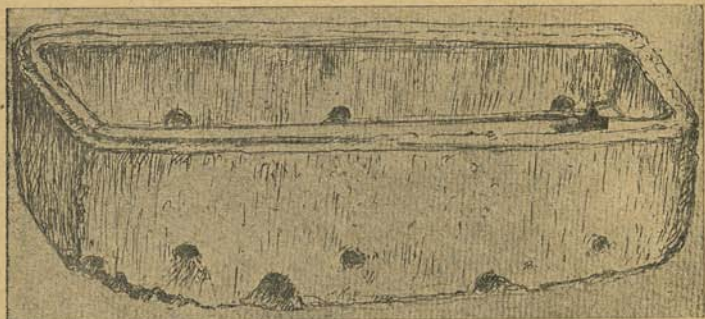
კუბოს ძირში თავთან აქვს ამაღლებული ადგილი სასთუმლად, სიგანით 17 სმ, ხოლო სიმაღლით ძირიდან 7,5 სმ. ამას გარდა, კუბოს ძირშივე შუაში გამოკოლავე ნაჩერეტი აქვს, $d=6$ სმ. კუბოს ნაპირი ამორანდულია იმ მიზნით, რომ მასზე ხუფი კარგად მოვიდეს. ამორანდულის სიგანე—5 სმ.

ზემოთქმულს უნდა დავსძინოთ, რომ კუბოს გვერდებზე ძირთან ორწყებად სამი ნაჩერეტი აქვს, სულ ექვსი, რომლებიც დამზადებული უნდა იყოს არა კუბოს გაკეთების დროს, არამედ შემდეგში, როდესაც კუბო გამოუყენებიათ წყლის ქურჭლად აბღესისათვის (სურ. 1).

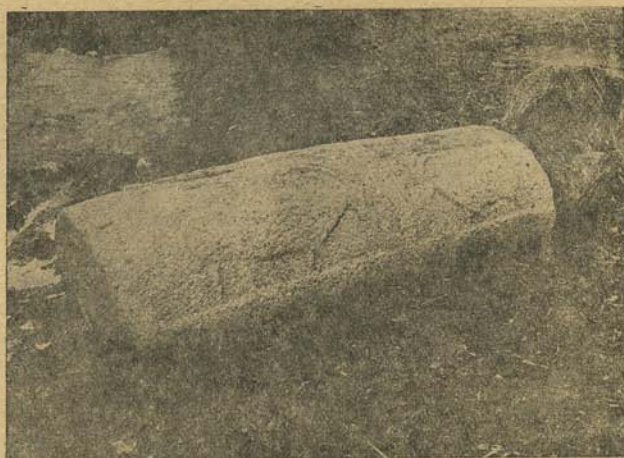
¹ ქვემო-ალმე ზემო აჭარაში, ხულოს მახლობლად.

კუბოს აქვს ორი ნაწილისაგან შემდგარი ბრეკჩიის ხუფი¹. პირველი ნაწილის სიგრძე 173 სმ, ხოლო სიგანე 60 სმ; მეორე ნაწილის სიგრძე—32 სმ, სიგანე—59 სმ. ხუფი მთლიანად თაღისებურია. მისი ნაპირები შიგნიდან ამორანდულია იმ მიზნით, რომ კარგად მოერგოს კუბოს (სურ. 2—4).

სურ. 1

სურ. 2

ხუფის მეორე ნაწილი პირველთან შედარებით სიგრძით პატარაა. ირკვევა, რომ ხუფისათვის კუბოს სიგრძის მთლიანი ქვა ვერ უშოვიათ, ამიტომ ხუფის

¹ როგორც კუბოს ხუფის, ისე კუბოს ყუთის ქვის ჯიშის გაარკვია ბათუმის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის მოადგილემ გეოლოგმა დ. მამფორიამ. მანვე აღნიშნა, რომ ეს ჯიშები მოიპოვება ადგილობრივ, ამ ცნობების მოწოდებისათვის გეოლოგ დ. მამფორიას მადლობას მოვახსენებთ.

პირველი ნაწილისათვის მეორე პატარა ნაწილი მიურგიათ. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. ხუფის მეორე ნაწილად გამოუყენებიათ ნახშიარი ქვა რომელიღაც ნაგებობიდან. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ხუფის ამ ნაწილს შიგნიდან ისრისებრი თალი აქვს (იხ. ჩანახატი 5¹). შეიძლება ეს ქვა ძველად ამათუიმ ნაგებობის ფანჯრის ან ნიშის ცად იყო გამოყენებული.

ამ დეტალთან ერთად საყურადღებოა, რომ ხუფის პირველი ნაწილის ზედაპირზე მის სიგრძე-სიგანეზე არშიაა ამოკვეთილი. არშიის სიგანე— 15 სმ; არშიებით შექმნილ არა თანაბარ განაყოფებში, ცალცალკე თითოეულში, ამოკვეთილია ცხოველები, ჯეირნები. დიდ განაყოფებში მოცემული

სურ. 3

ჯეირნები ზომით დიდია, შედარებით იმ ცხოველებთან, აგრეთვე ჯეირნებთან, რომლებიც მომცრო განაყოფებშია ამოკვეთილი. ცხოველები, ისევე როგორც არშიები, ამობურცვის ტექნიკითაა შესრულებული.

აქ მოცემული ცხოველები ჯეირნების სახისაა, განსაკუთრებით მათი თავისა და რქების მიხედვით. ამავე ცხოველების უკანა ნაწილი ცხვრის შთაბეჭდილებას სტოვებს.

აგრეთვე მნიშვნელოვანია, რომ ხუფის პირველ ნაწილს თავზე რგოლში ჩასმული, თანაბარ ტოტებიანი ჯვარი აქვს ამოკვეთილი. ეს სახე, თუმცაღა მკრთალად, მაგრამ მაინც გარკვევით ჩანს.

როგორც ირკვევა² ეს კუბო ას წელზე მეტია, რაც ქვემო-ალმელებს

¹ ჩანახატები შესრულებულია მხატვარ დურსულ იმნაიშვილის მიერ.

² ცნობები მომავლად აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მუშაკმა, ანდრია ღლონტმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვალეხდებით.

მიწაში უპოვნიათ სოფ. ქვემო-ალმეს იმ უბანში, რომელსაც „ნახუცარი“ ეწოდება. ამავე სოფელში შემდეგი უბნებია: „ნამარნივი“, „რიყვაძეები“ და „ციხის-ძირი“. „ნახუცარიში“ ეკლესია მდგარა, რომლის ნანგრევები ბოლო ხანამდე ყოფილა შემონახული.

პოვნისთანავე კუბო თავისი ხუფით ჯამეს ეზოში გადაუტანიათ და წყლის აუზად გამოუყენებიათ. კუბოს გაუკეთდა გვერდის ნაჩრეტები სათანადო მილებით. ამ აუზიდან მლოცველები მუსლიმანური რიტუალის მიხედვით აბდესს იღებდნენ. აქარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის ენერგიული მოქმედების გამო ეს შესანიშნავი ძეგლი ამჟამად მუზეუმშია დაცული.

* * *

ზემოთაღწერილი ძეგლის შემდეგი ანალოგები მოგვეპოვება: ა) საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიურ განყოფილებაში დაცულია ქვის კუბო, რომელიც ამავე განყოფილების საკატალოგო დავთარში აღწერილია ასე: „№ 1—27/1.“

სურ. 4

ქვის კუბო მოურგებელი სახურავით. სახურავი შუაზე გატეხილია. ზედ ჯვარისებრი ფორმის სალტა აქვს ამოკრილი. კუბოს ქვედა ნაწილს ერთი კუთხე მოტეხილი აქვს. ეს კუბო გადმოტანილია სიონის ტაძრის ეზოდან და კუთვნილება საეკლესიო მუზეუმს, ჩამოტანილი ყოფილა კათალიკოს კირიონის მიერ ურბნისიდან“.

ამავე ძეგლის შესახებ ე. საეკლესიო მუზეუმის ნაბეჭდ კატალოგში სწერია: „2. Гроб из цельного булыжного камня с разбитой каменной же крышкой, из Карталинии“, М. Джанашвили, Каталог предметам Церковного музея грузинского духовенства. Тифлис 1914, გვ. 60.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც საქ. მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების და არც ყ. საეკლესიო მუზეუმის აღწერილობა ზუსტი არ არის. საქ. მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების დავითის აღწერილობის მიხედვით ხუფი არ უნდა ეკუთვნოდეს ქვის კუბოს, სინამდვილეში კი ხუფი მორგებულია კუბოზე, კიდევ მეტი, როგორც ხუფის, ისე კუბოს ნაპირები ამორანდულია ერთი ვარედან, ხოლო მეორე შიგნიდან იმ მიზნით, რომ ისინი ერთიმეორეზე კარგად მოვიდნენ. ამასთანავე უნდა ისიც ითქვას, რომ გატეხილია როგორც ხუფი, ისე თვით კუბოს ყუთი. კუბოს ხუფს ისევე აქვს გადავლებული სიგრძე-სიგანეზე არშია, როგორც ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფს. ამ შემთხვევაში ანალოგი სრულია. აგრეთვე საყურადღებოა, რომ ორივე ხუფი თალისებრია. განსხვავებით ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფისგან, ურბნისის ქვის კუბოს ხუფს არავითარი სამკაული არა აქვს, გარდა ზემომოხსენებული არშიებისა. ორივე კუბო ზომითაც დაახლოებით ერთი და იგივეა.

ბ) ბორჯომის ხეივანში დგმული ქვის კუბო (იხ. სურ. 6). ეს კუბო, როგორც სურათიდან ჩანს, შესდგება ქვის ყუთისა და ქვისავე ხუფისაგან. თავისი ფორმით როგორც ერთი, ისე მეორე მსგავსია ქვემო-ალმეს ქვის კუბოსი. კიდევ მეტი, აქაც, ბორჯომის ქვის კუბოს ხუფს მთელს სიგრძე-სიგანეზე არშიები ჩასდევს. ეს კუბო XX საუკუნის დასაწყისში გადმოქუტანიათ სადგერიდან და სხვა ძეგლებთან ერთად მოუთავსებიათ ბორჯომის ხეივანში. 1922 წელს დიდ ნიაღვარს, როგორც ეს კუბო, ისე სხვა ძეგლებიც, წაუღვია. ამჟამად ამ ძეგლის მხოლოდ ფოტო-სურათია დარჩენილი.

გ) ქვის კუბო დილოში. ამ კუბოს მხოლოდ ყუთია დაცული. მოთავსებულია სოფლის შუაგულში წყაროსთან. ჩამოტანილია სოფლის მახლობელ მთიდან. კუბოს ჰქონია ხუფი, მაგრამ ის გაუტეხიათ გადმოქუტანისა თუ მიწიდან ამოღების დროს. ხუფის მცირე ნაწილი სოფელში გდია ქუჩის პირად¹. ამ კუბოს ყუთი ფორმითა და ზომით ქვემო-ალმეს, საქ. მუზეუმისა და ბორჯომის კუბოების ყუთის მსგავსია.

* სურ. 5

საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქვის კუბო მოიპოება აგრეთვე ქუთაისის მუზეუმში. ეს კუბო აღმოჩენილია არქიელის გორაკზე. მას ხუფი არა აქვს. ფორმით იგი განსხვავდება ჩვენ მიერ ზემოთაღწერილ ქვის კუბოებიდან. სამაგიეროდ, ამ უკანასკნელთა მსგავსი კუბოები დადასტურებულია დალისტანში და სომხეთში.

¹ ცნობები გადმომცა მეტეხის მუზეუმის სწავლულმა მდივანმა, დიდად პატივცემულმა ი. სონდულაშვილმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვხსენებთ.

დაღისტანში სოფ. ყალა-კორეიშას ნეკროპოლის ერთერთი კუბოს ხუფი იმავე სახისა თავისი ფორმით, როგორც ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფი. ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფი თაღისებრია. იგი ორნამენტებითაა შემკული. ორნამენტები ხუფს აქვს არა მარტო ზედაპირზე, არამედ თავზედაც. აქ გამოხატულია ცხოვრების ხის გვერდით ლომები და ფრინველები, არწივი და მის გვერდებზე ლომები¹. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფს აქვს ორნამენტი ისევე, როგორც ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხუფს. მეტად საყურადღებოა, რომ ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფზე მოცემული ცხოვრების ხის მოტივს ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფზე წრეში ჩასმული ჯვარი სცვლის. ეს ძველი დაღისტნის სხვა ძეგლებთან ერთად დაახლოებით X—XII საუკუნეებით თარიღდება.

სურ. 6

მაგრამ ანალოგები ამით არ განისაზღვრება. მეტად საგულისხმოა, რომ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ანალოგები მოეპოება სომხეთის ტერიტორიაზედაც: არბა-ჩაის აუზში კოხურ-ვანქის და ჯანის სასაფლაოებზე მრავლად მოიპოება ლუსკუმები, რომლებიც ალმეს ქვის კუბოს ფორმისანი არიან და ასევე შემკული ორნამენტებით². ეს საფლავის ქვები თარიღდება XV საუკუნის დასაწყისით.

¹ А. Башкиров, Искусство Дагестана, Москва 1931, таб. 32, 39, 40. ბაშკიროვი პირველ კომპოზიციაში მოცემულ ხეს უბრალო ხედ აღნიშნავს. არსებითად ეს ხე ცხოვრების ხეა, რამდენადაც იგი ლომებისა და ფრინველების კომპოზიციაში შედის. ეს მოტივი ცნობილია უძველეს ხნიდან (იხ. ამის შესახებ გ. ჩიტაია, ლაზური ორნამენტი).

² МАК, ნაკ. XIII, გვ. 96 და 97, სურ. 38 და 42.

ამ სახის საფლავის ქვებიდან საყურადღებოა იმავე არბა-ჩაის აუზში მდებარე გიდე-ვანქის ანუ გიდა-ვანქის¹ ქამატუნის მიხლობლად დაცული ლუსკუმა. ამ ლუსკუმის ერთ გვერდზე გამოკვეთილია ნადირობის სცენა. ნადირობის კომპლექსში, სხვათა შორის, მოცემულია ჯეირანიც, რომელიც რქების მოხაზულობით ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ჯეირანის რქებს მოგვაგონებს. გიდე-ვანქის ლუსკუმას მასზე მოცემული წარწერა ათარილებს XV საუკუნით (1441).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქვის კუბოების (ლუსკუმა, სარკოფაგი) გამოყენება უძველესი ხანიდან მომდინარეობს. იგი მოიპოება უძველეს ხანის ეგვიპტესა და წინა აზიაში, კერძოდ პალესტინასა² და მცირე აზიაში³. ამ ძეგლებზე უმეტეს შემთხვევებში სიმბოლური ხასიათის სახეები ამოკვეთილი: ცხოვრების ხე, მნათობები და სხვა სიუჟეტები. ამას ადგილი აქვს, როგორც დავინახეთ, დალისტინისა და სომხეთის ლუსკუმებზეც. ამასვე ვხედავთ ჩვენ იმერეთის საფლავის ქვებზე, რომელთა შესახებ მასალები შეაგროვა ენიმკი-ს ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ 1937 წ.

ამიტომ გამოირიცხული არ არის, რომ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხეფზე ამოკვეთილი სახეები სიმბოლური. დანიშნულებისა იყოს. კერძოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჯვარედინად გადავლებული არშია ცხოვრების ხის დეგრადირებული გამოსახულება იყოს, რომლის გვერდებზე ცხოველებია წარმოდგენილი, როგორც ამას აქვს ადგილი სხვა შემთხვევაში მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებით. ამის მაგალითს იძლევა სვანური სიმბოლური გამოსახულებები ლაქუნდირებზე⁴, სვანები ლიფანალის⁵ დროს რომ ხატავდნენ. საყურადღებოა, რომ სვანურ ლაქუნდირზე მოცემულ ცხოვრების ხესა და ცხოველებს თან ახლავს, როგორც მზის, ისე მთვარისა და ჯვრის გამოსახულებები.

ამიტომ სრულიად გასაგებია, რომ ჩვენ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხეფზე აგრეთვე ჯვარიც გვაქვს გამოსახული. რომ აქ ჩვენ უდავოდ ჯვარი გვაქვს მოცემული, ამას მხარს უჭერს ბორჯომის ხეივანში მდგარი მეორე ქვის კუბო, რომლის თავზე ამჟვარად ჩანს წრეში ჩასმული ჯვარი. როგორც ცნობილია, ჯვრის სახე თავისი წარმოშობით მზის სიმბოლოა⁶, რომელსაც შემდეგში ქრისტიანობა იყენებდა თავისი მიზნებისათვის.

ზემოთქმულის მიხედვით ცხადია, რომ ქვის კუბოების (ლუსკუმა, ტაგრუცი) ტრადიცია ძველია, თუმცა წინაისტორიული ხანის ქვის კუბოები ჩვენში დღემდე აღმოჩენილი არ არის. წინაისტორიული ხანის სამარხები საქართველოში ამ-

¹ MAK, ნაკ. XIII, გვ. 151, სურ. 85; Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, АКАК V, VI 2.

² G. Contenau, Les antiquités orientales, Monuments Hittites etc. Paris 1932, ტაბ. 30 (Sarcophages Palestines. Début norte ere).

³ R. Leonard, Paphlagonia; A. Baumeister, Denkmäler des klassischen Altertums, ტ. III; Perrot et Chipiez, Histoire de l'art dans l'Antiquité I-IV.

⁴ ლაქუნდირი—ტიხრი, რომელიც გამოყოფს სახლის საცხოვრებელ ნაწილს ცხოველების სადგომიდან.

⁵ მიცვალებულთათვის განკუთვნილი ხანიერი დღეობა.

⁶ გ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ხეცსურული ორნამენტი, გვ. 11—12.

ქამად შემდეგი სახეებითაა ცნობილი: თალიანი ქვის ნაგებობა, ქვის ყუთები, ქვევრები და აგურისა და კრამიტის ნაგებობა¹. გარდა ამისა, აგრეთვე დამოწმებულია თიხის კუბოები (იხ. საქართველოს მუზეუმის, ზუგდიდისა და ფოთის მუზეუმების კოლექციები).

საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილი ქვის კუბოები დათარიღებული არ არის.

სამწუხაროდ, ყველა ქვის კუბო შემთხვევითაა ნაპოვნი. ამის გამო არ არის ცნობა მათი ინვენტარის შესახებ, არ არის დადგენილი მათი ადგილმდებარეობა და გარემოცვა. ეს გარემოება მეტად აძნელებს მათ დათარიღებას. ურბნისის, სადგერის და ქვემო-ალმეს ქვის კუბოების შესახებ შეიძლება გარკვევით ერთი რამ ითქვას, სახელდობრ ის, რომ ისინი ქრისტიანული ეკლესიების გალავანში არის აღმოჩენილი. ეს გარემოება თავისთავად სათანადო მათითებას იძლევა ამ სახის ძეგლების ეპოქის დასადგენად. ის ფაქტი, რომ ერთი სახის ქვის კუბოები (ფორმით, ორნამენტით—წრეში ჩასმული ჯვარი, არშია) დადასტურებულია დიდიმდინარე დარეჯანის, ურბნის-სადგერზე გავლით, ქვემო-ალმემდე—უთუოდ ამ ძეგლებისათვის გარკვეულ ეპოქას გულისხმობს. ეს ეპოქა ამ მხარეების საქრისტიანო ერთობის დროის იმ მონაკვეთზე უნდა მოდიოდეს, როდესაც მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში შედიოდა მესხეთი და ზემო-აჭარა. როგორც ცნობილია, მცხეთის საკათალიკოსოს უფლებები ზემო-აჭარაში დონდალოს ხიდის ხაზით ისაზღვრებოდა². ეს ეპოქა თარიღდება დაახლოებით X—XIV საუკუნეებით. ვარაუდით ამავე საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბოც.

ამ თარიღს მხარს უჭერს შემდეგი გარემოება. ერთი მხრით ამავე სახის ქვის კუბოებს ჩვენ ვადასტურებთ როგორც დალისტანში (თარიღდება X—XII საუკუნეებით), ისევე სომხეთში (XV საუკ.). აღსანიშნავია, რომ სომხეთის ერთ-ერთ დათარიღებულ (1441 წ.) ლუსკუმაზე გამოკვეთილი ჯეირანი სტილით ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ჯეირანის მსგავსია.

მეორე მხრით უნდა ითქვას, რომ სადგერის ქვის კუბო დადასტურებულია იმ არეში, რომელსაც ეკუთვნის ცხვისისა და ცხენის სახის საულავის ქვები. ამ სახის საულავის ქვების გავრცელების დღემდე ცნობილი არეალია ქართლის ნაწილი, წალკა, ჯავახეთი, მესხეთი და სომხეთის ნაწილი. საულავის ქვების ამ სახის ერთი ნაწილი შეიძლება დათარიღდეს XIII—XVI საუკუნეებით³. არაპირდაპირად ეს მონაცემიც გამოდგება ქვის კუბოს დათარიღებისათვის.

ზემოთ ჩვენ მიერ მოცემული თარიღი პირობითია, რამდენადაც ამჟამად მეტად მცირე მონაცემები გვაქვს ზუსტი თარიღის დასადგენად. იმ მიზნით, რომ გაირკვეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს თარიღი, საჭიროა პირველ რიგში შესწავლილ იქნას ქვემო-ალმეს ქვის კუბოსთან დაკავშირებული კომპლექსი („ნახუცარის“ არქეოლოგიური ვახხრა) და ახლადაღმოჩენილი ამ სახის ძეგლები გამოკვლეული იქნას მეცნიერული სიზუსტითა და არქეოლოგიური ვახხრების მოთხოვნილებების დაცვით.

¹ ივ. ჯავახი შვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 7—8.
² Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре, СПб. 1878.
³ შტრ. გ. ჩიტიია, გუდარეხისა და პიტარეთის საულავის ქვები, საქართველოს მუზეუმის შიამზე, ტ. II, გვ. 111.

შ. ჩხებიძე

რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში¹
(1801—1840 წწ.)²

1

საქართველო XIX საუკუნის დასაწყისისათვის, როგორც ცნობილია, მთლიან სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს არ წარმოადგენდა. ის შესდგებოდა ორი სამეფოსა (ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები) და ოთხი სამთავროსაგან (აფხაზეთის, საშეგრელოს, გურიისა და სვანეთის სამთავროები). ამასთანავე ბოლო საუკუნეებში საქართველო დროგამოშვებით მეზობელ მუსლიმანურ სახელმწიფოების ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა: აღმოსავლეთი საქართველო ირანის, ხოლო დასავლეთი საქართველო—თურქეთის დამოკიდებულებაში.

თვითეული დასახელებული ერთეული საქართველოს შემადგენლობაში მხოლოდ ნომინალურად იგულისხმებოდა, ფაქტიურად კი ყოველი მათგანი „დამოუკიდებელ“ სახელმწიფოს (სამეფოს ან სამთავროს) წარმოადგენდა და თავისი საკუთარი სახელმწიფოებრივი აპარატისა და მმართველობის მქონე იყო³. ეს სახელმწიფოებრივი აპარატი და მართვა-გამგეობის წესი თვითეულ მათგანში იმ სპეციფიკურ და თავისებურ პირობებზე ემყარებოდა, რომლებიც

¹ თავი გამოუქვეყნებელ შრომიდან: „რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში XIX საუკუნეში“.

² მმართველობის ცნება ფართო გაგებით ჰგულისხმობს სახელმწიფოებრივ მშენებლობის სხვადასხვა დარგის წარსამართავად განკუთვნილ იურიდიულ ნორმათა და პრაქტიკულ ღონისძიებათა ერთობლივობას, ვიწრო და სპეციფიკური გაგებით კი მმართველობის ცნების ქვეშ იგულისხმება გარკვეულ მიზნისა და პრინციპების საფუძველზე მოწყობილი, ადმინისტრაციული აპარატი, რომლის დანიშნულებას შეადგენს სახელმწიფოს ინტერესების უზრუნველყოფა მის შიგნით. ორივე შემთხვევაში მმართველობა კლასობრივ ხასიათს ატარებს და იმ კლასის ინტერესებს ემსახურება, რომელიც სახელმწიფოშია გაბატონებული და რომელიც, მაშასადამე, ძალა-უფლების საჭეთმპყრობელია.

ეს ჩვენი წერილი (და მისი გაგრძელება) წარმოადგენს მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში შემოღებულ ადმინისტრაციულ (სამოქალაქო) მმართველობის მოკლე ისტორიულ მიმოხილვას უკანასკნელი გაგებით და განკუთვნილია ჩვენი შრომის „საქართველოს ისტორია, XIX საუკუნე“-ს შესავალად.

³ 1790 წელს საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დადებული შეთანხმება, რომელზედაც ხელი მოწერილი ჰქონდათ ერეკლე II, სოლომონ II, გრიგოლ დადიანსა და სვიმონ გურიელს, მდგომარეობას ფაქტიურად არ ცვლიდა.

ადგილობრივად არსებობდა, მაგრამ მმართველობის სისტემა თავისი არსებითი მხარეებით საერთოდ მთელს საქართველოში ძირითადად ერთიდაიგივე იყო იმ გარემოებასთან დაკავშირებით, რომ მთელს საქართველოში ამ დროს ერთიდაიგივე სოციალ-ეკონომიური წესწყობილება არსებობდა¹: საქართველოში ამ დროს არსებული ფეოდალურ-ბატონყმური წესწყობილება თავისდა-თავად ჰგულისხმობდა ამ წესწყობილებასთან შეფარდებულ მმართველობის ერთიან სისტემას, რათქმაუნდა, იმ გავლენის ნიშნებით, რომელიც უნდა გავრცედა ამ სისტემას ძალაუფლებურად საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდის მანძილზე სიუზერენულ მუსლიმანურ სახელმწიფოთა მმართველობისაგან: აღმოსავლეთ საქართველოში—ირანისაგან, ხოლო დასავლეთ საქართველოში—თურქეთისაგან².

სახელმწიფოებრივი აპარატი, მმართველობის წესი და საერთოდ ხელისუფლება ფეოდალურ საქართველოში, ზოგადად რომ ვთქვათ, თავისი სოციალური შინაარსითა და პრინციპული თვისებებით, არსებითად ისეთივე ხასიათისა უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევც, როგორც საერთოდ ყოველ ფეოდალურ სახელმწიფოში. საქართველო წარმოადგენდა ამ დროს საერო და სასულიერო სენიორთა ლენურ სახელმწიფოს, რომლის სათავეში ფეოდალი მეფე (ანუ მთავარი—სამთავროში) და ეკლესია იდგა. თვითელი ასეთი სენიორი (თავადი)³ თავის სამფლობელოში სრული ბატონ-პატრონი და დამოუკიდებელი მმართველი იყო. ზოგჯერ ის თვით წარმოადგენდა სამართლის გამჩენსაც და აღმასრულებელ ხელისუფლებასაც. მეფისადმი (ან მთავრისადმი) დამოკიდებულება ფეოდალისა თვითეულ სახელმწიფოებრივ ერთეულის ფარგლებში დამყარებული იყო იმაზე, თუ რას წარმოადგენდა თავისი მდგომარეობით ესა თუ ის ფეოდალი: რამდენად უფრო ძლიერი და შეძლებული იყო ფეოდალი, იმდენად მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა მას მეფეს არ დამორჩილებოდა, და ბირიქით, რამდენად სუსტი და უძლური იყო ის, იმდენად უფრო იძულებული იყო ის მეფის სუვერენული უფლება ეცნო და მისი ნების ამსრულებელი ყოფილიყო⁴.

მაგრამ, რათქმაუნდა, მეფის ხელისუფლება და მისი სუვერენული უფლება ამის გარეშეც არ იყო სავსებით ნიადაგს მოკლებული: ის ემყარებოდა, მრავალსაუკუნოვან ტრადიციის გარდა, ერთის მხრივ იმაზე, რომ მეფე (რომელიც თვით ფეოდალი იყო) თანასწორთა შორის, ე. ი. სხვა ფეოდალთა შორის,

¹ ამას გარდა საქართველო ამ დროს, ისევე როგორც მანამდე, გარემოცვის და გარეშე სამყაროს მიმართ ერთ კულტურულ მთელს წარმოადგენდა.

² მხედველობაში გვაქვს უმთავრესად ირანის გავლენა აღმოსავლეთ საქართველოზე და თურქეთის გავლენა დასავლეთ საქართველოზე, თორემ ირანს ნაწილობრივი გავლენა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოზედაც და თურქეთს—აღმოსავლეთ საქართველოზედაც.

³ ქართლ-კახეთის სამეფოში 1783 წელს ითვლებოდა 62 თავადის გვარი (24 კახეთში და 38 ქართლში) და 317 აზნაურის გვარი (B. Иваненко, Гражданское управление Закавказьем, გვ. 6, 7).

⁴ ამ საკითხის (ფეოდალურ ურთიერთობის საკითხის) ოდნავ ვრცლად განხილვა ამჟამად ჩვენს მიზანს არ შეადგენს. მსურველს მივუთითებთ ნ. ბერძენიშვილის ახლახან გამოსულ საყურადღებო ნაშრომზე: „მიმოხილვა ფეოდალურ ურთიერთობის განვითარების ისტორიიდან საქართველოში“ (რუსულ ენაზე), თბილისი 1938 წ.

სწორედ როგორც ფეოდალი, უფრო ძლიერი იყო, ხოლო მეორე მხრივ კი იმაზე, რომ დანარჩენი ფეოდალები, ურთიერთშორის ერთიანობისა და თანხმობის უქონლობის გამო, მეფეს გაერთიანებულად ვერ უპირისპირდებოდნენ.

ამას გარდა მეფეს (ან მთავარს), სხვა ფეოდალთაგან განსხვავებით, გაცილებით უფრო ძლიერი შეიარაღებული ძალა და ადმინისტრაციული აპარატიც გააჩნდა, ვიდრე თვითეულ მთავარს, და ამ აპარატის საშუალებით მეფე თავის უფლებას ასე თუ ისე მთელს სახელმწიფოზე ავრცელებდა. ასე, მაგალითად, თუ ჩვენ იმ ხანის მდგომარეობას ავიღებთ სანიშნოდ, რომლის შესახებ ზემოთ ვლაპარაკობდით, ე. ი. XVIII ს. დასასრულს, — გიორგი მეფეს, რომელიც უფრო უძლური მეფის განსახიერებას წარმოადგენდა, ვიდრე სხვა რომელიმე მისი წინამორბედი მეფე საქართველოში, დაქირავებულ ჯარის გარდა¹, სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა მთელი შტატი ჰყავდა თავის კართან. ასევე იყო საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროშიც.

სახელმწიფო აპარატისა და კარის მოხელეთა საკითხი XVIII საუკუნის საქართველოში ჯერ შესწავლილი არ არის² და ამ საკითხის³ ოდნავ ვრცლად განხილვა ამჟამად ჩვენს მიზანს არც შეადგენს, მაგრამ მაშინდელი მდგომარეობა, ჩვენს თემასთან დაკავშირებით ზოგადად რომ მოვიგონოთ აღმოსავლეთ საქართველოს მაგალითზე, შემდეგნაირად შეიძლება წარმოვიდგინოთ⁴.

სახელმწიფოებრივი მმართველობა საქართველოში დანაწილებული იყო ასე თუ ისე ცალკე დარგებად⁵ და თვითეულ დარგს მიჩენილი ჰყავდა სპეციალური მოხელე. უზენაესი ხელისუფლება სახელმწიფოში ეკუთვნოდა მეფეს, რომელიც „განუსაზღვრელი“ უფლებით იყო აღჭურვილი. მეფის შემდეგ უმაღლეს თანამდებობად სახლთუხუცესის თანამდებობა ითვლებოდა⁶; სახლთუხუცესი ამ დროს მმართველს ნიშნავდა; ქართლ-კახეთის სამეფოში სულ ორი სახლთუხუცესი ითვლებოდა (ქართლისა და კახეთისა). სამხედრო საქმეს სახელმწიფოში საერთოდ მეფე განაგებდა, მაგრამ ამ საქმის უშუალო

¹ გიორგის თავის კართან ჰყავდა ლეკთაგან შემდგარი ჯარი 1200 კაცამდე, რომელთაც 30 მან. ეძლეოდათ თევში (თითოს), ხოლო ვრეკლეს დროს დაქირავებულ ლეკთა ჯარის რიცხვი კიდევ უფრო მეტი იყო (Н. Дубровин, История войны, I, 2, გვ. 212).

² ამ საკითხზე, ამჟამად, რამდენადაც ვიცით, ნაყოფიერად მუშაობს პროფ. ნ. ბერძენიშვილი.

³ საკითხის გაცნობისას (ცალკეულ შემთხვევაში) ჩვენ ვსარგებლობდით აკად. ივ. ჯავახიშვილის კონსულტაციითა და მითითებით, რისთვისაც მცოვან მეცნიერს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

⁴ ჩვენ აქ ვასახელებთ მხოლოდ უმთავრეს კარის მოხელეებს, რომელნიც ამავე დროს სახელმწიფო მოხელეებიც იყვნენ. უფრო დაწვრილებით ამ მოხელეების, მათი უფლება-მოვალეობისა და სარგოს შესახებ — დასტურლამალი (პ. უშიკაშვილის რედაქტორობით. 1885 წ., ტფილისი) და აგრეთვე აკად. ივ. ჯავახიშვილის ქართული სამართლის ისტორია, II, ტფილისი (განსაკუთრებით გვ. 73 და შმდ.).

⁵ სახელმწიფოებრივი მმართველობის დიფერენციალი დარგებად ამ დროს, რათქაუნდა, არ იყო ისე დახუსტებული, როგორც ეს ამჟამად წარმოიდგინება, ან როგორც ეს ძველად იყო (XII—XIII) საქართველოში (იხ. ქვემოთ).

⁶ დასტურლამალი, გვ. 76; Акты, II, გვ. 40.

გამძღოლად სარდალი ანუ სარდარი ითვლებოდა; მას ჰყავდა თანაშემწე, რომელსაც სარქარდარი, ან სარქარ-ბაში ეწოდებოდა¹; ქართლ-კახეთში სულ ხუთი სარდალი ითვლებოდა: 1. მეწინავე, 2. მემარჯვენე, 3. მემარცხენე, 4. მეფის დროშისა და 5. ქიზიყის მოურავი²; სარდლისა და სარქარდარის ხელქვეითნი იყვნენ: მიმბაში, ან მინბაში—ათასის თავი³, პუნსედ-ბაში—ხუთასის თავი⁴, იუზბაში ან უზბაში—ასის თავი⁵, დაღბაში ან დღღბაში—ათასთავი⁶ და ფანჯაბაში—ხუთის თავი⁷; დაქირავებულ ჯარის უფროსად ყულარ-ალასი ითვლებოდა⁸, ხოლო მეფის მცველთა (ქეშიკთა) უფროსად—ქეშიკჩი-ბაში⁹; მანდატურთუხუცესის¹⁰ თანამდებობის ამსრულებელს ეშიკ-ალა-ბაში ეწოდებოდა¹¹, ხოლო იასაულთა¹² უფროსს—ყორ-იასაულ-ბაში¹³; წესრიგის საქმე და ნასაყების უფროსობა ნასაყჩი-ბაშს ჰქონდა დაკისრებული¹⁴, ხოლო მსაჯულთა უფროსობა—მდივანბეგს¹⁵; დასასრულ, საბოქაულო საქმე და ბოქაულთა უფროსობა ბოქაულთუხუცესს ჰქონდა დაკისრებული¹⁶.

მეფის კართან როგორც სასახლისა და ამავე დროს სახელმწიფოს მოხელენი ითვლებოდნენ: სასახლის მმართველი სახლთუხუცესი¹⁷, მეფის

¹ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII, ტფილისი 1895 წ., გვ. 336; *Акты, Кавк, I*, გვ. 194; ვახტანგ VI, დასტურლამალი, ტფილისი 1886 წ., გვ. 69, 182 (პ. უშიაკაშვილის რედაქტორობით).

² *Акты, II*, 39; შდრ. В. Иваненко, *Гражданское управление*, გვ. 11; Н. Дубровин, *История войны*, I, 2, გვ. 207.

³ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 39; დასტურლამალი 178.

⁴ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁵ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 42; დასტურლამალი, გვ. 48 და 184.

⁶ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁷ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁸ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; დასტურლამ. 34, 188.

⁹ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 42.

¹⁰ აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, 1928 წ. გვ. 157—160.

¹¹ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, 194; II, გვ. 42; დასტურლამალი, გვ. 14, 169.

¹² ვახტანგის სამართლის მიხედვით (მუხ. 4) იასაული ორგვარი იყო: 1. განაჩენის ამსრულებელი და 2. გამოძიებელი, გამოძიებელი. (ვახტანგის კანონები, რუსულ ენაზე, ბაქრაძის რედაქტორობით, 1887, გვ. 4).

¹³ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 41; დასტურლამალი, გვ. 42.

¹⁴ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; შდრ. *Акты, II*, გვ. 42.

¹⁵ დასტურლამალი, გვ. 56—58.

¹⁶ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194, დასტურლამალი, გვ. 14, 16; შდრ. *Акты, II*, გვ. 43.

¹⁷ პ. იოსელიანსა და *Акты*-ს სახლთუხუცესი კარის მოხელეთა შორის ჰყავთ დასახლებული (პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты, I*, 194), ხოლო აკად. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით კი სახლთუხუცესი XVIII საუკუნეში მმართველს მნიშვნავდა და, როგორც ვთქვით, ამ დროს ორი სახლთუხუცესი ითვლებოდა მეფის კართან: 1. ქართლის სახლთუხუცესი და 2. კახეთის სახლთუხუცესი. ამ დროს სახლთუხუცესი, როგორც ჩანს, ითავსებდა პროვინციის მმართველსა და ხელმწიფის კარის მმართველის ფუნქციებს და ამიტომაც ვასახლებობთ აქ ამ თანამდებობას მეორეჯერ (იხ. ზემოთ).

მრჩეველი—ვეზირი¹, „უსტართმწერალი“ (ს. ორბელიანი)—მდივანი², (მდივნები ჰყავდათ სარდალს, სახლთხუცესს, ყულარაოასს, მდივან-ბეგს და სხ.)³, ძღვენას (ფეშქაშის) აღმწერი—ფეშქაშევისი ან ფეშქაშევისი⁴, ანგარიშის მწარმოებელი მოხელე—მუსტაფა ანუ მუსტაფა⁵, მოლარეების უფროსი—მოლარეთხუცესი⁶, სახელმწიფო ბეჭდის მცველი—ნაზირი⁷, მეჭურჭლე (მნე)—მოლარე⁸, სალაროს მწერალი—სალაროს მჭურბი⁹, მწერალი—მუშრები¹⁰, სურსათის მიმცემი მოხელე—თუშმალი¹¹ და იარაღის კეთების ზედამხედველი—სალაროს ნაზირი¹².

მეფის კარს და უშუალოდ ცენტრალურ ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ, როგორც სახელმწიფო დაწესებულებები, თავიანთი შტატით: 1. თოფხანა—სამხედრო საქურველთა და იარაღთა სახლი¹³, 2. ზარაფხანა—ფულის მოსაჭრელი სახლი¹⁴, 3. დავთარხანა—წიგნთ და არქივთსაცავი¹⁵, 4. სტამბა, 5. ნალარხანა—მომღერალთა და მუსიკალურ ინსტრუმენტთა სახლი¹⁶ და სხვა.

ადმინისტრაციული დანაწილების მხრივ ქართლ-კახეთის სამეფო დაყოფილი იყო სამოურაოდ. სულ ქართლ-კახეთში 12 მთავარი სამოურაო ითვლებოდა: 1. ტფილისისა, 2. ქიზიყისა, 3. თუშეთისა, 4. ხევსურეთისა, 5. ფშავისა, 6. შამშადილისა, 7. ბორჩალოსი, 8. ბამბაკისა, 9. გორისა, 10. თელავისა, 11. საგარეჯოსი და 12. სურამისა¹⁷; მაგრამ ამათ გარდა თვითეული სამოურაო თავის მხრივ უფრო წვრილ სამოურაოდ იყოფოდა. სულ ქართლში 38, ხოლო კახეთში 32 ასეთი სამოურაო ითვლებოდა¹⁸. სამოურაოს სათავეში მოურავები იდგნენ. მოურავობა, ისევე როგორც საერთოდ ყოველგვარი სახელმწიფო მოხელეობა, უმეტეს შემთხვევაში მემკვიდრეობითი იყო, ყოველ

¹ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; АКТЫ, I, გვ. 194; დასტურლამალი, გვ. 32.

² პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; АКТЫ, I, გვ. 194; დასტურლამალი, 49—50.

³ დასტურლამალი, გვ. 176.

⁴ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 84.

⁵ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 63—64, 178.

⁶ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 59, 179.

⁷ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 60 (ვახტანგს მოლარეების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი).

⁸ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 80.

⁹ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 179.

¹⁰ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, გვ. 194; დასტურლამალი, გვ. 34.

¹¹ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 43, 64, 65.

¹² პ. იოსელიანი, გვ. 305; მეთოფეთა შესახებ იხ. დასტურლამალი, გვ. 62.

¹³ პ. იოსელიანი, გვ. 307; დასტურლამალი, გვ. 33.

¹⁴ დასტურლამალი, გვ. 24, 68 (დასტურლამალში ლაპარაკია მხოლოდ დავთარხანის სასულის სარგოს გარიგების შესახებ).

¹⁵ პ. იოსელიანი, გვ. 305; დასტურლამალი, გვ. 66.

¹⁶ პ. იოსელიანი, გვ. 336; АКТЫ, I, 194.

¹⁷ პ. იოსელიანი, გვ. 330—333; АКТЫ, I, 194.

შემთხვევაში გარკვეულ გვარებსა და სახლებზე იყო დამტკიცებული, მაგრამ მეფის იურისდიქციის ექვემდებარებოდა¹.

მოურავებივე ედგნენ სათავეში ქალაქებს. მოურავის მეორე პირად ქალაქში მამასახლისი ითვლებოდა, მაგრამ XVIII ს. დასასრულისათვის ეს თანამდებობა თითქმის საესებით გაუქმებული ჩანს. ის ამ დროს უკვე შერთებული იყო მეორე საქალაქო თანამდებობასთან—მელიქთან²; ხოლო მელიქი ქალაქის თავად ითვლებოდა და ის ქალაქში უმთავრესად ვაჭრობისა და ხელოსნობის (ამქრობის) საქმეს განაგებდა. ქალაქის „პოლიციის“ სათავეში ნაცვალ იდგა, მაგრამ ის ამავე დროს „ხორაგეულობის ვაჭრობისა და ბაზრის ზედამხედველ მოხელე“-დაც ითვლებოდა. მას ექვემდებარებოდნენ ქალაქის იასაულები, ასასები, ქეთხუდები, გზირები და სხვა წვრილი მოხელენი³.

ყველა ზემოთდასახლებულ სახელოთა და მოხელეთა ფუნქციები და უფლება-მოვალეობანი განისაზღვრებოდნენ ნაწილობრივ ვახტანგ VI კანონთა კრებულებით და მისივე დასტურლამალით, ნაწილობრივ და უმთავრესად კი ზნე-ჩვეულებებითა და ადათ-წესებით⁴. განსაკუთრებით ეს ითქმის დიდ თანამდებობის პირთა და კარის მოხელეთა შესახებ. ყოველ შემთხვევაში XVIII საუკუნის დასასრულის საქართველოს მეფის კარის გარიგების შემცველ ძეგლს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ხოლო რაც შეეხება ვახტანგის დასტურლამალს⁵—ის, მართალია, სისხლის სამართლის ნორმებთან ერთად, სამოქალაქო სამართლის ნორმებსაც შეიცავდა და მოხელეთა უფლება-მოვალეობასაც განსაზღვრავდა, მაგრამ, ჯერ ერთი, ვახტანგის დასტურლამალი უკანასკნელი თვალსაზრისით (ე. ი. მოხელეების უფლება-მოვალეობათა განსაზღვრის თვალსაზრისით)

¹ კარის მოხელეები ჰყავდათ აგრეთვე: ა) საქართველოს დედოფალს, ბ) საქართველოს კათალიკოსს და გ) დიდ ფეოდალებსაც; ამ მოხელეთა სახელწოდება, სარგო და გარიგების წესი მეფის კარის წაბაძით იყო დადგენილი (АРМЫ, II, გვ. 38—43).

² დასტურლამალშიც მელიქი და მამასახლისი ერთ (გაერთიანებულ) თანამდებობად ჩანს (დასტურლამალი, გვ. 124); ამის მიზეზით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ორი თანამდებობა გაერთიანებული იყო ჯერ კიდევ XVIII ს. დასაწყისშიც; თუმცა მეორე შემთხვევაში დასტურლამალი მამასახლისის ცალკე იხსენიებს და მელიქს კიდევ ცალკე (გვ. 85). ამის მიხედვით კი გამოდის, რომ ამ დროს (XVIII ს. დასაწყისში) მამასახლისის თანამდებობა ჯერ კიდევ გაუქმებული არ ყოფილა.

³ საქალაქო დაწესებულებათა და მოხელეთა შესახებ იხ. „საქართველოს სიძველენი“, II, გვ. 522—531. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII, გვ. 336; დასტურლამალი გვ. 23, 33, 85, 86, 91, 124 და სხვ.; АРМЫ, I, გვ. 194; II, გვ. 43.

⁴ არსებობს ცნობები, რომ საქართველოში ცალკეულ მოხელეთა და სახელოსათვის (მაგალითად, პოლიციისათვის, მოსამართლეთათვის, მოურავებისათვის) ცალკე დებულებები და წესები იყო შემუშავებული, მაგრამ მრავალ მათგანს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

⁵ ვახტანგის დასტურლამალი შედგენილია მაშინ, როდესაც ვახტანგი გიორგი XI ირანში გაწვევის გამო ქართლის მმართველი იყო, 1704—1711 წწ. (დასტურლამალი, პ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, გვ. IV; აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ტფილისი 1928, გვ. 73).

უმთავრესად ქართლს ჰგულისხმობდა¹. მეორეც, ეს დასტურლამალი ფაქტიურად საგაღმდებლოდ არ ითვლებოდა, ყოველ შემთხვევაში ხშირად არ სრულდებოდა.

ასე ითქმის ვახტანგის კანონთა კრებულის (კოდექსის) შესახებაც, რომელიც ზოგიერთ შემთხვევაში დასტურლამალის შევსებასა და განვითარებას წარმოადგენს: ვახტანგის კანონებიც ფაქტიურად ყოველთვის არ სრულდებოდა. ამას ემატებოდა ისიც, რომ ვახტანგის კოდექსი, მიუხედავად თავის მაღალირსებისა და (იმ დროისათვის) ჰუმანურ პრინციპებისა, ზოგჯერ წინააღმდეგობის შემცველი იყო: იმის გარდა, რომ ის ქართულ იურიდიკულ ნორმებთან ერთად სხვა ქვეყნების ასეთივე ნორმებსაც შეიცავდა² და ეს ნორმები ერთიმეორეს ხშირად არ უდგებოდნენ, თვით ცალკე აღიღებულ ქართულ კანონებში და სხვა ქვეყნების კანონებშიც ცალკეულ დებულებებს შორის წინააღმდეგობა არაიშვიათი იყო. ეს გარემოება, თავისთავად იგულისხმება, ვახტანგის კანონების ზუსტად დაცვის შემთხვევაში, ფართო შესაძლებლობას სტოვებდა ამ კანონების თავისებურად გაგებისათვის და აგრეთვე თვითნებობისა თუ ბოროტმოქმედებისათვისაც მოხელეთა მხრივ, მით უფრო, რომ საქმის გარჩევა და სასამართლო პროცესი საქართველოში ამ დროს ხშირად ზეპირად წარმოებდა³.

ასეთი იყო ზოგადად ის მართვა-გამგეობის წესი და ადმინისტრაციული აპარატი, რომლის საშუალებით წარმომართებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ცხოვრება XVIII საუკუნის დასასრულისათვის. ასეთივე მდგომარეობა იყო, მცირე და უმნიშვნელო მეტ-ნაკლებობით, საქართველოს შემადგენლობაში ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ სხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებშიც⁴.

როგორც ვხედავთ, ეს აპარატი ძალიან შორს იყო იმისაგან, რომ ის თავის დროისათვისაც კი სრულქმნილ და რაციონალურად მოწყობილ სახელმწიფო მმართველობის აპარატად ჩათვლილიყო⁵. მისი უარყოფითი თვისებები და უფარვისობა, რათქმაუნდა, იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ ის საბოლოო ანგარიშში მემამულეთა კლასის (თავად-აზნაურობის) ინტერესთა უზრუნველყოფისა და მწარმოებელთა კლასის (გლეხობის) მაქსიმალურად გაყვლეფის აპა-

¹ ნ. დიდიანის („დიდ ნიკო“-დ წოდებულის) მიერ, ვახტანგ VI „დასტურლამალის“ მიბაძვით, შედგენილი „დასტურლამაც“ მხოლოდ სამეგრელოს სამთავროს ჰგულისხმობდა.

² ვახტანგის კოდექსი შეიცავდა: 1. თვით ვახტანგის კანონებს, 2. გიორგი მეფის კანონებს, 3. ბექა და ალბულას კანონებს, 4. კათალიკოსთა კანონებს, 5. მოსეს კანონებს, 6. ბერძნულ კანონებს და 7. სომხურ კანონებს.

³ ვახტანგის კანონების მიხედვით მსაჯული თუ მოსამართლე (მდივანი, მდივანბეგი) ვალდებული იყო საქმის გარჩევა და სასამართლო პროცესი წერილობით ეწარმოებინა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს საქმე დიდი და განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, Тифлис 1887 г., стр. 4).

⁴ ამ საერთო წესებიდან უფრო შორს იდგა აფხაზეთი, სადაც უფრო მომეტებული მართვა-გამგეობაში თურქული წესი იყო გაბატონებული.

⁵ ფეოდალურ საქართველოს წარსულში (თუნდაც, XI—XIV სს.) უმეველად მმართველობის უფრო რაციონალური და სრულქმნილი სისტემა ჰქონდა.

2. ენიმკის მთაბე, ტ. VIII.

3731.

რატი იყო,—ეს თავისთავად ასე იგულისხმება და სხვანაირად საქმის ვითარების წარმოდგენა ისტორიულ პერსპექტივის დამახინჯება იქნებოდა¹, არამედ ერთის მხრივ იმაში, რომ ამ სისტემის მიხედვით სახელმწიფო მმართველობის დარგები ყოველთვის ზუსტად ერთიმეორისაგან გამიჯნული და განცალკევებული არ იყო, პირიქით, უმეტეს შემთხვევაში ეს დარგები ერთიმეორეში არეული და ერთი მხელის თუ თანამდებობის პირის ხელში იყო მოქცეული², ხოლო მეორე მხრივ კი იმაში, რომ მიეღი ეს სახელმწიფოებრივი მმართველობა უმაღლეს ხელისუფლებაში ინტეგრირებული და ცენტრალიზებული არ იყო: საქართველოში ცენტრალისტურ პრინციპზე მოწყობილი სახელმწიფო აპარატი ამ დროს, შეიძლება ითქვას, ფაქტიურად არ არსებობდა, არამცთუ სრულიად საქართველოს მასშტაბით, არამედ იმ ცალკეულ ერთეულების ფარგლებშიც, რომლებიც ნომინალურად საქართველოს შემადგენლობაში (პოლიტიკური გაგებით) იგულისხმებოდნენ.

ეს გარემოება მოწმობს იმას, რომ საქართველო XVIII საუკუნეში, შედარებით, მაგ., XII—XIII ს-თან, ფეოდალურ განვითარების დაბალ საფეხურზე იმყოფებოდა და რომ ფეოდალიზმი ამ დროს გადაგარებისა და გადაშენების გზაზე იდგა, ხრწნისა და დაშლის პროცესს განიცდიდა. ხოლო ასეთ პირობებში, ისტორიულად ცნობილია, სახელმწიფოში მაგარი და მტკიცე ცენტრალისტური ხელისუფლება ვერ შეიქმნებოდა, რადგან ამ დროს ცენტრალიზებული ძალების ხვედრითი წონა ერთობ ღიდა³.

ამის მიზეზების გამოჩვენება ახლა ჩვენთვის საჭირო არ არის. ჩვენთვის საკმარისია მხოლოდ ამ ფაქტის დადასტურება. ხოლო ეს ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ საქართველოში XVIII ს-ნის დასასრულისათვის არსებული სახელმწიფოებრივ მმართველობის სისტემა შედარებით მარტივი, ხოლო ამ სისტემაზე მოწყობილი სახელმწიფო აპარატიც ერთობ სუსტი იყო.

მაგრამ მეორე მხრივ საქართველოში არსებულ მმართველობის სისტემას თავისი დადებითი მხარეებიც ჰქონდა. თუნდაც ის გარემოება, რომ ეს სისტემა მარტივი იყო, ერთნაირად მის დადებით მხარეზე მიუთითებს იმ მხრივ, რომ სწორედ ამ სიმარტივის გამო სახელმწიფო აპარატი მოსახლეობისათვის უფრო გასაგები და ხელმისაწვდომი იყო: მოქალაქეს უფლება ჰქონდა, და ეს ხშირად ასეც ხდებოდა, მიემართა უშუალოდ ქვეყნის უზენაეს ხელისუფლებისათვის, თვით მეფისათვის, და იქ სიმართალი ეძია. ეს ხელისუფლებაც თავის მხრივ

¹ კლასობრივი საზოგადოება თავისთავად ჰგულისხმობს ამ საზოგადოების ერთი ნაწილის გაბატონებას მეორე ნაწილზე და ასეთ საზოგადოებაში არსებული სახელმწიფო მმართველობის აპარატი მოსახლეობის გაბატონებულ ნაწილის ინტერესებს ემსახურება.

² ასე იყო, განსაკუთრებით, ადგილებზე, სადაც რომელიმე თანამდებობის პირი (ან უბრალო მემამულეც), როგორც გამბობდით, თვით იყო მსაჯულიც, აღმასრულებელიც და საერთოდ თავისი სამფლობელოს ბატონ-პატრონი; მაგრამ ასეთივე მდგომარეობა იყო არსებითად ცენტრშიც.

³ ცნობილი ამბავია, რომ სახელმწიფოსათვის, უარყოფითი გარეშე ფაქტორების მოქმედებისა და საშიშ გარემოცვის პირობებში, ცენტრალურ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებას, თავდაცვის საქმეში, უადრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ამ შემთხვევაში დასახელებულ ფაქტის აღნიშვნა ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ იმდენად, რამდენად ეს მმართველობის სისტემისათვის დამახასიათებელი გარემოებაა.

შოვალე იყო მიზოგენლისათვის მოესმინა და მისთვის სამართალი მიეცა¹. თვით ის გარემოებაც, რომ სამართალი უმთავრესად ადათზე იყო დამყარებული, მაშინდელ პირობებში ერთგვარ დადებით მომენტს ჰგულისხმობდა იმ მხრივ, რომ ამ ადათით დადგენილი წესები მტკიცედ ტარდებოდა და თვითნებობას, მაშასადამე, გასავალი ნაკლებად ჰქონდა: იურისპრუდენციისა და სამართლის ისტორიიდან ცნობილია, რომ წერილობით კანონებს უფრო ხშირად კანონმდებელნი არღვევენ ხოლმე, ვიდრე ისინი, ვისთვისაც ეს კანონებია დაწერილი, ხოლო ადათზე და ჩვეულებაზე დამყარებულ კანონების დარღვევა უფრო ძნელი და იშვიათია². საქმის გარჩევაც სიტყვიერად და, მაშასადამე, სწრაფად, ყოველგვარ გაჭიანურების გარეშე, იმ პირობებში, საზიანოს არაფერს შეიცავდა: დაბალი წოდება, რომელიც შეიძლებოდა დაუსამართლებულიყო, წერილობითი კანონების დარღვევით, წერა-კითხვისა და მდივანმწიგნობრობის მკოდნე შინც არ იყო და ამიტომ მას სჭირდებოდა სწორედ სიტყვიერი და სწრაფი სამართალი. ყოველ შემთხვევაში, ამ გარემოების დადებითი მხარე იმაში მდგომარეობდა, რომ ბიუროკრატიულ-კანცელარული წესი სასამართლოსა და საქმის წარმოებაში სავესებით გამოირიცხული იყო.

დასასრულ, რაც რუსულ მმართველობასთან იმ დროის ქართული მმართველობის შედარების თვალსაზრისით მთავარია, საქართველოში მთელი სახელმწიფო აპარატი ნაციონალური იყო და სახელმწიფო დაწესებულებები საქმის გარჩევას ქართულ ენაზე აწარმოებდნენ, რასაც მოსახლეობისათვის, თავისთავად ცხადია, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ასეთი მდგომარეობა იყო საქართველოში მმართველობის მხრივ რუსების შემოსვლამდე.

გადავიდეთ ახლა ჩვენს საკითხზე და განვიხილოთ თანდათანობით, თუ როგორ შეიცვალა არსებული მდგომარეობა და როგორ დამყარდა ახალი წესი მმართველობისა XIX ს. დასაწყისიდან, საქართველოს სამეფოს გაუქმებისა და რუსული ხელისუფლების დამყარებასთან დაკავშირებით.

2

უპირველესად ყოვლისა, რომ უფრო გასაგები იყოს ჩვენთვის მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში შემოღებულ მმართველობის შინა-ბუნება, საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს ის მთავარი მიზანი, რომელსაც ეს ხელისუფლება აქ ისახავდა.

საკოველთაოდ ცნობილი და განმტკიცებული აზრია, რომ მეფის რუსეთი საქართველოს, მისი დაპყრობის შემდეგ, უქურება და, როგორც თავის კოლონიას და

¹ სულ სხვა საკითხია, რატომუნდა, თუ როგორი იქნებოდა ეს სამართალი: მისთვის სასარგებლო, თუ პირიქით.

² ლაპარაკია, რატომუნდა, ისეთ მდგომარეობაზე, როდესაც საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ცხოვრება თავისთავად მარტივია.

კოლონიალურ ექსპლოატაციის ობიექტს¹. ეს მართალია: რუსეთი დაინტერესებული იყო საქართველოს ხარჯზე თავისი ხაზინა გაემდიდრებინა, საქართველოს სახით რუსულ კაპიტალისათვის ახალი ბაზარი მოეპოვებინა და საქართველოს ბუნებრივი რესურსებით თუ ნედლეულით რუსული წარმოება უზრუნველყო². ეს რუსული ხელისუფლების ერთერთი მთავარი მიზანი იყო და ეს მიზანი წარმართავდა კიდევაც, ერთის მხრივ, მის პოლიტიკას საქართველოში მმართველობის სისტემის შემოღების დროს: სავაჭრო და კომერციულ დაწესებულებების მოწყობა, რუს ვაჭართათვის მფარველობის გაწევა და ხელისშეწყობა საქართველოში, უცხოეთის იმპორტის შეზღუდვისა და შემცირების მიზნით მფარველობითი საბაჟო ტარიფის შემოღება, მოსახლეობაზე გადასახადის დაწესება და სხვა ეკონომიური ღონისძიებანი, რომელთაც რუსული მთავრობა ფართოდ ატარებდა აქ დღიდან მოსვლისა, განკუთვნილი იყვნენ სწორედ ამ მიზნისათვის³.

მაგრამ მეფის რუსეთის მთავრობა ამით არ კმაყოფილდებოდა. მეფის რუსეთის აგრესიული მიზნები საქართველოს მიმართ უფრო შორს მიდიოდა. რუსეთს, სახელდობრ, უნდოდა საქართველო საერთოდ მოესპო არა მარტო როგორც სახელმწიფო ორგანიზაცია, არამედ როგორც ერი, როგორც ეთნოგრაფიული და კულტურული ერთეული. მოესპო მისი ენა, კულტურა, ზნეჩვეულება, საუკუნოვანი ტრადიციები და ადამ-წესები, ე. ი. ყველაფერი ის, რითაც საქართველოს წარსულში თავისი სახელი და არსებობა შეუნარჩუნებია და რითაც მას მომავალში, ხელსაყრელ პირობებში, შეეძლო დაკარგული თავისუფლება აღედგინა და დაებრუნებინა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მეფის რუსეთის მთავრობას უნდოდა საქართველო გაერუსებინა და მცირეერიცხოვანი ქართველი ერი მრავალმილიონიან რუსულ ერში გაეთქვიფა, მისი სრული ასიმილაცია მოეხდინა. ამ მიზნით იყო, წინააღმდეგ 1783 წლის ტრაქტატისა, საქართველოს სამეფო ტახტი გაუქმებული და რუსული მმართველობა დამყარებული, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია მოსპობილი და საქართველოს სკოლებიდან თუ დაწესებულებებიდან ქართული ენა გაძევებული, ხოლო მის ნაცვლად რუსული ენა შემოღებული; ამ მიზნითვე აწარმოებდა რუსეთის მთავრობა საქართველოში კოლონიზაციას და რუსულ ელემენტების გამრავლებას

¹ 1827 წელს რუსეთის ფინანსთა მინისტრი გრაფი კანკინი იმპერატორ ნიკოლოზ I-ს მოახსენებდა: „ამიერ-კავკასიის პროვინციები სრულიად საფუძვლიანად შეიძლება ჩვენ კოლონიად ჩაითვალოს“-ო (Обозрение российских владений на Кавказом, СПб. 1836 г., I, стр. 37).

² რუსეთის ეკონომიური და კოლონიური მიზნების შესახებ საქართველოში იხ., მაგალითად, П. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, СПб. 1869, II, стр. 463—664; М. Полиевктон, Экономические и политические разведки московского государства в XVII ст. 1932 г.; Н. Дубровин, История войны, I, кн. 2; III. Чхетия, История горной промышленности в документах, Тбилиси 1936 г. და სხვა.

³ რათქმუნდა, რუსეთს საქართველოში სამხედრო და იმპერიალისტური მიზნებიც ჰქონდა: რუსეთის ვარაუდით საქართველო უნდა გამხდარიყო, აღმოსავლეთის დაპყრობის დროს, რუსეთის ჯარებისა და შეიარაღებულ ძალების პლაცდარმი. მაგრამ ეს სხვა საკითხია და ამ საკითხს უშუალო კავშირი არააქვს მმართველობის სისტემასთან იმ ვიწრო გზებით, როგორც ეს აქამად ჩვენ გვაქვს აღვხუთი.

სოფლად თუ ქალაქად, მათთვის პრივილეგიური და ხელსაყრელი პირობების შექმნით, სამოხელეო შტატის რუსულ ელემენტებისაგან დაკომპლექტებას¹ და სხვა.

სულ სხვა საკითხია, რატომუნდა, შესძლო თუ არა მეფის რუსეთმა თავისი მიზნების ამ მხრივ განაღდება. ჩვენ ვიცი, რომ რუსეთმა ეს სავესტით ვერ შესძლო—საქართველოს გარუსება არ მოხდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართული კულტურა და ქართული ეროვნული პოტენცია უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე მეფის რუსეთის ჩეკმის ქუსლი. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ რუსის ხალხი თავის მთავრობას გვერდში არ ედგა და საქართველოს განადგურების საქმეში მას ზურგს არ უმაგრებდა. პირიქით, რუსის ხალხი და მისი მოწინავე ელემენტები, როგორც ვიცი, მეფის მთავრობის ვერაგობით აღშფოთებულნი, საქართველოს თანაუგრძობდნენ და მასთან ერთად ამ მთავრობის წინააღმდეგ იბრძოდნენ².

მაგრამ, რაც ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა, მეფის რუსეთი დღიდან საქართველოში შემოსვლისა, მიუხედავად იმისა, ახერხებდა თუ არა ის თავის ზრახვების განაღდებას, მხოლოდ და მხოლოდ აღნიშნული მიზნით ხელმძღვანელობდა, თავის ღონისძიებებს ამ მიზანს უქვემდებარებდა და თანდათანობით (ხან კიდევ ერთი ხელის მოქნევით), სისტემატურად და განუხრელად ისეთ ხაზს ატარებდა მმართველობაში, რომელიც მას ამ მიზანს უახლოვებდა³.

მართალია, რუსეთის მთავრობას ამ დროს ხშირად უხდებოდა დათმობებზე წასვლა, კომპრომისების გაკეთება და ნაბიჯის მრავალ ყოყმანის შემდეგ გადაღმა, უკან დახევაც; მაგრამ ეს არასოდეს არ ყოფილა საქართველოს ინტერესებისადმი პატივისცემითა და მთავრობის მიერ ერთხელ დასახული მიზნების უარყოფით გამოწვეული. ეს იყო გამოწვეული, ერთის მხრივ, იმ გარემოებით, რომ თვით მეფის თვითმპყრობელობას, მის შედარებით დაბალ კულტურულ დონესთან დაკავშირებით, საკმაოდ უხვიოდა და უვარგისი აპარატი მოეპოებოდა თვით რუსეთში იმისათვის, რომ აქ, საქართველოში, მოქნილი, ელასტიური და სრულქმნილი მმართველობის სისტემა შემოეღო თავის მიზნების განსახორციელებლად, რასაც ადგილობრივად რუს მოხელეთა უეცობაც ემატებოდა, ხოლო, მეორე მხრივ, იმ დაბრკოლებათა და წინააღ-

¹ საქართველოს ანექსიის პირველ დღიდანვე აქ დაარსებულ დაწესებულებათა შტატის შესასებად რუსეთიდან გამოწერილი იყვნენ რუსი მოხელეები. ამ მოხელეების გამოწერა გრძელდებოდა შემდეგშიც; ვიდრე მეფის თვითმპყრობელობა არ დაეცა. რუს მოხელეებისათვის საქართველოში მთავრობის კანონით შექმნილი იყო განსაკუთრებული შეღავათები იმისათვის, რომ აქ მოეზიდათ რაც შეიძლება მეტი რუსული ელემენტი (KK, 1868, 112).

² ქართველი რევოლუციონერები და რუსი რევოლუციონერები თუ მოწინავე ელემენტები, როგორც ცნობილია, იმ თავითვე ერთად იბრძოდნენ მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

³ ახასიათებდა რა რუსულ მმართველობის სისტემას, კ. მარქსი წერდა: „...Но развее русская правительственная система повсюду, где она связана с феодальными учреждениями, не тоже самое, что военная оккупация, в которой гражданская власть и юридическая иерархия организованы на военных началах и которую народ должен оплачивать?“ (Маркс и Энгельс, соч. IX, стр. 397).

დეგობებით, რომელსაც საქართველო უჭმნიდა რუსულ ხელისუფლებას დასახლებულ ლონისძიებების გატარების დროს.

ეს წინააღმდეგობა, როგორც ცნობილია, ხშირად შეიარაღებულ გამოსვლამდე და მასობრივ აჯანყებამდე მიდიოდა. საქართველოში კარგად ცნობილი გლეხური აჯანყებების (1803—4 წ. მთაში, 1809 წ.—ქსნის ხეობაში, 1811—12 წ.—კახეთში, 1819—20 წ.—იმერეთში, 1841 წ.—გურიაში, 1858 წ.—სამეგრელოში და სხვა) მიზეზი მდგომარეობდა არა მარტო სოციალურ უსამართლობაში, რომელსაც განიცდიდა საქართველოს გლეხობა გაბატონებულ წოდებისაგან—თავადაზნაურობისაგან, არამედ იმ საყოველთაო უკმაყოფილებაშიც, რომელიც გამოწვეული იყო რუსული მმართველობის სისტემით და რუს მოხელეთა ბოროტმოქმედებითა თუ უზნეობით: გლეხური მოძრაობის გასაოცარი მასობრივი და სისტემატური ხასიათი საქართველოში სწორედ რუსულ მმართველობის პერიოდში სხვანაირად გაუგებარია¹: გლეხთა ეს აჯანყებები იმავე დროს ნაციონალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობის იერსაც ატარებდნენ.

ხოლო ყველა აღნიშნულ მიზეზის გამო² რუსეთის მთავრობა იძულებული იყო მთელ იმ ხნის განმავლობაში (1801—1840), რომელსაც ჩვენ ახლა ვიხილავთ (და შემდეგშიც), მმართველობის წესი ხშირად გამოეცვალა: ერთხელ შემოღებული და დაკანონებული სამართალი ზოგჯერ ცხოვრებაში გატარებამდე უარეყო და მის ნაცვლად სხვა სამართალი შემოიღო; ერთხელ დაარსებული დაწესებულება დაარსების უმალ ან ცოტა ხნის შემდეგ გაუქმებინა და მის ნაცვლად აგრეთვე ახალი ინსტიტუტი დაეარსებინა; დადგენილი თანამდებობა ან მოხელე სხვა თანამდებობითა და სხვა პირით შეეცვალა და ა. შ.

კიდევ უფრო ხშირ ცვალებადობას განიცდიდა ქვეყნის ადმინისტრაციული დანაწილება: ზოგჯერ კავკასია ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად ითვლებოდა და კავკასიის ოლქად (Кавказская область) იწოდებოდა, ზოგჯერ კი ის ორ ან რამდენიმე გუბერნიად გაიყოფოდა; საქართველოც ერთხანს საქართველოს გუბერნიად იწოდებოდა და მასში ქართლ-კახეთის გარდა განჯის (ელისავეტპოლის) გუბერნიაც შედიოდა; მეორე შემთხვევაში კი საქართველო საქართველო-იმერეთის გუბერნიად იყო მონათლული და მასში აღმოსავლეთ-საქართველოსა და იმერეთის გარდა გურიაც, ხოლო ნომინალურად სამეგრელოც შედიოდა და ა. შ.³

ეს ცვალებადობა და მერყეობა იმდენად ხშირი იყო, რომ ამას ყურადღებას აქცევდნენ⁴ თვით ზოგიერთი მაშინდელი რუსი მოხელეებიც. ასე, მაგა-

¹ ჩვენ ვიცით, რომ გლეხთა აჯანყებები საქართველოში წინათაც⁵ ხდებოდა, მაგრამ ასეთი ხშირი და მასობრივი ხასიათი მათ არასოდეს არ ჰქონიათ.

² ზოგჯერ მმართველობის წესების გამოცვლა ამ მიზეზის გარეშეც ხდებოდა იმისდამიხედვით, თუ როგორ მოესურვებოდა ამა თუ იმ დიდ რუს მოხელეს: ხშირად მთავარმმართველები და მეფის ნაცვლები („ნამესტნიკები“) მმართველობას საქართველოში თავის პირად გემოზე აწყობდნენ.

³ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

⁴ რუსი მოხელეები ამას ყურადღებას აქცევდნენ ჩვეულებრივად მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვითონ მმართველობიდან ჩამოშორებული იყვნენ და მათი შემცველების განქიქება იყო ხოლმე საჭირო მეფის წინ პირადი მოსაზრებებით.

ლითად, ერთი იმდროინდელი რუსი მოხელე, ახასიათებდა რა რუსულ მმართველობას XIX ს. პირველ ნახევარში, წერდა: წლები გადიოდა მერყეობაში. ცდებში, მოსაზრებებსა და განზრახვებში, ხოლო როდესაც ზომები ამოიწურებოდა და ყველაფერი თითქოს გადაწყვეტილად და დამთავრებულად ითვლებოდა, საქმე ისევ ძველს მდგომარეობას უბრუნდებოდა, ე. ი. იმ რწმენას, რომ აუცილებელია უარყოფილ და უკუგდებულ იქნას ყველაფერი უკვე გაკეთებული და დაიწყოს ხელახლა—სხვა მოსაზრებათა წამოყენება, რომელნიც თავის მხრივ იმავე შედეგით თავდებოდნენ; კანონი, რომელსაც ვერ მოესწრო არამცთუ განმტკიცება ხალხის შიგნით, არამედ ვერ მოესწრო საერთოდ ცნობილი გამხდარიყო, ადვილს უთმობდა ახალ კანონს, რომელსაც იგივე ბედი მოელოდა; მმართველები იცვლებოდნენ ერთიმეორეზე მიყოლებით; ნიავებოდა უამრავი თანხა მრავალ კომიტეტისა, კომისიისა, ექსპედიციისა, მოხელისა და სხვათა შესანახად; რიგდებოდა, დასასრულ, უხვი ჯილდო, და ყველაფერი ეს, ცოტად თუ ბევრად, მხოლოდ პირად სარგებლობად იქცეოდა... ამ მერყეობათა, ან ასე ვთქვათ, ნიადაგის მოსინჯვათა ისტორია, იმ პირთა ისტორიასთან ერთად, რომელნიც მასში მონაწილეობას იღებდნენ და რომელნიც მისი მსხვერპლი ხდებოდნენ, შეიცავს მრავალ საყურადღებო წვრილმანს, რომელთაგან თავისი ხასიათის გამო არა ყველა შეიძლებოდა შენახულიყო ოფიციალურ საბუთებში¹.

რატქმაუნდა, მოტანილ აზრის ავტორს, როგორც მეფის მოხელეს, სხვა დარღები ჰქონდა და რუსულ მმართველობის ნაკლი მას სხვა მხრივ აინტერესებდა. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, საქმის ვითარების ფაქტიურ მხარეს ის სწორად გადმოგვცემს. მართლაც, გასაოცარია ის მერყეობა და მუდმივი ცვალებადობა, რომელსაც მთელ ამ ხნის განმავლობაში ადგილი ჰქონდა საქართველოში; გასაოცარია იმ ექსპერიმენტების დაუსრულებლობა, რომელთაც მთავრობა ახდენდა მმართველობის დარგში; მაგრამ როდესაც ადამიანი ეცნობა რუსულ მმართველობის სისტემას და მის განვითარების ისტორიას საქართველოში, მასში გოცებას იწვევს არა მარტო ის ვარემოება, რომ ყველაფერი ეს მერყეობისა, უვიციობისა და უთავბოლოობის ბეჭედს ატარებდა, არამედ ისიც, თუ როგორ გაუძლო ქვეყანამ ამდენ დაუსრულებელ ცდებსა და ექსპერიმენტებს, ამდენ ჯიჯგანსა და წვალებას. ხომ ყველა ამ მერყეობისა და უვიციობის შედეგი ქართველ ხალხს უშუალოდ თავის ზურგზე უნდა გამოეცადა².

ამასთანავე, როდესაც ჩვენ ცვლილებებზე ვლაპარაკობთ მმართველობაში, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ისიც, რომ ეს ცვლილებები არასოდეს პრინციპულ ხასიათს არ ატარებდნენ და რომ ეს ცვლილებები არასოდეს მმართველობის საფუძველს არ შეეხებოდნენ³. ზევით ჩვენ უკვე ვამბობდით იმ მი-

¹ Русская старина, 1900, т. 101; ციტატა მოგვყავს ს. ესაძის წიგნის მიხედვით—Историческая записка об управлении Кавказом, Тифлис 1907, стр. 82—83.

² საბოლოო ანგარიში კანონი ქალაქზე რჩებოდა და მოსახლეობის ბედი რუსი მოხელის კაპრიზობასა და ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული უმეტეს შემთხვევაში.

³ ბოლოს და ბოლოს ყოველგვარი ცვლილებები მმართველობაში მით იყო გამოწვეული, რომ მთავრობის მიერ დასახულ კოლონიალურ და დიდმპყრობელურ მიზნის მიღწევისთვის უკეთესი საშუალება ყოფილიყო გამოიხატული.

ზეზების შესახებ, რომლებიც აიძულებდნენ მეფის მთავრობას დათმობესა და კომპრომისებზე წასულიყო, ზოგჯერ ადგილობრივ პირობებისათვისაც ანგარიში გაეწია, მმართველობაში ცვლილებები შეეტანა და სხვა. ამ მიზეზებიდან კი ცხადი უნდა იყოს ისიც, თუ რა ხასიათის შეიძლება ყოფილიყო ეს ცვლილებები: რაკი, როგორც ვთქვით, მთავრობის დათმობები არასოდეს საქართველოს ინტერესებისადმი პაცივისცემითა და მთავრობის მიერ ერთხელ დასახულ მიზნის უარყოფით არ იყვნენ გამოწვეული, ცხადია, ყოველგვარი ცვლილებები, რომელთაც მთავრობა იძულებით ახდენდა მმართველობის დარღვევის, თავისი შინაარსით, მიზანდასახულობით და არსებითი მხარეებით პრინციპული ხასიათისა ვერ იქნებოდნენ; ყველა ამ ცვლილების დროს მმართველობის საფუძვლები და მათი დანიშნულება უცვლელი რჩებოდნენ იმიტომ, რომ ამ საფუძვლების დასაყრდენი ფეოდალურ-ბატონყმური წესწყობილება იყო, ხოლო მათი დამცველი რუსეთის თვითმპყრობელობა: რუსეთი ცდილობდა მმართველობის ძველი წესების ნაცვლად ახალი შემოეღო ისე, რომ ფეოდალური წესწყობილება უზრუნველი ყოფილიყო და ქვეყნის გარუსებისათვის დასახული მიზნებიც მიღწეული¹.

ამავე დროს მთავრობა ცდილობდა ყველაფერი ეს ისეთ ფორმებში ჩამოეყალიბებინა და თავისი მოქმედებაც ისეთ სამოსელში გაეხვია, რომ მოსახლეობაში საწინააღმდეგო შთაბეჭდილება შეექმნა, სახელდობრ, ისეთი შთაბეჭდილება, რომ მთავრობა ყველაფერს ამას თითქოს ქართველი ხალხის საკეთილდღეოდ აკეთებდა². თვით საქართველოს სამეფოს გაუქმება, საიდანაც იწყება ჩვენში რუსული მმართველობის ისტორია, რუსეთის მთავრობის მიერ ვერაგული თვალთმაქცობით ისე იყო ახსნილი, რომ თითქოს ეს საქართველოს სასარგებლოდ და რუსეთის მიერ კაცთმოყვარული მოვალეობის შესრულების მიზნით ყოფილიყოს ჩადენილი³.

ასე რომ, ქვემოთ, როდესაც ჩვენ რუსულ მმართველობის სისტემასა და მის ისტორიას შევხებით, მხედველობაში უნდა გვქონდეს: 1. ერთი ის, რომ რუსეთი საქართველოში მარტო ეკონომიური მიზნებით არ კმაყოფილდებოდა, ე. ი. რომ მას ქვეყნის მარტო ეკონომიური ექსპლოატაცია და ამ ქვეყნის თავის კოლონიად გადაქცევა არ აკმაყოფილებდა, არამედ მას უნდოდა საქარ-

¹ რამდენად უფრო გამოცდილი და მოქნილი ადმინისტრატორი იყო ესა თუ ის რუსი მთხელე, რომელსაც ამ ხალხს გატარება ჰქონდა დავალებული, იმდენად ის უკეთ ახერხებდა მეფის თვითმპყრობელობის ნამდვილ (აგრესიულ) განზრახვების დაფარვას და მოსახლეობაში საწინააღმდეგო შთაბეჭდილების შექმნას (ასეთი იყო, მაგალითად, ვორონცოვი).

² უნდა აღინიშნოს, რომ მთავრობა ასეთ შთაბეჭდილების შექმნაზედაც ჰყოჩაობდა მხოლოდ პირველ ხანებში, როდესაც მას საქართველოში ჯერ კიდევ არ ჰქონდა საკმაო მტკიცედ ფეხი მოკიდებული. ხოლო შემდგომში, როდესაც რუსეთი აქ მოშინაურდა, მთავრობა თავის მიზნებს ანხორციელებდა სავსებით ნიღაბჩამოხდილად და აშკარად.

³ რათქაუნდა, რუსეთის მთავრობის საქციელი ისეთი გამჭვირვალე იყო და მისი თვალთმაქცობა ისე აშკარა, რომ ვინმეს მოტყუებას ის ნაკლებად ახერხებდა, მაგრამ ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საინტერესოა მხოლოდ თვით ფაქტის დადასტურება, სახელდობრ, იმის დადასტურება, თუ რა მიზანი ამოძრავებდა მთავრობას და რა საშუალებით ცდილობდა ის ამ მიზნის მიღწევას.

თველო გაერუსებინა და რუსეთის სხვა გუბერნიებთან მისი სრული უნიფიცირება მოეხდინა; 2. მეორე ის, რომ ყველა ლონისძიება, რომელსაც მეფის რუსეთი აქ ატარებდა, დაქვემდებარებული იყო უმთავრესად დასახელებულ მიზნისათვის და ამ მიზნიდან გამომდინარეობდა; 3. მესამე ის, რომ რუსეთის მთავრობა ადგილობრივი პირობების გამო¹ ხშირად იძულებული იყო დათმობაზე და კომპრომისებზე წასულიყო, უკანაც დაეხია და ამის გამო მმართველობაში ხშირი ცვლილებები მოეხდინა, მაგრამ არც ერთი ეს ცვლილება საქართველოს ინტერესებისადმი პატივისცემით არ იყო ნაკარნახევი და, 4. დასასრულ, მეოთხეც ის, რომ ყველა რეფორმა და ცვლილება, რომელსაც მთავრობა იძულებით ახდენდა საქართველოში მთელ ამ ხნის განმავლობაში, მმართველობის პოინტიპსა და საფუძვლებს არსებითად არ შეეხებოდა—მთავრობა მხოლოდ იმის ცდაში იყო, რომ თავის ერთხელ დასახულ მიზნის მისაღწევად, რაც შეიძლება, უფრო მოქნილი და ელასტიკური აპარატი შეექმნა.

3

რუსული მმართველობის ისტორია XIX საუკუნეში (1801—1900) შეიძლება გაიყოს ოთხ მთავარ პერიოდად: 1. რუსულ მმართველობის შემოღებიდან 1840-იან წლებამდე, 2. 1840-იან წლებიდან 1865 წლებამდე, 3. 1865-იან წლებიდან 1880-იან წლებამდე და 4. 1880-იან წლებიდან XIX ს. დასასრულამდე. ჩვენ აქ ამჟამად მხოლოდ პირველ პერიოდს შევხებით.

ეს პირველი პერიოდი მმართველობის სისტემის თვალსაზრისით ხასიათდება იმით, რომ ამ პერიოდში მთელი მართვა-გამგეობის საქმე უმთავრესად სამხედრო უწყებისა და შეიარაღებულ რუსის ჯარის ხელშია². მმართველობას არსებითად სამხედრო ხასიათი აქვს და მმართველობის თითქმის მთელი აპარატი გასამხედროებულია. ამ პერიოდშივე ხდება ადგილობრივი ელემენტების (პრივილეგიურ წოდებიდან) ჩაბმა მმართველობაში იმ მიზნით, რომ რუსული მმართველობისათვის დასაყრდენი შეიქმნას ადგილობრივად, მაგრამ ამ ელემენტებს მართვა-გამგეობაში ერთობ მცირე მნიშვნელობა აქვთ და ისინი მმართველობის სისტემაზე, შეიძლება ითქვას, არსებით გავლენას ვერ ახდენენ³. ამიტომ ამ პერიოდს შეიძლება რუსული სამხედრო დიქტატურის პერიოდი ეწოდოს.

¹ ზეთით ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ზოგჯერ (არა იშვიათად) ეს ცვლილებები მოხელეთა პირადი სურვილითა და კაპრიზობითაც იყო ხოლმე გამოწვეული.

² პირველი პერიოდი თავის მხრივ შეიძლება გაიყოს ორ პერიოდად: 1. 1801 წლიდან 1825-იან წლებამდე, როდესაც საქართველო არსებითად სამხედრო ბანაკს წარმოადგენს და მმართველობა უშუალოდ თითქმის მთლიანად ჯარის ხელშია და 2. 1825-იან წლებიდან 1840-იან წლებამდე, როდესაც ჯარისა და სამხედრო უწყების გვერდით მთავრობა ცდილობს სამოქალაქო აპარატი შექმნას და მმართველობაში უფრო სხვანაირი წესი შეიტანოს (მაგრამ უნაყოფოდ). ეს უკანასკნელი პერიოდი შეიძლება ჩაითვალოს მოსამზადებელ პერიოდად მომდევნო პერიოდისათვის, როდესაც იწყება და მთავრდება კიდევაც საქართველოში სამოქალაქო მმართველობის შემოღება პირდაპირი გაგებით.

³ ამ ადგილობრივ ელემენტებს მთავრობა იყენებდა თავის მიზნისათვის: ისინი მხოლოდ იმას აკეთებდნენ, რაც მთავრობას სურდა.

რუსული მმართველობის ტერიტორიალური გავრცელების თვალსაზრისით პირველი პერიოდი ჰგულისხმობს ფაქტიურად მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს და დასავლეთ საქართველოს ნაწილს, სახელდობრ, იმერეთსა და გურიას; ხოლო რაც შეეხება აფხაზეთს, სამეგრელოსა და სვანეთს, აქ (სამურზაყანოს გამოკლებით) ამ პერიოდში რუსული მმართველობა მხოლოდ ჯარის შეყვანითა და მეთვალყურეობა-კონტროლით განისაზღვრება. შიგნით კი ყველა ამ სამთავროებში აღებულ პერიოდის განმავლობაში ძირითადად ჯერ კიდევ ძველებური მართვა-გამგეობა და წესია დატოვებული. ამ წესების შეცვლა აქ ხდება შემდეგში, უკვე მეორე პერიოდში: სვანეთსა და სამეგრელოში—1857 წლიდან, ხოლო აფხაზეთში—1864 წლიდან.

* * *

რუსეთმა პირველად, როგორც ცნობილია, შეიერთა ქართლ-კახეთის სამეფო და აქედანვე დაიწყო პირველად რუსული მმართველობის შემოღება საქართველოში, რუსული მმართველობის სისტემის დახასიათებას ჩვენც აქედან დავიწყებთ.

რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტს ხელი მოაწერა 1800 წლის 18 დეკემბერს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს მეფე გიორგი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო¹. ხოლო ერთი თვით ამაზე ადრე რუსეთის წარმომადგენელს საქართველოში ნაბრძანები ჰქონდა გიორგი მეფის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე ასვლის ნება არავისთვის მიეცა². პავლე პირველს იმთავითვე გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველო ერთბაშად რუსეთის ორგანულ ნაწილად და ჩვეულებრივ გუბერნიად გადაქცევა³. 1801 წლის იანვრის 20-ს ის გენერალ კნორინგს სწერდა: „მე მინდა რომ საქართველო იყოს გუბერნია და ამიტომ ახლავე დაუქმდებარეთ ის სენატს, ხოლო სასულიერო ნაწილში სინოდს“⁴.

იმპერატორ პავლე I სურვილის თანახმად საქართველო⁵, რომელიც ამიერიდან საქართველოს გუბერნიად იწოდებოდა, უნდა დანაწილებულიყო ორ ადმინისტრაციულ ერთეულად: 1. ქართლის პროვინციად, რომლის მთავარი ქალაქი თბილისი უნდა ყოფილიყო და 2. კახეთის პროვინციად, რომლის მთავარ ქალაქად თელავი უნდა გამხდარიყო. საქართველოს

¹ გიორგი გარდაიცვალა 1800 წლის 22 დეკემბერს.

² აკად. ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18 საუკუნეში, თბილისი 1919 წ., გვ. 60.

³ Кавказский 'календарь'-ში საქართველოს სამეფოს გაუქმება და გუბერნიად გადაქცევა ასეა აღნიშნული: „1801 г. марта 5, указом, правительствующему сенату данным, Грузия преобразована в российскую губернию“ (КК, 1868 г. 104).

⁴ Акты, т. I, გვ. 413.

⁵ ლაპარაკია აღმოსავლეთ საქართველოს შესახებ.

გუბერნიის საგუბერნიო ქალაქად და, მაშასადამე, ორივე პროვინციის მთავარ ქალაქად თბილისი იგულისხმებოდა. საქართველოს გუბერნიის მმართველად გენერალ-გუბერნატორი უნდა ყოფილიყო, ხოლო პროვინციის სათავეში გუბერნატორი უნდა დაეყენებინათ. გენერალ-გუბერნატორის რეზიდენციად თბილისი იქნებოდა და თბილისშივე უნდა დაარსებულყო საგუბერნიო სამმართველო, რომელსაც დაექვემდებარებოდნენ პროვინციების (ქართლისა და კახეთის) კანცელარიები, რომელთაგან ერთი აგრეთვე თბილისში უნდა ყოფილიყო, ხოლო მეორე—თელავში.

პროვინციების კანცელარიათა შემადგენლობაში ორი დეპარტამენტი იყონაგულისხმევი: 1. სასამართლო დეპარტამენტი¹ და 2. კამერალური ან სახაზინო საქმეთა დეპარტამენტი²; დასასრულ, სამაზრო ქალაქებში უნდა დაარსებულყო: 1. სამაზრო სასამართლოები და 2. საერაობო პოლიციები³, რომლებიც სათანადო პროვინციის კანცელარიას დაუქვემდებარდებოდნენ⁴.

მაგრამ პავლე I-მა⁵ ვერც კი მოასწრო საქართველოში მმართველობის ახალი სისტემის პროექტის დამტკიცება, რომ ის, როგორც ვიცით, კარის შეთქმულების მსხვერპლი გახდა და წუთისოდველს მოულოდნელად გამოესალმა⁶.

მის მიგვიერ რუსეთის სამეფო ტახტზე ასულმა, უფრო მოქნილმა და კვიანამა, ვიდრე მისი ნახევრად ჩერჩეტი მამა იყო, ალექსანდრე პირველმა, არამიზანშეწონილად და თვით რუსეთისათვისაც დასაუღლე ევროპის დიპლომატიის თვალში უხერხულად დაინახა იმ ღონისძიებათა ცხოვრებაში გატარება ერთბაშად, რომელთაც ითვალისწინებდა პავლე პირველის პროექტი. მას კარგად ესმოდა, რომ იმ საზეიმო და ფართო დაპირებების შემდეგ, რომელთაც რუსეთი საქართველოს საქვეყნოდ აღუთქვამდა 1783 წლის ტრაქტატში, საქართველოს დამოუკიდებელ არსებობის ყოველგვარი ნიშანწყალის ერთი კალმის მოსმით მოსპობა და აქ უცვლელად მართვა - გამგეობის რუსული წესების შემოღება, იმას გარდა, რომ ამ წესების შემოღება, ქართველ ხალხის ტრადიციებთან და ზნე-ჩვეულებებთან მათი სრულიად შეუფერებლობის გამო, საქართველოში დაბრკოლებებს შექმნიდა, საეცებით გამოააშკარავენდა იმ შემაძრწუნებელ უპირობოსა, ძალმომერობასა და აღქმის დარღვევას, რომელსაც რუსეთი საქართველოს მიმართ ჩაღიოდა⁷.

¹ Департамент суда и расправы.

² Департамент камеральный или казенных дел.

³ Земские полиции.

⁴ К. Компанский, Исторический обзор гражданских учреждений Кавказского и Закавказского края (КК, 1868, стр. 384).

⁵ პავლე პირველს სიტყვა „საქართველო“-ს (Грузия) პოლიტიკურ ლექსიკონში დატოვებაც კი ზედმეტად მიაჩნდა.

⁶ პავლე პირველი მოკლულ იქნა 1801 წლის 12 მარტს.

⁷ სწორედ ამიტომ (და არა საქართველოს სუვერენიტეტისადმი პატივისცემით, როგორც ზოგიერთ ისტორიკოსს ჰგონია) ალექსანდრე I დიდხანს ყოყმანობდა საქართველოს შემოერთების საკითხის გადაწყვეტაში. ამ (ყოყმანის) პერიოდს ეკუთვნის გენ. ლახარევისა და ენორინგის მიერ საქართველოში „დროებითი მთავრობის“ („Временное правительство“)

ამიტომ ალექსანდრე პირველს საქიროდ და აუცილებლად მიაჩნდა ყველაფერი ეს, რამდენადაც შეიძლებოდა, ყოველ შემთხვევაში ისე მაინც გატარებულიყო და რუსული მმართველობაც საქართველოში ისე შემოედო, რომ რუსეთის მთავრობის უნაგარობასა და კეთილ სურვილებში არავის ეჭვი არ შეპარებოდა. მთავარი საქმე ამ დროს ის უნდა ყოფილიყო, რომ რუსული მმართველობის შემოღების დროს, საქართველოში მეფობის მოსპობისა და სამეფო გვირის წარმომადგენელთა საქართველოდან გაძევებისდა მიუხედავად, საქართველოს დამოუკიდებლად (რუსეთის მფარველობის ქვეშ) არსებობის გარეგნული ვითარებები მაინც დარჩენილიყო.

ამ მიზნის შესაბამისად ალექსანდრე I ტახტზე ასვლის შემდეგ პეტერბურგში დამუშავებულ იქნა საქართველოს ადმინისტრაციული დანაწილებისა და აქ მმართველობის შემოღების ახალი პროექტი. ამ პროექტის თანახმად, საქართველო „საქართველოს გუბერნიის“ ნაცვლად ისევ საქართველოდ იწოდებოდა და მისი ადმინისტრაციული მოწყობა შემდეგნაირად იყო ნაგულისხმევი:

უმაღლეს ხელისუფლებას და თანამდებობის პირს საქართველოში წარმოადგენდა მთავარსარდალი¹, ანუ მთავარმმართველი, რომელსაც მთავარსარდალი („მთავარმმართველი“) საქართველოში (главнокомандующий ан главноуправляющий в Грузии) ეწოდებოდა. ის იყო საქართველოს იურიდიკული და ფაქტიური მმართველიც და ბატონ-პატრონიც², მაგრამ მთავარსარდალთან ერთად საქართველოს სათავეში განსაკუთრებული ხელისუფალიც იყო დაყენებული. ამ ხელისუფალს „საქართველოს მმართველი“ (правитель Грузии) ეწოდებოდა³. საქართველოს მმართველი მთავარსარდალს ექვემდებარებოდა და თითქოს მის თანაშემწედ ითვლებოდა სპეციალურად საქართველოს (სამოქალაქო) საქმეებში. მთავარსარდალსვე ექვემდებარებოდა ე. წ. „საქათ-

შექმნა. ეს „მთავრობა“ ერთგვარ კოლეგიას წარმოადგენდა. მასში ლაზარევის გარდა შედიოდნენ: ხალ ბარათაშვილი, ივანე ჩოლოყაშვილი, ვენატე თუმანიშვილი, სულხან თუმანიშვილი და დარჩა ბებუთოვი. „მთავრობის“ თავმჯდომარედ და ფაქტიურ მმართველად ლაზარევი ითვლებოდა. ამ მთავრობის შექმნის შესახებ ვენ. კნორინგმა მოწოდება განოსცა 1801 წლის 2 ივლისს (Акты, I, გვ. 424).

¹ პირველად უმაღლეს ხელისუფალს საქართველოში (შემდეგ კი ამირ-კავკასიაშიც) მთავარსარდალი (главнокомандующий) ეწოდებოდა, ხოლო შემდეგ ეს ხელისუფლება ხან მთავარსარდალად და ხან მთავარმმართველად (главноуправляющий) იწოდებოდა 1844 წლამდე, როდესაც მთავარსარდალისა და მთავარმმართველის ნაცვლად შემოღებულ იქნა მეფისნაცვალის („ნამესტიის“) თანამდებობა. მთავარსარდალებად საქართველოში იყვნენ: კნორინგი (1801—1802), ციციანოვი (1802—1806), გუდოვიჩი (1806—1809), ტარმასოვი (1809—1811), პაულუჩი (1811—1812), რტიშჩევი (1812—1816), ერმოლოვი (1816—1826), პასკევიჩი (1826—1831), როზენი (1831—1837), გოლოვინი (1837—1842) და ნეიდგარდტი (1842—1844).

² მთავარსარდალი იმავე დროს საქართველოსა და კავკასიის ტერიტორიაზე მყოფ რუსის ჯარის უფროსადაც ითვლებოდა.

³ საქართველოს მმართველის თანამდებობა არსებობდა 1801 წლიდან 1811 წლამდე. საქართველოს მმართველად იყვნენ: კვალენსკი (1801—1803), ტუჩკოვი (1803—1804), ვოლკონსკი (1804—1806), ლიტვინოვი (1806—1809) და ახვერდოვი (1809—1811).

ველოს უზენაესი მთავრობა¹, რომლის თავმჯდომარედ ის ითვლებოდა და რომელიც ფაქტიურად მის სათაბირო ორგანოს წარმოადგენდა.

საქართველოს უზენაესი მთავრობა იყოფოდა ოთხ ექსპედიციად: 1. აღმასრულებელ, 2. სამოქალაქო, 3. სისხლის სამართლის და 4. სახაზინო საქმეთა ექსპედიციებად².

აღმასრულებელ ექსპედიციის ფუნქციას შეადგენდა: ადმინისტრაციული განკარგულებების გაცემა, კანონების გამოქვეყნება და ამ კანონების შესრულებისათვის თვალყურის დევნება. მას ემორჩილებოდა პოლიცია, როგორც ცენტრში, ისე ადგილებზე. აღმასრულებელ ექსპედიციის თავმჯდომარედ საქართველოს მმართველი ითვლებოდა, ხოლო წევრებად — ორი მრჩეველი (ან მდივანბეგი), რომელთაგან ერთი რუსის მოხელე უნდა ყოფილიყო, მეორე კი ქართველი თავადი³.

სამოქალაქო ექსპედიცია განაგებდა წოდებათა უფლებების საქმეს, კერძო ქონებისა და საკუთრების საქმეს, სამოქალაქო ურთიერთობის საქმეს და სხვა. მის სათავეში რუსი მოხელე იდგა, უფროსის სახელწოდებით, ხოლო წევრებად 4 მრჩეველი ითვლებოდა. ეს უკანასკნელნი ქართველ თავადებიდან უნდა ყოფილიყვნენ⁴.

სისხლის სამართლის ექსპედიცია სისხლის სამართლის საქმეს უძღვებოდა. მას ემორჩილებოდნენ სასამართლო დაწესებულებები სისხლის სამართლის ხაზით. სისხლის სამართლის ექსპედიციის შემადგენლობა ისეთივე იყო, როგორც სამოქალაქო ექსპედიციისა: მის სათავეში რუსი მოხელე (უფროსი) იდგა; ხოლო წევრებად ოთხი მრჩეველი (ქართველ თავადებიდან) ითვლებოდა⁵.

დასასრულ, სახაზინო საქმეთა ექსპედიცია ფინანსურ და ეკონომიურ საქმეებს განაგებდა. მის სათავეში აგრეთვე რუსი მოხელე იდგა, ხოლო წევრებად ორი მრჩეველი ქართლიდან, ორი მრჩეველი კახეთიდან და ერთიც ე. წ. საგუბერნიო ხაზინადარი (губернский казначей) ითვლებოდნენ⁶.

დასახელებული ოთხი ექსპედიციის უფროსები და წევრები საქართველოს უზენაეს მთავრობის „საერთო საკრებულოს“⁷ შეადგენდნენ. საერთო საკრებულო იხილავდა, მთავარსარდლის წინადადებით, მხოლოდ განსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეებს, რომელთაც კოლეგიალური გარჩევა სჭირდებოდათ და მის თავმჯდომარედ მთავარსარდალი, ან მისი არყოფნის დროს, საქართველოს

¹ Верховное грузинское правительство.

² В. Иваненко, Гражданское управление, стр. 32; КК, 1868, стр. 384; Краткий исторический обзор образования тифлисской губернии, стр. 24 (КИООТ).

³ КК, 1868, გვ. 384, КИООТ, გვ. 24.

⁴ КК, 1868, გვ. 385; „ „ „ „, გვ. 24.

⁵ КК, 1868, გვ. 385; „ „ „ „, გვ. 24.

⁶ КК, 1868, გვ. 385; „ „ „ „, გვ. 24.

⁷ Общее собрание верховного грузинского правительства.

მმართველი ითვლებოდა¹. ისე კი თვითთული ექსპედიცია თავის დარგს ცალკე და დამოუკიდებლად განაგებდა: აღმასრულებელი ექსპედიცია—საგუბერნიო სამმართველოების წესების საფუძველზე, ხოლო სამოქალაქო, სისხლის სამართლისა და სახაზინო საქმეთა ექსპედიციები კი—სათანადო პალატების (სამოქალაქო, სისხლის სამართლის და სახაზინო პალატების) წესების საფუძველზე².

ადმინისტრაციული დანაწილების მხრივ საქართველო ისევ ერთ გუბერნიად—საქართველოს გუბერნიად—რჩებოდა, მაგრამ ახლა ის, როგორც ვთქვით, გუბერნიად არ იწოდებოდა³ და, ორი პროვინციის მაგიერ, ხუთი მაზრისაგან (გორის, ლორის, დუშეთის, თელავისა და სიღნაღის) და რამდენიმე დისტანციისაგან (ბორჩალოს, ყაზახის, შამშადილის, ბამბაკისა და შურაგელის) შესდგებოდა. თვითთულ მაზრასა და დისტანციაში ადგილობრივი ადმინისტრაციული და სასამართლო აპარატი ეწყობოდა. ადმინისტრაციულ აპარატს მაზრაში მაზრის „საერობო პოლიცია“ (земская полиция) შეადგენდა⁴, ხოლო სასამართლო აპარატს—„მაზრის სასამართლო“ (уездный суд⁵). საერობო პოლიცია თავმჯდომარისა და ორი მსაჯულისაგან („ზასედატელ“) შესდგებოდა. თავმჯდომარედ კაპიტან-ისპრავნიკი (რუსი ოფიცერიდან), ხოლო მსაჯულებად ადგილობრივი ქართველი თავადები ან აზნაურები ინიშნებოდნენ. მაზრის სასამართლო მაზრის მოსამართლისა და აგრეთვე ორი მსაჯულისაგან („ზასედატელ“) შესდგებოდა. ამათგან პირველი რუსი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ორი უკანასკნელი—ქართველი თავადი ან აზნაური⁶. ფინანსური ხაზით კიდევ მაზრებში საქმეს მაზრის ხაზინადრები უძღვებოდნენ⁷.

მუსლიმანურ პროვინციებსა და დისტანციებს განაგებდნენ საერთოდ სამხედრო საოლქო უფროსები (военно-окружные начальники), რომელთაც ექვემდებარებოდნენ: ა) კომენდანტი, მისი თანაშემწე, პოლიციის მესტერი და სამეურნეო ნაწილის ზედამხედველი, ბ) პროვინციის ხაზინა და გ) პროვინციის სასამართლო, რომლის თავმჯდომარედ კომენდატი ითვლებოდა, ხოლო წევრებად—4 მსაჯული: ორი ბეგებიდან და ორი უბრალო ხალხიდან⁸, მაგრამ საქართველოში მოსახლე მუსლიმანთა და

¹ КК, 1868, გვ. 383; КИООГ, გვ. 24.

² КИООГ, გვ. 24—25.

³ სწორედ ზემოთდასახელებული მოსაზრებით ალექსანდრე I-ის დროს უფრო მიზანშეწონილად იყო ცნობილი, რომ სიტყვა „საქართველო“ (და არა საქართველოს გუბერნია) ჯერ კიდევ დარჩენილიყო პოლიტიკურ ლექსიკონში.

⁴ КИООГ, გვ. 28. საერობო პოლიცია, ან საერობო პოლიციის სამმართველო (управа земской полиции).

⁵ КИООГ, გვ. 29.

⁶ » , გვ. 28—29; КК, 1868, გვ. 385.

⁷ » , გვ. 29; КК, 1868, გვ. 385.

⁸ КК, 1868, გვ. 391—392.

უცხო ტომებით დასახლებულ ადგილებს განაგებდნენ ბოქაულები ან მოურა-
ვები ქართველ თავადებიდან კაპიტან-ისპრავნიკის უფლებით¹.

დასასრულ, ქალაქებში აღმასრულებელი პოლიციის მოვალეობა ეკისრე-
ბოდა კომენდანტებს, რომელთაც თანაშემწეებად პოლიცმეისტრები
(ან უნაცვალები)² ენიშნებოდათ. კომენდანტები რუსი ოფიცრებიდან
უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო პოლიცმეისტრები (ნაცვალები) ქართველ თავადები-
დან ან აზნაურებიდან. ამას გარდა მთავარსარდალს, საქართველოს მმართველ-
თან შეთანხმებით, უფლება ენიჭებოდა დაეარსებინა ქალაქებში მაგისტრატე-
ბი, რომელთაც სისამართლო დაწესებულებათა ფუნქციები უნდა ჰქონოდათ
დაკისრებული ქალაქის ფარგლებში³.

5

ალექსანდრე პირველის მანიფესტი საქართველოს ანექსიისა და რუსული
მმართველობის შემოღების შესახებ პეტერბურგში 1801 წლის 12 სექტემბერს,
ხოლო თბილისში 1802 წლის 12 აპრილს გამოქვეყნდა და იმავე დღიდან დაი-
წყო ამ მმართველობის ცხოვრებაში შემოღება. მაგრამ ახალმა დაწესებულე-
ბებმა მოქმედება დაიწყეს ფაქტიურად ოდნავ უფრო გვიან: ცენტრალურმა
დაწესებულებებმა—1802 წლის 8 მაისს, ხოლო ადგილობრივმა დაწესებულე-
ბებმა⁴—იმავე წლის დასასრულისათვის⁵.

დასახულ ღონისძიებათა ცხოვრებაში გატარება და რუსეთიდან ჩამო-
ყვანილ მოხელეთა განწესება ეკისრებოდათ მთავარსარდალად დანიშნულ გენერალ
კნორინგსა და საქართველოს მმართველად დანიშნულ დეისტვიტელნი სტატსკი
სოვეტნიკს კოვალენსკის⁶. ამ უკანასკნელთათვის პეტერბურგის მთავრობის
მიერ მიცემულ ინსტრუქციაში ნათქვამი იყო, რომ მათ უფლება ეძლეოდათ
შეეცნათ დაწესებულებები ისეთი მოხელეებით, რომელნიც შესძლებდნენ აეძუ-
ლებინათ მოსახლეობა დამორჩილებოდნენ („заставить повиноваться“) ახალ
მმართველობას⁷.

¹ КК, 1868, გვ. 385, 388; КИОУТ, გვ. 29. ჩვენ აქ აღვნიშნავთ იმ მდგომარეობას, რო-
მელიც კანონმდებლობით იყო ნაგულისხმევი და არა ფაქტიურ მდგომარეობას, რომელიც
თითქმის ყოველთვის განსხვავდებოდა კანონით ნაგულისხმევ მდგომარეობისაგან (იხ. ქვემოთ).

² ოფიციალურად ისინი პოლიცმეისტრებად იწოდებოდნენ.

³ КК, 1868, გვ. 385; КИОУТ, გვ. 28—30.

⁴ КК, 1868, გვ. 385; „ „ „, გვ. 29 (საქართველოს უზენაესი მთავრობის სახეიმა
გაზსა მოხდა 1802 წლის 12 აპრილს).

⁵ რათქმაუნდა, იგულისხმება იმ დაწესებულებათა მოქმედების დაწყება, რომელიც
ფაქტიურად დაარსებული იყო დასახელებულ დებულების საფუძველზე.

⁶ КИОУТ, გვ. 25; С. Эсалзе, Историческая записка, გვ. 54.

⁷ „ „ „, გვ. 3. ახლად შექმნილ დაწესებულებათა და მოხელეთა წლიური ხარჯთ-
აღრიცხვა შეადგენდა 80.939 მან. 28½ კაპ. (КИОУТ, გვ. 29).

ამავე ინსტრუქციის თანახმად მათ უფლება ჰქონდათ სამოქალაქო საქმეები ქართული ზნე-ჩვეულებისა და ვახტანგის კანონების მიხედვით, ხოლო დანარჩენი საქმეები რუსული კანონების მიხედვით ეწარმოებინათ¹.

ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ მართვა-გამგეობის ეს წესი, რომელიც პრინციპულად პავლე პირველის პროექტში გათვალისწინებულ სისტემისაგან არაფრით არ განსხვავდებოდა, სრულიად არ შეეფერებოდა ქართველი ხალხის ხასიათსა და ბუნებას, მის ზნე-ჩვეულებებსა და ადათებს. ქართველ ხალხს, რომელსაც არასოდეს არ ენახა ეს გუბერნატორები, კაპიტან-ისპრაენიკები და პოლიცემისტრები, და რომელიც, როგორც ენახეთ, მიჩვეული იყო მმართველობის მართვით წესებს, არ შეეძლო შეგუებოდა და შერიგებოდა ამ ბიუროკრატიზმისა და ფორმალიზმის პრინციპზე მოწყობილ წესებს, მით უფრო, რომ ახალი დაწესებულებები და თანამდებობის პირნი საქართველოში საქმეს უმთავრესად რუსულ ენაზე აწარმოებდნენ. მდგომარეობას, რათქმუნდა, ვერ შევლოდა ვერც ის გარემოება, რომ სამოქალაქო დარგში ვახტანგის კანონები იყო ძალაში დატოვებული, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ რუსი მოხელეები, რომელნიც სათავეში ედგნენ ყველა დაწესებულებას, არ იცნობდნენ ვახტანგის კანონებს², ხოლო ადგილობრივი პირებიც, რომელნიც ამ დაწესებულებებში დანიშნული იყვნენ მრჩეველად თუ წვერებად, იმას გარდა, რომ არც ისინი იცნობდნენ ვახტანგის კანონებს ზაინცდამაინც კარგად³, სრულიად არ იყვნენ მთავრობისაგან ისეთი ნდობითა და უფლებებით მოსიღნი, რომ მათ შესძლებოდათ საქმის ვითარება ისე წაეყვანათ, როგორც ამას ვახტანგის კანონები ჰკლავს ხმობდნენ, მით უფრო, რომ მათ თავის მხრივ რუსული ენის არა გაეყვებოდნათ რა. თუმცა საექვია ამათაც, როგორც პრივილეგიურ წოდების წარმომადგენელთ, ეს კანონები, ამის გარეშეც, ხალხის საკეთილდღეოდ გამოიყენებიათ. მეორეს მხრივ ვახტანგის კანონების ძალაში დატოვება მხოლოდ სამოქალაქო დარგში მათ ფაქტიურად ცხოვრებაში გატარების შემთხვევაშიც საქმეს ვერ შევლოდა იმიტომ, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობა ამ დროს მხოლოდ სამოქალაქო ნორმებით და საერთოდ ვახტანგის კანონებით არ ამოიწურებოდა: ეს დრო ვახტანგის კანონის დაწერის დროიდან ერთი საუკუნით დაშორებული იყო.

მაგრამ ამას გარდა, მთელი უბედურება მართა იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ რუსეთის მთავრობის მიერ შემოღებული მართვა-გამგეობის სისტემა თავისთავად პრინციპში უვარგისი, ხოლო სახელმძღვანელოდ შემოღებული კანონები (რუსულ-ქართული კანონები) ერთიმეორეში არეული და ერთიმეორესთან შეუთანხმებელი იყო, არამედ იმაშიც, რომ ამ მართვა-

¹ КИОСТГ, გვ. 32; С. Эсалзе, Историческая записка, გვ. 55; KK, 1868, გვ. 386.

² ვახტანგის კანონების რუსული თარგმანი პირველად გამოიცა სენატის მიერ 1828 წელს (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, Тифлис 1828, გვ. VI). მაგრამ ეს თარგმანი, ისევე როგორც შემდეგ გამოცემული თარგმანები, სიუსტეს მოკლებული და მრავალ შემთხვევაში დედანს დაშორებული იყო.

³ ამას ადასტურებს თუნდაც ის გარემოება, რომ, დასტურლამალი და ვახტანგის კანონები საქართველოში შედარებით მცირე რაოდენობით მოიპოვებოდა.

გამგეობის წესებისა და კანონების გამტარებელი მოხელეები, თავიანთი კულტურული და ზნეობრივი ღონის მიხედვით, თავიანთი პოლიტიკური რწმენისა და საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ იდეალების მიხედვით, ქართველი ხალხის საკეთილდღეო მიზნებისა და სურვილებისაგან ერთობ შორს იდგნენ. ისინი ქვეყანას განაგებდნენ მომეტებულს შემთხვევაში პირად მიზნებისა და ინტერესების მიხედვით, თვითნებობისა და ძალმომრეობის საფუძველზე. ამიტომ, ბუნებრივია, ყოველივე ეს—სისტემის უვარჯისობა, მოხელეთა უზნეობა, უცილობა, ბოროტმოქმედება, მექრთამეობა და სხვა—აუტანელ პირობებს ქმნიდა საქართველოში ოდნავ ნორმალური ცხოვრებისათვის¹.

„გარდა იმ აშკარა ბოროტმოქმედებათა, —წერს ერთერთი ბურჟუაზიული ისტორიკოსი, —რომელნიც იმ თავითვე დაშვებული იყვნენ საქართველოს მმართველის კოვალენსკისა და იმის ხელქვეით მოხელეთა მიერ და რომელთაც ხალხის საყოველთაო უკმაყოფილება და დრტკინვა გამოიწვიეს, ახლა მმართველობას არ შეეძლო დაეკაყოფილებინა ვინმე იმიტომ, რომ 12 სექტემბრის მანიფესტში გამოთქმულ კეთილ ზრახვებს უპირისპირდებოდა ისეთი გარემოებები, რომელნიც მმართველობის მოწყობის დროს არ იყვნენ მხედველობაში მიღებულნი. ექსპედიციებისა და საეროზო სასამართლოების შემოღება, რუსეთის დაწესებულებისათვის ჩვეული მთელი ფორმალიზით, საქმეების გადატანა ინსტანციებიდან ინსტანციებში, ერთი დაწესებულებიდან მეორე დაწესებულებაში —ყველაფერი ეს უცხო და უკიდურესად მძიმე იყო იმ ხალხისათვის, რომელიც არ იყო მიჩვეული საქმის გარჩევის ასე გაჭიანურებას... მმართველობის სუსტ მხარეს წარმოადგენდა ერთიმეორის ენის უცოდინარობაც მოხელეთა მხრივ, როგორც უმაღლეს დაწესებულებებში, ისე დაბალ დაწესებულებებშიც. თარჯიმანების უყოლობის გამო, დაწესებულებების წევრებს ქართველებიდან საქმის გარჩევაში მონაწილეობის მიღება არ შეეძლოთ და ამიტომ ისინი განაჩენზე ხელს აწერდნენ ისე, რომ არ იცოდნენ მისი შინაარსი. საქმეები უზენაეს მთავრობაში წყდებოდა საბოლოოდ, შემდეგი აპელაციის უფლების გამოორიციხვით, და კანონებიც იმავე უზენაეს მთავრობაში იცვლებოდა თვითნებურად. სამოქალაქო საქმეების წარმოება ვახტანგის კანონებისა და ქართულ ჩვეულებათა მიხედვით არ შეიძლებოდა გატარებულიყო ცხოვრებაში იმიტომ, რომ არ იყო შემუშავებული სათანადო სახელმძღვანელო ინსტრუქცია. ამავე დროს, როგორც იმ მოხელეებს, რომელნიც ახლო იდგნენ ხალხთან და რომელთა მოვალეობას შეადგენდა საპოლიციო სასამართლოსათვის გაძღოლა, ისე იმ მოხელეებსაც, რომელთაც მაღალი თანამდებობა ეკირათ, წარმოადგენა არ ჰქონდათ არც ვახტანგის კანონებისა და ადგილობრივ ჩვეულებების შესახებ, არც იმ ხალხის ენისა, სულისა და ხასიათის შესახებ, რომელსაც ისინი მართავდნენ“².

¹ მაშინდელი და შემდგომი დროინდელი ოფიციალური ახრი ამის შესახებ იხ. Акты, т. I; КК 1868, გვ. 386; КИООТГ, გვ. 32—33; С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 56—57; В. И в з-ненко, Гражданское управление, გვ. 38—47.

² С. Эсадзе, Историческая записка, гв. 56—57.

მაღალი წოდება არ შეიძლებოდა შემოღებული წესებით კმაყოფილი ყოფილიყო, რადგან ის ქვეყნის მართვა-გამგეობისაგან თითქმის სავსებით ჩამოშორებული იყო¹ და რუს მოხელეთ უნდა დამორჩილებოდა, ხოლო დაბალი წოდებაც არ შეიძლებოდა ამ წესით კმაყოფილი ყოფილიყო, რადგან იმას გარდა, რომ მისი მატერიალური მდგომარეობა ახალი წესების შემოღების შემდეგ არ უმჯობესდებოდა, მას უფლებაც კი ერთმეოდა თავის აუტანელ მდგომარეობის შესახებ სადმე კრინტი დაეძრა და სამართალი ეძია: რუსული მან არ იცოდა, ხოლო ქართული—მისი ბედის გადამწყვეტ რუს მოხელემ. „მათთვის ყველაფერი ახალია, ხოლო ჩვენთვის ყველაფერი უცნაური. მსაჯულსა და მთხოვნელს ერთიმეორის არ გაეგებათ და ორივე უკმაყოფილო რჩება“—ო, წერდა ციციანოვი².

ნათქვამის გამო მართვა-გამგეობის ზემოთდასახელებული წესების შემოღებამ იმთავითვე ხალხში საყოველთაო უკმაყოფილება, შფოთი და არეულობა გამოიწვია. მალე ამ ამბავმა პეტერბურგამდეც მიაღწია და რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლება იძულებული გახდა მდგომარეობისათვის ანგარიში გაეწია³.

1802 წლის 8 სექტემბერს კნორინგი გადაყენებულ იქნა მთავარსარდლის თანამდებობიდან და მის ნაცვლად ციციანოვი დაინიშნა, ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ (1803 წ.) კოვალენსკიც მოიხსნა თავის თანამდებობიდან⁴ და მის მაგიერ საქართველოს მმართველად გენერალი ტუჩკოვი დაინიშნა⁵.

ამით, რათქმაუნდა, საქმის მდგომარეობის არსებითი გამოსწორება მოსალოდნელი არ იყო, რადგან მთავრობის პოლიტიკა და ხაზი მმართველობის დარგში ამის შემდეგაც, როგორც ვამბობდით, პრინციპულად უცვლელი რჩებოდა. მაგრამ ციციანოვი უფრო ჭკვიანი და გამოცდილი ადმინისტრატორი იყო, თანაც ტახტის ერთგულებით სხელგანთქმულ პირად ითვლებოდა და ამიტომ საფიქრებელი იყო, რომ ის კანონებს მაინც დაიცავდა და მოხელეთა ვაჟგონარ ბოროტმოქმედებას ალაგმავდა.

ციციანოვმა მოსვლისთანავე შუამდგომლობა აღძრა მთავრობის წინაშე: 1. საქართველოს მმართველის მაგიერ შემოღებულ იყო საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის⁶ თანამდებობა; 2. მაზრებში მაზრის უფროსთა ნაცვლად, ან მათთან ერთად, დაწესებულიყო საოლქო სამმართველო (окружное правление) და ოლქის უფროსის⁷

¹ ადგილობრივი ელემენტებიდან დაწესებულებებში დაიშვებოდნენ მხოლოდ ისეთი პირები, რომელნიც ცნობილი იყვნენ როგორც მთავრობის მომხრენი და რომელნიც მზად იყვნენ უსიტყვოდ გაეტარებინათ მთავრობის ხაზი.

² Акты, II, № 46; В. Иваницко, Гражданское управление, გვ. 38.

³ Акты, II, გვ. 46 და შმდ.

⁴ КИОТГ, გვ. 34, 60; ს. ესაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 29.

⁵ კავკასიის უმაღლესი ადმინისტრაციის შეცვლაზე გავლენა იქონია სხვა (საერთაშორისო ხასიათის) გარემოებებმაც.

⁶ Грузинский гражданский губернатор.

⁷ Окружной начальник.

თანამდებობა და საქალაქო პოლიცია, ერთის მხრივ, და სამაზრო სასამართლო მეორე მხრივ; ამ სამაზრო სასამართლოს თავმჯდომარედაც ეს ოლქის უფროსი უნდა ყოფილიყო; 3. სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციები გაერთიანებულიყო ერთ ექსპედიციაში — სასამართლო ექსპედიციაში¹; 4. მოურავებთან, რომელნიც საქართველოში მოსახლე უცხო ტომის ხალხთათვის იყენენ წინათ დაწესებულნი, დანიშნულიყო თითო თარჯიშანი²; 5. მთავარსარდალს მისცემოდა უფლება პოლიცემისტერები (თუ ნაცვლები), რომელნიც წინათ თავადაზნაურობის შერჩევით ინიშნებოდნენ, დაენიშნა თავის შეხედულებით და 6. მთხოვნელს, რომელმაც რუსული ენა არ იცოდა, ნება მისცემოდა გაესაჩივრებინა საქმე ყველა ინსტანციაში იმ ენაზე, რომელიც მისი დედა-ენა იყო³.

ეს შუამდგომლობა რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა 1805 წ. 13 მაისს⁴. მაგრამ განზრახულ ადმინისტრაციულ ღონისძიების გატარება ცხოვრებაში ციციანოვმა მხოლოდ ნაწილობრივ მოასწრო — ის მოკლულ იქნა ბაქოში 1806 წელს — და ამრიგად ფაქტიურად ძალაში ისევე ის მდგომარეობა დარჩა, რომელიც ალექსანდრე პირველის 1801 წ. მანიფესტით, ან უკეთ, ამ მანიფესტის გამოცემის შემდეგ იყო დამყარებული, სინამდვილეში ციციანოვის წინამორბედთა დროს, იმ უმნიშვნელო ცვლილებით, რომელთა გატარება მოასწრო ციციანოვმა 1805 წლამდე.

6

ციციანოვის შემდეგ ადმინისტრაციულ ცვლილებებს აღმოსავლეთ საქართველოში 1840-იან წლებამდე, შეიძლება ითქვას, არსებითი ხასიათი არ ჰქონიათ. ეს ცვლილებები ფაქტიურად მმართველობის იმ სისტემის უმნიშვნელო შესწორება-დამატებებსა თუ კორექტივებს წარმოადგენდა, რომელიც ციციანოვამდე იყო შემოღებული საქართველოში ალექსანდრე პირველის ხსენებულ მანიფესტის საფუძველზე, ან ციციანოვის დროს მოესწრო გატარებულიყო მის პროექტის შესაბამისად⁵. მმართველობაც მთელი ამ ხნის განმავლობაში ფაქტიურად ისევე სამხედრო უწყებისა და სამხედრო მოხელეთა ხელში დარჩა.

¹ Экспедиция суда и расправы.

² ციციანოვის პროექტით თარჯიშანებს უნდა შეეცვალათ მოურავების თანაშემწეები, რომლებიც უქმდებოდნენ.

³ КК, 1868, გვ. 387; КИООТГ, გვ. 34—35; С. Эсадзе, იქვე, გვ. 58—59; Акты, II, გვ. 46, 52 და შმდ.; В. Иваненко, იქვე, გვ. 44—47.

⁴ КИООТГ, გვ. 37; КК, 1868, გვ. 387; С. Эсадзе, იქვე, გვ. 59; შდრ. В. Иваненко, იქვე, გვ. 44—47.

⁵ ციციანოვს, რომელმაც საქართველო მოსვლისას ანარქიულ მდგომარეობაში ნახა (ს. ესაძე, იქვე, გვ. 57), თუმცა ის საჭიროდ ცნობდა მმართველობაში ცვლილებები მომხდარიყო, მაგრამ ამავე დროს მას უზერხულად მიაჩნდა, თვითმპყრობელობის პრესტიჟის თვალსაზრისით, უკვე შემოღებულ წესების ასე უცბად შეცვლა. მისი აზრით ეს შეიძლებოდა იმთავითვე მომხდარიყო, ხოლო ახლა ყოველგვარი რადიკალური ცვლილებები მხოლოდ მთავრობის პრესტიჟის დაცემას გამოიწვევს (ს. ესაძე, იქვე, გვ. 58).

ასე რომ, ციციანოვის უახლოესი მემკვიდრეების—გულდოვიჩის, ტორმასოვის, პაულუჩისა და რტიშჩევის მმართველობის ხანამ ისე გაიარა, რომ მათ, გლეხთა აჯანყებების ჩაქრობისა და მოსახლეობის აწიოკების მეტი¹, არსებითი თითქმის არაფერი საქართველოში მმართველ-გამგებობის შეცვლისა თუ გაუმჯობესების დარგში, არ გაუკეთებიათ. ხოლო თუ რამ უმნიშვნელო გაკეთდა ამ დროს, გაკეთდა უმეტეს შემთხვევაში ისეთი რამ, რაც მდგომარეობას კიდევ უფრო აუარესებდა.

მაგრამ სურათის სისრულისათვის იმ უმნიშვნელო ცვლილებებიდან (ან ახალი ღონისძიებებიდან), რომელთაც ადგილი ჰქონდათ აღნიშნულ მთავარ-მმართველთა დროს, დავასახელებთ ზოგიერთს.

ასე, მაგალითად, 1807 წლის 30 მარტს გულდოვიჩმა გამოსცა საეციალური ბრძანება, რომლის თანახმად სასამართლოებს აკრძალული ჰქონდათ მიეღოთ და გაერჩიათ საბატონო გლეხებს შორის აღმოცენებული სამოქალაქო დავა და საჩივარი. ანგვარი დავისა და საჩივრების გარჩევა ამ ბრძანების თანახმად შეადგენდა იმ მებატონის კომპეტენციას, რომელსაც გლეხები ეკუთვნოდნენ². ამავე ბრძანებით სოფლის მოურავებს უფლება მიეცათ დამოუკიდებლად განეგოთ მათთვის ჩაბარებული სოფლები და თვით გაერჩიათ ამ სოფლის მცხოვრებთა შორის აღმოცენებული დავა და საჩივარი. გულდოვიჩის ეს ღონისძიება, ცხადია, აშკარად მიმართული იყო გლეხობის წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა საბოლოო ანგარიშში ბატონყმობის ინსტიტუტის განმტკიცებას.

გულდოვიჩის დროსვე, სახელდობრ 1809 წელს, საქართველოს მმართველის ლიტვინოვის მიერ დამუშავებულ და დასამტკიცებლად წარდგენილ იქნა პროექტი, რომლის თანახმად სამაზრო სასამართლოები საესებით უნდა გაუქმებულიყო და მათი ფუნქციები უნდა გადასცემოდა ფაქტიურად პოლიციას და ევრეთწოდებულ სეერობო სასამართლოს. ამ უკანასკნელს ევალებოდა საქმე ადგილობრივად გამოეძია და განეხილა, ხოლო თუ ეს საქმე მის კომპეტენციას აღემატებოდა, გადაეგზავნა საქართველოს უზენაეს მთავრობის სასამართლო ექსპედიციაში, რომლის განაჩენს ამტკიცებდა მთავარმმართველი, ან, მის არ ყოფნის დროს, საქართველოს მმართველი. უკანასკნელთა განაჩენი საბოლოოდ ითვლებოდა³. ამ პროექტის მიზანი (თუმცა ის დამტკიცებული არ ყოფილა) იმაში მდგომარეობდა, რომ რადგან რუსული კანონებითა და სამართლით საქართველოს მოსახლეობას სარგებლობა არ უნდოდა და, კიდევაც რომ ნდომებოდა, არც შეეძლო, სასამართლოს ფუნქციები ცალკე თანამდებობის პირთა ხელში გადასულიყო და მით მოსახლეობის (იგულისხმება, რათქმაუნდა,

¹ რუსული მმართველობის შემოღებიდან, როგორც ვამბობდით, გლეხთა აჯანყებებს საქართველოში თითქმის სისტემატური ხასიათი ეძლევა. ამ აჯანყებების ჩაქრობა შეადგენდა საქართველოს მთავარმმართველთა უმთავრეს „ღვაწლს“, მაგრამ მათ არა ნაკლები ღვაწლი მიუძღვოდათ ამავე აჯანყებების გამოწვევაში.

² Акты, III, საბ. № 15; В. Иваненко, იქვე, გვ. 53.

³ В. Иваненко, იქვე, გვ. 56.

დაბალი მოსახლეობის) დამოკიდებულება ამ პირობისაგან უფრო გაძლიერებულიყო¹.

1810 წლის 28 დეკემბერს გუდოვიჩის შემცველმა მთავარმმართველმა ტორმასოვმა უშამდგომლობა აღძრა მეფის წინაშე, რათა ადგილობრივ მკვიდრთა გასამართლება სახელმწიფოებრივი „ლაღატისა“ და საზღვარგარეთ გაქცევისათვის მომხდარიყო არა ჩვეულებრივი სასამართლოს წესით, არამედ სახმედრო სასამართლოს წესით². ეს ღონისძიება გამოწვეული იყო იმით, რომ რუსული მმართველობით უკმაყოფილო ელემენტები, როგორც ცნობილია, ხშირად აჯანყებას აწყობდნენ, ან საზღვარგარეთ, ოსმალეთსა და ირანში ვარბოდნენ, ხოლო მთავრობას უნდოდა ასეთი მოვლენები აღმოეფხვრა სასწრაფოდ სასტიკი ზომებით. მაგრამ, რაკი ჩვეულებრივი სასამართლოს წესით ასეთი საქმეების გარჩევა დიდხანს გრძელდებოდა, ამიტომ მთავრობას საჭიროდ მიაჩნდა უკმაყოფილო და ურჩ ელემენტთა გასამართლება, როგორც ტორმასოვის მოხსენებაშია ნათქვამი, „სამხედრო არტიკულების“ მიხედვით ყოფილიყო წარმოებული. ეს ფაქტიურად იმას ნიშნავდა, რომ ასეთ ელემენტთა ბედი ცალკე თანამდებობის პირთა (უშმთავრესად სამხედრო პირთა) ნება-სურვილზე იქნებოდა დამოკიდებული. ასეც მოხდა, მაგალითად, როდესაც ტორმასოვის პროექტი დააბტკიცეს, და ეს კანონი 1810 წლის ოქტომბერში კუბაში მომხდარ აჯანყების მონაწილეთ მიუყენეს, აჯანყებულები ფაქტიურად თვით ტორმასოვმა გაასამართლა და ისეთი განაჩენი დაუდო მათ, როგორც მას პირადად სურდა³.

ტორმასოვის მემკვიდრის პაულუჩის დროს, როგორც ვიცით, ადგილი ჰქონდა მსხვილ აჯანყებას კახეთში, საიდანაც ეს აჯანყება სხვა მეზობელ მხარეებშიც გადავიდა. ერთერთი მიზეზი ამ აჯანყებისა არსებული მმართველობის სისტემის უვარგისობა იყო. ამიტომ 1812 წელს, როდესაც ეს აჯანყება ნაწილობრივ ჩაქრობილ იქნა, პაულუჩი იძულებული იყო ზოგიერთი ცვლილებები მოეხდინა ადმინისტრაციულ აპარატში. სახელდობრ, პაულუჩიმ გააუქმა თელავისა და სიღნაღის მაზრებში სამაზრო და საერობო სასამართლოები და იქ მოურავების ინსტიტუტი აღადგინა⁴. აღნიშნულ სასამართლოების ნაცვლად ამ

¹ ეს პროექტი ცენტრალური ხელისუფლების მიერ, როგორც ვთქვით, დამტკიცებული არ ყოფილა, მაგრამ ჩვენ მაინც მას ვასახელებთ მაშინდელ ადგილობრივ ხელისუფლების ხაზის დასახასიათებლად მმართველობის დარგში.

² Акты IV, გვ. 48—49.

³ ი ვ ა ნ ე კ ო, იქვე, გვ. 57. შემდგომ მთავარმმართველები და თანამდებობის პირები ამ კანონით კიდევ უფრო ფართოდ სარგებლობდნენ. ერმოლოვი, მაგ., ჯარის ნაწილების ცალკეულ უფროსებს ნებას აძლევდა დაეხვრიტათ ან ჩამოეხრჩოთ აჯანყების დროს ყველა ის, ვინც კი წინააღმდეგობას გაუწევდა ხელისუფლებას — გასამართლების გარეშე. ასე, 1826 წელს, ერმოლოვის დასტურით და გენერალ კრაბეს, პოლკოვნიკ მიშჩენკოს და მაიორ ილინსკის განკარგულებით, მხოლოდ ერთ რაიონში ცემით მოკლეს ან წყალში დაახრჩეს 83 კაცი — გაუსამართლებლად.

⁴ სიღნაღის მაზრაში დანიშნულ იქნა მთავარ მოურავად იოსებ ანდრონიკაშვილი, თელავის მაზრაში — სოლომონ ავალიშვილი.

მაზრებში დაწესებული იქნა ე. წ. „დროებითი სასამართლოები“, რომლის თავმჯდომარეებად რუსი მოხელეები (კომენდანტები) უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო წევრებად ადგილობრივი მკვიდრნი (თითო მაზრიდან სამი კაცი)¹. პაულუჩის ეს ღონისძიებები, რათქმაუნდა, იძულებითი ღონისძიებები იყო, და ამ ღონისძიებების მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ უკმაყოფილო და აჯანყებული მოსახლეობა კახეთისა როგორმე დროებით მიიხილავინათ დამშვიდებულიყო (აჯანყება ამ დროს კიდევ ჩაქრობილი არ იყო.)

რომ სწორედ ეს მიზანი ჰქონდა ამ ღონისძიებებს, ჩანს იქიდანაც, რომ 1813 წელს, უკვე რტიშჩევის დროს, როდესაც აჯანყება საეცხებით ჩაქრობილ იქნა ცეცხლითა და მახვილით, თელავსა და სიღნაღში პაულუჩის განკარგულებით მოწყობილი (ან უკეთ განზრახული)² სასამართლოები გადაკეთებულ იქნა სხვა საფუძველზე. ახლა ეს სასამართლოები თუმცა წინანდებურად „დროებით-სასამართლოებად“ იწოდებოდა, მაგრამ მათი შემადგენლობა სხვანაირი იყო და ამ შემადგენლობაში უმეტესობას რუსი მოხელეები შეადგენდნენ. ამასთანავე ამ დროებით სასამართლოებს, ჩვეულებრივი სასამართლო ფუნქციების გარდა, დაკისრებული ჰქონდათ აგრეთვე საპოლიციო და საფინანსო ფუნქციებიც³.

1811 წელს გაუქმებულ იქნა საქართველოს მმართველის თანამდებობა და მის ნაცვლად დაწესდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა⁴. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი ექვემდებარებოდა მთავარმმართველს და სამოქალაქო საქმეებში მის თანაშემწედ ითვლებოდა. საქართველოს მმართველის თანამდებობის გაუქმება და მის ნაცვლად საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის შემოღება წარმოადგენდა ციციანოვის ზემოხსენებულ პროექტის ერთერთი მუხლის განხორციელებას, და არსებითად მოასწავებდა მდგომარეობის გაუარესებას იმ მხრივ, რომ საქართველოს ვითომდა „დამოუკიდებელ“ არსებობის გარეგნულ ნიშნებს ამით ერთი-ელემენტი აკლდებოდა.

პაულუჩის დროსვე, ნიშანდობლივ 1811 წელს, აღძრულ იქნა საკითხი თბილისში, მაგისტრატის ნაცვლად⁵, საქალაქო მმართველობის შემოღების შესახებ⁶. ეს შუამდგომლობა ამავე საკითხის შესახებ, მაგრამ სხვა საფუძველზე,

¹ Акты, V, с. 93.

² დროებითი სასამართლოების მოწყობა პაულუჩის დროს ვერ მოესწრო.

³ Акты, V, с. 272.

⁴ КИООП, გვ. 38; საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა არსებობდა 1811 წლიდან თითქმის 1860-იან წლებამდე. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორებად აღებულ პერიოდში იყვნენ: მალინსკი (1811—1813), სიმონოვიჩი (1813—1815), სტალი (1815—1819), ხოვენი (1819—1829), ზავილესკი (1829—1832), ფალავანდიშვილი (1832—1838) და ახლესტიშჩევი (1838—1839).

⁵ თბილისში მაგისტრატის ფუნქციები დაკისრებული ჰქონდა ფორმალურად სამაზრო-სასამართლოს, ფაქტურად კი არავითარი მაგისტრატი არც თბილისში და არც სხვა ქალაქებში არ არსებობდა.

⁶ Акты, V, გვ. 226.

განმეორებულ იქნა შემდეგშიც, სახელდობრ, პაულუჩის შემცვლელის რტიშჩევის დროსაც, მაგრამ არცერთ ამ შუამდგომლობას შედეგი არ მოჰყოლია¹.

დასასრულ, რტიშჩევის დროსვე, სახელდობრ 1814 წელს, ადმინისტრაციულ მმართველობაში ზოგიერთი ცვლილება იქნა შეტანილი საქართველოში შემავალ თათრულ დისტანციებშიც: მოურავების ნაცვლად იქ დანიშნულ იქნა ბოქალუები რუს ოფიცრებიდან².

აჯანყების შემდეგ კახეთსა და თათრულ დისტანციებში მომხდარ ადმინისტრაციულ ცვლილებების მაგალითი საუცხოვოდ ამტკიცებს იმას, თუ რამდენად შემთხვევითი ხასიათს ატარებდა მთავრობის ღონისძიება მმართველობის დარგში და რამდენად ეს ღონისძიება, თუ კი ის ადგილობრივ მოთხოვნილებასთან იყო შეფარდებული, იძულებითი იყო: თუ საქართველოს ერთ ნაწილში (თელავისა და სიღნაღის მაზრებში) 1813 წელს მთავრობამ, აჯანყებით შეშინებულმა, მოურავების ინსტიტუტი აღადგინა, იმავე მთავრობამ ერთი წლის შემდეგ საქართველოს მეორე ნაწილში (თათრულ დისტანციებში), პირიქით, ეს ინსტიტუტი გააუქმა.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, და როგორც ვამბობდით, ციციანოვის შემდეგ მთელმა ათეულმა წლებმა განვლო ისე, რომ არაფერი არსებითი მთავრობას არ გაუკეთებია მმართველობის სისტემის გასაუმჯობესებლად. პირიქით, იმ ცვლილებებიდანაც, რაც ამ ხნის განმავლობაში მოხდა ამ დარგში, ბევრი რამ ამ სისტემის გაუარესებას მოასწავებდა.

ასევე ითქმის არსებითად მთავარმმართველ ერმოლოვისა, პასკევიჩისა და როზენის დროის შესახებაც. მთელ ამ ხნის განმავლობაში საქართველოში ცვლილებები მმართველობის სისტემაში ფაქტობრივად უმნიშვნელო რეფორმებითა და კორექტივებით განისაზღვრებოდა.

ამისდა მიუხედავად დასახელებულ პირთა მმართველობის ხანა, მმართველობის სისტემის დახასიათების თვალსაზრისით, მრავალ მხრივ არის საინტერესო. კერძოდ ერმოლოვის მმართველობის ხანა იმით არის ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესო რომ ეს ხანა წარმოადგენს ყველაზე უფრო მკაფიოდ გამოხატულ სამხედრო დიქტატურის ხანას³. ერმოლოვმა მმართველობის სამხედრო წესების კულტი შექმნა და ეს წესები ერთგვარ სისტემად გადააქცია. ერმოლოვის შემდეგ-კი, პასკევიჩის დროიდან, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც აიყრა-კავკასიის დაპყრობა დამთავრდა⁴, მმართველობის სისტემაში უმნიშვნელო გარდატეხები იწყება იმ მხრივ, რომ ამ დროიდან იწყება ერთ-

¹ Акты, V, გვ. 226.

² В. Иваненко, იქვე, გვ 87.

³ „გენერალ ერმოლოვის სურვილი თანამდებობეში სამხედრო მოხელეთათვის მიეცა— ეკითხვობთ ერთ ოფიციალურ საბუთში—ისე დიდი იყო, რომ მან 1824 წლის 22 იანვარს მეფის მიერ დამტკიცებული ყარაბაღის პროვინციის ხაზინის შტატიც კი შესცვალა და, ამ შტატით განკუთვნილ სამოქალაქო ხაზინადარის ნაცვლად, ბრძანება გასცა გაეწესებინათ ხაზინადრად სამხედრო ოფიცერი“ (Акты, VIII, გვ. 3).

⁴ გარდა აჭარისა ბათომითურთ, რომელიც ჯერ კიდევ თურქეთის ხელში რჩებოდა.

გვარი ცდები მთავრობის მხრივ იმ მიმართულებით, რომ სამხედრო სისტემა მმართველობისა შეიცვალოს სამოქალაქო სისტემით. მართალია, ეს ცდები ამჟამად ჩვენ მიერ აღებულ პერიოდის განმავლობაში უშედეგო აღმოჩნდა, მაგრამ საკითხის შესწავლისათვის ამ ცდების გაცნობასაც აქვს მნიშვნელობა და ამიტომ ჩვენ აქ ზოგიერთ მათგანს დავასახელებთ.

გენერალი ერმოლოვი მის საქართველოში მთავარმმართველად ათი წლის განმავლობაში ყოფნის დროს, როგორც ვთქვით, უმთავრესად და განსაკუთრებით იმაზე ზრუნავდა, რომ მმართველობის გასამხედროება და საერთოდ სამხედრო დიქტატურა, რომელიც იმ თავითვე შემოღებული იყო მეფის ხელისუფლების მიერ საქართველოში, კიდევ უფრო განმტკიცებულიყო.

ერთის მხრივ ეს ბუნებრივიც იყო, რადგან ერმოლოვს, როგორც პროფესიონალურ სამხედრო პირს; სამოქალაქო მმართველობისა არც გაეგებოდა რამე¹: მას ხალხის დასამორჩილებელ იარაღად და საშუალებად მხოლოდ უხეში ძალადობა და სამხედრო ტერორი მიაჩნდა. მეორე მხრივ ერმოლოვს არც ეცალა მაინცდამაინც მმართველობის საკითხებისათვის: ის თითქმის მუდმივად ლაშქრობაში იმყოფებოდა—აჯანყებების ჩასაქრობად ან მთიელთა დასაპყრობად, და ამიტომ საქართველოს იშვიათი სტუმარი იყო. მაშინაც კი, როდესაც ერმოლოვს დრო და მოცალეობა ჰქონდა მმართველობის საკითხებზე ეზრუნა, ის განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა მხოლოდ და უმთავრესად პრივილეგიურ წოდებისა და კერძოდ თავადაზნაურობის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, მათი პირადი და ქონებრივი უფლებების გამორკვევისათვის.

სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ერმოლოვმა თავისი რეფორმები ამ წოდების უფლებების გამორკვევითა და უზრუნველყოფით დაიწყო და დაამთავრა კიდევ. ასე, მაგალითად, 1819 წელს თავადაზნაურობის მამულების განსაზღვრისა და წესრიგში მოყვანის მიზნით მან შემოიღო მიწისმზომელთა მთელი შტატი, რომელიც შეიღვებოდა ერთი საგუბერნიო და სამი სამაზრო მიწისმზომელისაგან; ხოლო ერთი წლით ამაზე ადრე, ე. ი. 1818 წელს მან დააარსა თბილისში სათავადაზნაურო საკრებულო. ამ ღონისძიების მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ თავადაზნაურობის გაერთიანებითა და მისთვის სპეციალური დაწესებულების შექმნით ამ წოდების პრივილეგიური მდგომარეობა კიდევ უფრო გამტკიცებულიყო.

ამავე მიზნით 1823 წელს მან სასამართლო დაწესებულებებსა და საქალაქო მაგისტრატებთან დააარსა ე. წ. „სათავადაზნაურო მეურვეობა“ (дворянская опека), რომლის თავმჯდომარედ თავადაზნაურთა წინამძღოლი („მარშალი“) უნდა ყოფილიყო. დასასრულ, 1827 წელს მისი შუამდგომლობითა და მეცადინეობით ქართველი თავადაზნაურობა გათანაწილებულ იქნა რუსეთის

¹ თუნცა ამ მხრივ მაინცდამაინც დიდი ცოდნა არც მის წინამორბედ მთავარმმართველებს გამოუჩენიათ (გარდა ციციანოვისა).

თავადაზნაურობასთან უფლებრივად¹. ერმოლოვის დროსვე დაარსდა რიგი სხვა ახალ დაწესებულებებისა საქართველოში, როგორც, მაგალითად, ე. წ. საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი (приказ общественного призрения)², ობოლთა სასამართლო (сиротский суд), კეთილსინდისიერთა სასამართლო (суд совестный) და სხვა. დასასრულ, 1823 წელს ერმოლოვმა თბილისში შემოიღო პროკურორის დამხმარედ ორი საგუბერნიო და ექვსი სამაზრო სტრიაპჩების (ადვოკატების) თანამდებობა³.

1827 წელს ერმოლოვი გადაყენებულ იქნა თავის თანამდებობიდან და მის მაგიერ საქართველოს მთავარმმართველად დაინიშნა გრაფი პასკევიჩი. პასკევიჩი არსებითად უცვლელად ატარებდა იმ ხაზს მმართველობაში, რომელიც მის წინამორბედს და კერძოდ ერმოლოვს ჰქონდა აღებული, მაგრამ, წინააღმდეგ ერმოლოვის ხაზისა, მის ხაზს მმართველობაში ბევრი რამ ახალი ახასიათებდა. ეს ახალი უპირველესად ყოვლისა იმაში მდგომარეობდა, რომ პასკევიჩს საჭიროდ მიაჩნდა მმართველობის სამხედრო სისტემის ნაცვლად სამოქალაქო სისტემის შემოღება, ან ყოველ შემთხვევაში სამხედრო სისტემისა და დაწესებულებების გვერდით სამოქალაქო დაწესებულებების შექმნა და ამ დაწესებულებებში სამოქალაქო მოხელეების დაყენება. „სამოქალაქო მმართველობა—სწორდა ის მეფეს—უფრო შეარბილებს [ადგილობრივ ხალხთა] ზნეჩვეულებას და უფრო მიაჩვევს [მათ] ურთიერთ დამოკიდებულებისა, საზოგადოებრივ მოვალეობათა და კანონთა შეგნებასო“⁴.

მეორე მომენტი, რაც პასკევიჩის ხაზს ახასიათებდა მმართველობის დარგში, მდგომარეობდა იმაში, რომ მას სრულიად შეუწყნარებლად მიაჩნდა ისეთი მდგომარეობა, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ სასეხთით არ იყო ვატარებული რუსული კანონები და რუსული წესები ისე, როგორც ეს რუსეთის შიდა გუბერნიებში იყო. ეს გარემოება, მისი აზრით, ხელს უშლიდა საქართველოს გარუსებას და ქართველებსაც მუდამ მოაგონებდა იმას, რომ ისინი სხვანი იყვნენ, ხოლო რუსები კიდევ სხვანი. „ყველგან დაწესებულებები დროებითს ხასიათს ატარებენ—სწორდა პასკევიჩი 1830 წ. 24 აპრილს რუსეთის მეფეს,—გასაოცარი აღრევაა მმართველობის რუსულ წესებსა და ქართულ თუ მუსლიმანურ წესებს შორის; არ არის ერთიანობა არც მმართველობის წესებში, არც კანონებში, არც ფინანსურ სისტემაში... რაც შეეხება საკუთრივ სამოქალაქო მმართველობას, მე საუკეთესოდ და აუცილებელ საჭიროებად მიმიჩნია

¹ КИОТИ, გვ. 39.

² ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 101. „საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი“, თუმცა საქველმოქმედო დაწესებულების სახელს ატარებდა, მაგრამ თავისი ფუნქციებითა და დანიშნულებით ის უფრო საკრედიტო და ბანკის მაგვარ დაწესებულებას წარმოადგენდა, ვიდრე საქველმოქმედო დაწესებულებას.

³ ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 101. პროკურორის თანამდებობა თბილისში პირველად დაწესდა ციციანოვის დროს, 1803 წელს (КК, 1868, გვ. 386).

⁴ Акты, VII, სბ. № 47; С. Эсаляе, იქვე, გვ. 67.

შემოღებულ იქნას ამიერ-კავკასიის პროვინციებში მმართველობის რუსული წესი და რუსული კანონები“-ო¹.

დასასრულ, მესამე მომენტი, რაც პასკევიჩის ხაზს ახასიათებდა და რაც უკვე აღნიშნულ მომენტებთან იყო დაკავშირებული, მდგომარეობდა იმაში, რომ პასკევიჩის დაუშვებლად მიიჩნდა მმართველობასა და ადმინისტრაციულ აპარატში ადგილობრივი ელემენტის გამოყენება². ეს ადგილობრივი ელემენტი, პასკევიჩის აზრით, სავსებით უფარგისი იყო, იმიტომ რომ ამ ელემენტმა რუსული ენა არ იცოდა და მას სათანადო გამოცდილებაც აკლდა.

ყველა აღნიშნული საკითხი პასკევიჩის უქვეშევრდომილეს მოხსენებებში არა ერთხელ ყოფილა აღნიშნული და საკითხიც დასმული იმის შესახებ, რომ ყველაფერი ეს, რაც შეიძლება, სასწრაფოდ ყოფილიყო ცხოვრებაში გატარებული. 1830 წელს მეფისათვის წარდგენილ თავის მოხსენებაში პასკევიჩი ამასთან ერთად საქართველოს ადმინისტრაციულ მოწყობის პროექტსაც აყენებდა. მისი აზრით, საქართველო ერთ გუბერნიად უნდა ჩამოყალიბებულიყო და ეს გუბერნია ათ მხარად დანაწილებულიყო: 1. თბილისის, 2. სიღნაღის, 3. თელავის, 4. დუშეთის, 5. გორის, 6. იმერეთის, 7. გურიის, 8. ახალციხის, 9. ახალქალაქისა და 10. ბორჩალოს მხარებად³.

საგუბერნიო დაწესებულებათა და თანამდებობის პირთა დანიშვნა ამ ახლადჩამოყალიბებულ საქართველოს გუბერნიაში, პასკევიჩის აზრით, უნდა მომხდარიყო იმავე წესით, როგორც ეს რუსეთის გუბერნიებში ხდებოდა. სამხრო დაწესებულებებიც ისე უნდა მოწყობილიყო, როგორც რუსეთში, ყოველგვარ ცვლილებების გარეშე. „ყველა საგუბერნიო და სამხრო დაწესებულებაში—წერდა პასკევიჩი—უნდა ხელმძღვანელობდნენ ყველაფერში რუსეთის კანონმდებლობით და არ უნდა ემყარებოდნენ არავითარ შემთხვევაში ქართულ კანონებზე ან წინანდელ ჩვეულებებზე“-ო⁴. ამავე დროს პასკევიჩი იმავე მოხსენებაში მოითხოვდა სამხედრო სასამართლოების გაუქმებას⁵ და ამ სასამართლოთა ფუნქციების სამოქალაქო სასამართლოებისათვის გადაცემას. დასასრულ, პასკევიჩი თავის მოხსენებაში იმ გარემოებაზედაც მიუთითებდა, რომ ფოთში აღუარად ქალაქად არსებული მდგომარეობა საქართველოში მმართველობის მოწყობის მხრივ ფაქტურ მდგომარეობას არ შეესაბამებოდა. „ამჟამად საქართველოში—წერდა ის—არსებობს მმართველობის იმდენი სხვადასხვა ფორმა

¹ Акты, VII, გვ. 37.

² ამ მხრივ პასკევიჩისა და მის წინამორბედ მთავარმმართველთა თუ სხვა რუს მოხელეთა შორის განსხვავება არც არსებობდა, მაგრამ პასკევიჩი ამ მხრივ იმით განირჩეოდა მათგან, რომ ის ამ საკითხებს უფრო აშკარად და გარკვევით აყენებდა ცენტრალურ ხელისუფლების წინაშე.

³ Акты VII, გვ. 38. ახალციხე და ახალქალაქი ამ დროს უკვე რუსეთის ხელში იყო: ორივე ქალაქი და რაიონი რუსეთს გადაეცა 1829 წლის 2 სექტემბრის ადრიანოპოლის ზავის თანახმად (რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად).

⁴ Акты, VII, გვ. 38.

⁵ იქვე, გვ. 38.

(ყველა ერთნაირად უვარჯისი), რამდენიც მაზრაა: თბილისის მაზრაში არსებობს საერობო პოლიციის მმართველობა და სამაზრო სასამართლო... დუშეთის მაზრაში—მხოლოდ საერობო პოლიციის მმართველობა; გორის მაზრაში, პირიქით, გარდა იმავე მმართველობისა და სამაზრო სასამართლოს, დანიშნულია კიდევ ოლქის უფროსი; თელავის, სიღნაღისა და ელისევეტპოლის მაზრებში ყველა დაწესებულება გაერთიანებულია ერთ დაწესებულებაში—დროებითს საოლქო სასამართლოში და იქ დანიშნულია აგრეთვე ოლქის უფროსი¹.

ერთი სიტყვით, პასკევიჩის ხაზისა და კერძოდ ამ მოხსენების დედაზრი, როგორც ვხედავთ და როგორც ვამბობდით, ერთის მხრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ სამხედრო სისტემა მმართველობისა სამოქალაქო მმართველობის სისტემით შეცვლილიყო, ხოლო მეორე მხრივ იმაში, რომ საქართველოში სავსებით და უცვლელად მართვა-გამგეობის ისეთი წესები შემოეღოთ, როგორც რუსეთის შიდა გუბერნიებში არსებობდა. ამ წესების შემოღება, მისი აზრით, იმიტომაც იყო აუცილებელი, რომ მაშინ საქართველოს „მცხოვრებნი ეცდებოდნენ უფრო დაახლოვებოდნენ რუსებს“ და მაშინ ისინი „ნაკლებად იქნებოდნენ განსხვავებულნი სახელმწიფოს დანარჩენ ნაწილებისაგან“; „ხოლო ახლა კი—წერდა პასკევიჩი—ძველი ჩვეულებები, ძველი მმართველობის ფორმები და წესები—ყველაფერი ეს მათ მოაგონებთ ცალკე არსებობასა და რუსეთისაგან განსხვავებას“—ო².

მიუხედავად იმისა, რომ პასკევიჩის პროექტი თავისი მიზანდასახულობით სავსებით მისაღები იყო რუსეთის მთავრობისათვის და სავსებით ემთხვეოდა ამ უკანასკნელის თვალსაზრისს, ხოლო ადმინისტრაციული რაციონალიზმის მხრივ უფრო მეტ უპირატესობას შეიცავდა არა მარტო საქართველოს სინამდვილეში ფაქტიურად მაშინ არსებულ ყოვლად უხეირო მდგომარეობასთან, არამედ ფორმალურად ქალაქებზე არსებულ უფრო ხეირიან მდგომარეობასთან შედარებითაც,—ეს პროექტი მაინც არ დამტკიცებულა და, მაშასადამე, ცხოვრებაშიც არ გატარებულა. მთავარი მიზეზი იმისა, რომ საქართველოს ადმინისტრაციული მოწყობის პროექტი, პასკევიჩის მიერ ნაგარაუდგვი, არ განხორციელდა, იმაში მდგომარეობდა, რომ მთავრობა ვერ ბედავდა ყველა ადგილობრივი თავისებურების უგულვებელყოფასა და ერთბაშად რუსული კანონების შემოღებას. მთავრობას უკვე ნაგებები ჰქონდა რუსული მმართველობის ნაწილობრივ შემოღების შედეგები—მას არა ერთი და ორი აჯანყების ჩაქრობა მოუხდა ამ დროისათვის, სწორედ დასახელებულ მაზრებში გამოწვეული, და ამიტომ მთავრობას ეშინოდა სავსებით რუსული წესების შემოღებით ხელახალი უკმაყოფილება და აჯანყება არ გამოეწვია. ამასთანავე მალე ამის შემდეგ (1831 წელს) პასკევიჩი გადაყვანილ იქნა სხვაგან, ხოლო მის მაგიერ ახლად დანიშნული როზენი-კი მრავალ შემთხვევაში სრულიად არ იზიარებდა

¹ იქვე, 83-36.

² „Все напоминает им отдельное существование и различие от россии“ (Акты, VII, 83-36).

პასკევიჩის პროექტს და მას ამ პროექტის ცხოვრებაში გატარება ნაადრევად მიაჩნდა¹.

ამრიგად, პასკევიჩის პროექტი განუხორციელებელი დარჩა. პასკევიჩმა მხოლოდ ისღა მოასწრო, რომ მან თავის ნებით შეამცირა მთავრობის ყველა დაწესებულებაში ადგილობრივი ელემენტები და მათ ნაცვლად ყველგან რუსი მოხელეები დააყენა. პასკევიჩმა საკმაოდ ბევრი იზრუნა ავრეთვე საქართველოში ციხეებისა და სატუსალოების მოწყობისათვის. კერძოდ, მის დროსვე იყო მოწყობილი თბილისში პატიმარ ქალებისათვის (ცნობილ კასტელას ფაბრიკასთან) საერთო საცხოვრებელი ყაზარმა. დასასრულ, პასკევიჩის დროსვე შემოღებულ იქნა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში ზომა-წონის რუსული ერთეულები.

საერთოდ კი პასკევიჩის პროექტი მხედველობაში იქნა მიღებული მხოლოდ შემდეგში, როდესაც ჯერ სენატორ მეჩნიკოვისა და კუტაისოვის, ხოლო ცოტა გვიან სენატორ ვანის რევიზიების შედეგად, 1840-იან წლებში, გადაწყდა ჩატარებულიყო საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში მმართველობის მთელი სისტემის რეორგანიზაცია. მაგრამ ეს რეორგანიზაცია და თვით სენატორ კუტაისოვისა და მეჩნიკოვის, ისევე როგორც სენატორ ვანის, რევიზიები, მმართველობის ისტორიის მეორე პერიოდთან არის დაკავშირებული, და ამიტომ მათ აქ ამაჟამად არ შევხებით.

ვენახით ახლა როგორი ნდგომარეობა იყო შექმნილი ამ დროს მმართველობის მხრივ დასავლეთ საქართველოში (იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთსა და აფხაზეთში).

7

აღმოსავლეთ საქართველოს ანექსიის შემდეგ, როგორც ვიცით, ჯერი იმერეთზე მიდგა. იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე ერთხანს ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდა რუსეთის შემოტევას და ცდილობდა დაეღწია თავი რუსეთის ბატონობისაგან. მაგრამ ბოლოს იძულებული გახდა ძალას დამორჩილებოდა და ეს ბატონობა ეცნო: 1804 წლის 25 აპრილს მან რუსეთის ტახტის ერთგულების ფიცი მიიღო², ხოლო იმავე წლის 4 ივლისს ალექსანდრე I-ის მანიფესტიც გამოვიდა იმერეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ³. ცოტა გვიან კი იმერეთში შეყვანილ იქნა რუსეთის საოკუპაციო ჯარი. იმერეთში და სამეგრელოში ჯარი შეყვანილ იქნა 1804 წ. ოქტომბერში.

¹ С. Эсадзе, Историческая записка, гв. 68. როზენის აზრით, ამიერ-კავკასიაში ჭველებურად სამხედრო მმართველობა უნდა დარჩენილიყო.

² С. Эсадзе, Историческая записка, гв. 30.

³ Акты, II, гв. 393; ს. ესაძე, იქვე, გვ. 30—31. რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღების მიზნით სოლომონ II-მ თავისი ვლჩი სოლომონ ლეონიძე პეტერბურგს გაგზავნა ჯერ კიდევ 1803 წლის აგვისტოს. სოლომონს იმედი ჰქონდა, რომ რუსეთის მეფის ვასალობის აღიარებით რუსეთის ბატონობის საფრთხეს ცოტა ხნით აიციდნდა, ხოლო ამასობაში მთელ დასავლეთ საქართველოს შემომტკიცებას მოახერხებდა და ამის შემდეგ კი დამოუკიდებლობას შეინარჩუნებდა.

ალექსანდრეს მანიფესტის თანახმად სოლომონ II, მეფის წოდებით, იმერეთის მმართველად უნდა დარჩენილიყო, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ იმერეთის სამეფო ტახტზე ამავე უფლებით მისი მემკვიდრეები, არსებულ წესის მიხედვით, რიგობით რუსეთის მეფის მიერ უნდა დამტკიცებულიყვნენ; ე. ი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ამ მანიფესტის თანახმად, იმერეთი რუსეთის ვასალურ დამოკიდებულებაში უნდა გადასულიყო ისე, რომ შინაურ საქმეებში ის ძველებურად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ უნდა დარჩენილიყო².

ნამდვილად კი საქმის ვითარება სულ სხვანაირი იყო, რუსეთის მთავრობას იმთავითვე მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი იმერეთში მეფობა სრულიად მოესპო და იქ რუსული მმართველობა შემოეღო: როდესაც იმერეთის მეფეს ალექსანდრე დაპირებებს აძლევდა და ტახტზე ამტკიცებდა, იმავე დროს (და მინამდვიც) საქართველოს მთავარსარდალს ციციანოვს ის საიდუმლო განკარგულებებს უგზავნიდა—იმერეთში ჯარი შეეყვანა და მისი ოკუპაცია მოეხდინა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მეფის ხელისუფლების წარმომადგენლებმა იმერეთში შესვლისთანავე სოლომონს, სხვადასხვა გარემოებების მომიზეზებით, სისტემატური შეურაცხყოფა და დამცირება დაუწყეს: მას ხან სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის შევიწროებას უსაყვედურებდნენ, ხან კიდევ თურქეთთან თუ ირანთან კავშირის გაბმას აბრალებდნენ³. ბოლოს სოლომონს ფიცის გატეხასა და უპირობაში დასდეს ბრალი—ვითომდა მას რუსეთის მეფისთვის აღთქმული დაპირებები არ შეესრულებინოს⁴, და 1810 წლის 20 თებერვალს ის ტახტიდან გადაყენებულად გამოაცხადეს⁵. თვით სოლომონი, რომელიც ისევ ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდა რუსეთს (ციხეებში—მუხური, საპაიჭაო, ჭყვიში, ვარციხე, ბაღდადი), დააპატიმრეს და თბილისში ჩამოიყვანეს⁶.

¹ ტახტის უშუალო მემკვიდრედ, სოლომონის უშვილობის გამო, აღიარებული იყო დავით II-ს შვილი, კონსტანტინე ბატონიშვილი.

² ალექსანდრეს მიერ დამტკიცებულ პირობის თანახმად, სოლომონი უარს აცხადებდა ოდიშზე, მაგრამ გურია აღიარებული იყო მის ხელმწიფობის ქვეშ; ხოლო რაც შეეხება ლეჩხუმს, სოლომონს ფორმალურად უფლება ეძლეოდა ისტორიული საბუთები წარმოედგინა იმის შესახებ, რომ ეს მხარე წარსულში (იმ ხანად ლეჩხუმი დადიანის სამფლობელოში შედიოდა) მას ეკუთვნოდა.

³ აქტს, II, გვ. 359.

⁴ აქტს, IV, 193, 218, 219 და შმდ.

⁵ „პროკლამაცია“ სოლომონის გადაყენების შესახებ შედგენილ იქნა გენ. სიმონოვიჩის მიერ 1810 წლის 21 იანვარს, მაგრამ ეს პროკლამაცია ქუთაისში გამოცხადებულ იქნა მხოლოდ იმავე წლის 20 თებერვალს (აქტს, IV, გვ. 229, 233). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ რუსეთის მთავრობა ჯერ კიდევ 1810 წელს, ე. ი. ოფიციალურად სოლომონის გადაყენებამდე, აწვადებდა პროექტს სოლომონის მოტყუებით რუსეთში გაწვევის შესახებ, მაგრამ ეს პროექტი მაშინ სისრულეში ვერ იქნა მოყვანილი, იმის გამო, როგორც ჩანს, რომ რუსეთის მთავრობის ეს განზრახვა სოლომონს გაგებული ჰქონდა (აქტს, IV, გვ. 4).

⁶ აქტს, IV, გვ. 235 და შმდ.

ვიდრე ეს ამბავი მოხდებოდა, რუსული მმართველობა იმერეთში ოფიციალურად და ფაქტიურადაც შემოღებული არ ყოფილა: რუსეთის ჩარევა იმერეთის საშინაო საქმეებში იმ დრომდე მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა რომ იქ, როგორც ვთქვით, რუსის ჯარი იყო შეყვანილი და ამ ჯარის სარდლობა სოლომონ მეფეს უხეშ ფორმებში კონტროლს უწევდა, რათა მას რუსეთის საწინააღმდეგო არა ჩაედინა რა, მაგრამ სოლომონის დაპატიმრებისა¹ და გენერალ სიმონოვიჩის მიერ იმერეთის ციხე-სიმაგრეების აღების შემდეგ², საქართველოს მთავარსარდალმა ტორმასოვმა, პეტერბურგიდან მიღებულ ინსტრუქციის თანახმად, ბრძანება გამოსცა იმერეთში სამეფოს სავსებით გაუქმებისა და რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ.

ამ დროიდან იმერეთში იწყება იგივე გაუთავებელი ცდები და ექსპერიმენტები რუსული მმართველობის დამკვიდრებისათვის, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოში იყო, და ამ დროიდანვე იწყება რუსული მმართველობის ისტორია იმერეთში. ეს ისტორია არსებითად ისეთივეა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ მას ზოგიერთი განსხვავებული მომენტიც ახასიათებს და ამიტომ საჭიროა ეს მომენტები ცალკე აღინიშნოს.

იმერეთის ადმინისტრაციული მოწყობის შესახებ პროექტის შემუშავება ტორმასოვმა დაავალა გენერალ სიმონოვიჩს, იმ სიმონოვიჩს, რომელმაც მოახდინა იმერეთის დაპყრობა. მიცემულ დირექტივების თანახმად სიმონოვიჩს ევალდებოდა იმერეთის მოწყობა ძირითადად ისე ევარაუდა, როგორც აღმოსავლეთი საქართველო იყო მოწყობილი.

ამ დირექტივების შესაბამისად, იმავე 1810 წელს გენერალ სიმონოვიჩმა ეს პროექტი შეიმუშავა და განსახილველად წარადგინა კიდევ, ხოლო 1811 წლის 19 აპრილს ამ პროექტის საფუძველზე გამოცემულ იქნა სპეციალური დებულება იმერეთში რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ³.

ამ დებულების შემოღებას იმერეთში წინ უსწრებდა იმ აჯანყების ჩაქრობა⁴, რომელიც გამოწვეული იყო სწორედ რუსული ხელისუფლების დამყარებითა და რუსული მმართველობის შემოღებით. (რუსული მმართველობის შემოღება კი იმერეთში, როგორც ვთქვით, დაიწყო სამეფოს გაუქმების უმალ, ჯერ კიდევ ხსენებულ დებულების დამტკიცებამდე). ეს მმართველობა გარეგნულად თითქოს ადგილობრივ პირობებისა და ზნეჩვეულებების გათვალისწინებით იყო მოწყობილი, მის სათავეშიც თითქოს იმერეთის თავაკები (ზურაბ წერეთელი, ელიზბარ ერისთავი და სხვები) იყვნენ დაყენებული⁵. მაგრამ ფაქტიურად ხელისუფლებას იმერეთში იმთავითვე სიმონოვიჩი წარმოადგენდა და ეს სიმონოვიჩი განაგებდა საქმეს სამხედრო წესების საფუძველზე.

¹ თბილისში ჩამოყვანილი სოლომონი 1810 წ. 2 ოქტომბერს ოსმალეთს გაიქცა და ხუთი წლის შემდეგ იქ გარდაიცვალა. გარდაცვალებამდე სოლომონს არ შეუწყვეტია რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა.

² АКТЫ, IV, გვ. 235 და შმდ.

³ АКТЫ, IV, საბ. № 494.

⁴ АКТЫ, IV, გვ. 246, 322 და შმდ.

⁵ АКТЫ, IV, გვ. 238, 245.

ასე რომ, ე. წ. „იმერეთის დროებითი მთავრობა“¹, რომელიც ხსენებულ დებულების დამტკიცებამდე იყო დაწესებული იმერეთში და რომლის სათავეში ზურაბ წერეთელი იყო დაყენებული, ფიქტიური ამბავი იყო. ნამდვილად კი ამ მთავრობას არაფრის გაკეთება არ შეეძლო და არც გაუკეთებია.

სწორედ ამიტომ იმერეთის „დროებითი მთავრობის“ შექმნის შემდეგ არც კი გაუვლია რამდენიმე კვირას, რომ იმერეთში დაიწყო არეულობა, რომელიც მალე ნამდვილ აჯანყებად გადაიქცა. აჯანყებას მეთაურობდნენ იმერეთში დარჩენილი სოლომონის მომხრეები, ფაქტიურად კი თვით სოლომონი, რომელიც ახალციხის ფაშის დახმარებით განაგრძობდა ბრძოლას რუსეთის მთავრობასთან. მაგრამ აჯანყება მალე ჩაქრობილ იქნა და ამის შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება ხელახლა შეუდგა იმერეთში რუსული მმართველობის მოწყობას².

მომხდარ ამბებიდან რუსეთის ხელისუფლებამ ის დასკვნა გამოიტანა, რომ ყველაფერი ეს, თითქოს, ადგილობრივ თავადაზნაურების მმართველობის სათავეში დაყენების შედეგი ყოფილიყოს და ამიტომ მთავარსარდალმა ტორმასოვმა სიმონოვიჩის დააეცა ახლა იმერეთში მმართველობა მოეწყო ისე, რომ ამ მმართველობაში ადგილობრივ ელემენტების გამოყენება, რაც შეიძლება, ნაკლებად ყოფილიყო ნაგულისხმევი. სიმონოვიჩმა 1810 წლის ოქტომბერში შეადგინა ის პროექტი, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, და რომლის საფუძველზედაც, როგორც ვთქვით, 1811 წელს გამოცემულ იქნა დებულება იმერეთის შესახებ.

ამ დებულების თანახმად იმერეთის სამეფო გადაკეთებულ იქნა იმერეთის ოლქად. ეს ოლქი იყოფოდა ექვს მაზრად (ოკრუგად): 1. ქუთაისის, 2. საჩხერის, 3. ვაკის, 4. რაჭის, 5. ჩხარისა და 6. ბაღდათის. იმერეთის ოლქის სათავეში მმართველი (რუსი გენერალი) იდგა³, ხოლო თვითეული მაზრის (ოკრუგის) სათავეში—მაზრის (ოკრუგის) უფროსი. ოლქის მთავარ ქალაქად ნაგულისხმევი იყო ქუთაისი. ქუთაისშივე უნდა მოწყობილიყო საერთო საოლქო დაწესებულებები: 1. საოლქო მმართველობა, 2. საზოგადოებრივი მხრუნველობის პრიკაზი, 3. საექიმო სამმართველო⁴, 4. საბაჟო კონტორა და 5. საფოსტო კონტორა. აქვე უნდა დაწესებულიყო საოლქო მიწისმზომელისა და კომენდანტის თანამდებობა⁵.

¹ Акты, IV, გვ. 255, 263.

² ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 71.

³ იმერეთის ოლქის მმართველი ზოგჯერ ამის შემდეგაც იმერეთის მმართველად (управляющий Имеретией) იწოდებოდა. იმერეთის მმართველებად ჩვენ მიერ აღებულ პერიოდში იყვნენ: სიმონოვიჩი, მერლინი, ხატუნცევი, კურნატოვსკი, გორჩაკოვი, გესსე, ბებუთოვი, ვაკულსკი, ახლესტინჩევი და ვიხარევი (ერთიმეორეზე მიყვალბით).

⁴ Врачебная управа.

⁵ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 63.

საოლქო მმართველობა შესდგებოდა სამი ექსპედიციისაგან: 1. აღმასრულებელ, 2. სახაზინო და 3. სასამართლო ექსპედიციებისაგან. ოლქის მმართველობის თავჯდომარედ ოლქის მმართველი ითვლებოდა, ხოლო მის წევრებად სამი მრჩეველი რუს მოხელეთაგან. ამ უკანასკნელთ თანაშემწეებად ორ-ორი ასესორი ჰყავდათ იმერელ თავადაზნაურებიდან. დასახელებული ექსპედიციები არსებითად იმავე საფუძველზე იყვნენ მოწყობილი, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს უზენაეს მთავრობის ექსპედიციები. კერძოდ სასამართლო ექსპედიციას, განაგებდა რა ის სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეებს, სამოქალაქო ნაწილში უნდა ეხელმძღვანელა ვახტანგის კანონებით, ხოლო სისხლის სამართლის საქმეების ხაზით—რუსული კანონებით¹.

მაზრების (ოკრუგების) უფროსები რუსი ოფიცრები იყვნენ. მათ თანაშემწეებად ჰყავდათ ორ-ორი ადგილობრივი თავადი ან აზნაური, რომელთაც მსაჯულები („ზასედატელ“) ეწოდებოდათ. მსაჯულებს ფორმალურად სათანადო მაზრის საზოგადოებები ირჩევდნენ², ხოლო ფაქტიურად ისინი, ისევე როგორც საერთოდ ყველა დაწესებულების მოხელეები, მთავრობის მიერ ინიშნებოდნენ.

ასეთი იყო ფორმალურად მმართველობის ის სისტემა, რომელსაც ჰვულისხმობდა ზემოხსენებული 1811 წლის დებულება. მაგრამ ფაქტიური მდგომარეობა იმერეთში რამდენიმედ სხვანაირი იყო. საქმე ისაა, რომ ეს დებულება ფაქტიურად ცხოვრებაში შემოღებული არ ყოფილა. ამის მიზეზი ერთის მხრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ თვით მთავრობა შიშობდა ხსენებულ მმართველობის შემოღებას ხელახლა არ გამოეწვია არეულობა მოსახლეობაში, რომელიც არ იყო მომზადებული ასეთი წესებისათვის და არც სცნობდა ამ წესებს, ხოლო მეორე მხრივ იმაში, რომ ამ მმართველობის შემოღება იმერეთში იმ ხანად არც შეიძლებოდა.

საინტერესოა რომ თვით ამ დებულების ავტორის, ტორმასოვის, მომდევნო საქართველოს მთავარმმართველნიც კი შეუძლებლად სცნობდნენ ხსენებულ დებულების ცხოვრებაში გატარებას. სრული გულახდილობით უნდა მოგახსენოთ,—სწერდა პაულუჩი პოლიციის მინისტრს—რომ ჩემის აზრით რუსეთის გუბერნიებისათვის შემოღებულ კანონებზე დამყარებულ მთავრობის დაწესება იმერეთში შეუძლებელია, რადგან: 1. რუსეთის ხაზინას ასეთი მთავრობის შენახვა იმერეთში უფრო ძვირად დაუჯდება, ვიდრე ის იქიდან შემოსავალს მიიღებს, 2. იმერეთის ხალხის ზნეჩვეულება სრულიად სხვანაირია, ვიდრე რუსეთის ხალხისა, 3. თვით იმერეთის მდგომარეობაც იმნაირია, რომ მისი მაზრებად დაყოფა და იქ წესების დამყარება მოუხერხებელია³. იმერეთის მართველთაგანგანგების წესები—სწერდა პაულუჩის მომდევნო მთავარმმართველი რტიშჩევი იმავე პოლიციის მინისტრს—სრულიად სხვანაირი უნდა იყოს, ვიდრე რუსეთში, რადგან აქაური ხალხის ხასიათი და ადათი ძირითადად განსხვავდება რუსეთის

¹ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 63.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 62.

³ Акты, V, გვ. 92.

ხალხის ხასიათისა და ადათისაგანო¹. ამის გამო არც პაულუჩის და არც რტიშჩევის სრულიად არ უცდიათ ძალაში შესულიყო ის დებულება, რომლის შესახებაც ჩვენ ვლაპარაკობდით.

ასევე ქალაქებზე დარჩა ეს დებულება შემდეგი მთავარმმართველების—ერმოლოვის, პასკევიჩისა და როზენის დროსაც, ე. ი. ვიდრე 1840-იან წლებამდე. მაშ როგორ წარმართებოდა სამოქალაქო და ადმინისტრაციული საქმეები იმერეთში, და ვინ წარმართავდა ამ საქმეებს მთელ ამ ხნის განმავლობაში?

ამ საკითხის გამორკვევა საჭირო სიზუსტით ერთგვარ სიძნელეს წარმოადგენს იმიტომ, რომ ჩვენამდე მოღწეულ ოფიციალურ საბუთებში იმერეთში იმ დროს არსებულ ფაქტიურ მდგომარეობის შესახებ ცნობები არ არის სისრულით დაცული, ხოლო რაც დაცულია, ისიც სხვადასხვა საბუთებშია გაფანტული, ხშირად კი ამ საბუთებში აშკარად არასწორი ცნობებია მოცემული. ასე, მაგალითად, ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში, იმერეთის მმართველ ორგანოდ დასახელებულია თითქმის ყველგან ხან „იმერეთის ოლქის დროებითი მმართველობა“, ხან კიდევ „იმერეთის დროებითი მთავრობა“, მაშინ როდესაც ნამდვილად არც ასეთი „მმართველობა“ და არც ასეთი „მთავრობა“ ფაქტიურად იმერეთში 1811 წლიდან არ არსებობდა². მაგრამ ამისდა მიუხედავად, რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ იმერეთში დამყარებულ მდგომარეობის სურათის აღდგენა დაახლოებით მაინც შეიძლება. ეს სურათი შემდეგნაირად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ.

იმერეთს განაგებდა იმერეთის (ან იმერეთის ოლქის) მმართველი ერთპიროვნულად. ეს მმართველი რუსი გენერალი იყო და ის ამავე დროს იმერეთში მდგომ რუსის ჯარის სარდლადაც ითვლებოდა. მასთან არსებობდა კოლეგიალური ორგანო, ძველი სახელწოდებით—„დივანი“³, რომელიც შესდგებოდა ოთხი მდივანბეისაგან—იმერელ თავადაზნაუბრებიდან. „დივანი“ ემორჩილებოდა იმერეთის მმართველს და ერთგვარ სათათბირო ორგანოს წარმოადგენდა. დივნის მოვალეობას შეადგენდა უმთავრესად სამოქალაქო საქმეებისა და საჩივრების გარჩევა, მაგრამ ასეთ საქმეების გარჩევის დროსაც უკმაყოფილო მხარეს უფლება ჰქონდა (და ასეც ხდებოდა) მიემართა მმართველისათვის და ეს უკანასკნელიც საკითხს სწკვეტდა საბოლოოდ: ან ამტკიცებდა დივნის დადგენილებას, თუ მას ეთანხმებოდა, ან კიდევ თავის ნებით შეცვლიდა ხოლმე ამ დადგენილებას. სისხლის სამართლის საქმეებს კი მმართველი საშხედრო სასამართლოს უგზავნიდა და, ამ უკანასკნელის მიერ გარჩევის შემდეგ, ეს საქმეები ისევე მმართველს უბრუნდებოდა იმისათვის, რომ მას მსჯავრი დაედო და დამნაშავეისათვის შესაფერი (თავის სურვილის მიხედვით) სასჯელი შეერჩია.

¹ ARTI, V, გვ. 471.

² ARTI, V, საბ. № 580.

³ დივანს ადგილობრივი მოსახლეობა „რჩევასაც“ უწოდებდა (ი. მეუნარგია სამეგრელო დავით დადიანის დროს, 1939 წ. გვ. 122).

1811 წლის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ¹ ზოგიერთ მაზრაში (ოკრუგებში) დანიშნულ იქნენ მაზრის (ოკრუგის) უფროსები რუს ოფიცრებიდან. თვითნაყოფი ოკრუგის უფროსს ჰყავდა ორ-ორი თანაშემწე ადგილობრივ აზნაურებიდან და მათ განკარგულებაში იყო ჯარის ნაწილები, რათა არეულობის შემთხვევაში აჯანყების ჩაქრობა სასწრაფოდ ყოფილიყო შესაძლებელი. ოკრუგის უფროსებს დაქირებული ჰქონდათ, როგორც ადმინისტრაციული, ისე სასამართლო და საფინანსო ფუნქციებიც—მათ მოვალეობას, სახელდობრ, შეადგენდა „ხალხის პოლიტიკურ განწყობილებისათვის“ თვალყურის დევნება, დამნაშავეთა დაბრუნება, გამოძიების მოხდენა, გადასახადების აკრეფა და ზოგიერთ საქმეების ადგილზე გარჩევაც კი. სოფლებში მმართველობის საქმე ძველებურად მოურავების ხელში იყო².

როგორც ვხედავთ, მთელი ადმინისტრაციული, სასამართლო და ფინანსური საქმეები იმერეთში არსებითად ცალკე პირთა (რუს სამხედრო მოხელეთა) ხელში იყო მოქცეული და ეს პირები ფაქტურად თავისი პირადი სურვილის მიხედვით განაგებდნენ ქვეყანას. ასეთი მდგომარეობა თავისთავად ჰგულისხმობდა იმას, რომ ამ თანამდებობის პირთა მხრივ ფართოდ უნდა ჰქონოდა ადგილი ყოველგვარ თვითნებობას, ბოროტმოქმედებასა და ძალმომრეობას მოსახლეობაზე, მით უფრო, რომ პოლიტიკური რწმენისა და ზნეობრივი თვალსაზრისით იმერეთში დაყენებული რუსი მოხელეები, ისევე როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოში იყო, ერთობ დაბალ დონეზე იდგნენ. მართლაც, ოფიციალურ საბუთებში არა ერთხელ გვხვდება წინადადება იმის შესახებ, რომ ეს მოხელეები ფართოდ ეწეოდნენ ბოროტმოქმედებასა და თვითნებობას, კერძოდ, მექრთამეობას, და ამ გზით დიდ ქონებასაც კი იძენდნენ³.

ერმოლოვის დროს, სახელდობრ 1819–1820 წლებში, იმერეთში ადგილი ჰქონდა დიდ აჯანყებას, რომელიც იმავე წელს თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. ამ აჯანყების მიზეზი იმ ეროვნულ და ეკონომიურ ჩაგვრაში მდგომარეობდა, რომელსაც ამ დროს იმერეთის მოსახლეობა განიცდიდა გაბატონებულ კლასებისაგან ერთის მხრივ და რუსეთის ჯარის სამხედრო ოკუპაციისაგან მეორე მხრივ. მაგრამ უშუალო საბაბს ამ არეულობისას წარმოადგენდა საქართველოს ეკზარხოსად ახლადდანიშნულ მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს მიერ გადადგმული ნაბიჯები იმისათვის, რომ იმერეთის საეკლესიო ქონება აწერილიყო და საბოლოო ანგარიშში ხაზინის კუთვნილებად გადაქცეულიყო. ასე იყო თუ ისე, ეს აჯანყება მალე ჩაქრობილ იქნა რუსის ჯარის ხიშტებით. ხოლო აჯანყების ჩაქრობის შედეგი მმართველობის დარგში ის იყო, რომ ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერებულ იქნა სამხედრო დიქტატურა და სამხედრო წესი მართვა-გამგეობისა.

¹ 1811 წლის აჯანყებისა და ამ აჯანყების ჩაქრობის პერიოდი იმერეთში დაემთხვა მთელ რიგ სახალხო უბედურებას: ამ წლებში იმერეთში ადგილი ჰქონდა მოუსავლიანობას, შიმშილს, წყალდიდობას და ჭირის გავრცელებას (Акты, V, გვ. 490–494).

² В. Иваненко, იქვე, გვ. 94.

³ Акты, V, საბ. № 276.

ბასკევიჩის დროს იმერეთში არსებულ მდგომარეობას სენატორები კუტაისოვი და მეჩნიკოვი შემდეგნაირად ახასიათებდნენ: „ამჟამად იმერეთს განაგებს იგივე დროებითი მთავრობა, რომელსაც 1814 წელს საფუძველი ჩაუყარა მთავარმმართველ რტიშჩევის თვითნებობამ, ამ მმართველობაში თავმოყრილია სასამართლო, სამოქალაქო, ადმინისტრაციული, საფინანსო და საბაჟო ნაწილიც კი. სამოქალაქო საქმეებს ის წვეტს ზოგჯერ რუსული კანონების მიხედვით, ზოგჯერ ქართული კანონების მიხედვით, ხოლო ზოგჯერ ადათების მიხედვით. სისხლის სამართლის საქმეები განიხილება სამხედრო სასამართლოს კომისიის მიერ. იმერეთის ოკრუგები ექვემდებარებიან ოკრუგის უფროსებსა და მათ თანაშემწეებს... ყველაფერი ეს ექვემდებარება იმერეთის მმართველს სამხედრო გენერლებიდან“¹.

ამ მდგომარეობაში დარჩა იმერეთი თითქმის სრულიად უცვლელად 1840-იან წლებამდე.

8

იმერეთის შემდეგ რუსეთმა პირველ რიგში გურია შეიერთა. გურიაში მთავრად ამ დროს მამია გურიელი იყო². მაგრამ მამია გურიელი ჯერ მცირეწლოვანად ითვლებოდა და მის მაგიერ სამთავროს მისი ბიძა ქაიხოსრო განაგებდა. 1804 წლის 29 მაისს, როგორც კი იმერეთის მეფემ სოლომონ მეორემ რუსეთის ქვეშევრდომობაზე ფიცი მიიღო, მთავარმმართველმა ციციანოვმა გურიელს ოფიციალური წინადადება მისცა რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესულიყო, რადგან გურია იმერეთის სამეფოს პროვინციას წარმოადგენს და იმერეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში გადასვლის შემდეგ ეს თავისთავად იგულისხმება³. გურიელმაც ქართული ანდაზისა არ იყოს, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და იმავე 1804 წელს რუსეთის მეფის ტახტის ერთგულებაზე ფიცი მიიღო. ხოლო რამდენიმე წლის შემდეგ, სახელდობრ, 1810 წლის 19 ივნისს საქართველოს მთავარმმართველს ტორმასოვს თავისი „თხოვნითი პირობები“⁴ წარუდგინა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ყოფილიყო გურია რუსეთთან შეერთებული.

თავის პირობებში მამია გურიელი ითხოვდა შემდეგს: 1. გურია მთლიანად გადადიოდა რუსეთის სამუდამო ქვეშევრდომობაში, 2. გურიის მთავრად მამია გურიელი, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ მისი კანონიერი მემკვიდრეები მტკიცდებოდნენ, 3. გურიელი დამოუკიდებლად განაგებდა სამთავროს შინაგან

¹ Акты, VIII, гл. 3; VII, саბუთи № 321.

² მამია გურიელი იყო გიორგი გიორგისძის შვილის სიმონ გურიელის შვილი. მას ჰყავდა ოთხი ბიძა (ვახტანგი, ქაიხოსრო, ლევან და დავითი), რომელნიც ერთიმეორეს ეცილებოდნენ გურიის სამთავრო ტახტს.

³ Акты, II, гл. 540 და 541.

⁴ Просительные пункты.

საქმეებს (გარდა სიკვდილით დასჯის საქმეებისა, რომელიც იმერეთის მმართველის მიერ დანიშნულ სამხედრო სასამართლოს კომპეტენციას შეადგენდა), 4. გურიას გარეშე მტრებისაგან დაცევადა რუსეთის ჯარი, რომლის ნაწილები მუდმივად გურიაში იქნებოდნენ დაყენებულნი, 5. გურიაში რუსეთის ხელისუფლების მიერ მადნების დამუშავების შემთხვევაში გურიელს წილი დაედებოდა, 6. ასევე გურიაში ქალაქის გაშენების შემთხვევაშიც, 7. გურიელი დაემორჩილებოდა საქართველოს მთავარმმართველს, 8. გურიელი ვალდებული იყო რუსის ჯარისათვის მიეცა სურსათ-სანოვავე, ბინა, "შეშა და სანთელი". ე. ი. მთავარი, რასაც გურიელი თავის „თხოვნით პირობებში“ მოითხოვდა, მდგომარეობდა იმაში, რომ გურია შინაურ საქმეებში დამოუკიდებელი ყოფილიყო, ხოლო მისთვისა და მის მემკვიდრეებისათვისაც მთავრის უფლება და ხარისხი სამუდამოდ დაეტოვებინა.

რუსეთის მეფემ ალექსანდრე პირველმა მამია გურიელის თხოვნითი მუხლები მთლიანად შეიწყნარა და 1811 წლის 8 აპრილს სპეციალური სიკვლით აუწყა მას, რომ გურია სამუდამოდ რუსეთს უერთდებოდა, ხოლო თვით მამია გურიელი გურიის მთავრად იყო დატოვებული, როგორც რუსეთის მეფის ვასალი და ქვეშევრდომი. ამასთანავე გურიელს გამოეგზავნა ხმალი და დროშა რუსეთის ღერბის გამოხატულებით¹, როგორც საინვესტიტურო ნიშნები, სიუხერენისაგან ვასალისათვის ბოძებული.

ნამდვილად კი ამ შემთხვევაშიც საქმის ფაქტობრივი ვითარება სხვანაირი იყო. რუსეთს სათუოდ არ ჰქონდა გურიის სამთავროს მოსპობა და იქ რუსული მმართველობის შემოღება. მაგრამ ამაყმად მეფის ხელისუფლებისათვის საჭირო იყო გურიელის მომადლიერება ჯერ ერთი იმ მიზნით, რომ იმერეთის დაპყრობა, რომელიც ამ დროს ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო, არ გართულებულიყო, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, გურიელს შეეძლო იმერეთის მეფეს სოლომონ მეორეს გვერდში ამოდგომოდა რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში²; მეორეც იმიტომ, რომ მამია გურიელმა რუსის ჯარს ფოთის ციხის აღების საქმეში (1809 წელს) თურქების წინააღმდეგ დახმარება გაუწია და საჭირო იყო ამის საკომპენსაციოდ მისთვის წყალობის გაღება, მით უფრო, რომ თვით მამია გურიელი ამ ფაქტს, როგორც რუსეთის ხელისუფლების წინაშე ამავს, არა ერთხელ მოაგონებდა მთავრობას³ იმისათვის სწორედ, რომ ამ უკანასკნელს შესაფერისად დაეფასებინა გურიელის ეს ამავი. ამას გარდა გურიის, როგორც თურქეთის მოსახლერე ქვეყნის, ერთბაშად შემოერთებას და იქ ამ ნიადაგზე (მოსალოდნელ) უკმაყოფილების შექმნას შეეძლო თურქეთთან რუსეთის ურთიერთობის საქმე გაერთულებინა.

¹ Акты, IV, გვ. 438. მამია გურიელის თხოვნითი პირობები ნაკარნახევი იყო თვით რუსეთის ხელისუფლების მიერ.

² Акты, IV, გვ. 443.

³ თურქეთს გაქცეული სოლომონ მეორე ამ დროს ისევ განაგრძობდა ახალციხის დაშლა და თურქეთის ხონთქარის წაქეზებით თუ დახმარებით რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლას.

⁴ Акты, IV, გვ. 432.

რომ სწორედ ამ მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდა მეფის მთავრობა, როდესაც ის უყოყმანოდ გურიელის მოთხოვნებიდან აკმაყოფილებდა, ეს რუსეთის მთავრობის საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროების მიმართ ჩადენილ საქციელიდანაც თავისთავად ცხადი იყო, მაგრამ ეს მალე გამოაშკარავდა საესვებით მას შემდეგ, რაც მამია გურიელი გარდაიცვალა.

მამია გურიელი გარდაიცვალა 1826 წლის 21 ნოემბერს და, გარდაიცვალა თუ არა ის, რუსეთმა მაშინვე ისარგებლა მისი მემკვიდრის დავითის მცირეწლოვანობითა და გურიელის კართან არსებული შინაური უთანხმოებით თუ სამთავროს ტახტის გარშემო ატეხილი დავით, და წინასწარ, ვიდრე იქ მთლიანად რუსული მმართველობა იქნებოდა შემოღებული, გურიელობა ფაქტიურად გააუქმა. მის ნაცვლად შემოღებულ იქნა, იმერეთის მსგავსად, ეგრეთწოდებული დროებითი მმართველობა, „საბჰოს“ სახელწოდებით¹. საბჰოში² შეყვანილ იქნენ რუსეთის ერთგულებით ცნობილი ადგილობრივი თავადები, ზოლო ტაქტიკური მოსაზრებით (რომ ადგილობრივად უკმაყოფილება არ შექმნილიყო) ზოგიერთი მოწინააღმდეგენიც: ვახტანგ ერისთავი, დავით მაჭუტაძე, სიმონ გუგუშავა, გიორგი ნაკაშიძე, გიორგი ერისთავი და გიორგი თავდგირიძე³. მაგრამ, რომ მთავრობის განზრახვაში ადგილობრივად ეჭვი არავის არ შეჰპარებოდა, საბჰოს თავმჯდომარედ დანიშნულ იქნა თვით მამია გურიელის ქვრივი სოფიო. „მე საესვებით ვიზიარებ [თქვენს] განკარგულებას იმის შესახებ, რომ გურიაში პირველ შემთხვევისათვის, ამის თაობაზე გენერალ ერმოლოვის საგანგებო განკარგულებამდე, ადგილობრივ ცნობილ თავადებისაგან შემდგარი დროებითი მმართველობა იქნეს შემოღებული—სწერდა 1826 წლის 21 ნოემბერს გენერალი ველიამინოვი ბებუთოვს—მაგრამ რომ აცილებულ იქნას ეჭვი მთავრობის განზრახვაზე ამ სამთავროს მითვისების შესახებ, არა უსარგებლოდ მიმაჩნია ამ დროებითი მმართველობაში მონაწილეობდეს [მამია გურიელის] ქვრივიც“—ო⁴.

დროებით მმართველობას დაარსებისთანავე შემდეგი „დარიგება“⁵ თუ ღებულება მიეცა: 1. მამია სიმონისძე გურიელის გარდაცვალების გამო გურიაში არსდება „გურიის სამთავროს მმართველობის საბჰო“, 2. საბჰო შესდგება ექვსი წევრისაგან და მის თავმჯდომარედ ითვლება გარდაცვლილი გურიელის მეუღლე—სოფიო, 3. საბჰოს წევრებს ირჩევენ მისი თავმჯდომარე და იმერეთის მმართველი გურიის იმ თავადებიდან, რომელთაც ღვაწლი მიუძღვით რუსეთის მთავრობის წინაშე და ცნობილი არიან როგორც რუსეთის მომხრენი; მათ ამტკიცებს საქართველოს მთავარმმართველი, 4. საბჰოს არსებობა ნაგულის-

¹ Акты, VI, გვ. 680.

² „საბჰოს“, როგორც ჩანს, გურიაშიც (იმერეთის მსგავსად) „რჩევას“ უწოდებდნენ.

³ Акты, VI, გვ. 679. მათ შორის რუსეთის მთავრობის მომხრეებად ითვლებოდნენ ვახტანგი და გიორგი ერისთავი (იქვე, გვ. 678).

⁴ Акты, VI, გვ. 673.

⁵ Наставление.

ხმევია, იმ დრომდე, როდესაც გურიელის მემკვიდრე დავითი, რომელიც ამჟამად რეა წლისა არის, სრულწლოვანი გახდება, 5. საბჭოს კომპეტენციაში შედის სათავროს შინაგანი (სამოქალაქო, სასამართლო და ადმინისტრაციული) საქმეების განხილვა, თანახმად მამია გურიელის თხოვნითი პირობების შესამე მუხლისა, მაგრამ მძიმე დანაშაულის საქმეებს საბჭო უგზავნის იმერეთის მმართველს, 6. საბჭო საქმეებს სწყვეტს ხმის უმეტესობით, მაგრამ ხმების თანაბრად გაყოფის შემთხვევაში, საკითხის გადაწყვეტა იმ მხარის სასარგებლოდ ხდება, რომელსაც თავმჯდომარე ემხრობა, 7. საბჭოს ევალება აწარმოოს წერილობითი აღრიცხვა და ფიქსაცია გარჩეულ საქმეებისა, საიდანაც უნდა ჩანდეს, თუ რა საქმე გაიარა და რით დამთავრდა ის, 8. ყველა საჩივარი და საქმის ქალაქი მიმართული უნდა იყოს თვით საბჭოს და არა რომელიმე მისი წევრის ან თავმჯდომარის სახელზე, 9. უკეთუ საბჭო საჭიროდ დაინახავს დაარსდეს გურიაში რომელიმე ახალი დაწესებულება, ის ამის შესახებ თავის მოხსენებებს წარუდგენს იმერეთის მმართველს, ხოლო ეს უკანასკნელი საქართველოს მთავარმმართველს, 10. საბჭოს ევალება ზუსტად შეასრულოს ყველა ის ვალდებულება, რომელიც ნაგულისხმევია განსვენებულ მამია გურიელის თხოვნით პირობებში¹.

ამ „დარიგებაში“ ჩამოთვლილ მუხლებიდან თავისთავად ცხადია, თუ როგორი უფლებებით იყო აღჭურვილი გურიის მმართველობის საბჭო და რამიზანი ჰქონდა მთავრობას, როდესაც ის ამ საბჭოს აწესებდა. ეს საბჭო წარმოადგენდა ისეთ ორგანოს, რომელსაც უფლება ჰქონდა განეხილა მხოლოდ უბრალო საქმეები და ისიც მთავრობის კონტროლის ქვეშ. თვით საბჭოს თავმჯდომარის უფლებები სასტიკად იყო შეკვეცილი და მას არ შეეძლო ერთპიროვნულად განეხილა რაიმე, თუნდაც მცირე მნიშვნელობის საკითხი. ყველაფრიდან ცხადი იყო, რომ რუსეთის ხელისუფლება გურიელის ქვრივს სოფიოს და ადგილობრივ თავადებსაც (ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ მათგანს) სრულიად არ ენდობოდა და თუ, ამისდა მიუხედავად, მათ ადგილობრივ მთავრობის სათავეში აყენებდა, ეს მხოლოდ იმისათვის, რომ თავისი ნამდვილი ზრახვები დამალა. შექმნილი მდგომარეობა ფაქტიურად იმას ნიშნავდა, რომ ამიერიდან გურიის საქმეები რუსულ ხელისუფლებას უნდა განეგო ისე, როგორც ამას ამ უკანასკნელის ინტერესები მოითხოვდა.

ასე იყო თუ ისე, ხსენებულმა საბჭომ ამ სახით იარსება მხოლოდ რამდენიმე წელიწადი, სახელდობრ 1828 წლამდე, როდესაც გურიელის ქვრივი სოფიო, რუს მოხელეთა თუ სამხედრო პირთა მიერ შევიწროვებული² და თურქეთის ხონთქრის მიერ დაიმიელებული, მემკვიდრითურთ გაიქცა ჯერ ახალციხეს, სოლო შემდეგ ტრაპიზონს³. მთავრობამ მაშინვე ხელზე დაი-

¹ Акты, VI, გვ. 680.

² სოფიოს თურქეთში გაქცევას წინ უსწრებდა გენერალ გესეს მიერ გურიაში ჯარების შეყვანა და სოფიოსთვის შერაცხეყოფის მიყენება (Акты, VIII, გვ. 441).

³ Акты, VII, გვ. 415; VIII, გვ. 440.

ხვია ეს გარემოება და გურიის სამთავრო ფორმალურადაც სრულიად გააუქმა. ახლა პასკევიჩის განკარგულებით გურიაში დაწესებული დროებითი მმართველობის თავმჯდომარედ, სოფიოს ნაცვლად, დანიშნულ იქნა რუსი ოფიცერი პოდპოლკოვნიკი კულიაბკა, ხოლო საბჭოში შეყვანილ იქნენ მთლიანად რუსეთის მომხრე ადგილობრივი თავადები¹.

პირველ ხანებში დროებითი მმართველობა მოქმედებდა დედამისთან გაქცეულ მცირეწლოვან დავით გურიელის სახელით. ეს იმ მოსაზრებით, რომ რუსული მმართველობის შემოღებით ადგილობრივად უკმაყოფილება არ გამოეწვიათ, და მეორეც იმ მიზნით, რომ თურქეთში გაქცეულ სოფიოსა და დავით გურიელის უკან დაბრუნება შესაძლებელი ყოფილიყო. ამაში კი რუსეთის მთავრობა იმ მხრივ იყო დაინტერესებული, რომ გურიის სამთავროს საკითხს ოსმალეთთან ურთიერთობის საქმეში რაიმე გავლენა არ ჰქონებოდა. მაგრამ, როდესაც (1829 წელს) სოფიო ტრაპიზონში გარდაიცვალა, ხოლო დავით გურიელი (1832 წელს) რუსეთის მთავრობის ნებართვით თურქეთიდან მართლაც დაბრუნდა, დავითი პეტერბურგს (პაჟთა კორპუსში) გაგზავნეს², გურიის სამთავრო კი გურიის ოლქად³ გადააკეთეს და იქ საეცხებით რუსული მმართველობა შემოიღეს იმავე საფუძველზე, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთში იყო.

ამ მდგომარეობაში დარჩა გურია 1840-იან წლებამდე.

9

დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ (სვანეთის, სამეგრელოს, აფხაზეთის) სამთავროებში ჩვენ მიერ აღებული (პირველი) პერიოდის მანძილზე მდგომარეობა არსებითად თითქმის არ შეცვლილა და იქ რუსული მმართველობა, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, არ შემოიღიათ, მაგრამ რუსეთი მთელ ამ ხნის განმავლობაში გამუდმებით ცდილობდა ყოველგვარი შემთხვევა და საბაბი გამოეყენებინა იმისათვის, რომ იქ თავისი გავლენა თანდათანობით გაეძლიერებინა. ამ მიზნით მეფის მთავრობა სასტიკ მეთვალყურეობას უწევდა ამ სამთავროებს, განსაკუთრებით სამეგრელოსა და აფხაზეთს, რათა ისინი მისი ერთგული ყოფილიყვნენ და თურქეთთან თუ ირანთან მათ რაიმე კავშირი არ გაეხათ, თავის მხრივ ეს სამთავროებიც ცდილობდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობის აღიარებით და ვასალად თავიანთი თავის გამოცხადებით, შინაურ მმართველობაში მიიხრდნენ დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინათ და ამგვარად არსებობის ვალა გაეხანგრძლივებინათ.

¹ Акты, VIII, гл. 416, 417.

² შემდეგში (1839 წელს) დავითი, როგორც რუსი ოფიცერი, მოკლულ იქნა ლეკებთან ბრძოლაში—ახლგოს ალბის დროს დაღისტანში.

³ Гурійская область.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ამ სამთავროებმა, განსაკუთრებით აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროებმა, საკმაო მოხერხება, ტაქტი და ელასტიკურობა გამოიჩინეს და, როგორც ცნობილია, სწორედ ასეთი ტაქტიკისა და ელასტიკურობის წყალობით მათ მოახერხეს ის, რომ დარჩნენ დამოუკიდებლად საქართველოს ყველა სამეფო-სამთავროებზე უფრო დიდხანს¹.

მაგრამ ეს „ტაქტი“ და „მოხერხება“, რათქმუნდა, ყოველთვის დასახელებულ სამთავროების მეთაურთა პოლიტიკური თუ დიპლომატიური ნიჭის შედეგი არ ყოფილა. აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროების შემოერთებისა და იქ რუსული მმართველობის შემოღების დაგვიანების მიზეზი უმთავრესად იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ სამთავროებზე თავის პრეტენზიებს აცხადებდა თურქეთი, ხოლო რუსეთს პირველ ხანებში არ უნდოდა აფხაზეთისა და სამეგრელოს გულისთვის ურთიერთობა გაემწვაეებინა თურქეთთან იმ დრომდე, ვიდრე ამისთვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნებოდა. რომ სწორედ ასე იყო, ჩანს იქიდან, რომ მაშინვე, როგორც კი რუსეთმა თურქეთთან ურთიერთობის საკითხი მოგვარებულად ჩათვალა, მან სამეგრელოსა და აფხაზეთის საკითხი იმგვარადვე გადასჭრა, როგორც საქართველოს დანარჩენ სამთავრო-სამეფოების საკითხი. უფრო ადრე ეს მოხდა სამეგრელოს მიმართ, რადგან ერთის მხრით სამეგრელოზე თურქეთის პრეტენზიები შედარებით ნაკლები იყო, ხოლო მეორე მხრივ სამეგრელოში რუსეთის მიერ ფეხის მოკიდება, მისი გეოგრაფიული მდგომარეობის გამო, უფრო ადვილი და მოსახერხებელი იყო.

იმ დროს, როდესაც რუსები საქართველოში დამკვიდრდნენ, სამეგრელოს მთავრად გრიგოლ კაციასძე დადიანი (1788—1804) იყო. გრიგოლ დადიანი ფორმალურად რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა 1803 წლის 4 დეკემბერს, როდესაც მან ხელი მოაწერა რუსეთის იმპერატორის სახელზე თხოვნის სახით შედგენილ პირობების მუხლებს. მაგრამ იმ ხანებში საქმე მხოლოდ ამით დამთავრდა და სამეგრელოს მდგომარეობაში მმართველობის მხრივ ფაქტიურად თითქმის არაფერი ცვლილებები არ მომხდარა. ალექსანდრე პირველმა გრიგოლ დადიანის თხოვნის პირობები დაამტკიცა და ის თავის შემკვიდრებებითურთ სამეგრელოს მთავრად აღიარა. პირობების დამტკიცებისას გრიგოლს ებოძა წმ. ალექსანდრე ნეველის ორდენი, ხმალი და დროშა.

ამ პირობების თანახმად ყოველ ახალ მთავარს, რომელიც სამეგრელოს სამთავრო ტახტზე გრიგოლის შემდეგ ავიდოდა, რუსეთის მეფის დამტკიცება უნდა მიეღო და ამის ნიშნად მასაც სამთავრო დროშა და ხმალი უნდა მისცემოდა იმგვარად, როგორც ეს საერთოდ შემოღებული ჰქონდა რუსეთის მთავრობას, ვითარცა წინასწარი ნაბიჯი, საქართველოს სამეფო-სამთავროების გაუქმების

¹ აფხაზეთის სამთავრო გაუქმებულ იქნა 1864 წელს, ხოლო სამეგრელოს სამთავრო— 1867 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს ყველა დანარჩენი სამეფო-სამთავრო უკვე გაუქმებული და რუსეთთან შეერთებული იყო, თუმცა ორივე სამთავროში რუსული მმართველობა ფაქტიურად გაცილებით ამაზე ადრე იყო შემოღებული.

დროს. ამავე პირობების თანახმად სამეგრელოს სამთავროში უნდა დამდგარიყო რუსის ჯარი; რუსების მიერ სამეგრელოში მადნეულობის დამუშავებისა ან ახალი ქალაქის აშენებისას, შემოსავლის ერთი ნაწილი სამეგრელოს მთავარს უნდა მისცემოდა, ხოლო თუ რუსები სამეგრელოში შავ ზღვაზე ახალ ნავთსადგურს მოაწყობდნენ (გარდა ანაკლიისა და ყულევისა), ამ ნავთსადგურის საბაჟო შემოსავალი უნდა ჩარიცხულიყო რუსეთის ხაზინაში, გარკვეული წილის მისთვისაც დადებით¹. ერთი სიტყვით, გრიგოლ დადიანის თხოვნითი მუხლები არსებითად ისეთივე იყო, როგორც სოლომონ მეფისა და მამია გურიელის თხოვნითი მუხლები.

გრიგოლ დადიანის სიკვდილის შემდეგ (1804 წლის 30 ოქტომბერს) სამეგრელოს მთავრად, დასახელდებულ პირობის თანახმად, რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა მისი მემკვიდრე, თორმეტი წლის ლევანი. მაგრამ, ამ უკანასკნელის მცირეწლოვანების გამო, სამეგრელოშიც დაარსებულ იქნა „საბჭო“², რომლის თავმჯდომარედ გრიგოლის ქვრივი და ლევანის დედა, დედოფალი ნინო ითვლებოდა, ხოლო წვევრებად—ადგილობრივი თავადები: ნიკო დადიანი (დიდ ნიკოდ წოდებული), ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ბესარიონი, სახლთხუცესი გიორგი ჩიქოვანი და ლეჩხუმის მოურავი³ ბერი გელოვანი⁴. საბჭოს მოქმედებას კონტროლს უწევდა საქართველოს მთავარმმართველი, მაგრამ სამეგრელოს საშინაო საქმეებში მანცდამანც არავინ არ ერეოდა. ლევანი მთავრობდა 1840 წლამდე, როდესაც მისი სურვილისა და რუსეთის მეფის თანხმობით, სამეგრელოს სამთავროს ტახტზე დამტკიცებულ იქნა ლევანის ძე, რუსეთში აღზრდილი დავით დადიანი (1840—1853)⁵.

ლევანის დროს რუსული მმართველობა, როგორც ვთქვით, სამეგრელოში არ შემოუღლიათ, იქ მხოლოდ რუსული ჯარები იყო შეყვანილი. მაგრამ სამაგიეროდ ეს მმართველობა შემოღებულ იქნა სამეგრელოს პროვინციაში—სამურზაყანოში. სამურზაყანო სამეგრელოს სამთავროს ექვემდებარებოდა 1813 წლიდან, როდესაც სამურზაყანოს უკანასკნელი ბატონის (შარვაშიძეებიდან) გარდაცვალების შემდეგ ეს მხარე შემოიმტკიცა სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმა⁶. მაგრამ აფხაზეთის მთავრები სამურზაყანოზე მუდამ თავიანთ პრეტენზიებს აცხადებდნენ, რადგან ეს მხარე ისტორიულად (1813 წლამდე) აფხაზეთს უფრო ეკუთვნოდა. 1840-იან წლებში რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა ლევან დადიანსა და აფხაზეთის მთავარ მიხეილ შარვაშიძეს შორის

¹ АКТЫ, II, გვ. 460—461.

² სამეგრელოში ამ საბჭოს ხოჯჯერ „რჩევას“, ხოჯჯერ კიდევ „საჯანზახოს“ უწოდებდნენ.

³ ლეჩხუმი გრიგოლ დადიანმა შემოიერთა თავის სიკვდილის წინ, 1804 წლის დასაწყისში.

⁴ АКТЫ, II, გვ. 504.

⁵ დავით დადიანი სამეგრელოს მთავრის ლევანის მემკვიდრედ რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა 1831 წელს (АКТЫ, VII, გვ. 399; ი. მეუნარჯია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, 1939 წ., გვ. 3), ხოლო სამთავრო ტახტზე ავიდა 1840 წელს (АКТЫ, IX, გვ. 181).

⁶ С. Э с а д з е, Историческая записка, გვ. 106; ССКГ, III, გვ. 23—24.

არსებული უთანხმოებით და სამურზაყანოში საბოქაულო დააწესა¹, ხოლო ლევან დადიანს ამის საკომპენსაციოდ 25 ათასი მანეთი მიეცა². ლევან დადიანის დროსვე რუსეთის მთავრობას გადაეცა შავი ზღვის ნავოსადგურები— ყულევი და ანაკლია, რისთვისაც ლევან დადიანს ყოველწლიურად 12 ათასი მანეთი დაენიშნა³.

* * *

სამეგრელოსთან ერთად რუსეთის მთავრობა ცდილობდა შემოემტკიცებინა აფხაზეთიც, მაგრამ აფხაზეთის შემოერთებას რუსეთი განსაკუთრებული სიფრთხილით უდგებოდა, რათა თურქეთთან ურთიერთობა არ გაემწვავებინა.

აფხაზეთში XIX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც რუსები საქართველოში შემოვიდნენ, მთავრად ქელეშ-აჰმედ-ბეგ შარვაშიძე ითვლებოდა. ქელეშ შარვაშიძე მოკლულ იქნა სოხუმის ფაშის შეგულიანებით მისი შვილის ასლან ბეგისაგან შეჩენილ კაცების მიერ 1808 წლის 2 მაისს. ქელეშ-ბეგთან ერთად იმავე დროს მოკლულ იქნა ორი მისი შვილი. მოკვლაში უშუალო მონაწილეობას იღებდა თვით ასლან-ბეგი. ქელეშ ბეგის მოკვლის შემდეგ ასლან-ბეგმა თავისი თავი აფხაზეთის მთავრად გამოაცხადა⁴. მაგრამ ასლან-ბეგს წინ აღუდგა მისი ძმა საფარ-ბეგ შარვაშიძე, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ გიორგიდ წოდებული⁵. გიორგი შარვაშიძემ, რომ სამთავრო ტახტი თავის ძმის ასლან-ბეგისათვის წაერთმია და თავისთვის დაემკვიდრებინა, 1808 წლის 12 აგვისტოს, სამეგრელოს დედოფლის ნინოს რჩევითა და შუამავლობით, რუსეთის მთავრობას ქვეშევრდომად მიღების შესახებ თხოვნა და თხოვნის მუხლები წარუდგინა⁶. გიორგის თხოვნითი მუხლები დაახლოებით იმავე პირობებში ჰვულისხმობდა აფხაზეთის შესვლას რუსეთის ქვეშევრდომობაში, რა პირობებშიც სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის მიერ თავის დროზე წარდგენილი თხოვნითი მუხლები⁷.

¹ სამურზაყანოში ბოქაულად დანიშნულ იქნა რუსი სამხედრო პირი—შტაბს-კაპიტანი კირილოვი, მას ყავდა ერთი თარჯიმანი და ოთხი იასაული. სამურზაყანოს ბოქაული ექვემდებარებოდა შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსს. (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით საუბარი გვექნება გამოკვლევის მეორე ნაწილში).

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 108. სამურზაყანოს მფლობელებმა (ლევან და მანუჩარ შარვაშიძეებმა) ფორმალურად რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს (სამეგრელოს მთავრის ზეგავლენითა და რჩევით) ჯერ კიდევ 1805 წელს.

³ ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 406.

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 104; *Акты*, III, გვ. 201.

⁵ გიორგი შარვაშიძე რუსეთის ორიენტაციის მომხრედ ითვლებოდა.

⁶ მსგავსი თხოვნითი მუხლები რუსეთის მთავრობისათვის წარდგენილი ჰქონდა გიორგის მამას ქელეშ-ბეგსაც, ჯერ კიდევ 1806 წელს (*Акты*, III გვ. 192).

⁷ *Акты*, III, გვ. 200—209; სიმონ ესაძე, იქვე, გვ. 105; გიორგი შარვაშიძე პირობას აძლევდა რუსეთის მთავრობას, რომ ის, უკეთეს დამტკიცებულ იქნებოდა აფხაზეთის

1810 წლის 17 თებერვლის მანიფესტით გიორგი შარვაშიძე დამტკიცებულ იქნა აფხაზეთის მთავრად, და იმავე წლის 9 ივლისს რუსის ჯარმა მისი და დ. ორბელიანის წინამძღოლობით აიღო ქალაქი სოხუმი, რომელიც ასლან-ბეგსა და თურქებს ეჭირათ. სოხუმი დანგრეულ იქნა, ასლან-ბეგი და თურქები გაიქცნენ, ხოლო სამთავროს ტახტზე ავიდა გიორგი¹. გიორგი აფხაზეთის მთავრად დარჩა სიკვდილამდე, ე. ი. 1821 წლამდე, როდესაც მის მაგიერ მთავრად ალექსანდრე პირველის მიერ დამტკიცებულ იქნა გიორგის მემკვიდრე, რუსეთში გაზარდილი დიმიტრი. დიმიტრის გამთავრება, ისევე როგორც მამა მისის გიორგის გამთავრება, მოხდა რუსის ჯარის უშუალო დახმარებით (ორივე რუსეთის ორიენტაციის მომხრედ ითვლებოდა). მაგრამ დიმიტრიმ იმთავრა მხოლოდ ერთ წელიწადს: 1822 წლის 16 ოქტომბერს ის მოწამლულ იქნა მოწინააღმდეგე (თურქეთის ორიენტაციის) პარტიის მიერ და გარდაიცვალა. ამის გამო რუსეთის ხელისუფლებამ აფხაზეთის სამთავრო ტახტზე ახლა დიმიტრის უმცროსი ძმა 16 წლის მიხეილ შარვაშიძე დასვა².

მიხეილ შარვაშიძე მთავრად დარჩა თითქმის სიკვდილამდე (1864 წლამდე)³, და მთელ ამ ხნის განმავლობაში აფხაზეთში რუსული მმართველობა არ შემოუღიათ. მაგრამ რუსეთი ფართოდ სარგებლობდა იმ გარემოებით, რომ მიხეილ შარვაშიძის საშინაო მდგომარეობა მტკიცე არ იყო და ცდილობდა რაც შეიძლება გაეძლიერებინა თავისი გავლენა აფხაზეთში: სწორედ ამ მოსაზრებით აფხაზეთში დანიშნულ იქნა იქ მყოფ რუსეთის ჯარების სარდალი და ამ უკანასკნელს დაევალა მუდმივი მეთვალყურეობა და კონტროლი გაეწია მიხეილ შარვაშიძის მოქმედებისათვის. რუსის ჯარების სარდალი თავის მხრივ დაკავშირებული იყო საქართველოს მთავარმმართველთან და მას მოახსენებდა ხოლმე შარვაშიძის ყოველი ნაბიჯის შესახებ. ამავე დროს 1830-იან წლებიდან რუსის ჯარმა, სოხუმის გარდა, თანდათანობით დაიკავა აფხაზეთის თითქმის ყოველი სტრატეგიული პუნქტი: ბომბორი, ბიჭვინთა, გავრა და სხვა⁴. ამით რუსეთმა უკვე ამ პერიოდში, ე. ი. ფორმალურად აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებამდეც, მოიღვა ფეხი აფხაზეთში საკმაოდ მტკიცედ. რუსეთის ხელისუფლების გამტკიცებას აფხაზეთში ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ამ ხანებში თურქეთის პრეტენზიებს აფხაზეთზე რუსეთის გაძლიერებით თანდათან ბოლო მოეღო და თურქეთის გავლენა აფხაზეთის საქმეებზე თითქმის საცესებით მოიშპო.

მთავრად, მთელს აფხაზეთს გააქრისტიანებდა, საქართველოს მთავარმმართველს დაექვემდებარებოდა და მთავრობას ხომალდების ასაშენებლად ხე-ტყეს მისცემდა იმგვარად, როგორც ის წინათ თურქეთს აძლევდა (Акты, III, გვ. 205).

¹ Акты, IV, გვ. 423.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 106.

³ მიხეილ შარვაშიძე გადაყენებულ იქნა მთავრობიდან 1864 წელს. იმავე წელს გაღასახლებული ვორონეჟში, ის მალე გარდაიცვალა.

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 106.

* *

დასასრულ, სვანეთი, რუსების საქართველოში შემოსვლის დროს, სამ ნაწილად იყოფოდა: 1. თავისუფალ სვანეთად, 2. სადადიანო სვანეთად და 3. საბატონო ან სადადეშკელიანო სვანეთად. თავისუფალ სვანეთს ეკირა ენგურის სათავესთან მდებარე ადგილი და ის წარმოადგენდა თავისუფალ თემების თავისებურ კავშირს. თავისუფალ სვანებს მთავარი არ ჰყავდათ, მაგრამ ისინი ნომინალურად იმერეთის მეფის უფლებას აღიარებდნენ. იმერეთის უკანასკნელ მეფეების დროს ეს გამოიხატებოდა იმაში, რომ თავისუფალი სვანები იმერეთის მეფის სასარგებლოდ გარკვეული რაოდენობით თოფის—წამალს იხდიდნენ.

სადადიანო სვანეთს ეკირა ცხენის წყლის სათავესთან მდებარე ადგილი ლეჩხუმის მეზობლად. გრიგოლ დადიანის მიერ ლეჩხუმის დაპყრობის შემდეგ (1804 წელს) სვანეთის ეს ნაწილი გადავიდა სამეგრელოს მთავრის მფლობელობაში და პოლიტიკურად იმავე ბედს განიცდიდა, რასაც თვით სამეგრელო. რაც შეეხება საბატონო ან სადადეშკელიანო სვანეთს, ამას ეკირა ეცერი და სხვა ადგილები. ის შესდგებოდა ოთხი საზოგადოებისაგან: 1. ჩუბეხევი, 2. ეცერი, 3. ბეჩო და 4. ლეჩყანი¹.

საბატონო სვანეთს ჰფლობდნენ დადეშკელიანები. XIX საუკუნის დასაწყისში დადეშკელიანებს შორის ყველაზე უფრო ძლიერი ბაბა-ციოყის შვილი თათარყან დადეშკელიანი იყო². თათარყანს ეცილებოდა მოსოსტრის შვილი ციოყ დადეშკელიანი. რომ თავისი მოწინააღმდეგე ციოყი დაემარცხებინა და საბატონო სვანეთი თავისთვის დაემკვიდრებინა, თათარყანმა, ნიკო დადიანის მეშვეობით, 1832 წელს თხოვნით მიმართა იმერეთის მმართველს გენერალ ვაკულსკის და იმის მეშვეობით მთავარმმართველ როზენსაც, რომ ის მიღებული ყოფილიყო რუსეთის ქვეშევრდომად მთავრის უფლებების დატოვებით და შინაურ საქმეებში დამოუკიდებლობის შენარჩუნებით³. მაგრამ იმავე დროს, იმავე მიზნით, ე.ი. რომ მოწინააღმდეგე თათარყანი დაემარცხებინა და საბატონო სვანეთი თვითონ დაეპყრო, თავის მხრივ ასეთივე შუამდგომლობით რუსეთის მთავრობას მიმართა ციოყმა⁴. რუსეთის მთავრობამ, „გაპყავი და იბატონეს“ პრინციპიდან გამო-

¹ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112; ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 511.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112. XVIII საუკუნის დასასრულს სვანეთს ჰფლობდა ოთარ დადეშკელიანი, რომელსაც ორი შვილი დარჩა: ბაბაციოყი და მოსოსტრი. პირველის შვილი იყო თათარყანი, ხოლო მეორის—ციოყი. თათარყანი და ციოყი ერთიმეორეს ეცილებოდნენ საბატონო სვანეთის სამთავროს ტახტს თითქმის სიკვდილამდე.

³ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112—113. თათარყანი უფროსი წარმომადგენელი იყო დადეშკელიანების გვარში და ამიტომ მას იმედი ჰქონდა, რომ მთელს სადადეშკელიანოს მიიღებდა

⁴ ციოყს ეხმარებოდა ფრიად ენერგიული და მოხერხებული ქალი, დედამისი გიგობანუმი, რომელმაც ამ მიზნით ინახულა ჯერ გენერალი გორიზვოსტოვი ნალჩიკში, ხოლო შემდეგ თვით ბარონი როზენიც თბილისში და იქ დაპირება მიიღო იმის შესახებ, რომ ციოყიც იქნებოდა სვანეთის მთავრად დამტკიცებული.

მდინარემ, 1833 წელს ორივე პრეტენდენტს მიუბოძა მაიორის ჩინი და ორივე დამპტიცა საინვესტიტურო სიგელით სვანეთის მთავრებად¹—არსებითად იმავე პირობებში, რა პირობებშიც ამტკიცებდა რუსეთი საერთოდ საქართველოს შეუფებსა და მთავრებს, ვიდრე მათ ჩამოაყენებდა. ამგვარად საბატონო სვანეთი დაყოფილ იქნა ორად: თათარყან და დეშკელიანს შეხვდა ეცერი და ბეჩო, ხოლო ციოყს ჩუბეხევი². ამასთანავე ორივე დადეშკელიანი მონათლულ იქნა ქრისტიანულ წესზე რუსეთის მთავრობის მოთხოვნით და ამის შემდეგ თათარყანს ეწოდა მიხეილი, ხოლო ციოყს ნიკოლოზი³. შინაგანი მართვა-გამგეობის მხრივ სვანეთში ცვლილებები არ მომხდარა.

ასეთ მდგომარეობაში დარჩა სვანეთი 1840-იან წლებამდე.

10

ამრიგად, ყველა იმ რეფორმებისა და ცვლილებათა შემდეგ, რომელთა შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, 1840-იან წლებისათვის საქართველოს მდგომარეობა რუსულ მმართველობის შემოღებისა და ადმინისტრაციულად მოწყობის მხრივ შემდეგნაირად წარმოიდგინებოდა.

პოლიტიკურ შემადგენლობის მხრივ საქართველო თითქმის მთლიანი სახით იყო წარმოდგენილი: მის გარეშე რჩებოდა მხოლოდ აჭარა ბათონითურთ, რომელიც თურქეთის სახელმწიფოში შედიოდა, და საინგილო, რომელიც შედიოდა ქარ-ბელაქნის ოლქში. რუსეთის ფარგლებში მოქცეული საქართველო შესდგებოდა შემდეგ ნაწილებსაგან: 1. აღმოსავლეთი საქართველო, რომელსაც ოფიციალურად საქართველოს გუბერნია ან (ბოლო დროს) საქართველო („გრუზია“) ეწოდებოდა, 2. იმერეთი, რომელსაც ოფიციალურად აგრეთვე იმერეთი, ან იმერეთის ოლქი ეწოდებოდა, 3. გურია, რომელიც ოფიციალურად გურიად ან გურიის ოლქად იწოდებოდა, 4. სამეგრელოს სამთავრო, 5. აფხაზეთის სამთავრო და 6. სვანეთის სამთავროები.

აღმოსავლეთი საქართველო თავის მხრივ შეიცავდა ქართლს, კახეთს, თუშეთს, ფშავხევსურეთს, ბორჩალოს, ახალციხეს, ახალქალაქს, ლორეს, ბამბაკს და შამშადილს. ის იყოფოდა ექვს მაზრად: 1. თბილისის, 2. გორის, 3. ლორის, 4. დუშეთის, 5. თელავისა და 6. სიღნაღის მაზრებად; ხუთ დისტანციად: 1. ბორჩალოს, 2. ყაზახის, 3. შამშადილის, 4. ბამბაკისა და 5. შურა-

¹ ს. ეს აძე, იქვე, გვ. 113; ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 516.

² ს. ეს აძე, იქვე, გვ. 113; ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 516.

³ ს. ეს აძე, იქვე, გვ. 113. ციოყსა და თათარყანს შორის უთანხმოება ამის შემდეგაც არ მოსპობილა: თათარყანი ნაწყენი იყო რუსეთის მთავრობისაგან იმით, რომ ის ციოყთან გათანაწორეს და მთელი სადადეშკელიანო არ დაუმტკიცეს. მაგრამ მათ შორის უთანხმოება გამწვავდა განსაკუთრებით თავისუფალი სვანეთის გამო: ორივეს უნდოდა შემოემტკიცებინა ეს მხარე თავისთვის. თავისუფალ სვანეთს კი არც ერთის ბატონობა არ უნდოდა. ხანგრძლივი წინააღმდეგობის შემდეგ თავისუფალი სვანეთი იძულებული გახდა (რათა დადეშკელიანების ბატონობისათვის თავი დაეღწია) მიემართა მთავრობისათვის და ეთხოვა მიღებული ყოფილიყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში. რუსეთმაც ისარგებლა ამ გარემოებით და 1839 წელს თავისუფალი სვანეთი (ცალკე საბოქაულოს სახით) იმერეთის ოლქს შემოუერთა.

გელის დისტანციად; და ერთ პროვინციად—ახალციხის პროვინციად, რომელსაც ზოგჯერ ახალციხის ოლქი ეწოდებოდა¹.

იმერეთის ოლქი შეიცავდა საკუთრივ იმერეთს, რაქას და თავისუფალ სვანეთს (ამ უკანასკნელს ნომინალურად)². ის შესდგებოდა ექვსი ნაწილისაგან: 1. ქუთაისის, 2. საჩხერის, 3. ჩხარის, 4. ვაკის, 5. რაქისა და 6. ბლდათის ოკრუგებისაგან. გურიის ოლქი შეიცავდა შემდეგდროინდელ ოზურგეთის მაზრას და შიგნით ადმინისტრაციულად, რუსულ მმართველობის მიხედვით, დაყოფილი არ იყო³. სამეგრელო შეიცავდა საკუთრივ სამეგრელოს (ოდიშს), ლეჩხუმსა და სადადიანო სვანეთს. სვანეთი იყოფოდა ორ ნაწილად: 1. თათარყან (მიხილ) და დედშეკლიანის სამფლობელოდ და 2. ციოყ (ნიკოლოზ) და დედშეკლიანის სამფლობელოდ. დასასრულ, აფხაზეთი შეიცავდა საკუთრივ აფხაზეთს, წებლდას და ბზიფს. სამურზაყანო, ისევე როგორც თავისუფალი სვანეთი, ცალკე ერთეულს—საბოქაულოს წარმოადგენდა. სამეგრელო და აფხაზეთი ადმინისტრაციულად, რუსულ მმართველობის მიხედვით, დაყოფილი არ იყო.

აღმოსავლეთ საქართველოში უმაღლეს ხელისუფლებას ფორმალურად წარმოადგენდა ე. წ. საქართველოს უზენაესი მთავრობა, რომელიც შესდგებოდა: 1. აღმასრულებელ, 2. სახაზინო და 3. სასამართლო ექსპედიციებისაგან. საქართველოს უზენაესი მთავრობა ექვემდებარებოდა მთავარსარდალს ანუ მთავარმმართველს საქართველოში, რომელიც ითვლებოდა იმავე დროს მთელი ამიერ-კავკასიის უმაღლეს ხელისუფლადაც და რუსის ჯარების (ე. წ. კავკასიის ცალკე კორპუსის) უფროსადაც.

მთავარსარდალსვე ექვემდებარებოდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი, რომელიც განაგებდა სამოქალაქო საქმეს აღმოსავლეთ საქართველოს მოკულობით და ამ ხაზით მთავარსარდალის მეორე პირად და თანაშემწედ ითვლებოდა. საქართველოს უზენაესი მთავრობა შესდგებოდა მთავარსარდალის თავმჯდომარეობით საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორისა და დასახელებული ექსპედიციების უფროსებისაგან. საქართველოს მმართველის თანამდებობა და საქართველოს უზენაეს მთავრობის ე. წ. საერთო საკრებულო 1840-იან წლებისათვის უკვე გაუქმებული იყო: პირველი, როგორც ვამბობდით, გაუქმდა 1811 წელს, როდესაც, საქართველოს მმართველის ნაცვლად, შემოღებულ იქნა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა, ხოლო მეორე—1838 წელს, როდესაც საქართველოს მთავრობის საერთო საკრებულოს ნაცვლად დაწესდა მთავარმმართველობის საბჭო⁴.

საქართველოს უზენაეს მთავრობასთან არსებობდნენ შემდეგი თანამდებობის პირნი: 1. საგუბერნიო პროკურორი⁵, 2. ორი სტრიაპჩი,—ერთი სახაზინო

¹ ახალციხე და ახალქალაქი რუსეთმა შემოიერთა 1828 წელს. იმავე წელს გადაეცა რუსეთს ფოთიც.

² თავისუფალი სვანეთი ცალკე ერთეულს (საბოქაულოს) შეადგენდა, მაგრამ როგორც ვთქვით, ფორმალურად იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა.

³ გურიის ოლქიც იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა უშუალოდ.

⁴ Совет главного управления.

⁵ Губернский прокурор.

საქმეების ხაზით და მეორე სისხლის სამართლის ხაზით, 3. საგუბერნიო მიწის-მზომელი¹ და 4. საგუბერნიო არქიტექტორი². ეს ორი უკანასკნელი საქართველოს მთავრობის აღმასრულებელ ექსპედიციის ემორჩილებოდა უშუალოდ. ამათ გარდა თბილისში, როგორც საგუბერნიო ქალაქში, არსებობდა შემდეგი დაწესებულებები: 1. საგუბერნიო სამმართველო, 2. საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი, 3. სამედიცინო სამმართველო 4. კეთილსინდისიერთა სასამართლო, 5. სათავადაზნაურო მეურვეობა და 6. სააღმშენებლო კომისია³.

მაზრებში რუსულ მმართველობის შემოღების მხრივ მდგომარეობა აღმოსავლეთ საქართველოში სხვადასხვანაირი იყო. ერთგვარობასა და საერთოს ყველა მაზრაში მხოლოდ ისღა წარმოადგენდა, რომ ყველგან თითო სტრიაპჩი, თითო ხაზინადარი და თითო მკურნალი⁴ იყო დაყენებული. დანარჩენი მხრივ კი თვითელი მაზრა სხვადასხვანაირად იყო მოწყობილი. ასე, მაგალითად მიწისმზომელები მხოლოდ თბილისისა და გორის მაზრებში იყვნენ; სამაზრო სასამართლოებიც არსებობდა მხოლოდ თბილისისა და გორის მაზრებში; თბილისის მაზრის სასამართლო იმავე დროს ფორმალურად თბილისის მაგისტრატადაც ითვლებოდა (და ასეთივე მაგისტრატი სხვა ქალაქებშიც უნდა არსებებოდა), მაგრამ ფაქტიურად არავითარი მაგისტრატი არც თბილისში და არც სხვა ქალაქებში არ არსებობდა. საერობო პოლიცია ანუ საერობო პოლიციის სამმართველოები⁵ მხოლოდ თბილისის, დუშეთისა და გორის მაზრებში არსებობდა; თელავისა და სიღნაღის მაზრებში კი სამაზრო სასამართლოსა და საერობო პოლიციის მაგივრობას საოლქო სასამართლოები ასრულებდა. საქალაქო პოლიცია მხოლოდ თბილისში არსებობდა, ხოლო გორში, დუშეთში, თელავსა და სიღნაღში მთელი ხელისუფლება უმთავრესად პოლიცმეისტერთა ხელში იყო⁶. პოლიცმეისტერი იყო თბილისშიც, მაგრამ აქ პოლიცმეისტერის გარდა ქალაქის კომენდანტის თანამდებობაც არსებობდა და პირველი ამ უკანასკნელს ემორჩილებოდა.

თათრის ელითა და სხვა უცხო ტომით დასახლებულ მუსლიმანურ დისტანციებში (ცალ-ცალკე) მმართველობის საქმე კომენდანტებისა და მათი თანაშემწეების ხელში იყო. მათ ექვემდებარებოდნენ პოლიცმეისტერი, მისი თანაშემწე და ეგრეთწოდებული სახაზინო ეკონომი⁷ (ანუ სამეურნეო საქმის ზედამხედველი)⁸. იქვე მოწყობილი იყო ეგრეთწოდებული პროვინციალური სასამართლო⁹

¹ Губернский землемер.

² Губернский архитектор.

³ КК, 1868, გვ. 388.

⁴ Лекарь.

⁵ Управы земской полиции.

⁶ КК, 1868, გვ. 388.

⁷ Казенный эконом.

⁸ Смотритель за хозяйством.

⁹ КК, 1868, გვ. 389.

(провинциальный суд), რომლის თავმჯდომარედ კომენდანტი, ხოლო წევრად ოთხი მსახური ითვლებოდა: ორი ბეგებიდან და ორი დაბალ წოდებიდან¹. ზოგიერთ დისტანციაში კი, სადაც წინათ, როგორც ვამბობდით, მოურავები ინიშნებოდნენ ქართულ თავადებიდან, ახლა მმართველობის საქმეს ბოქაულები ედგნენ². ბოქაულებს ექვემდებარებოდნენ ალაღარები და იასაულები³.

დასასრულ, ახალციხის პროვინციაში (ანუ ოლქში) ადგილობრივ ხელისუფლებას ეგრეთწოდებული „დროებითი მმართველობა“ ან „საოლქო მმართველობა“ (областное управление) წარმოადგენდა. ამ მმართველობის თავმჯდომარედ დროებითი მმართველობის უფროსი (რუს ოფიცრებიდან) ითვლებოდა. მთელი ახალციხის პროვინცია (ანუ ოლქი) ათ სანჯაყად იყოფოდა და თვითელი სანჯაყის სათავეში ბეგი ან კომენდანტი იყო დაყენებული⁴. თვით ახალციხეში საქალაქო პოლიცია იყო დაარსებული⁵.

იმერეთში ან იმერეთის ოლქში უმაღლეს ხელისუფალს იმერეთის (ანუ იმერეთის ოლქის) მმართველი წარმოადგენდა, ხოლო ოლქის უმაღლეს ორგანოს—დროებითი საოლქო მმართველობა. ამ უკანასკნელის თავმჯდომარედ მმართველი ითვლებოდა, ხოლო წევრებად—სამი მრჩეველი რუსი მოხელეებიდან და ორი მდივანბეგი ადგილობრივ თავადებიდან. დროებითი მმართველობა განაგებდა გადასახადების აკრებისა და ვასაელის განაწილების საქმეს, აგრეთვე სამოქალაქო დავისა და საჩივრების საქმეს. სისხლის სამართლის საქმეებისათვის კი დამწესებული იყო სამხედრო სასამართლო—ე. წ. ქუთაისის სამხედრო სასამართლო კომისია⁶.

იმერეთის ოკრუგების სათავეში ოკრუგების უფროსები იდგნენ. ეს უფროსები რუს სამხედრო პირებიდან იყვნენ. ისინი ექვემდებარებოდნენ იმერეთის (ან იმერეთის ოლქის) მმართველს, მაგრამ მათ უშუალო ურთიერთობა ჰქონდათ დროებით საოლქო მმართველობასთან. თვითვე ოკრუგის უფროსთან ორი თანაშემწე ითვლებოდა ადგილობრივ თავადაზნაურებიდან⁷.

იმერეთის მმართველისა და საოლქო მმართველობის უშუალო, მაგრამ ფაქტობრივად ნომინალურ მეთაურობის ქვეშ იყვნენ სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები და გურიის ოლქი⁸. ფაქტობრივად კი ესენი ექვემდებარებოდნენ საქართველოს მთავარმმართველს. გურიის ოლქის სათავეში, როგორც ვამბობდით, „საბუკო“ (ჩჩევა) იდგა. საბუკოს თავმჯდომარედ რუსი ოფიცერი ითვლებოდა, წევრებად კი—ადგილობრივი თავადები.

¹ იქვე, გვ. 388.

² ვ. ივანეცკო, იქვე, გვ. 122.

³ ბეგები დატოვებული იყო ქობლანის, ფოცხოვის, ჩილდირის, აბასთუმნის, ახალციხის და ჩარაჯის სანჯაყებში, ხოლო ახალქალაქის, ხერთვისის, აწყვერის და ასპინძის სანჯაყებში დანიშნული იყვნენ კომენდანტები (ვ. ივანეცკო, იქვე, გვ. 267—268).

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 64.

⁵ КК, 1868, გვ. 389.

⁶ КК, 1868, გვ. 389. Кутаисская военно-судная комиссия.

⁷ იქვე.

⁸ იმერეთის მმართველი თავის მხრივ ექვემდებარებოდა მთავარსარდალს საქართველოში.

სამეგრელო სამთავროდ იყო დატოვებული და მის სათავეში ძველებურად მთავარი იდგა. ადმინისტრაციული დაყოფაც სამეგრელოში ძველებურ წესზე იყო: ის იყოფოდა სამ მთავარ სამოურაოდ¹ და თვითეულ სამოურავოს სათავეში მოურავი იდგა. მოურავებს ექვემდებარებოდნენ ნაცლები, რომელნიც ადგილობრივ (სოფლის) ხელისუფლებას წარმოადგენდნენ.

აფხაზეთიც ცალკე სამთავროს შეადგენდა. მის სათავეში მთავარი იდგა. აფხაზეთის შემადგენლობაში, საკუთრივ აფხაზეთის გარდა, როგორც ვთქვით, აბჟუა, წებელდა და ბზიფი ითვლებოდა, მაგრამ აფხაზეთის მთავარს აბჟუა და წებელდის მოსახლეობა ფაქტიურად არ ცნობდა: პირველსაც და მეორესაც თავისი მმართველი ჰყავდა ადგილობრივ თავადებიდან². სამურზაყანო ცალკე საბოქაულოს შეადგენდა და იქ ბოქაულად რუსი სამხედრო მოხელე ინიშნებოდა. სამეგრელოსა და აფხაზეთში რუსის საოკუპაციო ჯარი იდგა.

დასასრულ, სვანეთი დადგეკლიანების სამფლობელოს შეადგენდა და ფაქტიურად ორ სამთავროდ იყოფოდა: თათარყანის (მიხეილის) და ციოყის (ნიკოლოზის) სადადგეკლიანოდ. არც ერთ სამთავროში რუსული მმართველობა შემოღებული არ ყოფილა. თავისუფალი სვანეთი, როგორც ვთქვით, ძველებურად დამოუკიდებელ ერთეულს (საბოქაულოს) წარმოადგენდა, მაგრამ იმერეთის ოლქს მიეკუთვნებოდა და იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა.

როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ისე დასავლეთ საქართველოს სოფლებში ადგილობრივი სამმართველოები ჯერ მოწყობილი არ იყო და ამ სოფლებში მართვა-გამგეობის საქმე ძველებურად ადგილობრივ ფეოდალების ხელში იყო, მაგრამ ზოგიერთ სოფლებში მოურავები და მამასახლისები ინიშნებოდნენ ამ მთავრობის მიერ, ან კიდევ თვით ადგილობრივ ფეოდალებისა და ზოგჯერ (მუსლიმანურ რაიონებში) სასულიერო ხელისუფლების მიერ. ეს მამასახლისები და მოურავები საქართველოს სხვადასხვა რაიონში სხვადასხვანაირად იწოდებოდნენ. ასე, მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში (სახელდობრ, თბილისის, გორისა და თელავის მაზრებში), აგრეთვე მთის რაიონებში მათ

¹ სამეგრელო (ოდიში-ლენხუმი), ბროსეს იქ ყოფნის დროს, ვითომც თორმეტ სამოურაოდ იყოფოდა, მაგრამ ი. მეუნარგიას მოწმობით, სამოურაოთა რიცხვი ამ დროს სამეგრელოში თითქოს უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო (ი. მეუნარგია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, გვ. 114). როგორც ჩანს, აქ ლაპარაკია სამოურაოთა საერთო რიცხვის შესახებ და მაშინ მართლაც, როგორც ი. მეუნარგია ამბობს, მათი რიცხვი უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო. ხოლო რაც შეეხება მთავარ სამოურაოებს, ასეთების რიცხვი, როგორც ვთქვით, სამი იყო: ზუგდიდის, სენაკის და ლენხუმის (KK, 1868, გვ. 390). (დავით დადიანის დროს სამეგრელო დაყოფილ იქნა რვა მაზრად: 1. ზუგდიდის, 2. ჯვარის, 3. ზუბის, 4. სუჯუნის, 5. საჭილას, 6. მარტვილის, 7. ლაილამის და 8. მურის მაზრებად. თვითეულ მაზრის სათავეში მდივან-ბეგი იყო დაყენებული (იქვე, გვ. 112—114).

² KK, 1868, გვ. 390. ამ წყაროში წაბალ (წებელდა) მონათლულია რესპუბლიკად, რომელიც თითქოს „არავითარ მთავარს არ ცნობდა“. ნამდვილად კი, როგორც ვამბობდით, წებელდას ჰქონდა მოსოუსტი მარშანია, როგორც ამ მაზრის მთავარი. 1837 წელს ბარონ როზენის გვასედიციის შედეგად წაბალის მფლობელმა მოსოუსტ მარშანიამ რუსის მთავრობას მორჩილება გამოუცხადა, მაგრამ ამის შემდეგაც წაბალი ერთ ხანს ძველებურად დამოუკიდებელ სამფლობელოდ დარჩა.

ზოგჯერ მამასახლისებს, ზოგჯერ კიდევ ნაცვლებს უწოდებდნენ¹, სიღნაღის მაზრაში მათ ქვევები ეწოდებოდათ, ხოლო თათრულ დისტანციებში—ალალარები. მამასახლისებს ჰყავდათ თანაშემწეები და ხელქვეითნი, რომელთაც ისევე, როგორც თვით მამასახლისებს, თითქმის ყოველთვის, საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი ამტკიცებდა².

* * *

დასასრულ, ყველა იმის მიხედვით, რაც ზემოთ ითქვა, შეიძლება რუსული მმართველობის სისტემის საქართველოში დამყარებისა და განვითარების დახასიათებისათვის აღებულ (პირველ) პერიოდის განმავლობაში, შემდეგი დებულებები წამოვაყენოთ:

1. რუსული მმართველობის შემოღება და მისი განვითარება-განმტკიცება საქართველოში უშუალოდ დაკავშირებულია მეფის რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა-შეერთებასთან. ეს მმართველობა მეფის ხელისუფლებას შემოაქვს საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა დროს იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ახერხებს ის ამ ნაწილების შემომტკიცებას: ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოში—ქართლსა და კახეთში, შემდეგ დასავლეთ საქართველოში—იმერეთსა და გურიაში, ხოლო ბოლოს სამხრეთ საქართველოში—ახალციხე-ახალქალაქში. სამეგრელოში, სვანეთსა და აფხაზეთში რუსული მმართველობის შემოღება აღებულ პერიოდში ვერ ხერხდება არსებითად იმის გამო, რომ ამ მხარეების ფაქტიური შემომტკიცება ჯერ კიდევ სავსებით დამთავრებული არ არის. დასახლებულ სამთავროებში ამ პერიოდში საქმე მხოლოდ ვასალობის გაფორმებით, საოკუპაციო ჯარის შემოყვანით და მეთვალყურეობა-კონტროლის გაწევით განისაზღვრება.

2. რუსული მმართველობა საქართველოს ყველა დასახლებულ ნაწილში მყარდება ადგილობრივი მოსახლეობის სურვილის წინააღმდეგ, ფაქტიურად ძალდატანებით. ეს აიხსნება ერთის მხრივ იმ გარემოებით, რომ მეფის ხელისუფლება არ უწყევს სათანადო ანგარიშს ადგილობრივ პირობებს და ჩქარობს რაც შეიძლება სასწრაფოდ ტლანქი საშუალებებით შემოიღოს ყველგან მმართველობის ახალი წესები იმ ტრაფარეტის მიხედვით, რომელიც მიღებულია რუსეთის შიდა გუბერნიებისათვის და რომელიც სავსებით უცნობია საქართველოსათვის. მეორე მხრივ კი ეს აიხსნება იმით, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ვერ ურიგდება მმართველობის ამ ახალ სისტემას, როგორც მისთვის მიუღებელ მოვლენას, და სისტემატურ წინააღმდეგობას უწყევს მთავრობას ამ მიმართულებით პრაქტიკულ ნაბიჯების გადადგმის დროს.

3. რუსული მმართველობის სისტემა მიუღებელია ადგილობრივ მოსახლეობისათვის იმიტომ, რომ ეს სისტემა, როგორც ეროვნული ჩაგვრისა და კოლონიალური ექსპლუატაციის აპარატი, მიმართულია მისი ინტერესების

¹ ასევე იყო სამეგრელოშიც (ი. მეფუნარგია, იქვე, 114).

² KK, 1868, გვ. 388.

წინააღმდეგ. ახალი მმართველობის შემოღების მიზანია ერთის მხრივ საქართველოს (ეროვნული, კულტურული და ყოფაცხოვრებითი) თავისებურების მოსპობა (ქართველი ხალხის გარუსება) და მის ნაცვლად რუსული კულტურის, ენისა და ზნეჩვეულების განმტკიცება, ხოლო მეორე მხრივ გადასახადების შემოღებითა და სხვა ეკონომიური საშუალებების გამოყენებით რუსული ხაზინისათვის შემოსავლის წყაროს გაჩენა. პირველი თვალსაზრისით ახალი მმართველობა მიუღებელია საქართველოს როგორც მალალ წოდებისათვის, ისე აგრეთვე დაბალ ფენისათვისაც. მაგრამ მეორე თვალსაზრისით ეს მმართველობა განსაკუთრებით მძიმე უღელს წარმოადგენს უკანასკნელისათვის: რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს ახალი მმართველობა შემოიღოს ისე, რომ რუსეთის კოლონიალური ბატონობა უზრუნველყოფილი იყოს და ამავე დროს ბატონყმურ წესწყობილების საფუძვლები არ შეიღახოს. ეს კი ნიშნავს დაბალი ფენის მდგომარეობის გაუარესებას.

4. რუსული მმართველობის სიმძიმეს და მიუღებლობას საქართველოს მოსახლეობისათვის აღრმავენ ის გარემოებაც, რომ ეს მმართველობა, თავისთავადაც უვარგისი, ადგილობრივ ადმინისტრაციის მიერ ტარდება აქ სრულიად უპრინციპოდ, უსაუსხისმგებლოდ და თვითნებურად: იმ რუს მოხელეთა მხრით, რომელთაც მინდობილი აქვთ მმართველობის აპარატის მოწყობა საქართველოში, ადგილი აქვს სისტემატურ ბოროტმოქმედებას—კანონების დარღვევას, ქონების მიივისებას, სახაზინო ფულის გაფლანგვას, მოსახლეობის შეიჭროვებას, თავაშვებულ მექრთამეობას და სხვა მსგავს უზნეო მოქმედებას. საერთოდ საქართველოში მოხელეებად გამწესებულ პირთა უმრავლესობას ახასიათებს დაბალი კულტურული და ზნეობრივი დონე. ამასთანავე მათ სრულიად არ იციან ადგილობრივი ენა, ზნეჩვეულება და ადათი. მოსახლეობის მორჩილებაში მოსაყვან ერთადერთ საშუალებას, ამ მოხელეთა წარმოდგენით, ტლანქი ძალა და იარაღი შეადგენს. რუსული მმართველობა საქართველოში უმთავრესად ამ ტლანქ ძალასა და იარაღზეა დამყარებული.

5. საქმის ვითარებას ფაქტიურად არ ცვლის ის გარემოება, რომ მმართველობაში დაშვებულია ადგილობრივი ელემენტები მალალ წოდებიდან, რადგან ამ ელემენტებმა უმეტეს შემთხვევაში სრულიად არ იციან რუსული ენა და რუსული კანონები, და რადგან ისინი არსებითად არაფითარ როლს არ თამაშობენ მმართველობის საქმეში არა მარტო იმიტომ, რომ მათ არ იციან რუსული ენა და რუსული კანონები, არამედ იმიტომაც, რომ ისინი არ სარგებლობენ მთავრობის ნდობით. ამას გარდა ადგილობრივი ელემენტების დაშვება მმართველობაში, გამოწვეული პირველ ხანებში იმ მოსაზრებით, რომ რუსულ ხელისუფლებისათვის ადგილობრივად სოციალური დასაყრდენი შეიქნას, შემდეგში ერთობ შეზღუდულია და ამ ელემენტების ხვედრითი წონა თუ მნიშვნელობა ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმეში სრულიად უმნიშვნელოა. საქმის ვითარებას არ ცვლის აგრეთვე ისიც, რომ ნაწილობრივ (სამოქალაქო დარგში) ვახტანგის კანონებია ძალაში დატოვებული, რადგან იმის გამო, რომ ამ კანონებს ხეირიანად არაფერ იცნობს, მათი გამოყენება და ცხოვრებაში ვატარება უზრუნველყოფილი არ არის. საერთოდ ქართულ იურიდიკულ ნორმების

ერთ დარგში დატოვება და რუსულ ნორმების მეორე დარგში შემოღება ისეთ მდგომარეობას ქმნის მმართველმაჯულების სფეროში, რომელიც ყოველგვარ კანონების უქონლობას უდრის.

6. ყველა დასახელებულ მიზეზის გამო რუსულ მმართველობის შემოღებას საქართველოში თან სდევს მოსახლეობის ფარული ან აშკარა უკმაყოფილება, რომელიც ხშირად მასობრივ მოძრაობისა და აჯანყების ხასიათს ატარებს. ამ მოძრაობასა და აჯანყებაში მონაწილეობას იღებს საქართველოს მოსახლეობის თითქმის ყველა ფენა. მაგრამ, როდესაც ეს აჯანყება კლასობრივ ხასიათს იღებს, მაშინ მის მამოძრავებელ ერთადერთ ძალად დებალი ფენის — გლეხობა რჩება: მეფის მთავრობა, რომელიც თვით რუსეთის მაღალ ფენის — თავადაზნაურობის ინტერესების დამცველი და გამომხატველია, ადვილად ახერხებს საერთო ფენის გამონახვას საქართველოს თავადაზნაურობასთან და ამის შემდეგ მმართველობაშიც შესაფერ კვლილებებს ახდენს იმისათვის, რომ ამ უკანასკნელის გული მოიგოს. მეორე მხრივ მთავრობა მკაცრი საშუალებებით აქრობს გლეხთა აჯანყებებს არაიშვითად თვით საქართველოს თავადაზნაურობის დახმარებით და ცდილობს მმართველობაში ამის შემდეგ ისეთი კვლილებები შეიტანოს, რომელიც შეუძლებელს გახდის გლეხთა აჯანყების განმეორებას. თუ რუსეთის მთავრობის მიერ, აღებულ პერიოდის სიგრძეზე გამოცემულ კანონებში, ერთის მხრივ მოცემულია ისეთი დებულებები, რომელიც უზრუნველყოფენ პრივილეგიურ წოდების უფლებებსა და ინტერესებს, მეორე მხრივ ამავე კანონებში მოცემულია ისეთი დებულებები, რომელიც სრულებით უგულბებელყოფენ გლეხობის ინტერესებს ან აუარესებენ მის მდგომარეობას. თავადაზნაურობა მთავრობას აშკარად თავის მფარველობისა და მეურვეობის ქვეშ ჰყავს აყვანილი; გლეხობა კი ძველებურად კანონის გარეშე დატოვებული და რუსეთის კოლონიალურ ბატონობის მთელი სიმძიმე არსებითად შხოლოდ მას აწევბა.

7. მთავრობის განსაკუთრებულ მფარველობის ქვეშ არიან აყვანილი აგრეთვე რუსი მოხელეები და საერთოდ რუსი ელემენტები. მათთვის საქართველოში შექმნილია შეღავათიანი პირობები, როგორც სამსახურისა, ისე ბინადრობისათვის იმ მიზნით, რომ შესაძლებელი გახდეს, ქვეყნის კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის მოსაზრებით, რუსული ელემენტების გაძლიერება ადგილობრივად. მაგრამ აღებულ პერიოდში მთავრობის კოლონიზატორული პოლიტიკა შედარებით ნაკლებ ეფექტს იძლევა: რუსული ელემენტი, მაგალითად, თბილისში 1840-იან წლებისათვის მოსახლეობის 2—3% არ აღემატება, ხოლო სხვა ადგილებში ეს ელემენტი გაცილებით უფრო ნაკლებია. ეს იხსნება იმ გარემოებით, რომ, ომიანობისა და მუდმივი აჯანყების პირობებში, ხელისუფლება ჯერ კიდევ ვერ ახერხებს კოლონიზატორულ და რუსიფიკატორულ გეგმების ფართოდ განხორციელებას. საქართველოში მოდიან უმთავრესად სამხედრო პირები (იძულებით), ან ავანტურისტები, ბედის მაძიებლები და სხვა შემთხვევითი ელემენტები განსაკუთრებით იმ მიზნით, რომ აქ ჩინ-ორდენები დაიმსახურონ, ანდა ქონება შეიძინონ.

8. მმართველობის საქმეც ფაქტიურად ამ სამხედრო პირთა და შემთხვევით ელემენტთა ხელშია. თუმცა საქართველოში რუსული სამოქალაქო კანონ-

ში (უმთავრესად სისხლის სამართლის საქმეებში) შემოღებულია, ვახტანგის კანონებიც (უმთავრესად სამოქალაქო საქმეებში) ძალაშია დატოვებული და სამოქალაქო მმართველობის ორგანოებიც არსებობენ, მაგრამ ფაქტიურად მართვა-გამგეობის სადევები მაინც სამხედრო პირთა და ჯარის ნაწილების განკარგულებაშია მოქცეული. თითქმის ყველა თანამდებობა რუს სამხედრო პირთა და ჯარის უფროსებს უკავიათ და ეს პირები წარმართავენ ქვეყნის საქმეს სამხედრო „არტიკულები“ მიხედვით, უმეტეს შემთხვევაში კი სრულიად თვითნებურად. მმართველობის მთელი აპარატი (გარდა სოფლისა და მიყრუებული ადგილებისა, სადაც ჯერ რუსის ჯარისკაცს შესვლა ვერ მოეხერხებინა) ვართუებული და გასამხედროებულია. ოფიციალურ ენად სახელმწიფო დაწესებულებასა და სასამართლოებში რუსული ენაა აღიარებული და ამ ენაზე წარმოებს საქმის გარჩევა-განხილვა. საქართველოში დიდის რაოდენობით თავმოყრილია რუსის ჯარი, პოლიცია და მოხელეობა.

9. ამის გამო საქართველო, მმართველობისა და ადმინისტრაციული მოწყობის მხრივ, მძიმე სურათს წარმოადგენს: საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა სახის დაწესებულებები და თანამდებობებია შემოღებული; ამ დაწესებულებათა და თანამდებობათა ფუნქციები, უფლებები და კომპეტენცია არ არის სათანადოდ განსაზღვრული, უმეტეს შემთხვევაში კი სრულიად გამოურკვეველია; ამასთანავე ეს დაწესებულებები და თანამდებობები დროებით ხასიათს ატარებს, მუდმივ ცვლილებებს განიცდის—რუსეთის შიდა გუბერნიებში არსებულ მმართველობისადმი უფრო მიახლოების ტენდენციით. საერთოდ, მთავრობის ნაბიჯებს მმართველობის მხარეში მუდმივი მერყეობა, ცვალებადობა და გაურკვეველობა ახასიათებს, რაც თვით ამ მთავრობის დაბალ კულტურულ დონესა და უფიცობას უნდა მიეწეროს.

10. მეფის რუსეთის მაშინდელ მესეფერთა ამ დაბალი კულტურული დონითა და უფიცობით აიხსნება სწორედ ის გარემოება, რომ რუსეთმა დაპყრობილ საქართველოში მთელი ორმოცი წლის განმავლობაში ვერ შესძლო კანონიერებისა და წესრიგის დამყარება. პირველმა ოთხმა ათეულმა წელმა საქართველოს დაპყრობიდან განვლო ისე, რომ მეფის მთავრობამ ვერ მოახერხა საქართველოს ათვისება არამცთუ კულტურულად და ეკონომიურად, არამედ ადმინისტრაციულად და პოლიტიკურადაც. 1840-იან წლებისათვის საქართველო ისევე ახლახან ოკუპირებულ ქვეყნის შთაბეჭდილებას უფრო ახდენდა, ვიდრე თუნდაც ოდნავ მოწესრიგებულ კოლონიისას: საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმე ამ დროს კვლავინდებურად სამხედრო-ფეოდალურ დიქტატურის ხელში იყო და ამ დიქტატურის დასაყრდენ ძალას ისევე ჯარი და პოლიცია წარმოადგენდა.

ილია აბულაძე

ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები

„შრავალთავის“ ზეგოჭთა თავის წყაბთ¹

III. მარტვლობა თეკლაძის

მორიგი აგიოგრაფიული ნაწარმოები, რომელიც ძველს მრავალთავშია დაკული და ქვემოთ ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს, არის «მარტვლობა თეკლაძის».

მარტივობის წიგნის უძველესი ნუსხა XI საუკუნის ერთერთ მრავალთავს შემოუნახავს². ხელნაწერი ნუსხა ხუცურითაა შესრულებული, წააგავს რამდენადმე პერგამენტზე ნაწერ სხვა, მასზე უფრო შედარებით მეტად ცნობილს, ე. წ. პარხალის მრავალთავის ხელნაწერს (საქართ. მუხ. ხელნაწ. A № 95). ჩვენი ნუსხა ნაწერია ქაღალდზე და ამ მხრივ იგი ერთი უძველეს ნიმუშთაგანია ჩვენამდე მოღწეული ქაღალდზე ნაწერი ხელნაწერებისა³.

სსენებულ ხელნაწერ კრებულში დაკული «თეკლას მარტივობის» ტექსტი ძველი ხელნაწერის გადანაწერი ნუსხაა. ამას მოწმობენ ის ცთომილებანი, რომლებიც აღმოცენებული არიან მხოლოდ და მხოლოდ გრაფიკულ ნიადაგზე, გადამწერის უგულისხმებობისა და დაუდევრობის გამო. ამის სამოწმოდ ერთი მაგალითიც კი საკმარისია. ერთ ადგილს მარტივობის წიგნში ვკითხულობთ: «აღექსანდრე, რამეთუ მძღავრი იყო, ეწია და შეზმა უყო და მოიხილა თეკლას ურაკპარაკსა მას შორის» (ნ. გვ. 108, 18). «მოიხილა თეკლას» არაა მართებული გამოთქმა. გადამწერს «მოიხილა-ში» უმართებულოდ აქვს წარმოადგენილი დედნის «მოეხვა». ეს რომ ასეა, ამას მარტივობის წიგნის გვიანდელი დროის ერთი სხვა ნუსხაც მოწმობს. იქ იკითხება: «შეიხვია ივია». «მოიხილა» დამახინჯებულად ამოკითხული მოეხვია ან მოეხვა-ა და, რაც საგულისხმოა, მრგლოვანი დაწერილობისა («ე წაკითხულ იქნა „ი“-დ, ხოლო „ე“ თუ „ჯ“-ლ“-და ბოლოსაც „ა“ მოდიოდა და ამრიგად გაჩნდა „მოიხილა“-ც). ასეთი და სხვა

¹ ნ. დასაწეისი: ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VI, გვ. 329—347, 1937 წ. სტალინის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეგმით არის დამუშავებული წინამდებარე ნაკვეთიც.

² საქართ. მუხუშუმის ხელნაწერთა H ფონდი № 341, გვ. 167—197.

³ პროფ. კ. ქეკელიძე—კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, «მომთმხილველი» I, გვ. 280 (ტფ. 1926 წ.).

მსგავსი ხასიათის შეცდომების არსებობა არც გადამწერისათვის ყოფილა შეუქმნეველი. იგი მას თავის ნახელავში ეგულება. თავის თავსაც გადამწერი არ უტყერის როგორც გაწვრთნილ მწიგნობარ მუშაკს. ეს კი იმ მოსახსენებლიდან ჩანს, რომელიც ჩვენი ტექსტის ბოლოს არის დართული თვითონ გადამწერის ხელით: «ლოცვა ყავთ იოვანესთჳს უცბად მხრეკალისათჳს და დაკლებული ყოველი შემინდვეთ».

უცბად მხრეკალ¹ იოანეს გადანაწერში, რომელიც, როგორც აღენიშნეთ, მრგლოვანი ხელით შესრულებული ხელნაწერის გადანაწერი ჩანს, ზემორე აღნიშნული მაგალითი ერთეული შემთხვევისა არ არის. შეიძლება კიდევ რამდენიმეს დასახელება. ასე მაგ.:

1. ნუსხაშია „იტყოდა“, უნდა იყოს „იტოდა“: «რამეთუ არა იტყოდა პავლს გორციელად» (გვ. 92, 5). აქაც მერმინდელ მოგვიანო დროის ნუსხაში (A № 643) უფრო სწორი წყაითხევა გვაქვს: «არღა იცოდა მან პავლე გორციელითა ხილვითა» (შდრ. სომხ. *ეს იჯ დასაჯკერ ნა ელსაკიი მარშიი*).

2. ნუსხაშია „დიდებასა“, უნდა იყოს „დედებსა“: «და დაუჯრდებოდა სარწმუნოებაჲ იგი მისი, უფროსლა რაჟამს ხელაენ მრავალსა დიდებასა, რომელნი შევლედ პავლსა» (გვ. 95, 3). მერმინდელი ნუსხა „დიდებასა-ს“ ნაცვლად მართებულად ხმარობს: „დედებსა“-ს (შდრ. სომხ.: *ს დაქარსანაკ ერჲ*

¹ „მხრეკალს“ გადამწერი ხშირად ეძახის ხოლმე თავის თავს ქართულ ძველ ხელნაწერთა მოსახსენებლებში. სიტყვა „მხრეკალი“, აკად. ივ. ჯავახიშვილის მართებული ახსნით, „ჩრეკა-საგან“ არის ნაწარმოები. „მხრეკა“ მკვლევრის განმარტების თანახმად (ნ. ივ. ჯავახიშვილი—ქართ. დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, ტფ. 1926 წ., გვ. 51), „ქვექას“ ნიშნავს. რადგან მეგრული „ჩხირკა“ თხრას ანუ გათხრას ნიშნავს „ამიტომ, — დასძენს ავტორი—საფიქრებელი ხდება, რომ ჩხრეკა წერითი ხელოვნების ძველი, წარწერათა გამოყვანის აღსანიშნავად განკუთვნილი, ტერმინი უნდა იყოსო“. ხელნაწერთა მინაწერ-ანდერძებში მოხსენებული „მხრეკაჲ“ და „დაჩხრეკაჲ“ პ.-ც. მკვლევარს „არასათანადო წევის, ან დამწერელისაგან თევმდაბლობით თავის ნაწარმის დასახასიათებლად და აღსანიშნავ ტერმინად“ მიიჩნია. მაგრამ ისეთ გამოთქმებში კი, როგორცაა—„ჰავად ჩხრეკაჲ“ და „უცბად ჩხრეკაჲ“—„ჩხრეკაჲ“ წერას ნიშნავსო, „თორემ ცუდად წერის მნიშვნელობა რომ ჰქონოდა, ჰავად ჩხრეკაჲ ხომ ორი ერთნაირი სიტყვის გამეორება იქნებოდა“-ო (იქვე, გვ. 52).

სხვაობს რითიმე ტერმინი „მხრეკალი“ ჩვეულებრივ გავრცელებულის „მწერალისაგან“, თუ ისინი ურთიერთის თანაფარდი არიან, ძნელია გადაწყვეტით თქმა, რადგან ქართული მასალა ამომწურავად არ არის შესწავლილი.

წარმოების მხრით ფარდი ტერმინი ქართული „მხრეკალისა“ სომხურში *ქერაკან*-ია, ხოლო ბერძნულში *კრამატაქი*. სომხური *ქერაკან*, რომელიც *ქერქ* „ჩხრეკა, ქეჭვა-საგან“ არის ნაწარმოები, ბერძნული *კრამატაქი*-ს ეტიმოლოგიის ზეგავლენით გამომუშავებულ ტერმინად ითვლება სომხურს სამეცნიერო ლიტ.-ში და ისიც ბერძენოფილური სკოლის მიერ (VI—VII სს.—ხ. Дионисий Фракийский... გვ. LXXII—LXXIII). ადრე ამ ტერმინის მაგონრად სომხურში *კეროქსან* (მწიგნობრობაჲ) იხმარებოდაო. უცხო და ქართულ ტერმინთა მსგავსი წარმოება უნებლიეთ გეგვარაუდებიანებს ისეთ შესაძლებლობას, რომ ეგვბის მთ შორის ფუნქციონალური მსგავსებაც სუფევდეს და „მხრეკალი“ „სამწიგნობრეში“ გაწვრთნილი ისეთი პირი იყოს, რომელიც თუ მწერალ-გამომთქმელი არა, მწერალ-გამმართველი მაინც იყოს თავისი ნაწერისა, ისე რომ იცავდეს ენის სისწორეს, შესაძლოა რომელიმე სკოლის ნორმების მიხედვით. ამის დადასტურება თუ უარყოფა ქართული მასალის ჯეროვან შესწავლაზე დამოკიდებული...

ნათათა ზიჯა. მანსაზიჯ ექ თსისაზქე რაჟიამ კანსაკა ექ მითანსქნ ათ ჴაღიი).

საფიქრებელია, რომ იიანე უცბად-მჩხრეკალი ძველ ნუსხას შეარყევდა არა მარტო ზოგიერთი სიტყვის ცული ამოკითხვით, რომელიც გრაფიკულ განორჩეულობას თან სდევს ხოლმე, არამედ ორთოგრაფიითაც. ამის არა ერთი და ორი შემთხვევა გვაქვს ჩვენს ძეგლში. აქ ერთი და იგივე სიტყვა ხშირად სხვადასხვანაირად არის დაწერილი. მაგ.: ოდესმე || უდესმე (92, 20—92, 19); თხოვილ || თხოვილ (94, 24—95, 13); არს || არის (95, 21—95, 27); ცოლად—ცულ (95, 18; 103, 24) და სხ. (ნ. დაწვრილებით ვარიანტებში). აქ, ცხადია, ერთერთი ძველი სახეა, რომელიც მას დედანში მოეპოვებოდა, ხოლო მეორე—მისი დროისაა. მთლიანად მისი დროის მართლწერაზე ვადაწერი არ ვადასულა.

მაგრამ ზოგიერთი სხვა ტექსტისადმი, რომელიც მის მიერ ვადაწერილ კრებულშია შესული, ეს არ ითქმის. მაგ., კრებულის 551—559 ფურცლებზე წარმოდგენილი ტექსტიდან, რომელიც შეიცავს «წმიდისა თეოდორეს ცხოვრებას», ჩანს, რომ რომელიმე ასეთი მოვლენა შემთხვევითი კი არაა, არამედ სისტემური ხასიათისაა. ასეთია მაგ., უი დიფთონგის გამოხატვა ორი ნიშნით. თუ რომელსამე სხვა მის მიერ ვადაწერილსა ანდა ამდროინდელ ვადანაწერ სხვა ნუსხებში, ეს დიფთონგი ჩვეულებრივი 4-თია წარმოდგენილი, აქ უკვე იგი უი-ს სახით გვაქვს. აქედან ნათელია, ჯერ ერთი ის, რომ ვადამწერი გარკვეული სკოლის ტრადიციების დამრღვევია და მეორეც ის, რომ იგი მისდროინდელი საერო ძეგლების მწერალთა ნორმების უარყოფელი არ არის. ამასთანავე უკანასკნელისადმი მიდრეკილება ვადამწერის მოღვაწეობის ხანის ვანმსაზღვრელიცაა. ასეთი მოვლენა მხედრული ხელით ნაწერ XI ს-ის ძეგლებს ახასიათებს. ამიტომაც სწორად მიგვაჩნია იმ მკვლევართა შეხედულება, რომლებიც ხელნაწერს XI ს-ად მიიჩნევენ¹.

«თეკლას წამების» ტექსტს მოგვიანო დროის ხელნაწერებშიაც ვხვდებით. მათი ერთი წყება ხსენებული უძველესი ნუსხის ტიპისაა (საქართ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდის № 643, S ფონდის № 2451), ხოლო მეორე² სხვისაა; იგი დამოუკიდებელია, ცალკე რედაქციას წარმოადგეს. უკანასკნელი წარმოქმნის მხრით პირველზე ადრინდელი არა ჩანს. ენობრივი მხარე და შინაარსობლივი რელიეფი საგნებით ასხვავებს მათ აღმოცენების დროის მიხედვით. ამრიგად, ჩვენს სიძველე თსაცავებში «თეკლას მარტვილობის» ორი დამოუკიდებელი წიგნი, ორი ურთიერთისაგან განსხვავებული რედაქცია, არსებობს. მეორე რედაქციას აქ ჩვენ არ ვხვებით. ამჟამად ჩვენთვის უფრო საგულისხმოა პირველი.

პირველი რედაქციის მოგვიანო დროის ხელნაწერები თითქმის თანხედენილია უძველესი ნუსხისა. ისინი მის ვადანაწერ ცალკეად შეიძლება მიგვეჩინა, რომ ერთი დაბრკოლება არ გველოებოდეს წინ. ეს ისაა, რომ ეს მო-

¹ პროფ. კ. კეკელიძე, «მიმომხილველი» I, გვ. 280.

² საქ. მუზ. A ფონდი № 70 და სხვაც მრავალია. № 70-ში იგი დასათურებულია შემდგენიარად: „ლუწლი წმიდისა და დიდებულისა და კულად მძლისა პირველმოწამისა თჳცლასის“ (ფ. 416—429).

გვიანო დროის ხელნაწერები ალაგ-ალაგ ზედმეტ ან დანაკლის ადგილებს შეიცავენ. შედარებით მეტია დანაკლისის შემთხვევა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი ძირითადი ხელნაწერი, საიდანაც ისინი მომდინარეობენ, ჯერ კიდევ ძველ დროს ყოფილა ამ მხრივ განსხვავებული ჩვენი ნუსხისაგან. შეიძლება პირველადი ჩვენი ნუსხა არც კი იყოს, არამედ მათი ხელნაწერი დედანი და ზედმეტი ადგილები, რომლებიც ჩვენს უძველეს ნუსხას მოეპოვება, ინტერპოლაცია იყოს. ხოლო რაც შეეხება ზოგიერთი მცირე ადგილების დაკლებას, ეს გადაშენების, «უცბად მჩხრეკალის» იოანეს «მჩხრეკალობის» შედეგი იყოს. ასეა თუ ისე, ჩვენი ძეგლის დღეს ცნობილი უძველესი ნუსხა და მოგვიანო ნუსხებზე, მიუხედავად მათი მოცულობის სრული თანუხვედნლობისა, მაინც ერთი საერთო დედნისაგან მომდინარეობენ.

«თეკლას მარტვილობა» მოიპოვება სომხურადაცა და ბერძნულადაც. მარტვილობის სომხური, ისე როგორც ბერძნული წიგნიც გამოცემულია. წამების სომხური წიგნის გამოქვეყნება¹ იგი ბერძნულისათვის შეუდარებია და ზოგიერთი თვალში საცემი სხვაობა სქოლიოებში აქვს მოყვანილი. სომხურ ტექსტს ჩვენ ერთერთ ძველ სომხურ ხელნაწერშიაც ვიცნობთ. ეს ხელნაწერი «მრავალთავს» (*მარტვილობა*) წარმოადგენს, რომელიც 1204 წ. არის ტყავზე გადაწერილი, და ლიტერატურაში ცნობილია მუშის მრავალთავის სახელწოდებით². იგი დღეს უკვენის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული (№ 78). მარტვილობის ტექსტს აქ ერთრავს ფურცლები: 546—557. იგი სავსებით თანმხედროშია გამოცემული ტექსტისა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში გამოცემულთან შედარებით ზოგიერთ უძველეს ორთოგრაფიულ მომენტს, რომლითაც საზოგადოდ ხასიათდება ამ კრებულში შესული მასალა. ჩვენთან მოყვანილი ტექსტი ორთოგრაფიულად მასთან არის შეფარდებული.

«თეკლას მარტვილობის წიგნი» უძველეს თარგმანად ითვლება სომხური აგიოგრაფიული ლიტერატურის ისტორიაში. V ს-ის პირველი ნახევრისად მიჩნეულ ძეგლთა შორის ნ. აკინიანს მარტვილოლოგიურ ნაწარმოებთა შორის მოქცეული აქვს «თეკლას მარტვილობაც»³. ხოლო ნორაირ ბიუზანდაცი ს ეს ძეგლი ამ ეპოქის მოღვაწეთა პირველი დასისაგან გამოსულ ნაწერთა რიცხვში აქვს შეტანილი⁴. ამასთან უკანასკნელი იმასაც შენიშნავს, რომ იგი თარგმნილია სირიულიდან და ერთგვარი მსგავსებაც მოეპოვება მარტვილობის ამ წიგნს კორიუნის ნაწარმოებთან.

როგორც ზემოთმოყვანილიდან ჩანს, «თეკლას მარტვილობის წიგნის» შესწავლის საქმე სომხურში ქართულთან შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია. იქ

¹ *შლარც და ქლკარანიოქსიანე სერიე, ზაოტნატი რაქსადე ქ ნაიტიორე, ზაოტი მ, ქსნსახი, 1874, გვ. 513—531.*

² ილია აბულაძე, ქართ.-სომხ. ფილოლოგიური შტუდიები: «მრავალთავის ზოგიერთი თავის წყარო», ტფილ. უნივ. შრომები VI, 1937 წ., გვ. 330 (შენიშვნა), 332—3.

³ *სერსა მკიტხიანე, ზაოტნატი ნაქსედე და ქსნსახიანი მქსქარიქსანი დიდი-ე, ქსნსანი 1934, გვ. 47.*

⁴ *ზორაიე რქადაკიანე, ზირანი ქარდაყსი და ზირანი ქარდაყსიანიქსანი, სქიქი, 1900, გვ. 28.*

ტექსტი გამოცემულია; გამოცემლის მიერ ზოგადად მაინც შედარებულია ბერძნულთან¹; განსაზღვრულია ასე თუ ისე ძეგლის სომხურად თარგმნის დრო და ნაჩვენებია წყაროც, საიდანაც იგი მომდინარეობს სომხურში. სრულიად საწინააღმდეგო სურათი მოგვეპოვება ქართულში. არ არის გამოცემული ტექსტის არც ერთი რედაქცია; არ არის შედარებული სხვა ენებზე არსებულ ამავე მარტვილობის ტექსტებთან; არაა, ცხადია, გარკვეული არც დრო მისი ქართულად წარმოქმნისა და არც წყარო, საიდანაც ეს ძეგლი უნდა იყოს თარგმნილი, არც ისაა გადაწყვეტილი, თუ რა მიმართება სუფევს მარტვილობის ამ წიგნსა და რომელსავე ქართული ორიგინალური ლიტერატურის ამავე ხასიათის ნაწარმოებთა შორის. ეს არა მარტო ჩვენი ძეგლისადმი ითქმის, არამედ საზოგადოდ მრავალი ანალოგიური ქანრის ნაწარმოებთა მიმართ, რომლითაც მდიდარია ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურა, ეს ერთერთი მნიშვნელოვანი დარგი ძველი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობისა.

ქართულად შენახული «თეკლას მარტვილობის წიგნები», როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორი რედაქციისა არიან. ერთდროული აღმოცენებისა ისინი არ არიან. პირველადია ის ტექსტი, რომელიც უძველეს ნუსხასა და მის მიმხრობ ზოგიერთ მოგვიანო დროის ხელნაწერს დაუცავს და ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს. მეორე რედაქცია, რომელიც უმეტესკლბოდ რამდენიმე ნუსხით არის აგრეთვე შენახული, ენობრივი ხასიათის მაჩვენებლებით პირველთან შედარებით მოგვიანო დროისაა. ამავე ნიშნეულობით იგი ბერძნულიდან ჩანს თარგმნილი. სომხური მარტვილობის წიგნის გამოცემლის მიერ საპირისპიროდ სქოლიოებში მოყვანილი ზოგიერთი დამახასიათებელი ადგილი ბერძნულისა ყველა მოგვეპოვება უცვლელად ქართული მარტვილობის წიგნის მეორე რედაქციაში, ესეც იმის მაჩვენებელია, რომ ეს რედაქცია ბერძნულიდან მომდინარეა ქართულში.

რატომ წარმოადგენს პირველი რედაქცია?

პირველი რედაქცია, როგორც ვთქვით, რამდენიმე ნუსხითაა ჩვენამდის მოღწეული. როდესაც მათ შორის უძველესს, XI ს-ის ნუსხას, ვადარებთ სომხურს, დიდ თანხედენილობასთან ერთად სხვაობასაც გვაწვდის იგი. სხვაობა შემხვედრ ადგილებში თუ ცალკეული სიტყვების ან ფრაზების სხვანაირ წაკითხვაში მდგომარეობს, სამაგიეროდ ტექსტის ბოლო ნაწილში ქართულის სიქარბესთან გვაქვს საქმე (ნ. გვ. გვ. 115—119; ქართულის ზედმეტი ადგილები სქოლიოებშია გატანილი). საწინააღმდეგო სურათს ვიღებთ, როცა სომხურ ტექსტს ამავე რედაქციის ქართულ მოგვიანო დროის ხელნაწერ ნუსხებს ვადარებთ. დაკლებულობა ან სიქარბე აქ ახლა თითქმის აღარ შეინიშნება, მაგრამ ცალკე სიტყვებისა და ფრაზების სხვანაირობა შედარებით მატულობს. ხოლო ყველაფერი ეს იმას მოწმობს, რომ ქართული უძველესი ნუსხა, რომელიც მრგლოვანი ხუტურით ნაწერი დედნისაგან გადაწერილი აღმოჩნდა (ნ. ზემოთ გვ. 71), პირვანდელი სახით არ არის შენახული, იგი რამდენადმე გავრცობილია. რაც შეეხება მოგვიანო დროის ნუსხებს, ისინი, მართალია, ერთნაირ მოცულობას

¹ ამ მხრით შდრ. აგრეთვე *შ. ა. ჯ. ხ. ა. ნ., Արևածագի վարդ և վկայություններ*, VI, 460—464, შენიშვნები, *Ա. ნ. ხ. ა. ნ.*, 1813.

ამულაენებენ, მაგრამ ადგილ-ადგილ უძველესთან შეფარდებით ცალკე სიტყვებისა და ფრაზების მხრით, უნდა ვიფიქროთ, გადამწერთა ხელში შეცვლილი არიან. ამრიგად, ქართული და სომხური ძეგლები თანაბრად სხვაობენ ბერძნულისაგან, ხოლო ერთნაირი მოცულობითა (პირველი რედაქციის მოგვიანოდროის ნუსხებს თუ მივიღებთ მხედველობაში) და ტექსტის თითქმის მთლიანი თანხედენილობით ერთიდაიმავე წყაროდან მომდინარეობენ. სომხურისათვის წყაროდ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (ნ. გვ. 74) სირიულია მიჩნეული. მაშინ ქართული, თუკი ბერძნულად სხვა რომელიმე მისებრი რედაქცია არ არსებობდა, იმავე წყაროდან იღებს თავის სათავეს.

უშუალოდ მომდინარეა თვითეული ამ ენებზე შენახული და თანხედენილი მარტივობის წიგნი სირიულიდან, თუ ერთი მათგანი მეორის საშუალებით არის წარმოქმნილი, ეს არის ახლა ჩვენი მორიგი საკითხი. ამ საკითხს ქართულისა და სომხური ტექსტების ერთიმეორესთან დაპარისპირებითი და გამოწვევლივითი შესწავლა გადაწყვეტს, კერძოდ კი რომელიმე non sens-ი, რომელიც აღმოცენებული აღმოჩნდება რომელიმე ადგილის ჯეროვანი გაუგებრობის ნიშნად. ასეთი რამ, მართლაც, აქ შეინიშნება. იგი ქართულს მოეპოება.

1. პავლე მოციქულის ქადაგებით მოხიბლული თემეროზის დანიშნული, თეკლა, პავლეს ერთი ნაცნობის სახლის სარკმელს არ შორდება, ყური აქვს მიპყრობილი მისი ქადაგებისათვის. ამ სურათს ასე გადასცემს თემეროზის სასიდედრო თავის სასიძოს: «აჰა ესერა სამი დღე და სამი ღამე არს, არა განეშორების სარკუმელთა ერთთა მთებან, არცა ჭამს, არცა სუამს კაცისა მისიჯს (B: კაცისა ვისთჳმე), არამედ თუალ უგიან და განჩუბრებული (B: განლივებული) ხედავს კაცსა ვისმე ერთსა... (ანა აკუ ხესხ აჩუკ ხუ ლ ხესხ ფხუხუ იქ იჯ მსქსჩ ქ აჟათიანანქ მიიჯქ, იჯ ილთქ ლ იჯ რმთქ ლ იჯ კაიანქ ანა აჩ, აკუ ჟაჟი ქ ჩხროკ ხესალ აჯიჯესალ ზაჟი ღუჯ აკუ მქ ააჟაჟ...).

თუ დავუკვირდებით ქართულს, შევნიშნავთ, რომ გრამატიკულად ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ შინაარსობლივ რაღაც დისონანსი შეაქვს ხაზგასმულ სიტყვებს: «კაცისა მისთჳს». ამ კაცს, ე. ი. პავლეს, ქვემოთ აცნობს თემეროზს მისი სასიდედრო. ასე წარმოადგენა ჯერ უცნობი პირისა (კაცისა მისთჳს) უჩვეულოა. პირველად ხსენების დროს იგი წესიერად არის მოცემული იქვე, ცოტა ქვემოთ: «ხედავს კაცსა ვისმე ერთსა უცხოსა». მოყვანილ ციტატში რაღაც არა ჩანს თავის რიგზე. სომხურთან დაპარისპირებით ირკვევა, რომ «კაცისა მისთჳს» მცდარი თარგმანია სომხურისა: «*ლ იჯ კაიანქ ანა აჩ*»-ისა. უკანასკნელი კი ნიშნავს: «არცა აღდგების მიერ». ამას თუ ჩავსხამთ მცდარად გადმოცემულის «კაცისა მისთჳს»-ის ნაცვლად, ვითარება სწორდება: «არცა ჭამს, არცა სუამს, არცა აღდგების მიერ», ე. ი. განუშორებლად სარკმელთან არისო. ფრაზის, *იჯ კაიანქ ანა აჩ*-ს, თარგმნის დროს ქართულად მთარგმნელს ანგარიში არ გაუწევია ნამდვილი ვითარებისათვის, არამედ შეუფერებელი სიტყვა-სიტყვაობით გადმოუღია. *შაიანქ* ზმნად კი არაა გაგებული, სახელდობრ აწმყოს მესამე პირის ფორმად *კაიანქ* («აღდგომა») ზმნისა, არამედ სახელად. იგი დაწყებითი ბრუნვის (ablatif) ფორმად არის მიჩნეული *აკუ* («კაც») სახელისა. ასეთმა მცდარმა გაგებამ მეორე სიტყვის «*ანა აჩ*»-ის უჯერო გაგებას შეუწყო ხელი.

იგი ზმნისზედად (adverbe) კი არა, არამედ მსაზღვრელი ნაწევრის მონაცვლედ იქმნა წარმოდგენილბ, რაც მართლაც ასეთ ხოლმე, თუ ის სახელის დაწყებითი ბრუნვის ფორმასთან მოდის.

ნონსენსისებრია მეორე შემთხვევაც. მარტილობის წიგნის დასაწყისში აგიოგრაფი ამბობს: «თანამოგზაურად შეუდგეს [პავლეს] დემა და ეროგინე. პილენძის-მოქმედნი და მკედელნი, რომელნი სავსე იყვნეს სიღრმი თა მანკიერებისადათა, მდიდრად იტყოდეს და შესცხრებოდეს პავლეს, ვითარცა საყუარელსა თვსსა» (*მაცქ ანსხსაქ ცნოჯ ზამა ზხმასა ლ ზეძინიქსა აყნააიციბოქ ლ ღაქცქნქ ირ ქ ხინ სიიიქიქსხამქ, მსბარანსხინ ლ სიასხინ ცნოჯ ჟაღიქს ქრის ცნოჯ სხრსიქ ქცქსანქ*). ყველაფერში თანხვედნილობაა, მხოლოდ ხაზგასმული «სიღრმი თა მანკიერებისადათა» და «*სიიიქიქსხამქ*» არ ხვედნიან. *სიიიქიქსხან* — «აღრვეა, შფოთი, აღძრვა, შეძრწუნება, შეზრუნება»-ა. არც ერთი ამათგანი ქართულად მთარგმნელს არ გამოუყენებია. ჩანს, სომხურის იმ ნუსხაში, რომელიც მთარგმნელს ჰქონია ხელთ, *სიიიქიქსხამქ*-ის ნაცვლად სხვა რამ არსებულა. თუ რა აზრითაა ნახმარი ქართულში «სიღრმი თა მანკიერებისადათა», ამას ერთი სხვა ანალოგიური ადგილი ნათელს ჰფენს. ეს ადგილია: «ხოლო დემა და ეროგინე მკედელნი იგი, რომელნი სავსე იყვნეს ზაკუვეებითა (B: ზრზინებითა), თანა მიუდგეს თემეროზს და ჰრქუეს» (*სხქ ზხმასა ლ ზეძინიქსა აყნააიციბოქ ირ სიიიქიქსხამქ ქ ხინ, მასხან აი ზა ლ ახან*— 99, 32). აქ თითქმის ერთიდაიგივე კონტექსტია. ორივეგან აღნიშნულია, რომ დემა და ეროგინე აღსავსე იყვნენ *სიიიქიქსხამქ*-ითო, რაც პირველ შემთხვევაში გადმოცემულია «სიღრმი თა მანკიერებისადათა»-თი, ხოლო მეორეში—«ზაკუვეებითა»-თი (v. ზრზინებითა-თი). უკანასკნელი იმაზე მიგვიითებებს, რომ აქ სომხურს დედანში ქართულად მთარგმნელს უნდა ჰქონოდა, ანდა ამოკითხა—*სიიიქიქსხამქ*, რაც, მართლაც «ზაკუვეებითა»-ს ანუ «მზაკუვარებითა»-ს ნიშნავს. აქ ეს სიტყვა მარჯვე შესატყვისით, ერთივე სიტყვით, გადმოვლია, ხოლო პირველ შემთხვევაში სიტყვა-სიტყვით გადმოვლია ეს კომპოზიტი: *სიი* (=ღრმა) + *მასიქიქსხან* (=მანკიერება)—«სიღრმი თა მანკიერებისადათა». ამრიგად, ეს ორიოდ შემთხვევაც ნათლად ამტკიცებს, თუ ამ თანხვედნილ ტექსტთაგან რომელი რომელზეა დამოკიდებული. ქართული სომხურზე ჩანს დამოკიდებული, იგი მის თარგმანს წარმოადგენს.

სომხურიდან თარგმნობას უნდა მოწმობდეს აგრეთვე ის ადგილიც, რომელიც ქართულში წარმოდგენილი ჩანს სხვანაირად. დედნის ერთი სიტყვის გრაფიკულ ნიდაგზე მეორენაირად წაკითხვის გამო ამ სიტყვის თარგმანი არ ხვედბა მას, რაც სწორად წაკითხვის შემთხვევაში იყო მოსალოდნელი. ეს სიტყვა—*იციი*, რომელიც *აყიი*-ად წაკითხვით (*ი* და *ა* გრაფიკულად მსგავსი ასოებია) გადმოთარგმნილია «წმიდათა»-დ. წინადადება, სადაც ეს სიტყვა იხმარება ასეთია: «მამაო (მიმართვაა ღმრთისადმი), რომელმან შეჰქმენ ცა და ქუეყანა, შენ ხარ მამაა წმიდათა» (*ჯაქ ირ აყაქსი გხქსა ლ გხქსა, ლ ღი სი ზაქ იციი*). შედარებიდან ნათლად ჩანს, რომ ვითარება სომხურში უფრო სწორადაა წარმოდგენილი, ვიდრე ქართულში. მის მსგავსთა და თავის

თავზე თეკლას «ოზოლი» (*იერ*) უფრო ეთქმოდა, ვიდრე «წმიდა» (*აიერ*). ამრიგად, ეს მომენტიც იმის მანიშნებელია, რომ ქართული ტექსტი სომხურიდან არის ნათარგმნი.

სომხურზე დამოკიდებულების დამამტკიცებელ ერთერთ საბუთად სხვა მონაცემებთან ერთად შესაძლოა მივიჩნიოთ აგრეთვე მასთან საერთო ხმარების სიტყვების არსებობაც ჩვენს ტექსტში¹; ეს მაშინ განსაკუთრებით, როდესაც შემთხვევათა უმეტესობა ორივე ტექსტში თანხედენილად არის წარმოდგენილი. შემთხვევების უმცირესობა, სადაც ყოველთვის უკანასკნელი პირობა დაცული არ არის, იმას მოწმობს, რომ ქართულში მოსალოდნელი ფონეტიკურად მსგავსი საბადლო სიტყვა ან განსხვავებული შინაარსისაა ქართულში და მით არის გამოწვეული გადახრა, ანდა მოსალოდნელი ფონეტიკურად მსგავსი სიტყვის ნაცვლად ქართულს მოეპოება სხვა უფრო მარჯვე სიტყვა, რომელიც უფრო ბუნებრივია ქართულისათვის. ხოლო ის ამბავი, რომ საერთო ხმარების სიტყვა ქართულშია იქ, სადაც სომხური საბადლო არც გვაპარაუდებინებდა მას, იმას მოწმობს, რომ ასეთი სიტყვები ქართულისათვის შემთხვევითი კი არ არის, არამედ მკვიდრი.

ა. ქართული და სომხური ტექსტებით შემხვედრი საერთო ხმარების სიტყვებია:

1. [ჰ]ამბორი—*համբորյ* თეკლა... ჰამბორს უყოფდა (ვ. ჰკუცინია A)—*ჩხկղ հამბორქერ* (101, 32); შეიტკბო იგი და [ჰ]ამბორს უყოფდა (ვ. აკოცებდა მას—B)—*գիբկա արկსաղ հამბორქერ գნա* (120, 23).

2. ამენ—*ամեն*² უკუნითი უკუნისამდე, ამენ — *յաւիտեանս յաւիտենից, ամեն* (124, 14).

3. აპრამი—*ապրիսամ*³ ზოგნი აკუმევედეს საკუმეველსა (ვ. საკუმეველთა) აპრამსა—*և կէսքն [արქանხին] խունիս ապրիսამա* (117, 11).

4. ატიანი—*ատისან*⁴ ღალატყვეს ატიანსა (ვ. ატიანსა B) მას წ⁵ე—*բողբ բარձին ատაլի ատისին* (109, 21).

5. ბილწი—*պղծ*⁶ რადთა გივსნენ თქუნ... ბილწებისაგან — *գլ... ի պղծութիւնէ արեցից* (100, 26); შეიქმოლა მის თანა ბილწებასა — *ուր կամէր ատისը ընդ նա պղծութիւն* (110, 28).

6. ზუარაკი—*զուարակ*⁷ მიღვან მელა (ვ. მე B) ორნი (abs. A) ზუარაკნი (ვ. კურონი B)—*են իմ կրկու զուարակք* (117, 20); მობმად სცნა ზუარაკნი იგი (ვ. ძნელნი A)—*ևս անկ զզուարակսն* (118, 1)...

7. თარგმანი—*թարգման*⁸ სიტყუათა უფლისათა მოძღურებათა მათ და გამოთარგმანებათა (ვ. მოძღურებითა გამოუთარგმანებდა B)... მიუთხრობდა მათ—*գամնատեսանն գլխողապետութիւնն և գլխարգմանութիւնն... պատմէր նոցա* (91, 17).

¹ შდრ. წინა ნაკვეთი: «ქართ.-სომხ. ფილ. შტუდიები», ტფილ. უნივ. შრომები VI, გვ. 346.

8. თეატრონი—*ქტაოინ* წარწყმილდეთ უგუნური ეგე შორის თეატრონსა მავას—*ტიოინტე დანაქინ* *ქ მქ ქტაოინიქ* (103, 32); რაჟამს უკუე (v. და რაჟამს B) შეაყენეს (v. მოიყვანეს B) მვეცნი იგი თეატრონსა მას—*ქრეს მარს დაყანდნ* *ქ ქტაოინს* (110, 5) და სხ...

9. კეისარი—*კაკარ* და გვრგვნი იგი საკეისროდ... მოხეთქა—*დ დყასან დოსიქ დკაკინრასქრე...* *ნანქრ* *ქ ნამანქ* (108, 33); მიჰვადა გვრგვნი იგი საკეისროდ—*დნქტე დყასანს* *კაკინრასან* (110, 26)...

10. კიც—*კტე* იყო იგი... წარბითა შეკიცულ—*კანასქტე* (92, 17).

11. პილენძი — *აქინძ* პილენძის-მოქმედნი და მქედელნი—*აქინძაყიძე* *დ დარქნე* (91, 6).

12. ტაძარი—*თანარ* ტაძარ ღმრთისა ითქუნენ — *კიჯისქინ* *თანარ* *სათობიქ* (93, 16).

13. ურაკპარაკი—*რეაყარაკ* და მირბიოდა ურაკპარაკად—*დნქსაცსაქ* *ქ რეაყარაკს* (97, 16); მოეზა (v. შეიზია) თეკლას (v. იგი) ურაკპარაკსა მას შორის—*დქრსა არქ* *ქ მქ რეაყარაკს* (108, 18).

14. ქალაქი—*გაყაქ* მი-რად-ვიდოდა პავლე იკონია ქალაქსა—*ქრეს ნქსაქ* *ნქრქაქ* *ყადღი* *ქქინქინ* *გაყაქ* (91, 3) და სხ...

15. ქერობინი — *ქხეიქ* ზის საყდართა ზედა ქერობინთასა — *ნასქ* *კაქნი* *ქ* *ქხეიქქტე* (123, 15).

16. შანდური — *ჯამქიქ* აჭურვებდეს იგინი შანდურთა (v. შანთსა B). *ქნიიქქინ* *დჯამქიქან* (118, 6).

17. ქეშმარიტი—*ჯამარქა* და ცნან... სიყუარული ქეშმარიტებისად (v. ქეშმარიტისად)—*ჯანქინ* *დქრ...* *ჯამარქიქსანს* (101, 4). სრულიად დამტკიცებოდეს და განქეშმარიტდებოდეს — *კიქ* *ნასთათქინ* *დ* *ჯამარქსინ* (122, 7).

18. ხავარტი—*ქასარო* და მოართუა [წულმან] ხუთი ჯუგზად პური და ხავარტი—*დ ნქრ* *ნიყა* *ყათანსანს* *ჩქნქ* *ნქანასქ* *ნაყ* *დ* *ქასაროქ* (107, 15).

ბ. ტექსტებით ალაგ-ალაგ შემხვედრი ხაერთო ხმარების სიტყვები:

1. ზარი—*ან* იყოს მათ ზედა ზარი და შიში—*სიქქე* *ქ* *ნიის* *ან* *დ* *სიქქე* (101, 2); ზარი განჰქ და ყოველსა მას ქალაქსა—*დითყ* *ამსნანქ* *გაყაქ* (118, 23).

2. ჯამი—*ჯამ* მომივსენე მე (v. ქ^შ A) მვევალი ესე შენი ამას ჟამსა—*ქქხა* *დაყაქს* *ქ* *ქ* *ჯამიქს* *კაკამქ* (114, 16);

ჟამა არს ნათლისღებისად—*ჯამანასქ* *ქ* *მქრსიქ* (115, 28);

მას ჟამსა აღიგოს გულისწყრომითა—*კაკანქამ*... *ქ* *სიქ* *დ* *ყამამქ* (97, 15);

მაშინ აღიმალოა ჯამად თვისი—*კაკანქამ* *სქრარქ*... *დქყქ* *ქ* *ქ* (100, 17);

დროდ მიეცა სიღედრსა მას მისსა—*ჯამათასქ* *ჯამათიქ* *სიქ* *ნამ* *დ* *ყანანქ* *ქ* (98, 23);

მუნთქუეს ვე ახლდა (აღდგა—b) თეკლა—*ნიქ* *ჯამანქ* *კარხაქ* *ქ* *დ* *ქ* *დ* *ქ* (111, 27).

3. მოგვ—*მიე* წარმოითრეთ (წარმოითრენით B) მოგვ ეგე—*ჟარუხუტე* *ჟამი* ე (99, 27);
 წარწყმედი გრძნეული ეგე—*ზირისტე* *ჟამი* ე *ჟაქ* (103, 18).
 4. სასტიკი—*ასათიქ* წვამდ სასტიკი ზეციით (abs. B) გარდამოვიდოდა—*ანბრე* *ასათიქ* *ქსტიქ* *ნეიქ* (105, 16);
 ლაუაწლი დიდ არს—*შათხრაქ* *ასათიქ* ე (107, 21).
 5. ტანჯვა—*თანჯეს* იწყეს გუემად და ტანჯვად მეკარისა—*თანჯესენ* *ჟღანაყან* (102, 13).

გ. ტექსტობრივ მოსალოდნელი საერთო ხმარების სიტყვები:

- ა) ქართულშია მხოლოდ, სომხურში არა:
 1. ამბოხი—*აჟმილ* ამბოხი გველისადა (v. ზახილისადა B) შეიქმნა—*სეს* *აჟმილ* *აჟაჟასქ* (113, 16).
 2. ხისტი—*იძიქენ* მიდგან მელა ორნი ზუარაკნი ხისტნი—*სენ* *ქმ* *სეკილ* *ჟილარასქ* *იძიქენ* (117, 20).
 3. *მსხან*—ბაგინი: ერქუნ თეკლას ბაგინის მძუარცუველ კერბთა—*სარ* *ჟაჟესქ* *ჟქსქ* *მსხან* *საყიოს* *ჟქენ* (110, 25).

ბ) ქართულში მოსალოდნელის ნაცვლად სხვაა:

1. *ჩირიქისა*—აგზებული: რადამცა შეავდეს ცეცხლსა მას აღზებულსა—*ჟქ* *სესქ* *საჟესქ* *ქ* *ქსრაქ* *ჩირიქიქ* (105, 4).
 2. *ჟილ*—ტბა: იხილა მუნ ტბად ერთი—*სოს* *ჟილ* *ქქ* (115, 26).
 3. *სასიქ*—ასო: იყო იგი ასოათა მდაბალ (v. მდგამ B)—*საქ* *სასიქს* (92, 15).
 4. *ჩირიქ*—სტრაკი: ზოგნი აკუმევედეს საკუმეველსა სტრაკათსა (v. სტრ-გისთა B)—*სესქენ* [არქანსქენ] *სოსიქს* *ჩირიქს* (117, 10).
 5. *მსბაჟილ*—ჰაეროვნება (?): რამეთუ ერიდებოდე ჰაეროვნებასა სიდაშისა მისისასა (abs. A)—*ჟქ* *ჟანჟისქ* *ქ* *მსბაჟილ* *ჟანსიქსქსქ* *სიორ* (96, 32).
 6. *სუან*—სასწაული: მსგავსად სასწაულისა მის—*სოს* *სუანსენ* (92, 12); მოესწავა სასწაული ხილვისა მის—*სოსიქ* *ჟანსან* *სისიქსან* (92, 3).
 7. *სარსიქსა*—კუართი: აღიჭადა ჰაველ კუართი თუსი—*სან* *სარსიქს* *ჟილ* (106, 2).
 8. *სოსიქ*—ნაყოფი: არა ვხედავ თქუნ თანა ნაყოფსა სიმართლისასა—*იქ* *სოსანსქ* *ქ* *სეს* *სოსიქ* *არქარსიქსან* (93, 1).
 9. *სოსიქ*—ნათესავი: არცა ნათესავი ჩემი მახლავს (v. მიხილავ B) ვინ ზურვად—*სეს* *იქ* *სარქარსიქსქ* *ქმსქ* *სარქ* *ქ* *სიქიქსან* *ქმ* (112, 25).
 მოლიანად თუ ნაწილობრივ შემხვედრი სიტყვები (18+5=23) თითქმის ორჯერ მეტია მათზე, რომლებიც ასეთს მოკლებული არიან (3+9=12). ვიმეორებ, რომ ასეთი ვითარება, სხვა იმ ნიშნებთან ერთად, რომლებიც ერთი ტექსტის მეორისაგან მომდინარეობას ამჟღავნებს, მოწმობს მას, რომ ქართული სომხურზეა დამოკიდებული, მისგან არის ნათარგმნი.

მთლიანად თუ ნაწილობრივ შემხვედრ საერთო ხმარების სიტყვათაგან უმეტესი წილი უცხოური წარმოშობისაა¹: ირანულია—7 (ა 5, 11, 12, 13; ბ 2, 3, 5); ბერძნულია—4 (ა 2, 8, 9, 15); სირიულია—5 (ა 3, 6, 7, 14, 16); მკვიდრი სომხურია—3 (ა, 1, 4; ბ 4); უცნობია—4 (ა 10, 17, 18; ბ 1). წინათაც გვითქვამს და აქაც უნდა გავიმეოროთ, რომ მრავალი ამ სიტყვათაგანი ძველ ქართულ ორიგინალურსა თუ თარგმნილს ლიტერატურაში გვხვდება. ისინი ფეხმოკიდებული უნდა ყოფილიყვნენ ქართულ ენობრივ სალაროში ჩვენი ძველის გაჩენამდისაც. მათი თანაბარი ხმარება სომხურში სრულიად არ მოწმობს იმას, რომ ისინი ყველა სომხურიდან ან სომხური გზით შემოვიდნენ ჩვენში². საგულისხმო და ცალკე საკვლევი, თუ რა გზით არიან ისინი შემოსული ქართულში, მაგრამ ეს სხვა ძველთა მონაცემებთან ერთად ვაირკვევა მხოლოდ. მათი ტექსტობრივ თანაბარი ხმარება კი იმას მოწმობს, რომ მათი ასეთი შეხვედრობა დედინთ (ამ შემთხვევაში სომხურით) არის გამოწვეული.

სომხურიდან თარგმნა ჩვენი მარტილობის წიგნისა არ არის უცხო რამე და არაჩვეულებრივი ამბავი. ძველმა სომხურმა და ძველმა ქართულმა მწერლობამ გარკვეულ პირობებში ავოგრაფიისა, თუ სხვა რომელიმე სფეროში მწერლობისა, ერთიმეორისაგან გადაღებული ესათუის ძველი სხვა ციან. შესწავლის დღევანდელ საფეხურზე გადმოღების მეტი შემთხვევა გვაქვს სომხურიდან ქართულზე. მაგრამ ასეთი ქართულიდანაც რომ წარმოებდა სომხურზე ამის სამოწმოდ რამდენიმე შემთხვევის დასახელება შესაძლებელია. ერთი ასეთია „დიონისე არეოპაგელის ცხოვრება“³, ხოლო მეორე—„შუშანიკის მარტილობა“ იაკობ ცურტაველისა, რომლის საკმაო ოდენობის ფრაგმენტები დაცულია სომხურს მერნინდელს გადანაკაზმ რედაქციებში „მარტილობის წიგნებისა“, რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევია⁴.

„თეკლას მარტილობის წიგნის“ სომხურიდან ქართულად თარგმნა ამჟამად მთავარი როგის საკითხად არ მიგვაჩნია (ესეც, რასაკვირველია, თავისთავად საინტერესოა), არამედ ის, რომ „თეკლას მარტილობა“, რომელიც სომხურიდან არის გადმოთარგმნილი, როგორც ირკვევა, მეტად ძველი თარგმანი ჩანს.

ქართული თარგმანის სტილი და საზოგადოდ ენა დიდად მოგვაგონებს „შუშანიკის მარტილობას“, რომელიც იაკობ ცურტაველის კალამს ეკუთვნის. მოკლე-მოკლე დიალოგებით, მოკვეთილი ფრაზებითა და ნაკლები რიტორიკით

¹ ამ საკითხის გარკვევისათვის პროფ. პრ. აჭარაიანის ზაკსქს აქინაოასკან კაიან-კან-ით (ერევანი 1926—1932 წ.) ვებმძღვეანელობდი.

² შდრ. «ქართ.-სომხ. ფილოლ. შტუდიები», ტფილ. უნივ. შრომები, VI, 1937 წ. გვ. 346.

³ P. Peeters, *Analecta Bollandiana*, XXXIX, გვ. 277—315, Bruxelles 1921; ნ. აგრეთვე ჩემი წერილი: «არუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები (წინასწარი ნარკვევი)» ენ ი მ კ -ის «მოამბე» III, გვ. 123 და შმდ.

⁴ იაკობ ცურტაველი, მარტილობა შუშანიკისი: ქართული და სომხ. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დასურთო ილია აბულაძემ, ტფ. 1938.

იგი ძალზე ჩამოჰგავს ქართული ორიგინალური მწერლობის ხსენებულ უადრინდელეს ძეგლს. ამ ორი ძეგლის ზოგიერთი ცალკეული სურათიც კი სათანადო გამოთქმებითურთ ეხმაურება ერთიმეორეს. ასეთია, მაგალითად, «თეკლას მარტვილობით»:

„ღუაწლი დიდ არს და შენ ქმნულ-კეთილ ხარ, ნუ უკუე სხუად რამე განსაცდელი მოიწიოს შენ ზედა უძვრს პირველისა და შენ ვერ დაუთმო მათ“ (107, 20).

ხოლო «შუშანიკის მარტვილობით»:

„ღუაწლსა დიდსა შესღვად ხარ, დედოფალო, ეკრძაღე სარწმუნოებასა ქრისტესსა, ნუ უკუე მტერმან ვითარცა სრსულმან სამოვარი პოოს შენ თანა“ (III, 11¹).

დაახლოებით ერთნაირი სურათია აქ გადმოცემული. ასევე მსგავსია მოწამეთა პასუხიც მზრუნველთადმი:

„შენ ბეჭედი იგი ქრისტესი მომეც მე და განსაცდელი მე არა შემეხოს“ (თეკლა, 107, 25).

„ხუცეს, და მეცა დიდსა ღუაწლსა განმზადებულ ვარ“ (შუშანიკი—III, 14).

სიტყვიერი სიახლოვე აქ იმდენად არა ჩანს, მაგრამ მომღვინო ადგილში, სადაც სამავგირო პასუხია მზრუნველობისა, ეს მსგავსება აშკარაა:

„ჰრქუა მას პაულე: «შენ ხოლო სულგრძელ იყავ და მიიღო უკუე, რომელსა იგი შენ ითხოვ“ (თეკლა, 107, 28).

„და მე ვარქუ მას: «ეგრეთ არს, მენე იყავ, მოთმინე და სულგრძელ“ (შუშანიკი, III, 15).

ახლობელი ადგილია აგრეთვე:

„სამოსელი და ოქროდ დიდძალი... მიუძღუნა თეკლას. ხოლო თეკლა მოიღო სამოსელი იგი... და მიუძღუნა პაულეს“ (თეკლა, 122, 25).

„მიუძღუნაო სამკაული ესე მისი?“ (VII, 27—შუშანიკი).

„ყოველივე მომიძღუნა და მივართუ პიტიახშსა. და მან მიიღო ჩემგან“ (შუშანიკი—VII, 38).

ცალკეულ გამოთქმების მსგავსებასთან ერთად ამ ორ ძეგლს შინაარსობლივი ნათესაობაც ახასიათებს. შუშანიკის დასჯის საბაზად პიტიახში ცოლობისაგან განდგომას ასახელებს. ასევე თეკლას სამსჯავროში წარდგინებისათვის ერთერთ ბრალად საქმროს (თემეროზის) უარყოფა წარმოდგენილი.

ხსენებული ორი მარტვილობის წიგნის ურთიერთთან კავშირი აღნიშნულ მომენტთა გარდა უხვად მსგავსი ძველი სიტყვაზმარებითაც დასტურდება. მათ აღნუსხვას აქ არ გამოვუდგებით. ძველი ლექსიკა, რომელიც თეკლას ქართული მარტვილობის წიგნს საზიარო აქვს შუშანიკის მარტვილობის წიგნთან, ცალკე ნიშნით გვაქვს გამოყოფილი ტექსტზე დართულს საგანგებოდ შედგენილ ლექსიკონში.

¹ იაკობ ცუნტაველი—მარტვილობა შუშანიკის... ტფილისი 1938.

«თეკლას მარტილობის წიგნი», საზოგადოდ, სათანადო ლიტერატურაში და, კერძოდ, ქართულში, ორიგინალურსა თუ თარგმნილში, გამოუხმაურებელი არ დარჩენილა. მასზე მითითებას ჩვენ უძველესი დროიდანვე ვხვდებით. «ევსტათე მცხეთელის „მარტილობის წიგნის“ ერთი ადგილი, სახელობარ ლოცვა ევსტათესი, სადაც ლვითის მიმართ ნათქვამია, რომ „შენ შეიწყნარე ლოცვა „პირველ მოწამეთა, რომელნი პირითა მახვლისათა მოსწყედეს... რომელნიმე ცეცხლითა და რომელნიმე მკვცთა მიერ შეიქამნეს სახელისა შენისათჳს-ო“¹, ერთგვარი მითითება უნდა იყოს ჩვენი მარტილობის ძეგლზე, ვინაიდან სწორედ თეკლას სჯიდნენ დაწვითა და სხვადასხვა მხეცების მიტევებით.

თეკლას ხსენებას ძველი ქართული სასულიერო პოეზიის დარგშიაც ვხვდებით. კრებულში, რომელიც მიქელ მოდრეკილს ეკუთვნის (X ს.), ერთგან ნათქვამია:

„... თეკლას და ფებრონიას... ერთობით შევასხმიდეთ“—ო (გვ. სნლ)².

ქილ-ეტრატის ხელნაწერშიაც (IX ს.) ცალკე საგალობლები აქვს დადებული თეკლას: „თუესა სეკდემბერსა: კა:“ (საქ. მუზეუმის ხელნაწ. H ფონდი № 2123, ფ. 259 ვ.—262 ვ).

თეკლაზე მითითება ნათარგმნ ძეგლშიაც არის და, რაც მთავარია, სწორედ ჩვენი ძეგლს უძველესი წიგნის სახით და არა მერმინდელით,—ბერძნულიდან ნათარგმნით. ეს თარგმანია „სახისმეტყველი“:

„წმიდანი ივლტოდეს დიდისაგან ვეშაისა... თეკლა თემეროსისგან განერა“ (ГР по Арм. Гр. Фил. VI, XX 54).

თეკლას ქმრის სახელი რომ თემეროს ფორმითაა აქ, იმას მოწმობს, რომ უძველესი წიგნია აქ „თეკლას მარტილობისა“ გამოყენებული და არა მერმინდელი. მერმინდელში ეს სახელი „თამურ“—ის სახით არის ნახმარი.

ნათესაობრივი კავშირი, რომელიც თეკლასა და შუშანიკის მარტილობის წიგნებს ატყვიათ, იმ მხრივ არის საგულისხმო, რომ იგი ამრავლებს ქართლის, უკეთ—ქვემო ქართლის უძველესი შემოქმედებითი წრის ნაყოფს და ამდენად მტრ შესაძლებლობას იძლევა იმისათვის, რომ დაახლოებით მაინც დავახასიათოთ ენობრივად ამ წრის შემოქმედება³. ამას გარდა ეს ძეგლი ერთი იმ დოკუმენტთაგანაცაა, რომლითაც შესაძლოა წარმოიდგინა შეიქმნათ სომხურიდან შესრულებულ ძველ თარგმანთა შესახებ. ისინი, როგორც ცნობილია, შესრულებული არიან ძველად ქვემო ქართლსა და ტაო-კლარჯეთში, მაგრამ რაა დამახასიათებელი ან ერთს ან მეორე წრეში აღმოცენებულ ძეგლთათვის, ჯერ კიდევ ზედმიწევნით გაუმიჯვნელ ვითარებაში, სრულიად არაა ნათლად

¹ გვ. 93, ს. კაკაბაძის გამოცემა: «საისტორიო კრებული», წიგნი III. ტფ. 1928.

² პ. ი ნ ვ თ რ ძ ე ვ ა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, 1913 წ. ტფ. 1913.

³ პრ. ფ. კ. ე ე ვ ე ლ ი ძ ე ს ქართულში წარმოშობილად მიაჩნია აგრეთვე სომხურიდან შესრულებული თარგმანი „წამებაჲ წმიდათა მოწამეთა თედოროსი და ივლიანოსი და ევბულოსი და მალკამოსი და მოკიმოსი და სალამონესი“, რომელიც ჩვენი ხელნაწერის (H 341) მიხედვით გამოსცა P. Peeters-მა (Anal. Bolland. t. XLIV, fasc. 1 et. 2 Brux. 1926). თვით გამოცემელი და ტექსტის გადამწერი R. Blake ხსენებული წამების წიგნის წარმოშობას ტაო-კლარჯეთს მიაწერენ (ნ. „მიმომხილველი“ I, გვ. 281).

წარმოდგენილი. ეს გარემოება კი მეტად ზრდის ჩვენს თვალში ჩვენი ძველის მნიშვნელობას და გვაიძულებს სწორედ გამოვაქვეყნოთ იგი სომხურ ტექსტთან ერთად.

იმ ძირითად მომენტებზე პასუხის გაცემა, რომელიც ჩვენი ტექსტის შესწავლამ უნდა მოგვცეს, ჯერ კიდევ წინასწარი ხასიათის საშუაოების ჩატარებას მოითხოვს. ამიტომ, ცხადია, რომ ამომწურავ პასუხთან ქვემოთ ვერ გვექნება საქმე. ამ თავით მხოლოდ ზოგიერთ ცალკეულ შენიშვნებსა და დაკვირვებას თუ შევძლებთ წარმოვადგინოთ ტექსტთანა და მის ლექსიკასთან დაკავშირებით.

შენიშნულია¹, რომ სომხურის ქართულ ძველ თარგმანებს ბევრ შემთხვევაში დედნის ზედმიწევნილობა უკეთ აქვთ დაცული, ვიდრე სომხურის ხელნაწერ ნუსხებს. ამიტომ ადგილების გასამართავად ქართული ძველი თარგმანები საიმედო საყრდენს წარმოადგენენ სომხურისათვის. არა თუ შებღალული ადგილების აღსადგენად გვადგება ქართული, არამედ ბნელი ფრაზებისა თუ სიტყვების ჯეროვანი გაგებისათვისაც.

თეკლას სომხური მარტვილობის წიგნს მოეპოება რამდენიმე სიტყვა, რომელთა ხმარება სხვაგან სადმე ჯერხნობით დადასტურებული არ არის. ასეთი სიტყვების შინაარსის დასადგენად საზოგადოდ სხვა ენებზე არსებულ ანალოგიურ ძველს მიჰმართავენ ხოლმე. სომეხ გამომცემელსა და ლექსიკოლოგებსაც ჩვენი ტექსტის ამ სიტყვების შინაარსის ნათელსაყოფად ბერძნულისათვის მიუმართავენ. მაგრამ, რადგანაც ბერძნული ტექსტი არა ჩანს იმ რედაქციისა, რომელსაც სომხური წარმოადგენს, ამიტომ როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ზედმიწევნით ვერც კი განუსაზღვრავთ ისინი. ახლა კი, როდესაც სომხურის მსგავსი რედაქცია ქართულ ძველ თარგმანში აღმოჩნდა, მათი შინაარსის დადგენა, ცხადია, საძნელო აღარ უნდა იყოს.

ასეთია—*ყოც*. კონტექსტი, რომელშიაც იგი იხმარება, შემდეგია: *«Իբրև հոხա գՊաւզոյ դի գայր, այր չափ հաստեալ, հերպանդուր, գուլգ ք խերագոյնք, կարբի դէ, ծաւիթնծակն, յաւնակից, იւնչք երկայնագոյնք և լի էր շնորհաքն տեսան և սիրով լինամք (92, 12)*. ქართულში საბადლოა:

„და ვითარცა იხილა პავლე, მო-რა-ა-ვილოდა, რამეთუ იყო იგი ასოდათ მდაბალ, თმითა ღულარქნილ, ყური თა განცქეულ, კირ ღრეკილ, გრემან თუა-ლითა, წარბითა შეკიცულ, ცხვრ გრძელ და სავსე მადლითა ღმრთისადათა“.

ყოც-ის ხმარება სხვა რომელსამე ტექსტში სომხურისა არაა დამოწმებული. ბერძნული ტექსტის მიწვევებით, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, სხვა-ნაირი რედაქციისაა, მარტვილობის ტექსტის გამომცემელი² შესაწყნარებლად მიიჩნევს *ყოც* შეასწოროს *ყოც*-ად, რაც „მუხლის თავსა თუ კოქს“ ნიშნავს. *ჯაკერქნი არძათოხლან რააპრან*-ის მიხედვით კი *ყოც* იმავე ბერძნულის დახმარებით *სიონ*-ად, ე. ი. „წვივად“ არის განმარტებული (*Р.*, 292). *ყოც* *ქხრაგოյնք* ასეთ ვითარებაში, ერთი მხრით „მუხლ-მცირე“, ხოლო მეორე

¹ Н. Марр, ТР., книга VI: Физиолог, предисловие, гл. VIII.

² *ჟარე* *և* *ქკარე*. *სრբო*, *Ա*, 514 (შენიშვნა).

შხრით — «წვიგ-მცირე» გამოდის. ქართული უძველესი და თანხედენილი თარგ-მანი *ყოც*-ის საბადლოდ «ყურს» ხმარობს; მამასადამე, *ყოც ქხრაყიჯ* — «ყურ-მცირე-ა», ან როგორც ქართულს ტექსტშია: «ყურითა განცქეულ-ი». «განცქეული» სიტყვა-სიტყვითი საბადლო არა ჩანს სომხური *ქხრაყიჯ*-ისა; იგი, როგორც ერთგან ვარიანტშია (92, 24) წარმოდგენილი, «გაცქერილი» უნდა იყოს, ხოლო უკანასკნელი კი ზომიერზე ნაკლებობით, «მცირე»-ობით თუ იყო გამოწვეული. ასეა თუ ისე, «განცქეული» *ქხრაყიჯ*-ის შინაარსობლივი შესატყვისია და არა სიტყვა-სიტყვითი.

კონტექსტისაგან დამოუკიდებელი შეიძლება კაცს *ყოც* ქართულ «გუგა»-სთან დაეკავშირებინა. მაშინ «ყურ-მცირე»-ს ნაცვლად «გუგა-მცირე» გვექნებოდა. «გუგა» სომხურად «*გურ*» არის. თითონ *გურ* კი, რამდენად მისი ეტიმოლოგია სომხურში უცნობია, თუ ქართულ «ბიბილოს» დაუკავშირდებოდა, «ყური» გამოვიდოდა. ამრიგად ფონემურად მსგავს სიტყვებს შორის შინაარსობლივი კონტრასტი აღმოჩნდებოდა: «გუგა» (თვალი) — *ყოც* (ყური) და «ბიბილო» (ყური) — *გურ* (თვალი). შესაძლოა თუ არა ასეთი რამ, ეს სხვა საკითხია, მაგრამ *ყოც* კი მაინც ქართული ტექსტის ჩვენებით «ყური» ჩანს სომხურისათვის და არა «მუხლი» თუ «წვივი».

ქართულშიაც მოგვეპოვება ისეთი იშვიათად ხმარებული სიტყვები, რომელთა შინაარსის კონკრეტულად დადგენა სომხურის შემწეობით შესაძლებელია. ასეთებია:

1. კირი:

ზემორე მოყვანილ ციტატში პავლე მოციქულის შესახებ ნათქვამია, რომ ის იყო «კირ დრეკილ». სომხურში ამ გაზონათქვამის შესაბამისად გვაქვს — *კარქ ძქ. ზქ* სომხური ლექსიკონების განმარტებით «*ბილ*»-ია, ე. ი. «მრუდე», ანუ როგორც ჩვენი ტექსტი ამბობს — «დრეკილ-ი». რაღა «კირ-ი»? მისი საბადლო *კარქ* სომხურ ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც — «ანკესი (საბათი — ნემსკაეი), ფეხი, ფეხის ძარღვებ» (საბათი — შეშაძარღვი), ან «წვივი». სომხური ტექსტის გამომცემელი და *სკოლ. რაი-ი კარქ ძქ*-ს ბერძნულთან შეფარდებით *კარაქარა*-ად, ე. ი. «ბარკალ-მრუდედ» თუ «ბარკალ-დრეკილად» განმარტავენ. ამრიგად, მათი მიხედვით ხსენებულ კონტექსტში *კარქ* «ბარკალია» — ფეხი მუხლიდან თეძომდის. საბას თავის ლექსიკონში მოეპოვება როგორც «კართი», ისე «კირ-იც», «კირნი»-ს სახით. მათი განმარტება მასთან თითქმის ერთნაირია, სამოწმოდ კიდევ ბიბლიის წიგნები აქვს დასახელებული: «კირნი — კისერი, თუ შეშაძარღვი» [შდრ. «კართი — შეშაძარღვი (+სადრეკისა A)» და «კართი — ნემსკავსაც ჰქვანა»]¹. აკად. ნ. მარს, რომელსაც «კირნი» შეხვედრია იპოლიტეს ქართულ თარგმანში («ყურთხევათა მათჳს იაკობისთა, ვითარ იგი ათურმეტნი ნახეტნი აკურთხნა», 300¹, 11)² და იგი Pl. t.-ად

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, ტფ. 1928 წ.

² H. Mapp, TP, III, გვ. XLVI.

მიანია, განმარტებული აქვს, როგორც — „жилы“. მართალია, ამ სიტყვის სომხურ საბადლოს — *հարթ* — ასეთი მნიშვნელობაცა აქვს, მაგრამ იგი ჩვენს ტექსტში არც „ძარღვი“ და არც „ისერი“. იგი „ფებს“ აღნიშნავს; „წვივი“ უნდა იყოს, რადგან მასთანა დაკავშირებული სწორედ „შეშაძარღვ“-ც, სვანურში, როგორც პროფ. ვ. თ. ფურია ამ აგვისნა, „ჩლიქის“ აღსანიშნავად ეს სიტყვადღესაც იხმარება თურმე.

2. კიცვა.

ძველ ქართულში იშვიათად ხმარებულ სიტყვათაგანი, რომელიც ზემო-მოყვანილ ციტატებზე გვხვდება, არის „კიცვა“-ც, „წარბითა შეკიცულ“-ის სახით. „კიცვა“-ს ხმარება დამოწმებული აქვს აკად. ნ. მარს იპოლიტესთანაც („თარგმ. ქებათა ქებათა“ საგ. გვ. 20, 38, 43—44) და განმარტავს სრულიად მართებულად, როგორც „связать, привязать друг к другу (хвостами)“. აკად. ნ. მარი მას სომხ. *կეს* — *կეს*-ს უკავშირებს. *კეს* სომხურში კომპოზიტებში ჩანს. იქ მისი მნიშვნელობა ძველი ქართულით „მოდგამი“-თ არის გადმოცემული (მაგ. *სქიოაკეს* — საყდრისა მოდგამი). „შეკიცული“, მაშასადამე, „მიღგემულს“ ან „გადანასკულს“ ნიშნავს¹. ეტიმოლოგია *კეს*-ისა უცნობია სომხურში. თუ „კიცვა“-ს შესატყვისი ძირი ქართველურ ანდა კავკასიურ ენებში აღმოჩნდება, მაშინ იგი სესხებული იქნება სომხურის მიერ. ყოველ შემთხვევაში, საგულისხმოა, რომ მას სათანადო ძირი ინდო-ევროპულ ენებში არ უჩანს.

მარტივობის ტექსტის სხვა იშვიათი ხმარების სიტყვათაგან საგულისხმოა კიდევ:

3. საქსუსალი (var. საქუსული):

„და... თეკლა მოგხუევის მას [=პავლეს], ვითარცა საქსუსალი ქსელსა“ (96, 18). — *ს. მსკე պատի գնովս. իբրև սասն գասախի:*

„ქსელი“ ნაქსოვი ან „საქსოვარია“ (საბა). საქსოვარს რაც ეხვევა, ექსოვება, მაშასადამე, ის საქსუსალ = საქუსულ²-ია. საბას ლექსიკონის ერთ ხელნაწერს, რომელსაც მისი საკუთარი ხელი ატყვია, როგორც რედაქტორისა, „საქსუსალის“ სომხური სატყვისი *սაქს*, ან როგორც იქა „ასპ“, „დგიმის“ შეატყვისად აქვს მოყვანილი. ხოლო დგომი განმარტებულია, რომ „არს, რომელი საქსვალსა შინა დაყრილია და ხან ქვეშეთსა ქსელსა ზედეთ აიყვანს და ხან ზედათსა ქვეშეთ ჩაიყვანს საზედაოს გასაფლებად“. იქვე „საზედაო“ განმარტებულია, როგორც „ქსელში გასაფლები ძაფი“². ამრიგად, საქსუსალი, საქსოვი და სხვის ნაწილია.

4. ხავარტი:

„მორათუა ხეთი ჯუეზად პური და ხავარტი და წყალი“ (107, 14) „*ხერք. ნიოս պատանასն հինգ նկանսկ հայ և խաւարոք և... չուր*“.

¹ სულხან-საბა ორბელიანს „კიცვა“ ცალკე არა აქვს შეტანილი ლექსიკონში, მაგრამ „შეკიცული“ კი მოებობება; განმარტებული აქვს, როგორც „წარბ-ახუელი“; ჩანს, რომ ჩვენი გამოთქმა — „წარბითა შეკიცული“ ჰქონია საბას ხელთ, როცა ეს სიტყვა შეუტანია ლექსიკონში. „წარბითან“ იგი „ახულად“ განუმარტავს, რაც სწორი არაა.

² საქ. მუხ. ხელნაწ. H ფონდის № 95.

სულხან-საბა ორბელიანს ლექსიკონში შეტანილი აქვს ეს სიტყვა „ხავარტა“-ს სახით. განმარტებული აქვს, როგორც—„ხასი, ყრდელი“; ზემოხსენებულ ხელნაწერში კი როგორც—„უშხუნა“¹; შებლაღული ვარიანტიდან თუ ნუსხიდან ჩვენი ძეგლისა საბას მოყვანილი აქვს ჩვენთვის საინტერესო ეს სიტყვა „ხავარტი“-ს სახითაც: „მოართვა ხუთი პური ხავარტი და წყალი“. აქ ისე ჩანს, თითქოს პურის სახელწოდებათავანი იყოს ხავარტი, მაგრამ იგი აქ შერყენილი ტექსტიდან მომდინარეა და ამიტომ საბას უჭირს განმარტების მოცემა, რის გამო უამისოდ აქვს დატოვებული.

საღარა-ი სომხურში *საღ* ძირისაგან გამოჰყავთ, რაც „ხაო“-ს ნიშნავს, და რომლის ეტიმოლოგია უცნობია. *საღარა* „მწვანილეული“ ან „მხალია“-ი. ამრიგად როგორც საბას განმარტება, ისე სომხური ახსნაც ამ სიტყვისა ერთნაირია. იგი „მხალს“ ნიშნავს. ასეა სწორედ ბერძნულიდან მომდინარე ამ მარტვილობის ქართ. ძეგლში ეს სიტყვა მოცემული. რა მხალია „ხავარტი“? როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი არკვევს („საქ. ეკონ. ისტ.“ II, გვ. 210—214), იგი საღათი ყოფილა. ამასთან „ხავარტი“ პ. ც. მკვლევარს ძველი ხმარების სახელწოდებად მიაჩნია.

5. სეფეკაცი:

„მოვიდეს სეფეკაცი იგი და მიუღეს თეკლა ველთაგან ტროფიმსთა და მიიყვანეს იგი თეატრონად...“—*სე სეკსი აკათანქენ, აიქს ...გლსიკე ქ ბიხაე შქიქონსაკ თიქნოქ ს-თარან ქ ქქათორან...* (113, 40).

„სეფეკაც“-ს სომხური კონტექსტით *აკათანქ(ე)* უღრის. *აკათანქ* ჩვეულებრივ კი ნიშნავს: „ქაბუკს, წულს, ახალგაზრდას, ყრმას“, ზოგჯერაც—„მონას“, ე. ი. მსახურს. ყველა ამ მნიშვნელობით მას მართლაც გვხვდებით ჩვენს ტექსტში, მხოლოდ „მონა-მსახური“-ს შემთხვევაში იგი „სეფეკაციით“ არის გადმოცემული. „სეფე“ აქ ან მთავრის სასახლეს ანუ კარს ნიშნავს, ანდა იგი *სსაკანქან*-ის შესაბამისი ქართული „საკუთარი“ უნდა იყოს. „სეფე“ თუ აქამდის ისეთ კომპოზიტებში გვხვდებოდა, როგორიცაა „სეფეწული, სეფექალი“, ახლა ისიც ირკვევა, რომ არსებული მისით შედგენილი სხვანაირი კომპოზიციც, რაც სამეფო თუ დიდებულ-მთავრის გვარის წევრობაზე კი არ მივითითებს, არამედ მათთავანის ნება-სურვილის აღმსრულებელზე, მსახურ-საკუთარზე².

აკათანქ-ს შესატყვისად რომ ნაირნაირი შესაბამისობანი გამოივლინა ქართულში, იმის მანიშნებელიცაა, რომ მთარგმნელი სათანადოდ გაწვრთნილი პირია. იგი კარგად ფლობს ენებს და შემთხვევის შესაბამისად კიდევ ვაღმოაქვს არა შეზღუდვილი ლექსიკური შესაძლებლობით, არამედ ფართო გამოყენებით. ამის მოწმობას ჩვენი ტექსტი ხშირად ააშკარავებს.

¹ ამ ხელნაწერით „ხავარტას“ სომხურ შესატყვისად მიწერილი აქვს „ხავარტ“, ხოლო „უშხუნა“-ს „ხავარწილ“-ი.

² პროფ. ს. ჯანაშიას „სეფეკაცის“ ხმარება «სამეფო მოხელის» მნიშვნელობით შენიშნული აქვს ოთხთავის ქართულ თარგმანის უძველეს ვერსიებში, დასახელებულ ადგილს სომხურში *იანქან*-ი (6. „საქართველო ადრინდელი ფეოდალზნაციის გზაზე“, გვ. 27—28).

მარტყოლობა თეკლადსი

ბეძსტი

(ქართული და სომხური)

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი :

A—საქ. მუზეუმის H ფონდის ხელნ. № 341.

B—საქ. მუზეუმის A ფონდის ხელნ. № 643.

M—ერევნის სახ. მუზეუმის ხელნ. № 78.

P—ნაბეჭდი ტექსტი—*ქარა და ქიკაკარ...* 1874 წლ.

1. ფრჩხილებში ჩასმულია ის სიტყვები, რომლებიც ურთიერთთან მიმართებით ტექსტებს ზედმეტად მოეზობათ.

2. დაშლილად წარმოდგენილია ის სიტყვები, რომლებიც ტექსტებს ურთიერთისაგან განსხვავებული აქვთ.

წამება წმიდისა თეკლაისი¹: კ^ნ:
შათამქიან ქარციე სრციან მხიკსაყ აყასანიჲ ჟ^ნ:²

მო-რაჲ-ვიდოდა³ პავლე⁴ იკონია ქალაქ-სა⁵ შემდგომად დევნულებისა მისისა⁶, თანამოგზაურად⁷ შეუღღეს დემა⁸ და ერმოგინე, პილენძის-მოქმედნი და⁹ მკედელნი, რომელნი საესე იყვნეს სიღრმითა მანკიერებისათა; მდიდრად იტყოდეს და შესცხრებოდეს¹⁰ პავლეს¹¹ ვითარცა საყუარელსა თვისსა, ხოლო პავლე⁴ ხედვიდა მადლთა მათ¹² წყალობისა ქრისტესითა¹³ და ზაყულებით არა¹⁴ ეტყოდა მათდა მიმართ¹⁵, არამედ ჰყუარობდა მათ¹⁷ სწორად. და ეგოღენ ჰყოფდა¹⁸ სიყუარულსა (მათდა მიმართ¹⁹), ვითარმედ ყოველთა (მათ სიტყუათა) უფლისათა მოძღურებითა გამოთარგმანებდა²⁰, (სიტყუათა და) შობათა მათ²¹ და გამოცხადებათა²² საყუარელისა²³ მისისათა მიუთხრობდა²⁴ მათ. და განუსუენებდა მათ²⁵ სიმდიდრითა ქრისტესითა²⁶, მოასწავებდა²⁷ მათ სიტყუათა, კაცი ერთი იყო მუნ, რომელსა სახელი ერქუა ონესიფორე. ესმა (რაჲ²⁹ მას), ვითარმედ პავლე იკონია³⁰ ქალაქად მოვალს, მიეგებოდა მას სახლეულთურთ

იერეს ხესალ ხრქაკე შალეთი კილინიან ჯაყაჲ ესთ ნაკაბანაჲჲ იერიე, და კილიქ ანსკალ ღნე ზინა ზინას და ჰხრამიგხნესა აღწადაჲიბე და ჯარერქნე³ იერეს ხესალ ქარციე სრციან, მხობრანხეს და ქარსსქინ ღნე შალეთი იერეს ღნე ახრესკეჲ იერესანე; ხე შალეთი ნაკე¹⁵ ხ ჯიორან იერიემიქსხანს ზრქათთი, და ხეღბიჲქინე იღ ჯინაკე³ ღნე ზინას, აქე ახრესკე ღნითა ნათარქსკე; ხე აქინაქეს ახრესკე ირქეს ჯი გამანათხარანს ჯარქაყახითქინს და ჯქარქამანოქინს და ჯბინანე და ჯკარციექინს⁶, ირქეს ახრესკეჲ ათამქერნიე; ხე ნანდიესანქე ჯანჭისა ზიეა მხობიქსხამენ ზრქათთი, და გიესანქე რანქიჲქს ირქეს კაკინსეა ზინა;

ვითარ-იგი განეცხადა²⁸ მას.
ისქ აქე მქ ხრანსქე ანთინ მხს-ახიქირთა³ კლას ქს შალეთი ჯაყ კილინიან ჯაყაჲ, ხე ღნე ათაქ ზინას, ღნათანხაჲ და მხინანხაჲ ღნას.

¹ თეკლაისი A. ² აყასანიჲ ჟ-ქ abs. P. ³ მო-რაჲჟუტ-ვიდოდა B. ⁴ პავლს A. ⁵ ქალაქად B. ⁶ მისისა] მის B. ⁷ თანამგზაურად B. ⁸ დემეს B. ⁹ და abs. B. ¹⁰ შესცხრებოდეს A. ¹¹ პავლსს A. ¹²+მიმართ B. ¹³ ქესთა A. ¹⁴ არა] რევა B. ¹⁵ მათდა მიმართ] მათ B. ¹⁶ ნაკეჲ P. ¹⁷ მათ abs. B. ¹⁸ ეგოღენთა ჰყუარობდა B. ¹⁹ სიყუარულსა მათდა მიმართ abs. B. ²⁰ მოძღურებდათა მათ და გამოთარგმანებდათა B. ²¹ მათთა B. ²²+მათ B. ²³ სიყუარულისა B. ²⁴ მიუთხრობდა B. ²⁵ და განუსუენებდა მათ abs. A. ²⁶ სიმდიდრითა ქესთა A. ²⁷ და ასწავებდა B. ²⁸ გამოეცხადა B. ²⁹ რაჲ abs. B. ³⁰ პავლს იკონიად A. ³¹ ქართული ჩვენება უფრო სწორი გვეონია, სომხურშიაც ასე უნდა ყოფილიყო—ქარციე. ³² ქართულიებერ სომხურშიაც *აკაკიან-ნიქინ* უნდა ყოფილიყო.

და ზენონით¹ ცოლით მისით შეწყნარებ-
დალ პავლსსა², რამეთუ მიეთხრა ტი-
ტეს მისთვის³ და მოესწავა სასწაული⁴
ხილვისა მის პავლსსისა⁵, რამეთუ არა⁶
იცოდა მან⁷ პავლე⁸ ჯორციელად⁹ გარნა
სულიერად¹⁰ ხოლო. და მივიდა და დად-
გა მეზობირთა¹¹ შათ თანა¹² სოფლისა
გზისათა, რომელი იგი მივიდოდა¹³ ლუს-
ტრად¹⁴ ქალაქად. (და¹⁵) დგა¹⁶ და ელო-
და მას¹⁷. და¹⁸ განიცდიდა (ყოველთა)
თანაწარმავალთა გზისათა¹⁹ მსგავსად
სასწაულისა მის, რომელი იგი მოასწავა²⁰
ტიტე²¹. და ვითარცა იხილა²² პავლე⁸
მო-რა-ვიდოდა, რამეთუ იყო იგი ასო-
თა მდაბალ²³, თმითა ლულარქნილ, ყური-
თა განცქეულ²⁴, კირ დრეკილ²⁵, გრემან²⁶
თუალითა²⁷, წარბითა შეკიკულ²⁸, ცხვრ
გრძელ²⁹ და სავცე³⁰ მაღლითა ღმთისა-
თა³¹, ოდესმე³² ეგრე ჩან ვითარცა კა-
ცი³³, ოდესმე ანგელოზისა სახედ³⁴ გამოჩნდის იგი.

ვითარცა³⁵ (მოიწია) პავლე⁸ (და) იხი-
ლა ონესიფორე³⁶, განიხარა ფრიად. და
პრქუა მას³⁷ ონესიფორე³⁸: „მშუდობად
შენ თანა პავლე⁸, მოციქულო მის კუ-
რთხელისა (მოძღურისაო!)³⁹“ პრქუა მას
პავლე⁸: „მშუდობად შენ თანა⁴⁰ ონესი-
ფორე ყოვლით სახლით შენითურთ!⁴¹“
ხოლო⁴² დემა და ერმოგინე⁴³ აღი-
ვსნეს გულისწყრომითა და მრავლი-
თა შურისგებითა⁴⁴ განსქედბოდეს და
ეტყოდეს მას⁴⁵: „და ჩუენ არა მის⁴⁶ კუ-
რთხელისანი⁴⁷. ვა რ თ⁴⁸ და ეგვეითარად
არა მოგუკითხენ⁴⁹“. მიუგო მათ⁵⁰ და
პრქუა⁵¹: „(მის გამო არა მოგუკითხენ⁵²),

იქრიქ ზანდერა^ა (ხქინ რნუ ათაჲ
შადლით) რნუდინსქ ენა, ჟანდქ
ყათამსაქ ჯე რიგა შჩათიქ, ს თო-
საქ გრჯანან თსიქსანან შადლით,
ქი იჯ დანაჯქე რა გშადლით მარმ-
ნიქ, რაქე რიქლიქ მქაქანი: შიქა-
სქაქე რა ქ დანაყარასქიქე ატი-
თაქინ იე სქქაქე ქ სქსარქა ქა-
ყად, ხაქე ს აყათქე რამა. ს რნუ
აქნიოსქ იე სქქაქინს ს გაქინს^ა
რაქქე რას რჯანანენ. იე თოსაქ
ქე რამა შჩათი: ქრქე სოსა გშად-
ლით ქე გაქე, აქე ჯაქი რასაქა-
სქ, რქრეგანდორ, გიქქე^ა ქქრეგქინქ,
ხარქქ გქ^ბ, ღაქი მსბასქ, ქანა-
სქე, იქსჯე სქქაქანაქინქ, ს ქე ქე
ჯნიორაქქე შჩათი ს იეიქიქქსამქ.
სქქქქი სქქქე ქრქე იქადიქ, ს სქქქქი
ქ თსიქი რქქაქაქიქ:

ქრქე სოსა შადლით იქსიქიქიქიქი,
იქრას სქქე ქიქი: შაქ გნა მსსაქ-
ქიქიქი. «იქქინ რნუ გქე, შადლით,
ათაქსაქ აღრნსქიქიქ»: შაქ გნა
შადლით. «იქქინ რნუ გქე ს რნუ
ამსნაქინ რნათანსაქ^ა გი, მსსაქ-
ქიქიქი: რიქ რქსაქ ს ჯქრმდქსქა
ქი სქქინ ყათამარ, ს რაქიქმ ქქნი-
სქქქქანსქინ ს თსიქნი გ შადლით.
«შქქე რქ ს აქე არანსქიქიქ^ა ქი აქ-
ყიქი იქქინ იჯ სქქქე სთიქე მსქე:
ნათ ყათასაქანანქი შადლით ს თსქ
(გნითა). «ქანსქი იჯ თსასანსქ ქ ჰქე
ატიქე არეაროქქსან»: შაქ გნითა

¹ ზენონითურთ B. ² პავლესა A; პავლესთვის B. ³ რ მიეთხრა ტიტეს მისთვის abs. B.
⁴ + მისთვის B. ⁵ პავლესისა AB. ⁶ არა B. ⁷ იცოდა მან იტყოდა A. ⁸ პავლემ A. ⁹ ჯორ-
ციელითა ხილვითა B. ¹⁰ სულითა B. ¹¹ მეზობირთა A. ¹² თანა abs. B. ¹³ მივალს B. ¹⁴ ლოს-
ტრად A, ლუსტრა B. ¹⁵ და abs. B. ¹⁶ დადგა A. ¹⁷ მას abs. A. ¹⁸ დაქ ჰხედვიდა და B.
¹⁹ ყოველსა წარმავალსა გზისასა B. ²⁰ მოესწავა B. ²¹ ტიტემ A, ტიტეს B. ²² + მან B. ²³ მდგამ B.
²⁴ ცხვირ განცქეირილი B. ²⁵ დადრეკილ B. ²⁶ გერმან B. ²⁷ + და B. ²⁸ შეტკიკულ B. ²⁹ ცხვრ
გრძელ abs. B. ³⁰ + იყო B. ³¹ + რამეთუ B. ³² უდესმე A. ³³ + და B. ³⁴ ხატად B. ³⁵ და ვა B.
³⁶ ონისფორემ A. ³⁷ + პავლე B. ³⁸ abs. B. ³⁹ პავლემ A. ⁴⁰ abs. B. ⁴¹ შენ თანა შენდა B. ⁴² ყო-
ვლითურთ სახლელელთ შენთ B. ⁴³ abs. A. ⁴⁴ დემეს და ერმოგინეს B. ⁴⁵ შურითა B. ⁴⁶ მას
abs. A. ⁴⁷ მისივე B. ⁴⁸ კრებულისანი B. ⁴⁹ ვიყვევითა B. ⁵⁰ მოგუკითხენ A; + ჩუენ B. ⁵¹ მათ
მას ონისფორე B. ⁵² + მას B. ⁵³ + თქუენ B. ^ა გიქქე M. ^ბ გქქაქსაქა M.

რამეთუ არა ვხედავ თქუენ თანა ნაყოფსა სიმართლისასა⁴. და¹ ჰრქუა მით ონესიფორე²: „იყვენით თუ³ რაჲ,⁴ თქუენცა შემოვედით ჩემდა და განისუენით“⁴. და ვითარცა შევედა პავლე სახიდ ონესიფორსსა⁵, იყო სიხარული დიდი სახლსა მისსა⁶. მუგლნი მოიდრიკენეს⁷ და თაყუანი სცეს. და აღდგეს და და ვითარცა დასხდეს⁸ პურის⁹ ქამად. მაშინ იწყო პავლე¹⁰ თხრობად სიტყუათა მით ღმერთისათა ქეშმარიტებისათს¹¹ სულისა წმიდისა და აღდგომისათს მკუდართაჲსა¹². და თქუა: „ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიბარხნენ ვორცნი¹³ თუნის სიწმიდით, რამეთუ იგინი ტაძარ ღმერთისა ითქუენ¹⁴. ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიტანჯნენ თავნი თუნის (სიწმიდისათს), რამეთუ მით ღმერთი იხილონ¹⁵. ნეტარ იყვენ, რომელთა შეურაცხ ყონ (გულისთქუმაჲ) ამის სოფლისაჲ, რამეთუ იგინი სათნო ეყვენ ღმერთსა. ნეტარ იყვენ, რომელთა ესხნენ ცოლ და რეცა არა ესხნენ, რამეთუ მით დაიმკვდრონ ქუეყანაჲ. ნეტარ იყვენ, რომელთა აქუნდეს შიში ღმერთისაჲ გულთა შინა მათთა, რამეთუ იგინი ანგელოზ წოდებულ იყვენ. ნეტარ იყვენ, რომელთა (ეშინის და) ძრწინ¹⁶ სიტყუათაგან (ღმერთისათა¹⁷), რამეთუ მით უწოდის¹⁸ ღმერთი. ნეტარ იყვენ, რომელთა შეიყუარონ სიბრძნე¹⁹ იგი იესუ²⁰ ქრისტესი²¹, რამეთუ იგინი ნაშობ ღმერთისა იწოდნენ²². ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიბარხონ ბეჭედი²³ ნათლის ღებისაჲ²⁴, რამეთუ მით განისუენონ

*მხსიხიროს, «ხქს ჩეჲქ ჩნჲ» სკაჲქ
ქ თიუნ ქამ ვიჲქ სჲ, ს ზანდეს-
რიჲქ: სჲ ჩერს სმილთ ჳაღვიჲ ქ
თიუნ^b მხსიხიროჲქ^a ს სჲს (ანჲ)
იერასიჲქსჲს მსბ, ბიუნჲ სჲსაჲქსა-
გჲსჲს ქაჲაჲქსჲ, ს კარსან ზათინ
გჲსაჲს:*
განტეხეს პური.

*შათსაჲ ჳაღვიჲ ს სკიჲს ქაღ-
სჲქ ვერსჲს თისან ქანს ჲჲმარ-
თიჲქსან იღიჲქ ს კარიჲქსან მს-
ხიჲქ, ს ათქ (აკჲსაჲს) «სერანჲ ირ
ჲსანსჲს განჲქსან ჩერსანჲს სერიჲ-
ქსამჲქ, ვქ ზიჲჲს კიჲსჲსჲს თანარ
სათიჲიჲქ: სერანჲ ირ ჲსჲს (ვმარ-
ქსან ს) განჲქსან ჩერსანჲს, ვქ რიჲ
ზიჲს ქაღსჲსჲს სათიჲაჲ: სერანჲ
ირჲ არსამარსჲსჲს ვიჲქსარსან, ვქ
ზიჲჲს ზანჲიქ ქსჲქსჲსჲს სათიჲიჲქ: ს-
ერანჲს აქსიჲსჲს ირ იუნჲქსან კანსაჲს
აკჲსაჲსჲს ქს ირჲქსა ჲსანჲქსან, ვქ
ზიჲჲს ძათანდესჲსჲს ვქსჲქსჲს: სერანჲ
ირ იუნჲქსან ვქსჲქსან სათიჲიჲქ ქ
სერანჲს ჩერსანჲს, ვქ ზიჲჲს ზრჲსთაჲქ
კიჲსჲსჲს: სერანჲ ირ ვიჲსან ქ რა-
სანჲსჲს სათიჲიჲქ ვიჲქ სან, ვქ ვიჲსან
კიჲსჲსჲსჲს Sჲქ: სერანჲს ირჲქ რსჲსა-
ქსან ვქსანთიჲქსან მქსიჲსიჲსჲს ჳერს-
თიჲს, ვქ ზიჲჲს ირჲქსჲს სათიჲიჲქ
კიჲსჲსჲს: სერანჲს ირჲქ ᲁსანსჲსჲს
ვქსჲქსან, ვქ ზიჲჲს ზანდესჲს
ან ჲსჲქ ს ირჲქსჲს ს სიჲქს ჲიჲ-
ქსან: სერანჲს ირ ᲁსანთიჲსჲს ვქსჲქ-
სანსჲს ჳერსთიჲს, ვქ ზიჲჲს სიჲქსჲს^c
ქ კიჲს მსბ: სერანჲს ირჲქ ქანს სი-*

¹ +კუალად B. ² abs. B. ³ ნუ A. ⁴ რაჲ] რამე B. ⁵ შევიდეს ონესიფორსს სახლსა. [შევიდა... ონესიფორსსა—A. ⁶ იყო... მისსა abs. B. ⁷ შეიდრიკენეს B. ⁸ და-ოდენ-სხდეს B. ⁹ პორის A. ¹⁰ პავლს A. ¹¹ ქეშმარიტებისა მისთვის B. ¹² მკედართაჲსა A. ¹³ კურცნი A. ¹⁴ ითქუნენ A. ¹⁵ „რ...იხილონ“-ის შესატყვისი სომ-ში პირველადგილზეა: სერანჲს ირ სიჲქს სჲს სიჲს, ვქ ზიჲჲს ვსათიჲაჲს სიჲს¹⁶ ძრწის B. ¹⁷ სიტყუათათს ღმერთისათა A. ¹⁸ უწოდეს B. ¹⁹ სიბრძნე A. ²⁰ იესუსაჲს A; abs. B. ²¹ ქრისტესი B; abs. A. ²² იწოდნენ] იყვენ B. ²³ ბეჭედი + იგი ქალწულობისა, რ სიქემან მან ზეცისამან დაიმკვდროს მით თანა. ნეტარ. იყვენ, რომელთა არა შეაგინეს A. ²⁴ ნათლის ღებაჲ A. ^a ჩეჲქ ჩნჲ] ანსაჲქსჲს ჩნჲ M. P. ^b თიუნ P. ^c სიჲს M.

მამისა თანა და ძისა მისისა¹ და სულისა წმიდისა² (თანამყოფ იყვნენ). ნეტარ იყვნენ, რომელთა მიიღონ მსგავსება იგი ქრისტესი^{2a}, რამეთუ ივინი მყოფ იყვნენ ნათელსა მას შინა დიდსა. ნეტარ იყვნენ, რომელნი სიყუარულისათვის ღმრთისა გამოშორებულ იყვნენ ჯორციელთაგან³, რამეთუ მათ დაიმკვდრონ ცხორება იგი საუკუნოდ და⁴ იყვნენ მარჯუნებით ღმრთისა⁵. ნეტარ იყვნენ მოწყალენი, რამეთუ მათ წყალობად⁶ პოონ წინაშე ღმრთისა⁷. ნეტარ იყვნენ სულნი და ჯორცინი ქალწულთანი, რამეთუ ივინი სათნო ეყვნენ ღმერთსა და⁸ არა წარწყმდეს⁹ სასყიდელი იგი¹⁰ სიწმიდისა მათისა¹¹, რამეთუ¹² სიტყუთა მით მამისადათა პოონ¹³ საქმე იგი მათი ცხორებასა მას ძისასა და განსასუენებელსა მას საუკუნესა (მკვდრ) იყვნენ¹⁴.

და ვიდრე პავლე¹⁴ სიტყუათა ამით იტყოდა¹⁵ დიდ-დიდთა ღმრთისათა, სახლ-მდაბალ¹⁶, კრებულსა მას შორის ონესიფორსსა, თეკლა ვისმე ერქუა ქალწულსა ერთსა, ასული¹⁷ თეკლიაჲსი¹⁸, რომელი თხოვილ იყო ქმრისა, რომელსა სახელი ერქუა თემეროზ¹⁹. (ესე თეკლა) მოსრულ იყო და ჯდა სარკუმელსა ერთსა (გარეგნით²⁰), რომელი იგი მახლობელ იყო სახლსა მისსა²¹. და ერჩდა²² სიტყუათა მათ პავლესთა, რომელთა²³ იგი იტყოდა²⁴ სიწმიდისათვის. და რამეთურით არა განეშორებოდა²⁵ სარკუმელთა²⁶ მათგან დღემ და ღამემ და²⁷ ისმენდა²⁸ იგი (გულსმოდგინედ)²⁹ ლოცვათა მათ პავ-

ლიჯნ ზრქათიიხი ხლანჩენსი ხ მარმიაქ ეხ ზიგა ძათანდხენსი ეხსანანს კახსინსახანსი, ხ ღაცენსი (ძანუღსნახლერ) ენუ აძმქ (მრელთენ) საათობიკ; სრანსი იდრამაბაყ, ეხ ზიგა იდრამიქჩან ვაცენსი აი ხ ჯაერქ (ხ კალიერს ეათათათანსი ენსახეცხინ ვარდაკიქჩანსი); სრანსი ზიგეყ ხ მარმიაყ კილასანაყ, ეხ ზიგა ზადიკ ქეცხინ საათობიკ, ხ იუ კირქეცხინ ქარბე ზიგა ადრეიქსანსი, ეხ რანსიყ⁶ ჯაერ ვიბე ვაგეჩი ხ ზიასა, ხ ძათანდქ ექსანსი კალიერ მრელთენ საათობიკ, ხ ზანუქათა კახსინსე ხეცეჩი ზიგა⁸:

ხ მანუ ჟაღიყ სოლსერ ვაყ (ამსნაყნ) ემსბამსბა საათობიკ აი თნჩინი ხ მქუ ძიდიქიჯნ მსნსიქიორაკ, მხილქ ანთინ კიკა მქ ვითაორ მხილქეხა⁵, ვიერ სოლსახლ ჯერ თინ იდრამ ანთინ ჯერ მხსირიყ, ხილქ ზითქერ აი აყათილანსი მხილქ ირმარბ ჯერ ხ თანსიყ ზიგა, ესერ ვერანსი ჟაღიყიყ ვიერ სოლსერს ქანს ადრეიქსანსი. ხ ამსნსჩინ იუ ამსნსერ ხ აყათილანსქ ანთიქ ვაჩი ხ ექიქერ, ხ ესერ ვაყაქსანსი ჟაღიყიყ ხ ვიერმანსაყერ ენუ ზოლათი ზიერა. მანაჲლანდ ექ თხსანსერ რაღიამ კანსაყ ექ მათანსჩინ აი ჟაღიყ, ესერ ეყათიღამს აყათიქრანსაყენ საათობ-

¹ მამისა B. ² და სულისა წმიდისა abs. B. ^{2a} ქვისი A. ³ ნათესავთა B. ⁴ და+მყოფ B. ⁵ +ხეცათა შინა A. ⁶ მოწყალეება B. ⁷ წინაშე ომრთისა abs. B. ⁸ და|რამეთუ B. ⁹ წარწყმდეს|უწყოდეს AB. ¹⁰ იგი abs. A. ¹¹ მათისაქ] მის B. ¹² რამეთუ| არამედ B. ¹³ პოონ] იპოვნენ მით B. ¹⁴ პავლე A. ¹⁵ +იტყოდალა ოდენ B. ¹⁶ სახლ-მდაბალ| ოდეს A. ¹⁷ +იყო იგი B. ¹⁸ თეკლიაჲსი A. ¹⁹ თემეროს B; რომელსა სახელი ერქუა თემეროზ| თემეროზისასა A. ²⁰ სარკუმელთა ერთთა გარეშეთა A. ²¹ მისსა] მან B. ²² +იგი B. ²³ პავლესთა რომელსა A. ²⁴ ეტყოდა A. ²⁵ +იგი B. ²⁶ სარკუმელთა A. ²⁷ და abs. A. ²⁸ ისმენენ B. ²⁹ გულსმოდგინედ abs. B. ^a რანსი M. ^b მხილქაყ M.

ლმსთა¹. და დაუკვრდებოდა² სარწმუნოებად იგი მისი, უფრომსლა რაჟამს³ ხედან მრავალსა დედებსა⁴, რომელნი შევლედ⁵ პავლსა⁶, სმენად სიტყუათა მათ ღმრთისათა, რომელ ასწავებდა⁷ (მათ⁸). და მას უფრომსლა ეგუებინ⁹ გულსა სმენად¹⁰ (სიტყუათა მათ) პავლსთა¹¹, რამეთუ არა¹² ხედვიდა პირსა მისსა¹³, გარნა სიტყუათა მათ ხოლო¹⁴ ისმენდა¹⁵ და რადთურთით სარკუმელთა მათგან არა განეყენის იგი¹⁶. მაშინ მიუვლინა დედამან მისმინ თემეროზს, რომლისა¹⁷ იგი თხოვილ¹⁸ იყო თეკლ. რაჟამს¹⁹ ესმა თემეროზს, რამეთუ უწესს სიდედრი²⁰ იგი თჳსი²¹, (აღდგა) მწრაფლ და მივიდა მისა²² და ესრე²³ ჰგონებდა, ვითარმედ მისცემს მას ცოლად. (რაჟამს²⁴ იხილა) თემეროზ, (რამეთუ არა შინა იყო თეკლა), ჰრქუა სიდედრსა მას თჳსსა²⁵: „სადა არს თეკლა, რადთა ვიხილო იგი“²⁶. მიუგო სიდედრმან²⁷ მისმინ²⁸ და ჰრქუა: „საქმე“²⁹ ერთი (საკვრველი) მინებს³⁰ თხოობად შენდა, თემეროზ! რამეთუ თეკლა, რომელი იგი³¹ შენდა თხოვილ იყო, ამა³² ესერა სამი დღე³³ და სამი ღამე³⁴ არს³⁵, არა განეშორების³⁶ სარკუმელთა ერთთა³⁷ მათგან³⁸, არცა ჰამს³⁹ სუამს, კაცისა მის თჳს⁴⁰, არამედ თუალ უგვიან⁴¹ და განუზბრებული⁴²

ბიკ¹ ვიერ ილაღეანსერ: ნს ქნენ ლა-
რასტერ ზამა, ვი დობსიქ ზორა იჯ
ახსანსერ, რაკე ძქან ვერანს სსქ
ქსერ, ს რნაა ამანსქნ იჯ მსქნერ ქ
ყათოღანსქ ანათი: ვაქანძამ ათა-
ქსოე ძაქერ ათი მხმსროს ირომ
ქასტერ ვნა ღქნ: ქერს ცოლა მხ-
მხროს ღქნს კიჯქ ვნა ვიქანსქნ ქერ.
სქნ ქაოქქოქასქს, ს აქანოქს ზამთ-
რსეოა მხს თოეჯ ზამ (ღქსქქ) თა-
ზოქ ღწილქსმან: ჳათათქანსქ სო
მხმსროს ს ათს ვიქანსქნ ქერ.
«წერ ქ მსქქ (ღქნს ქამ), ვი თხსიქ
ვნა»: ჳათათქანსქ სო (მხმსროსქ)
ვიქანსქნ ს ათს. «ზორბ ძი იანქამ
ყათომქ ქსქ, მხმსროს. მსქქ¹ ვიერ
ქასასოქ ღერ ქსქ, არა აქო სერქ
თქერ სნ ს სერქ ვქსქერ იერ იჯ მსქნქ
ქ ყათოღანსქ ძქიქქ, იჯ ილასქ ს იჯ
ღამქქ (ს იჯ) ქ ანსქ ანათი, აქე.
ვასქ ქ ქსოქ სოქსოქ აქოქსოქ ზაქი
ღერ აქერ ძი ალთოქ, ს ქერს ქ ქაოქ-
ვექ ს ქ ყათოქერ რანს ს ქ ანოთქს
ს ქანსრამს ქასასქიქ ზაქი. ს
სნ ღერ აქო ვერამოქსოქ სოქ, სქს
ვიქანქ კიქოქ ძი ქანათოქს აქანსქ
ვიქან სერქსოქ ჯარანჯარ ს ყათოქერ
რანსქ. ათსქ ქსქ. მხმსროს, ვი ვქსა-
ვქსა ქქონოქსოქ² ათქსოქანსოქ
აქერ აქნ, ს ვქსქქ³ ვიერ ქასასოქ
ღერ ქსქ⁴ (ყათოქქ). რაქილ⁵ ს აქე

¹ პავლესთა A. ² დაუკვრდებოდა A; დაუკვრდებინ B. ³ +იგი B. ⁴ დედებსა] დიდებასა A. ⁵ შევლენდ B. ⁶ პავლესა A; პავლეს თანა B. ⁷ რომელთა ასწავებნ B. ⁸ +მოციქული პავლს A. ⁹ გულებინ] ეგუებინ B. ¹⁰ გულსა სმენად abs. B. ¹¹ პავლესთა A. ¹² არა] ხედვით ვერ B. ¹³ პირსა მისსა abs. B. ¹⁴ +მისთა B. ¹⁵ ისმენნ B; +თეკლა B. ¹⁶ და რადთურთით... იგი A. ¹⁷ რომელსა B. ¹⁸ თხოვილ A. ¹⁹ რაჟამს] ხოლო რაჟამს B. ²⁰ სიდედრი] დედად A. ²¹ თჳსი] მისი B. ²² მისა abs. B. ²³ ესრეთ B. ²⁴ და რაჟამს B. ²⁵ თჳსსა] მისსა A. ²⁶ სიდედრმან] დედამან A. ²⁷ თეკლიამ B. ²⁸ საქმე A. ²⁹ მნებაქ B. ³⁰ იგი abs. B. ³¹ ამა abs. B. ³² დღე A. ³³ და სამი ღამე abs. A. ³⁴ არის A; +და B. ³⁵ გამოსწყდების B; +იგი B. ³⁶ ერთთა] abs. A. ³⁷ მათგან] სახლისათა და B. ³⁸ არცა] და არცა B. ³⁹ უნდა ვოფილიყო: „არცა აღდგების მიერ“ [კაცისა მისთჳს A, კაცისა ვისთჳს B. ⁴⁰ უგვიან] უგვიან ძისდა B. ⁴¹ განლიგებული B. ⁴² კქსიანოქსოქ M. ⁴³ აქი M.

ხედავს კაცსა¹ ვისმე ერთსა² უცხოსა, და რეცა და-რამემ-სტკებების³ შეტყუვილი იგი⁴ მისი⁵ უნდომსად⁶ და მიუჰყურია ყური⁷ და ხედავს მას. და მე ესე მიკვრს, თუ ვითარ⁸ ქალწულნი ბრძენნი ესრეთ⁹ ადრე¹⁰ შეუღვიან¹¹ კუალსა ჯერკულისასა¹² და საცთურისა სიტყუათა¹³. ხოლო მე ამას გეტყვ შენ, თემეროზ, რამეთუ (თვთ) ქალაქიცა ესე იკონიელთად¹⁴ გან-ვერყუნა მან კაცმან¹⁵, რამეთუ (თვთ) თეკლაცა, რომელი იგი თხოვილ¹⁶ იყო შენდაცა ცოლად, და სხუანიცა მრავალნი დედანი¹⁷ შეველენ მისსა¹⁸. და იგი¹⁹ ასწავებს მათ მსახურებდად მხოლოდსა ღმრთისა²⁰ და აღდგომად²¹ სიწმიდით. და (უფროსდა) თეკლა მოეხუევის მას, ვითარცა საქსუსალი ქსელსა²². და შეიპყრა²³ იგი ახლითა რამთმე გულის-თქუმიითა და ჯერკუალითა და ამოიღათა საქმითა, და განრყუნილებასა რასმე გონებად მიუცემია; არცა ვამოსწყუტეს თუალთა მისთა მისგან²⁴ და²⁵ არცა სახლსა მას²⁶ და სარკუმელთა განემორების²⁷. და²⁸ არცა ჭამს და არცა სუამს და წარსწყმიდა ქალწული იგი²⁹. აწ³⁰, მივედ შენ, თემეროზ, და უტყოდე მას, (მო-ხოლოთუ-გერჩიდეს შენ³¹), რამეთუ შენდა თხოვილ იყო იგი ცოლად. და ერთ, რამეთუ ჰყუარობ შენ, და მეორედ—რამეთუ ეგრიდებოდე ჰაეროვნებასა სიდაშისა მისისასა³². მოვიდა³³ თემეროზ და ჰრქუა

ღანაჲ (ს ზრითაჲ) მთხნა ათა. ნა. ხა. ილიაჲნაჲ აკაჲსაჲ დამსა. ათილად ს ზხაჲ აკრიტქსამარ; ხა. ზხიჲ აკათი გნიოლ. ზრეს ათინ ვითაჲნაჲ, ს ზრქმსგაჲ ზინს ზ ვანსილქსანს ს ზ ჯარაჲილ ჯორბა აკაჲსაჲნაჲ. ს ოჲ ათინილ ჯაჲა ზ ქლჲ ზ აკათინანჲ, ს ოჲ ზრქმს მსქს ზ ზამანჲ, ოჲ ილიაჲ ს ოჲ დამჲ, ს ზრქმსგაჲ ჯორბა, აკრქ მათჲრ ჯილ, ზხმსრით, ს ჯაჲისან ზრქ ზამა, ჯი ჯაჲ ჯაჲისაჲ ჰ ჯინს ზ ჯნილქსან^ბ): (ხა. მათხაჲ ათა ზა ზხმსრით ირილ ჯაჲისაჲ ჰ ჯი ჯინს ზ ჯნილქსან^ბ. ს ამჲ ჯი ახრქმ ვჰხიჲ, ზრქორქმ ანჲამ^ა ჯი ჯანჲილქს ზ მსბაჲილქ ვანსილქსანს ზორბა: (ჟა-ათაჲსანს ზთ) ს ათჲ ვნა. «ჟაჲ-ქსნ ზინა ჯაჲისაჲ ჰ ჯიჲ, ჯიჲ ჰ აკი ჯორბი ჯი ჯიჲსა ჯილ, ს ჯიჲ ჰ აკი (ჯარ) აკაჲსაჲნაჲ ოჲ ჯიჲ ოხსი. ჯარბა ათა ზა ს ამანჲსა ჯიჲსან: ხა. მათჲს ს ჯაჲისაჲ. «ჟი ზ ჯინარქ ზაჲი ს ოჲ ჯამაჲ თაჲ აკათაჲსანს, აჲ ს ზამანსაჲ ს მიქგნიოლქ»: ზრეს ათსინ ჯინა ოჲ-ათანს^ბ აკათან ჯაჲ ამანს^ბსან, ს ზხმსრით ჯაჲ ზხმსქს ზ ზამანჲ ჯინს ჯილ, ს მათჲს ზხმსქს ზ ზამანჲ ოჲ-ათარ ზორბა, ს აკაჲსანსაჲს ზხმსქს ოჲ ოხსინს ზ ახილქსანს ჯიჲსან, ს ჯაჲილ თორბაჲს^ბ ს ქილქს სიჲს ზ ოთანს: ზიჲ ზხიჲ

¹ +მას B. ² abs. B. ³ და-რამემ-სტკებების] თუ სიტკებების უნს მას B. ⁴ იგი abs. B. ⁵ მისი abs. B. ⁶ +მის B. ⁷ მიუჰყურია ყური] უამის სიტყუა მისი B. ⁸ თუ ვითარ] რომელ A. ⁹ ესრე B. ¹⁰ ადრე-ადრე B. ¹¹ შეუღვიან A. ¹² ჯერკუალსა B. ¹³ სიტყვსა A. ¹⁴ იკონიელთად A. ¹⁵ +ვინმე B. ¹⁶ თხოვილ A. ¹⁷ დედები B; +და მამები B. ¹⁸ შეველენ მისსა] რამეთუ შეველს მათ თანა B. ¹⁹ იგი abs. B. ²⁰ მხოლოსა ღმრთისა B. ²¹ დადრგომად A; +ყოველთა B. ²² საქსუსული ქსელთა B. ²³ შეიპყრა A. ²⁴ და ჯერკუალითა... მისგან abs. A. ²⁵ და abs. B. ²⁶ სახლთა მათგან B. ²⁷ განემორებების B; +თეკლა B. ²⁸ და abs. B. ²⁹ და წარსწყმიდა-ქალწული იგი] სასუმელსა A. ³⁰ აწ] არამედ B. ³¹ შენ abs. A. ³² და ერთ, რამეთუ ჰყუარობ... მისისასა abs. A. ³³ მოვიდა] და აღდგა და მივიდა B. ^ა ათინ ვითანსა. M. ^ბ ჯნილქსან M.

თეკლას: „ჩემდა რამე თხოვილ იყავ (თეკლა) შენ, (აწ) რად არს ეგე საქმე, რომელსა შენ იქმ, ანუ რად არს გან-რყუნილებად ეგე¹, რომელსა შენ შეუპყრიე², მოიქეც (აწ³) ჩემდა და შეიკ-დიმე!⁴ და დედაცა იგი მისი⁴ ეტყოდა⁵: „რად არს ესე⁶, რომელ⁷ არა გნებავს სიტყუსა მოგებად⁸ და დამართ ისტუნ⁹ ვითარცა ბორგნეული¹⁰“. და ვითარცა იხილეს იგი სახლეულთა¹¹ მათ მისთა, ტიროლად იწყეს ყოველ-თა¹² და ქმარიცა იგი¹³ ტიროდა, რამეთუ განეყენებოდა ცოლებისაგან. და დედა¹⁴ იგი მისი და მვეალნი ტიროდეს¹⁵, რამეთუ მოეკუეთებო-და¹⁶ შვილობისაგან. (და ეგრევე სახლეულნი), რამეთუ ობოლდ და მწირ იქმნებოდეს იგინი დედოფლისა მათისაგან¹⁷. და დიდი წუ-ხილი და ჭირი¹⁸ იქნებოდა სახლსა მას¹⁹ შინა მისსა²⁰. ხოლო თეკლას არად შეერაცხა იგი ყოველი, არამედ დაემდაბლა²¹ გონებად²² მისი და ერდა სიტყუათა მათ პავლსთა²³.

მას ეამსა²⁴ აღივსო გულისწყრომითა თემეროზ და მირბიოდა²⁵ ურაკბარა-კლდ და ხედვიდა კაცებსა მას, რომელ²⁶ იგი²⁷ შევიდოდეს²⁸ შინაგან პავლს-სა²⁹. და მუ[ნ]თქუესევე (მიხედა³⁰ და) იხილნა ორნი³¹ კაცნი, რომელნი ილაღ-ვიდეს. და მეყსეულად მიიწია³² და ჰრქუა მათ³³: „(ვინ ხართ თქუნ, ანუ) რად ხართ³⁴, ანუ რად არს თქუნ შორის, ანუ რად არიან სიტყუანი ეგე³⁵, ანუ ვინ არს კაცი ეგე³⁶, რომე-ლი თქუნ თანა შინა არს, რომელი (ესერა³⁷) შეიტყუებს ქაბუკთა და³⁸ ქალწულთა³⁹ და ამცნებს, რადთა რად-თურთით ყოვლად არა იყოს ქორწი-ლიო⁴⁰, (არამედ დადგრომად⁴¹ იგი-ნი⁴² სიწმიდით). აწ მოგცე მე თქუნ ვეცხ-

*იჯინჯ ჳრ ქიქიქ ქასან აჯრ ამს-
ნაკინქ,საქქ სირარნხვიცვანჯრ დიღ-
ჯღნ ჳრ ქ რსქ ვრანან შადღიასი:
რყუნილებად ეგე¹, რომელსა შენ შეუპყრიე², მოიქეც (აწ³) ჩემდა და შეიკ-
დიმე!⁴ და დედაცა იგი მისი⁴ ეტყოდა⁵: „რად არს ესე⁶, რომელ⁷ არა
გნებავს სიტყუსა მოგებად⁸ და დამართ ისტუნ⁹ ვითარცა ბორგნეული¹⁰“. და
ვითარცა იხილეს იგი სახლეულთა¹¹ მათ მისთა, ტიროლად იწყეს ყოველ-
თა¹² და ქმარიცა იგი¹³ ტიროდა, რამეთუ განეყენებოდა ცოლებისაგან.
და დედა¹⁴ იგი მისი და მვეალნი ტიროდეს¹⁵, რამეთუ მოეკუეთებო-
და¹⁶ შვილობისაგან. (და ეგრევე სახლეულნი), რამეთუ ობოლდ
და მწირ იქმნებოდეს იგინი დედოფლისა მათისაგან¹⁷. და დიდი წუ-
ხილი და ჭირი¹⁸ იქნებოდა სახლსა მას¹⁹ შინა მისსა²⁰. ხოლო თეკლას არად
შეერაცხა იგი ყოველი, არამედ დაემდაბლა²¹ გონებად²² მისი და ერდა
სიტყუათა მათ პავლსთა²³.*

*შაკატამ მხმაროა ქ ხელ ვაა-
მამრ. ნჩაყვსაქ ქ რაყარაქნ
ნაკქრ ნრქ მარქქქნ ირ მათანქნ
სკანსქნ აი შადღიას. სკანსკარბაქს
სახსა ყა სერქსა ირ სკაქქქნ ნრქ მქ-
მსანსა. სკ სქნქ ამ ქ ქქრეყ რაყა-
ნჯრ (მხმაროა), ს საქ ვნოაა. «მქ
დიღ, ვქ¹ ნრქ ჰხე, სკამ ვქ² რანქ
რანქე ჳქქნ (ქასან ირიქ დიღე სკ-
ქქქქ), სკამ რქ იღ ჳქქ აქიღ ირ ქ
ნქრეყა აი ჰხეღ ჳქქ³ ირ აყათრქ
(ყანბქნა) სერქთაყარეყე ს სიღა-
ნაყ, ს აყათრქე თაყ ვქ რნოღ ა-
მსნსქნ მქ ქნქქქნ რარაანქე: სკამ
ქ სნბ საქ ჰხე არბაქქ კიქ, ვქ
საქქქქ სნბ რქ იღ იღაანქ ჳქქ
აქრ, ვქ ვქსაღიქ სმქ რაყარქა:*

¹ განრყუნილებად ეგე abs. A. ² შეუპყრიე] გაუჩემებდეს A. ³ +შენ B. ⁴ მისი abs. B. ⁵ +მას B. ⁶ ესე] ასულა ჩემო A. ⁷ რომელი B. ⁸ სიტყვსგებად B; +ჩუენი B. ⁹ დამართ ისტუნქ ქუშ ხოლო დაიხედავ B. ¹⁰ ბორგნეული B. ¹¹ სახლეულთა] მსახურთა A. ¹² ყოველთა abs. B. ¹³ +მის B. ¹⁴ დედაცა B. ¹⁵ იგი მისი... ტიროდეს abs. A. ¹⁶ მოეკუეთებულა A. ¹⁷ და ეგრეთვე... მათისაგან abs. B. ¹⁸ და ჭირი abs. B. ¹⁹ მას abs. B. ²⁰ თეკლასა A. ²¹ +თავი და ყოველი B. ²² გუნებად A. ²³ პავლესთა A. ²⁴ მას ეამსა] მამშინ B. ²⁵ +იგი B. ²⁶ რომელნი B. ²⁷ იგი abs. B. ²⁸ ვიდოდეს B. ²⁹ პავლეს თანა B. ³⁰ მიხედნა B. ³¹ +ვიწმე B. ³² +მათ თანა B. ³³ მათ abs. B. ³⁴ ანუ რად ხართ abs. B. ³⁵ ანუ რად არიან სიტყუანი ეგე abs. B. ³⁶ ეგე] იგი A. ³⁷ თქუნ თანა შინა არს რომელი ესერა abs. B. ³⁸ და abs. B. ³⁹ ქალწულსა A. ⁴⁰ რადთურთით... ქორწილიო] არა იქურწინენ A. ⁴¹ დადგრომად A. ⁴² იგინი abs. B.

ლი დიდძალი და მითხართ¹, რად ვინ არს კაცი იგი, რამეთუ (მე) მთავარი ვარ ქალაქისა ამისა². ხოლო³ დემა და ერმოგინე, ვითარცა იხილეს იგი³, მოუჭდეს და ჰრქუეს მას⁴: „კაცა მას, რომელსა ეგე შენ იტყვ⁵, არა ვიცით⁶, რად ვინა⁷, ხოლო ესე ვიცით, რამეთუ განაყენებს ქაბუკთა ქალწულთაგან⁸ [და] ქალწულთა ქაბუკთაგან⁹ და (ესრეთ) ეტყეს¹⁰ (მათ¹¹), ვითარმედ¹²: ვერ აღსდგეთ მკუდრეთით¹³, არა თუ დაჰმარხნეთ¹⁴ თავნი თუხნი¹⁵ სიწმიდით¹⁶. მიუგო თემეროზ და ჰრქუა მათ: „წარმოგუალეთ¹⁶ ძმანო სახლად¹⁷ ჩემდა და განისუენეთ ჩემ თანა¹⁸. და მივიდეს მის თანა (სახელ მისა¹⁸) საშუებელსა¹⁹ დიდსა და პურსა ძლიერსა და ტაბლასა ზედა განგებულსა²⁰; და აღიდებდა მათ თემეროზ, რამეთუ²¹ უყუარდა მას თეკლა, (რომელი იგი ეთხოვა ცოლად მისა²²) და ენება²³ მას ჟამსა ოდენ შერთავად მისი ცოლად²⁴, რამეთუ დროდ მიეცა სიდედრსა მას მისსა. და ვიდრე იგი პურსა ზედა სხდეს, ²⁵ მიუგო თემეროზ კაცთა მათ და ჰრქუა²⁶: „მაუწყეთ მე²⁷, ძმანო ჩემნო²⁸ რადმე არს სწავლად იგი²⁹, რომელსა ასწავლებს³⁰ კაცი იგი³¹, რადთა ნეცა უწყოდი, რამეთუ მრავალნი ძვრის ზრახვანი³² აღდგომილ არიან მის ზედა³³ და მეცა ფრიად³⁴ რქიენეულ³⁵ ვარ ცოლისა ჩემისათვის³⁶, რამეთუ შეიყუარა მან კაცი ერთი ვინმე³⁷ მწირი და უც-

ხსლ ზსმასა და ჰერმოგინესა ქერესხს-
 ახრს ვნა¹ ხსლხრს ათა ნა² და ასანს.
 «სქერს აჯნ ვირ ასხს ვო³ იჯ ვჩ-
 ასმ⁴ რ⁵ იქ ილ ილასხ⁶ ხ⁷ (ნა). რაჯ
 ვაკა ვჩასმ⁸ ვჩ მსხს⁹ ვჩრთა-
 ასარყა ხ ლიასნაჯ და ვლიკას ქერ-
 თასარყავ, და ას¹⁰, ხსლ¹¹ იჯ ლარ¹²
 ვო¹³ ვასნს¹⁴ ხ მსხს¹⁵ ვჩ¹⁶ ხს¹⁷ იჯ
 ვასნს¹⁸ ვჩ¹⁹ ვასნს²⁰ ვჩ²¹ ვასნს²² ვჩ²³
 «სქაკ²⁴ რ²⁵ ხ²⁶ რ²⁷ ხ²⁸ ხ²⁹ ხ³⁰
 თონს³¹ ხ³² რ³³ ხ³⁴, და ნანს³⁵ რ³⁶ ათ
 ხ³⁷»: ხ³⁸ ვნაჯ³⁹ რ⁴⁰ რ⁴¹ ხ⁴² რ⁴³ ხ⁴⁴
 რ⁴⁵ ხ⁴⁶ რ⁴⁷ ა⁴⁸ რ⁴⁹ ა⁵⁰ რ⁵¹ ა⁵² რ⁵³ ა⁵⁴
 ბ⁵⁵ ხ⁵⁶ და ხ⁵⁷ რ⁵⁸ რ⁵⁹ ხ⁶⁰ რ⁶¹ ხ⁶² რ⁶³
 ხ⁶⁴ რ⁶⁵ ხ⁶⁶ რ⁶⁷ ხ⁶⁸ რ⁶⁹ ხ⁷⁰ რ⁷¹ ხ⁷² რ⁷³
 ხ⁷⁴ რ⁷⁵ ხ⁷⁶ რ⁷⁷ ხ⁷⁸ რ⁷⁹ ხ⁸⁰ რ⁸¹ ხ⁸² რ⁸³
 ხ⁸⁴ რ⁸⁵ ხ⁸⁶ რ⁸⁷ ხ⁸⁸ რ⁸⁹ ხ⁹⁰ რ⁹¹ ხ⁹² რ⁹³
 ხ⁹⁴ რ⁹⁵ ხ⁹⁶ რ⁹⁷ ხ⁹⁸ რ⁹⁹ ხ¹⁰⁰ რ¹⁰¹ ხ¹⁰² რ¹⁰³
 ხ¹⁰⁴ რ¹⁰⁵ ხ¹⁰⁶ რ¹⁰⁷ ხ¹⁰⁸ რ¹⁰⁹ ხ¹¹⁰ რ¹¹¹ ხ¹¹² რ¹¹³
 ხ¹¹⁴ რ¹¹⁵ ხ¹¹⁶ რ¹¹⁷ ხ¹¹⁸ რ¹¹⁹ ხ¹²⁰ რ¹²¹ ხ¹²² რ¹²³
 ხ¹²⁴ რ¹²⁵ ხ¹²⁶ რ¹²⁷ ხ¹²⁸ რ¹²⁹ ხ¹³⁰ რ¹³¹ ხ¹³² რ¹³³
 ხ¹³⁴ რ¹³⁵ ხ¹³⁶ რ¹³⁷ ხ¹³⁸ რ¹³⁹ ხ¹⁴⁰ რ¹⁴¹ ხ¹⁴² რ¹⁴³
 ხ¹⁴⁴ რ¹⁴⁵ ხ¹⁴⁶ რ¹⁴⁷ ხ¹⁴⁸ რ¹⁴⁹ ხ¹⁵⁰ რ¹⁵¹ ხ¹⁵² რ¹⁵³
 ხ¹⁵⁴ რ¹⁵⁵ ხ¹⁵⁶ რ¹⁵⁷ ხ¹⁵⁸ რ¹⁵⁹ ხ¹⁶⁰ რ¹⁶¹ ხ¹⁶² რ¹⁶³
 ხ¹⁶⁴ რ¹⁶⁵ ხ¹⁶⁶ რ¹⁶⁷ ხ¹⁶⁸ რ¹⁶⁹ ხ¹⁷⁰ რ¹⁷¹ ხ¹⁷² რ¹⁷³
 ხ¹⁷⁴ რ¹⁷⁵ ხ¹⁷⁶ რ¹⁷⁷ ხ¹⁷⁸ რ¹⁷⁹ ხ¹⁸⁰ რ¹⁸¹ ხ¹⁸² რ¹⁸³
 ხ¹⁸⁴ რ¹⁸⁵ ხ¹⁸⁶ რ¹⁸⁷ ხ¹⁸⁸ რ¹⁸⁹ ხ¹⁹⁰ რ¹⁹¹ ხ¹⁹² რ¹⁹³
 ხ¹⁹⁴ რ¹⁹⁵ ხ¹⁹⁶ რ¹⁹⁷ ხ¹⁹⁸ რ¹⁹⁹ ხ²⁰⁰ რ²⁰¹ ხ²⁰² რ²⁰³
 ხ²⁰⁴ რ²⁰⁵ ხ²⁰⁶ რ²⁰⁷ ხ²⁰⁸ რ²⁰⁹ ხ²¹⁰ რ²¹¹ ხ²¹² რ²¹³
 ხ²¹⁴ რ²¹⁵ ხ²¹⁶ რ²¹⁷ ხ²¹⁸ რ²¹⁹ ხ²²⁰ რ²²¹ ხ²²² რ²²³
 ხ²²⁴ რ²²⁵ ხ²²⁶ რ²²⁷ ხ²²⁸ რ²²⁹ ხ²³⁰ რ²³¹ ხ²³² რ²³³
 ხ²³⁴ რ²³⁵ ხ²³⁶ რ²³⁷ ხ²³⁸ რ²³⁹ ხ²⁴⁰ რ²⁴¹ ხ²⁴² რ²⁴³
 ხ²⁴⁴ რ²⁴⁵ ხ²⁴⁶ რ²⁴⁷ ხ²⁴⁸ რ²⁴⁹ ხ²⁵⁰ რ²⁵¹ ხ²⁵² რ²⁵³
 ხ²⁵⁴ რ²⁵⁵ ხ²⁵⁶ რ²⁵⁷ ხ²⁵⁸ რ²⁵⁹ ხ²⁶⁰ რ²⁶¹ ხ²⁶² რ²⁶³
 ხ²⁶⁴ რ²⁶⁵ ხ²⁶⁶ რ²⁶⁷ ხ²⁶⁸ რ²⁶⁹ ხ²⁷⁰ რ²⁷¹ ხ²⁷² რ²⁷³
 ხ²⁷⁴ რ²⁷⁵ ხ²⁷⁶ რ²⁷⁷ ხ²⁷⁸ რ²⁷⁹ ხ²⁸⁰ რ²⁸¹ ხ²⁸² რ²⁸³
 ხ²⁸⁴ რ²⁸⁵ ხ²⁸⁶ რ²⁸⁷ ხ²⁸⁸ რ²⁸⁹ ხ²⁹⁰ რ²⁹¹ ხ²⁹² რ²⁹³
 ხ²⁹⁴ რ²⁹⁵ ხ²⁹⁶ რ²⁹⁷ ხ²⁹⁸ რ²⁹⁹ ხ³⁰⁰ რ³⁰¹ ხ³⁰² რ³⁰³
 ხ³⁰⁴ რ³⁰⁵ ხ³⁰⁶ რ³⁰⁷ ხ³⁰⁸ რ³⁰⁹ ხ³¹⁰ რ³¹¹ ხ³¹² რ³¹³
 ხ³¹⁴ რ³¹⁵ ხ³¹⁶ რ³¹⁷ ხ³¹⁸ რ³¹⁹ ხ³²⁰ რ³²¹ ხ³²² რ³²³
 ხ³²⁴ რ³²⁵ ხ³²⁶ რ³²⁷ ხ³²⁸ რ³²⁹ ხ³³⁰ რ³³¹ ხ³³² რ³³³
 ხ³³⁴ რ³³⁵ ხ³³⁶ რ³³⁷ ხ³³⁸ რ³³⁹ ხ³⁴⁰ რ³⁴¹ ხ³⁴² რ³⁴³
 ხ³⁴⁴ რ³⁴⁵ ხ³⁴⁶ რ³⁴⁷ ხ³⁴⁸ რ³⁴⁹ ხ³⁵⁰ რ³⁵¹ ხ³⁵² რ³⁵³
 ხ³⁵⁴ რ³⁵⁵ ხ³⁵⁶ რ³⁵⁷ ხ³⁵⁸ რ³⁵⁹ ხ³⁶⁰ რ³⁶¹ ხ³⁶² რ³⁶³
 ხ³⁶⁴ რ³⁶⁵ ხ³⁶⁶ რ³⁶⁷ ხ³⁶⁸ რ³⁶⁹ ხ³⁷⁰ რ³⁷¹ ხ³⁷² რ³⁷³
 ხ³⁷⁴ რ³⁷⁵ ხ³⁷⁶ რ³⁷⁷ ხ³⁷⁸ რ³⁷⁹ ხ³⁸⁰ რ³⁸¹ ხ³⁸² რ³⁸³
 ხ³⁸⁴ რ³⁸⁵ ხ³⁸⁶ რ³⁸⁷ ხ³⁸⁸ რ³⁸⁹ ხ³⁹⁰ რ³⁹¹ ხ³⁹² რ³⁹³
 ხ³⁹⁴ რ³⁹⁵ ხ³⁹⁶ რ³⁹⁷ ხ³⁹⁸ რ³⁹⁹ ხ⁴⁰⁰ რ⁴⁰¹ ხ⁴⁰² რ⁴⁰³
 ხ⁴⁰⁴ რ⁴⁰⁵ ხ⁴⁰⁶ რ⁴⁰⁷ ხ⁴⁰⁸ რ⁴⁰⁹ ხ⁴¹⁰ რ⁴¹¹ ხ⁴¹² რ⁴¹³
 ხ⁴¹⁴ რ⁴¹⁵ ხ⁴¹⁶ რ⁴¹⁷ ხ⁴¹⁸ რ⁴¹⁹ ხ⁴²⁰ რ⁴²¹ ხ⁴²² რ⁴²³
 ხ⁴²⁴ რ⁴²⁵ ხ⁴²⁶ რ⁴²⁷ ხ⁴²⁸ რ⁴²⁹ ხ⁴³⁰ რ⁴³¹ ხ⁴³² რ⁴³³
 ხ⁴³⁴ რ⁴³⁵ ხ⁴³⁶ რ⁴³⁷ ხ⁴³⁸ რ⁴³⁹ ხ⁴⁴⁰ რ⁴⁴¹ ხ⁴⁴² რ⁴⁴³
 ხ⁴⁴⁴ რ⁴⁴⁵ ხ⁴⁴⁶ რ⁴⁴⁷ ხ⁴⁴⁸ რ⁴⁴⁹ ხ⁴⁵⁰ რ⁴⁵¹ ხ⁴⁵² რ⁴⁵³
 ხ⁴⁵⁴ რ⁴⁵⁵ ხ⁴⁵⁶ რ⁴⁵⁷ ხ⁴⁵⁸ რ⁴⁵⁹ ხ⁴⁶⁰ რ⁴⁶¹ ხ⁴⁶² რ⁴⁶³
 ხ⁴⁶⁴ რ⁴⁶⁵ ხ⁴⁶⁶ რ⁴⁶⁷ ხ⁴⁶⁸ რ⁴⁶⁹ ხ⁴⁷⁰ რ⁴⁷¹ ხ⁴⁷² რ⁴⁷³
 ხ⁴⁷⁴ რ⁴⁷⁵ ხ⁴⁷⁶ რ⁴⁷⁷ ხ⁴⁷⁸ რ⁴⁷⁹ ხ⁴⁸⁰ რ⁴⁸¹ ხ⁴⁸² რ⁴⁸³
 ხ⁴⁸⁴ რ⁴⁸⁵ ხ⁴⁸⁶ რ⁴⁸⁷ ხ⁴⁸⁸ რ⁴⁸⁹ ხ⁴⁹⁰ რ⁴⁹¹ ხ⁴⁹² რ⁴⁹³
 ხ⁴⁹⁴ რ⁴⁹⁵ ხ⁴⁹⁶ რ⁴⁹⁷ ხ⁴⁹⁸ რ⁴⁹⁹ ხ⁵⁰⁰ რ⁵⁰¹ ხ⁵⁰² რ⁵⁰³
 ხ⁵⁰⁴ რ⁵⁰⁵ ხ⁵⁰⁶ რ⁵⁰⁷ ხ⁵⁰⁸ რ⁵⁰⁹ ხ⁵¹⁰ რ⁵¹¹ ხ⁵¹² რ⁵¹³
 ხ⁵¹⁴ რ⁵¹⁵ ხ⁵¹⁶ რ⁵¹⁷ ხ⁵¹⁸ რ⁵¹⁹ ხ⁵²⁰ რ⁵²¹ ხ⁵²² რ⁵²³
 ხ⁵²⁴ რ⁵²⁵ ხ⁵²⁶ რ⁵²⁷ ხ⁵²⁸ რ⁵²⁹ ხ⁵³⁰ რ⁵³¹ ხ⁵³² რ⁵³³
 ხ⁵³⁴ რ⁵³⁵ ხ⁵³⁶ რ⁵³⁷ ხ⁵³⁸ რ⁵³⁹ ხ⁵⁴⁰ რ⁵⁴¹ ხ⁵⁴² რ⁵⁴³
 ხ⁵⁴⁴ რ⁵⁴⁵ ხ⁵⁴⁶ რ⁵⁴⁷ ხ⁵⁴⁸ რ⁵⁴⁹ ხ⁵⁵⁰ რ⁵⁵¹ ხ⁵⁵² რ⁵⁵³
 ხ⁵⁵⁴ რ⁵⁵⁵ ხ⁵⁵⁶ რ⁵⁵⁷ ხ⁵⁵⁸ რ⁵⁵⁹ ხ⁵⁶⁰ რ⁵⁶¹ ხ⁵⁶² რ⁵⁶³
 ხ⁵⁶⁴ რ⁵⁶⁵ ხ⁵⁶⁶ რ⁵⁶⁷ ხ⁵⁶⁸ რ⁵⁶⁹ ხ⁵⁷⁰ რ⁵⁷¹ ხ⁵⁷² რ⁵⁷³
 ხ⁵⁷⁴ რ⁵⁷⁵ ხ⁵⁷⁶ რ⁵⁷⁷ ხ⁵⁷⁸ რ⁵⁷⁹ ხ⁵⁸⁰ რ⁵⁸¹ ხ⁵⁸² რ⁵⁸³
 ხ⁵⁸⁴ რ⁵⁸⁵ ხ⁵⁸⁶ რ⁵⁸⁷ ხ⁵⁸⁸ რ⁵⁸⁹ ხ⁵⁹⁰ რ⁵⁹¹ ხ⁵⁹² რ⁵⁹³
 ხ⁵⁹⁴ რ⁵⁹⁵ ხ⁵⁹⁶ რ⁵⁹⁷ ხ⁵⁹⁸ რ⁵⁹⁹ ხ⁶⁰⁰ რ⁶⁰¹ ხ⁶⁰² რ⁶⁰³
 ხ⁶⁰⁴ რ⁶⁰⁵ ხ⁶⁰⁶ რ⁶⁰⁷ ხ⁶⁰⁸ რ⁶⁰⁹ ხ⁶¹⁰ რ⁶¹¹ ხ⁶¹² რ⁶¹³
 ხ⁶¹⁴ რ⁶¹⁵ ხ⁶¹⁶ რ⁶¹⁷ ხ⁶¹⁸ რ⁶¹⁹ ხ⁶²⁰ რ⁶²¹ ხ⁶²² რ⁶²³
 ხ⁶²⁴ რ⁶²⁵ ხ⁶²⁶ რ⁶²⁷ ხ⁶²⁸ რ⁶²⁹ ხ⁶³⁰ რ⁶³¹ ხ⁶³² რ⁶³³
 ხ⁶³⁴ რ⁶³⁵ ხ⁶³⁶ რ⁶³⁷ ხ⁶³⁸ რ⁶³⁹ ხ⁶⁴⁰ რ⁶⁴¹ ხ⁶⁴² რ⁶⁴³
 ხ⁶⁴⁴ რ⁶⁴⁵ ხ⁶⁴⁶ რ⁶⁴⁷ ხ⁶⁴⁸ რ⁶⁴⁹ ხ⁶⁵⁰ რ⁶⁵¹ ხ⁶⁵² რ⁶⁵³
 ხ⁶⁵⁴ რ⁶⁵⁵ ხ⁶⁵⁶ რ⁶⁵⁷ ხ⁶⁵⁸ რ⁶⁵⁹ ხ⁶⁶⁰ რ⁶⁶¹ ხ⁶⁶² რ⁶⁶³
 ხ⁶⁶⁴ რ⁶⁶⁵ ხ⁶⁶⁶ რ⁶⁶⁷ ხ⁶⁶⁸ რ⁶⁶⁹ ხ⁶⁷⁰ რ⁶⁷¹ ხ⁶⁷² რ⁶⁷³
 ხ⁶⁷⁴ რ⁶⁷⁵ ხ⁶⁷⁶ რ⁶⁷⁷ ხ⁶⁷⁸ რ⁶⁷⁹ ხ⁶⁸⁰ რ⁶⁸¹ ხ⁶⁸² რ⁶⁸³
 ხ⁶⁸⁴ რ⁶⁸⁵ ხ⁶⁸⁶ რ⁶⁸⁷ ხ⁶⁸⁸ რ⁶⁸⁹ ხ⁶⁹⁰ რ⁶⁹¹ ხ⁶⁹² რ⁶⁹³
 ხ⁶⁹⁴ რ⁶⁹⁵ ხ⁶⁹⁶ რ⁶⁹⁷ ხ⁶⁹⁸ რ⁶⁹⁹ ხ⁷⁰⁰ რ⁷⁰¹ ხ⁷⁰² რ⁷⁰³
 ხ⁷⁰⁴ რ⁷⁰⁵ ხ⁷⁰⁶ რ⁷⁰⁷ ხ⁷⁰⁸ რ⁷⁰⁹ ხ⁷¹⁰ რ⁷¹¹ ხ⁷¹² რ⁷¹³
 ხ⁷¹⁴ რ⁷¹⁵ ხ⁷¹⁶ რ⁷¹⁷ ხ⁷¹⁸ რ⁷¹⁹ ხ⁷²⁰ რ⁷²¹ ხ⁷²² რ⁷²³
 ხ⁷²⁴ რ⁷²⁵ ხ⁷²⁶ რ⁷²⁷ ხ⁷²⁸ რ⁷²⁹ ხ⁷³⁰ რ⁷³¹ ხ⁷³² რ⁷³³
 ხ⁷³⁴ რ⁷³⁵ ხ⁷³⁶ რ⁷³⁷ ხ⁷³⁸ რ⁷³⁹ ხ⁷⁴⁰ რ⁷⁴¹ ხ⁷⁴² რ⁷⁴³
 ხ⁷⁴⁴ რ⁷⁴⁵ ხ⁷⁴⁶ რ⁷⁴⁷ ხ⁷⁴⁸ რ⁷⁴⁹ ხ⁷⁵⁰ რ⁷⁵¹ ხ⁷⁵² რ⁷⁵³
 ხ⁷⁵⁴ რ⁷⁵⁵ ხ⁷⁵⁶ რ⁷⁵⁷ ხ⁷⁵⁸ რ⁷⁵⁹ ხ⁷⁶⁰ რ⁷⁶¹ ხ⁷⁶² რ⁷⁶³
 ხ⁷⁶⁴ რ⁷⁶⁵ ხ⁷⁶⁶ რ⁷⁶⁷ ხ⁷⁶⁸ რ⁷⁶⁹ ხ⁷⁷⁰ რ⁷⁷¹ ხ⁷⁷² რ⁷⁷³
 ხ⁷⁷⁴ რ⁷⁷⁵ ხ⁷⁷⁶ რ⁷⁷⁷ ხ⁷⁷⁸ რ⁷⁷⁹ ხ⁷⁸⁰ რ⁷⁸¹ ხ⁷⁸² რ⁷⁸³
 ხ⁷⁸⁴ რ⁷⁸⁵ ხ⁷⁸⁶ რ⁷⁸⁷ ხ⁷⁸⁸ რ⁷⁸⁹ ხ⁷⁹⁰ რ⁷⁹¹ ხ⁷⁹² რ⁷⁹³
 ხ⁷⁹⁴ რ⁷⁹⁵ ხ⁷⁹⁶ რ⁷⁹⁷ ხ⁷⁹⁸ რ⁷⁹⁹ ხ⁸⁰⁰ რ⁸⁰¹ ხ⁸⁰² რ⁸⁰³
 ხ⁸⁰⁴ რ⁸⁰⁵ ხ⁸⁰⁶ რ⁸⁰⁷ ხ⁸⁰⁸ რ⁸⁰⁹ ხ⁸¹⁰ რ⁸¹¹ ხ⁸¹² რ⁸¹³
 ხ⁸¹⁴ რ⁸¹⁵ ხ⁸¹⁶ რ⁸¹⁷ ხ⁸¹⁸ რ⁸¹⁹ ხ⁸²⁰ რ⁸²¹ ხ⁸²² რ⁸²³
 ხ⁸²⁴ რ⁸²⁵ ხ⁸²⁶ რ⁸²⁷ ხ⁸²⁸ რ⁸²⁹ ხ⁸³⁰ რ⁸³¹ ხ⁸³² რ⁸³³
 ხ⁸³⁴ რ⁸³⁵ ხ⁸³⁶ რ⁸³⁷ ხ⁸³⁸ რ⁸³⁹ ხ⁸⁴⁰ რ⁸⁴¹ ხ⁸⁴² რ⁸⁴³
 ხ⁸⁴⁴ რ⁸⁴⁵ ხ⁸⁴⁶ რ⁸⁴⁷ ხ⁸⁴⁸ რ⁸⁴⁹ ხ⁸⁵⁰ რ⁸⁵¹ ხ⁸⁵² რ⁸⁵³
 ხ⁸⁵⁴ რ⁸⁵⁵ ხ⁸⁵⁶ რ⁸⁵⁷ ხ⁸⁵⁸ რ⁸⁵⁹ ხ⁸⁶⁰ რ⁸⁶¹ ხ⁸⁶² რ⁸⁶³
 ხ⁸⁶⁴ რ⁸⁶⁵ ხ⁸⁶⁶ რ⁸⁶⁷ ხ⁸⁶⁸ რ⁸⁶⁹ ხ⁸⁷⁰ რ⁸⁷¹ ხ⁸⁷² რ⁸⁷³
 ხ⁸⁷⁴ რ⁸⁷⁵ ხ⁸⁷⁶ რ⁸⁷⁷ ხ⁸⁷⁸ რ⁸⁷⁹ ხ⁸⁸⁰ რ⁸⁸¹ ხ⁸⁸² რ⁸⁸³
 ხ⁸⁸⁴ რ⁸⁸⁵ ხ⁸⁸⁶ რ⁸⁸⁷ ხ⁸⁸⁸ რ⁸⁸⁹ ხ⁸⁹⁰ რ⁸⁹¹ ხ⁸⁹² რ⁸⁹³
 ხ⁸⁹⁴ რ⁸⁹⁵ ხ⁸⁹⁶ რ⁸⁹⁷ ხ⁸⁹⁸ რ⁸⁹⁹ ხ⁹⁰⁰ რ⁹⁰¹ ხ⁹⁰² რ⁹⁰³
 ხ⁹⁰⁴ რ⁹⁰⁵ ხ⁹⁰⁶ რ⁹⁰⁷ ხ⁹⁰⁸ რ⁹⁰⁹ ხ⁹¹⁰ რ⁹¹¹ ხ⁹¹² რ⁹¹³
 ხ⁹¹⁴ რ⁹¹⁵ ხ⁹¹⁶ რ⁹¹⁷ ხ⁹¹⁸ რ⁹¹⁹ ხ⁹²⁰ რ⁹²¹ ხ⁹²² რ⁹²³
 ხ⁹²⁴ რ⁹²⁵ ხ⁹²⁶ რ⁹²⁷ ხ⁹²⁸ რ⁹²⁹ ხ⁹³⁰ რ⁹³¹ ხ⁹³² რ⁹³³
 ხ⁹³⁴ რ⁹³⁵ ხ⁹³⁶ რ⁹³⁷ ხ⁹³⁸ რ⁹³⁹ ხ⁹⁴⁰ რ⁹⁴¹ ხ⁹⁴² რ⁹⁴³
 ხ⁹⁴⁴ რ⁹⁴⁵ ხ⁹⁴⁶ რ⁹⁴⁷ ხ⁹⁴⁸ რ⁹⁴⁹ ხ⁹⁵⁰ რ⁹⁵¹ ხ⁹⁵² რ⁹⁵³
 ხ⁹⁵⁴ რ⁹⁵⁵ ხ⁹⁵⁶ რ⁹⁵⁷ ხ⁹⁵⁸ რ⁹⁵⁹ ხ⁹⁶⁰ რ⁹⁶¹ ხ⁹⁶² რ⁹⁶³
 ხ⁹⁶⁴ რ⁹⁶⁵ ხ⁹⁶⁶ რ⁹⁶⁷ ხ⁹⁶⁸ რ⁹⁶⁹ ხ⁹⁷⁰ რ⁹⁷¹ ხ⁹⁷² რ⁹⁷³
 ხ⁹⁷⁴ რ⁹⁷⁵ ხ⁹⁷⁶ რ⁹⁷⁷ ხ⁹⁷⁸ რ⁹⁷⁹ ხ⁹⁸⁰ რ⁹⁸¹ ხ⁹⁸² რ⁹⁸³
 ხ⁹⁸⁴ რ⁹⁸⁵ ხ⁹⁸⁶ რ⁹⁸⁷ ხ⁹⁸⁸ რ⁹⁸⁹ ხ⁹⁹⁰ რ⁹⁹¹ ხ⁹⁹² რ⁹⁹³
 ხ⁹⁹⁴ რ⁹⁹⁵ ხ⁹⁹⁶ რ⁹⁹⁷ ხ⁹⁹⁸ რ⁹⁹⁹ ხ¹⁰⁰⁰ რ¹⁰⁰¹ ხ¹⁰⁰² რ¹⁰⁰³

1 +თუ B. 2 ხოლო abs. A. 3 +ესრეთ B. 4 მას abs. A. 5 +ჩუენ B. 6 +თუ B. 7 ვინა] ვინ არს B; +იგი B. 8 ქაბუკთა ქალწულთაგან abs. A. 9 ქალწულთა ქაბუკთაგან abs. B. 10 ესრეთ იტყეს A. 11 მათ abs. A. 12 ვითარმედ abs. A. 13 ასდგეთ მკუდრეთით A. 14 დაიმარხთ B. 15 თავი თუხი B. 16 წარმოგუალეთ A. 17 სახელ B. 18 მისსა B. 19 საშუებელთა B. 20 საშუებელსა დიდსა... განგებულსა] და განისუენეს მის თანა A. 21 +ფრიად B. 22 ეთხოვა ცოლად მისსა] თხოვილ იყო ცოლად B. 23 ენება] ეგულეობდა B. 24 მისი ცოლად abs. A. 25 და ვიდრე.. სხდეს abs. A. 26 +მათ B. 27 მეცა B. 28 ძმანო ჩემნო abs. A. 29 +მისი B. 30 ასწავებს B. 31 +უცხო B. 32 მრავალნი ძვრის ზრახვანი] მრავლის მეტყუელნი A. 33 მის ზედა] კაცისა მისთვის B. 34 ფრიად] დიდად B. 35 მტკიენეულ B. 36 ჩემისათვის] ჩემისა თელადასთვის A. 37 ვინმე abs. B.

და წარადგინეს წინაშე მსაჯულისა მის¹, ვმითა მალლითა დაღადებად იწყო თემეროზ წე მსაჯულისა მის და თქუა: „ესე კაცი არა ვიცით², ვინაჲ³ არს, და⁴ არა აუფლებს ქალწულთა ქმრისა სუმაღ. აწ თქუნ შენ წინაშე, ვისგანა⁵ დ⁶ ძი მავას ასწავებს“. ხოლო დემა და ერმოგინე, მკედელნი იგი⁶, რომელნი სავსე იყვნეს ზრზინებითა⁷, თანა⁸ მიუდგეს თემეროზს და ჰრქუეს: „(ესრძთ) თქუ, ვითარმედ «ქრისტე ანებასა ასწავებს და მუნთქუესვე წარწყმიდოს⁹ ეგე¹⁰“. ვითარცა ესმა¹¹ მსაჯულსა მას სიტყუაჲ იგი თემეროზის¹² და ყოვლისა მის ერისაჲ¹³, რომელთა იგი შეეპყრა პავლე¹⁴; ჰრქუა მას¹⁵: „მითხარ მე პავლე, (თუ)¹⁶ ვინაჲ ხარ შენ, ანუ (რად რჩული არს), რომელსა¹⁷ შენ ასწავებს, რამეთუ არა მცირედნი¹⁸ არიან, რომელნი ესე¹⁹ ძვრის მეტყუელად²⁰ შენ ზედა აღდგომილ არიან!“

მაშინ აღიმაღლა ვჰმაღ თვისი პავლე²¹ და თქუა: „ისმინე მსაჯულო და ვითხრა (შენ), რომელსა ესე ვასწავებს მე²², — მხოლოსა²³ ღმერთსა, რომელმან იგი არა მიაგის ბოროტი²⁴ ბოროტისა წილ²⁵ (საქმესა) კაცთასა, მას ღმერთსა, რომელსა არაარაჲ²⁶ უჰმს, გარნა ცხორებაჲ ხოლო.²⁷ კაცთაჲ. მან მომავლინა მე, რადთა გიჯსნენ თქუენ წარწყმედისა და ბილწებისაგან²⁸ და ყოვლისაგან²⁹ გულისთქუმისა და სიკუდილისა³⁰, რადთა არლარა სცოდოთ. ამისთჳს მომავლინა მე ღმერთმან, რომელსა ესე მიმოდავსდებ³¹ და ვახარებ³², რადთა მისა მიმართ იყოს სასოებდაჲ ყოვლისა სოფლისაჲ, რომელსა იგი ენება³³ გამოჴსნაჲ ერისა თვისისაჲ საცთურისაგან, რადთა არლარა სცოდონ³⁴ და არ-

რხნ³ ირ სიბიძე¹ ხამარ ქ ხინ⁴ მათსან ან ზა ხათსან. «საა ქხე რქათინსაჲ ჯ, ხანა ანღენ ღირსანს ღვა»: ზრეს ცლად ღათსაღინ ყრანან ზხმხრისი ხ ვამხნაჲნ მარღქანს ირ იღსხინ ღღადღია, ათქ ვნა. «საა ჰნდ ღადღია, მ იღსთხე ჰენს ღი ხ ღრზ იღსთღანსა. ჰანღქ ჯხნ ათქად ჯარქათსღინ ირ ამრათათანს ღქს»: მსაჯულსა მას სიტყუაჲ იგი თემეროზის¹² და ყოვლისა მის ერისაჲ¹³, რომელთა იგი შეეპყრა პავლე¹⁴; ჰრქუა მას¹⁵: „მითხარ მე პავლე, (თუ)¹⁶ ვინაჲ ხარ შენ, ანუ (რად რჩული არს), რომელსა¹⁷ შენ ასწავებს, რამეთუ არა მცირედნი¹⁸ არიან, რომელნი ესე¹⁹ ძვრის მეტყუელად²⁰ შენ ზედა აღდგომილ არიან!“

მაჯამად ხერაჲ ღადღია ღდაჲნ ჰქრ ხ ათქ. «სა ათათხეჲყე ღრზ იღსთღანსმ, ცლქ ღათსაღინ. (იღსთღანსმ) ღმქ მათსლად ირ იღ ზათიღანს ჯარ ქიქსანს ჯარსთყე მარღქანს მათსლად⁹ ირამ იღქნ ჯ აქსთი, რაჲყ მქანს ხსანჲ (იღღიღი) მარღქანს, ათაღსთყე ღქს, ღქს ღირსანს ჯ ხ აქიღიღქსნს აქრ ხეჲყე ღრზიას ხ კამხნაჲნ ვანს ღიღქსანს მანოღ ღქს აქი მქსს ამ ხეჲყეხნ. ქსანს აქიღიღქს ათაღსთყე ღქს მათსლად ღქს ღიღქსანს ჰაროღქმდ ხ ათსთარანსმ, ღქს ათიღსანს ხეჲყეჲ კიყე ამხნაჲნ მარღქანს ირამ ქიქს ხ ღქს ქიღქს ღქიღიღიღიღი ჰქრ ქ მიღიღიღქსნს; ღქს აქი მქსს ამ ხეჲყეხნ ხ მქს ღრსან-

¹ მის abs. A; +და B. ² ვიცით B. ³ ვინ B. ⁴ და] რ B. ⁵ ვისგან B. ⁶ მკედელნი იგი abs. A. ⁷ ზაკულებითა A. ⁸ თანავე B. ⁹ წარწყმიდოს B. ¹⁰ იგი A. ¹¹ და ვა ესმა ესე B. ¹² სიტყუაჲ იგი თემეროზისი] თემეროზისგან B. ¹³ მისგან ერისა B. ¹⁴ რომელთა იგი შეეპყრა პავლე abs. A. ¹⁵ მას] პავლეს A; +მსაჯულმან მან B. ¹⁶ მითხარ და შენ თუ A. ¹⁷ +ეგე B. ¹⁸ მცირენი B; +ვინ B. ¹⁹ ეგე B. ²⁰ ძვრის მეტყუელად abs. A. ²¹ პავლე A. ²² ვასწავებს მე] ვსწავებს B. ²³ მხოლოსა A. ²⁴ ბოროტი A. ²⁵ ბოროტისათჳს A. ²⁶ არაჲ A. ²⁷ ხოლო abs. A. ²⁸ წარწყმედისა და ბილწებისაგან] წარწყმედისაგან A. ²⁹ ყოვლისა B. ³⁰ სიკუდილისა A. ³¹ მიმოვსდებ A. ³² +თქუენ B. ³³ ვენებას A. ³⁴ ცოდონ A; +კაცთა მისა მიმართ A.

ცალა ვილოდიან საცთურსა მას შინა, არამედ იყოს მათ ზედა ზარი და შიში სარწმუნოებისაჲ მის ღმრთისაჲსა¹, და ცნან მათ² შიში და სიუყარული ჭეშმარიტებისაჲ³ მის (ღმრთის-მსახურებისაჲ). და⁴ აწ რომელი⁵ იგი ღმერთმან განმიცხადა მე⁶, მას ვასწავებ⁷.

ვითარცა ესმა სიტყუად ესე⁸ მსაჯულსა მას, უბრძანა⁹ მითვე კრულებითა¹⁰ მიცემაჲ საპყრობილედ, რადთა იყოს მუნ ჟამამდე¹¹ ცალიერებიისა¹² სმენად მისგან სიტყუესა მის. და თეკლა მასვე ღამესა მიიხუნა სალტენი თუნძი და მისცნა¹³ მეკარესა მას სახლისა მათისასა¹⁴. (ხოლო¹⁵ მეკარემან მან¹⁶ მიიხუნა სალტენი იგი) და განულო მას¹⁷ კარი. და გამოვიდა თეკლა და მივიდა მესაპყრობილეთ-მომღურისა მის, რომელი სცვიდა პავლეს და მისცა მას¹⁸ სარკე ერთი¹⁹ ოჭროსაჲ, რადთამცა (განულო²⁰ მას კარი იგი შინაგანი²¹ და შევიდა). და შეუტევა იგი (მუნ²² შინა), და შევიდა (თეკლა მუნ²³) და დაჯდა იგი ფერჯთა თანა პავლესთა და ისმენდა იგი²⁴ დიდთა მათ საკვრველებათა ღმრთისათა. და პავლე²⁵ არა შეძრწუნებულ²⁶ იყო²⁷, არამედ ვსნილად და²⁸ განცხადებულად განაცხრობდა ყოველთა მათ, რომელნი იყვნეს საპყრობილესა მას შინა²⁹ სიტყუთა ღმრთისაჲთა, ხოლო³⁰ თეკლა დიდითა³¹ ტირილითა ჰამბორს უყოფდა³² საკვრველთა მათ პავლესთა³³ და ბორკილთა (რომელნი შესხმულ³⁴ იყვნეს) ჭელთა³⁵ და ფერჯთა პავლესთა³⁶.

ესნ ესე ქსილქსამ რ, აკე ხეჩეხ ქ ნოთა ან ხ ხეჩეხ ქ ძენს ზა-
ლათიენს სათობიქ, ექ ბანჩეხენ
ფაქე რ ეხეჩეხე ზამაროქსხანს.
არე ვიქ სათობ ჯაკონსავე ქნა³
ფაქენ იასოცვანსამ, (ექნეჲ აყართა-
ყანს ხმ ვიყა):

ჩრქს რქე ვრანო ვაკო ვათო-
ლორს, ზრამანს ხო ექ ნოქქნ ჯა-
ყანსად ქ რანან⁶ ჩეჲ, ძჩნეჲ
ხეჩეხ თხეჩ რქს ზამ რაროქ: ხე
ქხეჲ ქ ზამქნ ვეჩეჩქ ან ვაყა-
იანჯანს ქრე რ თარად ხო ვინა-
ყანქნ თანს ქრეჲ. რ ხრევე ზამ
ეფილანს, რ ხეჩეჲ ვნავე ან რან-
თაყსთან იქ აყანქე ვჟაღვით, რ ხო
ზამ ზაქქი იაქქი ექ მათეჲ (ან
ჟაღვით, რ ან ქ ზამანქ ვაქქქნ)
რ ხმეჲ ვნა. ჯიყაჲ ზათოჲ ან
ითან ჟაღვითქ რ რქე ვამხბა-
მხბანს სათობიქ: ხე ჟაღვით იქნე
თრითომ სე ჯე, აქე ზამარქაჲ
ქაკონს ვამხნახანს იქ ხქნ ან
ნა³ იქრაქ ანქეჲ აყათოქრანანს
სათობიქ. რ ქხეჲ მხბო იქრა-
ქილქსამ რ ზამარქეჲ ვითა
ნიქრა რ ექაყანს ითიქ რ ძხიავს
ჟაღვითქ:

¹ ღმრთისაჲ B. ² +ყ'ლთა B. ³ ჭეშმარიტისაჲ B. ⁴ და abs. A. ⁵ რ'ი] სადა A. ⁶ მე] და B. ⁷ ვსწავებ B. ⁸ ესმენს სიტყუანი ესე B. ⁹ +მისი B. ¹⁰ კრებულთა B. ¹¹ ჟამამდე B. ¹² +და B. ¹³ +იგინი B. ¹⁴ სახლისა მათისასა abs. A. ¹⁵ ხ' და B. ¹⁶ +ჟ'ა B. ¹⁷ მას abs. A. ¹⁸ და გამოვიდა... და მისცა მას] და შევიდა და მისცა მას, რ'ი იგი სცვიდა პავლეს A. ¹⁹ ერთი abs. B. ²⁰ განულო A. ²¹ შინაგანი] საპყრობილისა B. ²² და შეუტევა იგი მუნ abs. A. ²³ და შევიდა თეკლა მუნ abs. A. ²⁴ იგი] მისგან B. ²⁵ პავლეს A; და პავლე] რ ყოვლადვე B. ²⁶ შეწუნებულ B. ²⁷ +პავლე B. ²⁸ და abs. A. ²⁹ შინა abs. B. ³⁰ ხ' და A. ³¹ +მით B. ³² ჰამბორს უყოფდა] ჰყუენიდა A. ³³ პავლესთა A. ³⁴ შესხმულ abs. A. ³⁵ კელთა] ყელსა A. ³⁶ პავლესთა] მისთა A. ³⁷ რანქენ M.

რატომს უკუე ძიებად იწყეს სახლეულ-
თა მათ თეკლასთა¹, ჰგონებდეს², ვი-
თარმედ წარ-სადმე-წყემდილ არს იგი.
მიმოვლიდეს და ეძიებდეს იგინი მე-
ბოძირებსა გზისასა³ და არა ჰპოებ-
დეს. (მაშინლა) მო-ვინმე-ვიდა მოყუსი
ერთი მეკარისა მის და აუწყა (სახ-
ლეულთა მათ თეკლასთა) და⁴ ჰრქუა⁵:
„მე ვიხილე თეკლა⁶ მი-რა-სცნა სალ-
ტენი თუნდი მეკარესა მას (და განულო
მას კარი და განუტევა იგი), და წარ-
ვიდა“. ხოლო მათ იწყეს გუემად და
ტანჯვად მეკარისა მის, და უნებლიეთ
აღიარა და თქუა: „განვიდა, და მე ეს-
რმთ მრქუა (თეკლა): „წარვიდე და მი-
ვიდე კაცისა მის უცხოასა, რომელი
იგი არს საპყრობილესა მას შინა“. ხოლო
იგინი წარვიდეს და, ვითარცა
უთხრა კაცმან მან, პოვეს იგი (სახლსა
მას შინა საპყრობილისასა), მჯდომარე
ფერჯთა თანა პავლსთა; და სხუა-
ცა მრავალი კაცები, რომელნი (იყვნეს
საპყრობილესა მას შინა და) ისმენ-
დეს⁷ სიტყუათა მათ დიდთა და საკვრველებათა
დმრთისათა⁸. ვითარცა
(ესმა ესე) თემეროზს⁹, განვიდა მიერ, და
სხუებიცა¹⁰ კაცები მრავალი¹¹ მის
თანა სავსე¹² გულსწყრომითა წარვიდეს¹³
და მიუთხრეს მსაჯულსა მას (ყო-
ველივე), რად იგი იყო¹⁴.

მაშინ უბრძანა მსაჯულმან მან მოყ-
ვანებად პავლსთი. და მირბიოდეს¹⁵
(მსწრაფლ¹⁶ მსახურნი იგი მსა-
ჯულისანი¹⁷ და განვსნეს (კრულე-
ბანი იგი) პავლსნი¹⁸ და თრევით
მოითრიეს იგი მიერ¹⁹ და წარადგი-
ნეს (წინაშე²⁰ მსაჯულისა მის). და

სე ჰერს სურესენ რთარსენ
გზისკე და იუ ვარს, ზამარესენ მს
კირხა, მათხან სურესენ ვნა
კანყა ზანაყარანყა: სე სენ რნ-
კერ მქ რანაყარსენ, ვიჯახსავ
გნმანქ და ასქ. «სე თხარ გზისკე ვქ
სო ვაყარანჯან ჰერ რანაყარსენ
და სქ: სე ჰერს თანჯესენ ვიჯან-
ყარსენ, ზარქა კითთიქანსავ და
ასქ. «(სქრ.) სქ და აყაქა ასავ,
სქს სქრამ თი აქენ ათარქან
იქ კაყსანქ ქ რანთი»: სე ჯიყან
ვარს ვნა ირქა ასავ ნიყა ვი-
ნაყარსენ. და სქრქაქ ვარს ვქ ნათქ
თი თთარ ვაღიქ, (და თხარს) აქ
სა რაქომ მარქიქ იქ კსქს ვქს-
ბამხმა ზქრთთიქ სე სქრქ
ანთიქ მქსქრთი და რაქომ მარქიქ
იქ რუქ ნამ ჯიყან ქქ ვაქომარ, და
ვაქომარსენ ვათთიქსენ ვიქ ქსქ
სქსენ

საპყრობილესა მას შინა და) ისმენ-
დეს⁷ სიტყუათა მათ დიდთა და საკვრველებათა
დმრთისათა⁸. ვითარცა
(ესმა ესე) თემეროზს⁹, განვიდა მიერ, და
სხუებიცა¹⁰ კაცები მრავალი¹¹ მის
თანა სავსე¹² გულსწყრომითა წარვიდეს¹³
და მიუთხრეს მსაჯულსა მას (ყო-
ველივე), რად იგი იყო¹⁴.
მაქნამ ზრამაქსავ ვათთიქსენ
ახქ ვქსქრთი. და რქსავარს ვა-
თარსქსენ კობქს ვქსქრთი და ვარ-
ქსქს, აბქსქ ვნა (ქ რანთქ) ან-
თი. და მქსქ ანქანქსქ ქ ვქსქსენ
და რქქ ვანაყარსენ ქ თხქსქსენ იქ
ნათქსენ ვაღიქსენ კაყსქ და ითი-

¹ + ესრეთ B. ² + იგინი A. ³ მებოძირებსა გზისასა] გზებსა და მებოძირსა გზათასა B.
⁴ და abs. A. ⁵ ჰრქუა] ვ'დ B. ⁶ ვიხილს იგი A. ⁷ მი-რა-სცნა სალტენი... და ისმენდეს] კა-
ციისა მის თანა უცხოასა და ისმენდა იგი A. ⁸ მათ დიდთა და საკვრველებათა ღთისათა] მისთა ღმობიერად A. ⁹ ესმა ესე თემეროზს] ვუწყა სახლეულთა მათგან თემეროზ A.
¹⁰ სხუებიცა B. ¹¹ მრავალი abs. A; მრავალნი B. ¹² სავსენი B. ¹³ წარადგეს წ'ე B. ¹⁴ რად იგი იყო] ვსე საქმს, რად იყო A. ¹⁵ მირბიოდეს abs. A. ¹⁶ + წარვიდეს A. ¹⁷ მსაჯულისანი abs. A. ¹⁸ განვსნეს კრულებანი იგი პავლსნი abs. A. ¹⁹ და თრევით მოითრიეს იგი მიერ] და გამოითრიეს იგი მიერ B; თრევით მოითრიეს პავლს A. ²⁰ წ'ე abs. A. ^a ქ რანთქ M.
^b აბქსქ M. ^c ქ რანთქ M.

თეკლა ტიროდა და გორვიდა ქუე-
 ყანასა ზედა, ადგილსა მის¹, რომელსა
 ჯდა პავლე² კრული³ და ასწავებდა
 მათ მცნებათა ღმრთისათა. მერმე უბრ-
 ძანა მსაჯულმან მან⁴ მოყვანებდა თეკ-
 ლასიკა (ცოლისა მის თემეროზისი).
 და მირბიოდა (ადრე-ადრე⁵) თემეროზ
 (საპყრობილედ⁶) და სხუადცა მრავა-
 ლი⁷ კაცები მის თანა. და შეიბჯარეს თეკ-
 ლა და გამოითრიეს იგი (მსაჯულისა
 მის წინაშე)⁸. ვითარცა იხილა იგი⁹
 მსაჯულმან მან, შეწუხნა¹⁰ ფრიად. ხოლო
 თეკლა დიდითა მზიარულბითა დგა
 წინაშე მსაჯულისა მის და არას¹¹
 წუხნდა იგი ყოვლადვე. მაშინ მეყსეუ-
 ლად¹² ყოველმან ერმან ჳმითა მალლი-
 თა ლალატყვეს და თქუეს: „წარწყმიდე
 გრძმეული ეგე“¹³. ხოლო მსაჯულმან¹³
 მან არა რა¹⁴ მიუგო პავლეს (არცა
 ერთი სიტყუად). და ვითარცა დაჯდა
 მსაჯული იგი საყდართა¹⁵ (სარჩე-
 ლისათა¹⁶) და მოყუასნიკა იგი მის-
 ნი¹⁷, მოუწოდეს თეკლას¹⁸ და პრტუეს
 მას: ¹⁹ „რად არა ცოლ²⁰ ეყავ ქმარსა
 თვსსა²¹ მსგავსად წესისა²² იკონიელ-
 თაჲსა“²³. და ²³ თეკლა დგა და დღმნა²⁴.
 და შეეკერტნეს თულნი²⁵ და შეხედ-
 ვიდა²⁶ პავლეს²⁷ და ყოვლადვე²⁸ არას
 მიუგებდა სიტყუასა²⁹ მსაჯულსა მის.
 ჳვ³⁰ ყო დედამან თეკლასმან ჳმითა
 დიდითა და თქუა³¹: „წარწყმიდეთ უგუ-
 ნური³² ეგე შორის თეატრონსა მავას,
 რაჲთა ყოველნი დედანი, რომელნი³³

განტყრეთ იყათოხირანსა მათილიკი
 ჳარბსად იყათოხირსა ჳრამაქსაგ ა-
 ბსი ებსიკი. და რნქსაგა მქმნრისა და
 რადიმ მარეჩქ რნე ჳმა. ჳკლან
 ებსიკი და რარქსნ გნათ: ჳრრს ხახს
 იყათოხირს^ა თრთმხეაღ (ქჳანს ჳორა)
 კიქ. და მქსიკ მსბდა იღრაქილქსამდ
 ჳკერ ალალქ ჳორა და იქნრ ჳქ
 თრთოღ: მანქმამ კანქარბსიქ
 აღრაქსიქნს ამნწანქ დარქნს და
 აახს. «იორღმქ დმიღეღკიქ»: რაქე
 იყათოხირს იქნრ ათავ ეღალღი, და
 ათავ ჳთთად იყათოხირს კაქთი და
 ჳიქსაგ ებსიკი. და ათქ გნა იყათო-
 ხირს. «ღწღქ იღ ქნქსა აან ჳიღმ^ა
 რთაღრქნაგ მქინაგღიგე^ა: ხღ მქსიკ
 ანგსაღ ჳკერ აქიქსა, და აქიღსაღ
 რაქრ ქ ჳალღი, და რნად ამნსსქნ
 იყათოხირს იქნრ თაქრ იყათო-
 ხირს: მღქნ ხერაღ მაქრ^ბ ჳორა
 მსბდა აღრაქსა და ათქ. «იორღ-
 მქღ დანმქანს ქ მქღ მქათორნსიქ^ა
 ექ ამნწანქს ჳანაქღ რნე ია ჳა-
 კილიქ მქსა იღსიქნს იაქიღ იღიღმ^ა
 ჳარ»: ჳრრს იღლად იყათოხირს^ა თრღრ-
 მხეაღ კიქ ქჳანს ჳორა. ათავ
 ჳრამან თაქრ დანს რარქანსღ ეღალ-
 ჳი, და რანსღ ართარქიქ დანს ეღა-
 რანს. და თაქრ ქღქი ექ აქიღსიქს
 ებსიკი (რიღ) ქ მქღ მქათორნსიქ^ა
 მანწანქრ იყათოხირს ჳრქსაღ ქ მქ-
 ათორნს^ა და ამნწანქს დარქნს რნე

¹ ადგილსა მის abs. A. ² პავლს A. ³ კრული abs. B. ⁴ მან abs. A. ⁵ ადრე-ადრე abs. B. ⁶ საპყრობილედ A. ⁷ მრავალი abs. A. ⁸ მიითრევდეს წე მსაჯულისა მის A. ⁹ იგი თეკლა B. ¹⁰ შეწუხდა A. ¹¹ მის და არას ქ არა რას B. ¹² მეყსეულად abs. A. ¹³ მსა-
 ჳოღმან A. ¹⁴ რაჲ abs. B. ¹⁵ + მათ B. ¹⁶ საშჯელისათა B. ¹⁷ მოყუასნი მისნი მის თა B.
¹⁸ + წე B. ¹⁹ მას abs. B. ²⁰ ცოლ A. ²¹ თვსსაქ მას შენსა B. ²² + მის B. ²³ დაქ ბ^ა B. ²⁴ და-
 დღმნა B. ²⁵ შეეკერტნეს თულნი abs. A; შერნეს თულნი B. ²⁶ შეხედვიდაქ ისტინევიდა B.
²⁷ + მიმართ B; + მტკიცედ A. ²⁸ ყოვლადვე abs. A. ²⁹ სიტყუათა B. ³⁰ ჳვქ მანს კმა B;
 კვიგ A. ³¹ და თქუა abs. A; და თქუა თეკლა B. ³² უგუნორი A. ³³ რომელნი abs. B. ^ა მქინა-
 გიგ M. ^ბ მაქრს M. ^გ მქათორნსიქ M. ^დ მქათორნს M. ^ე მქათორნს M.

გზნეს (საჭუმბილი დიდი¹) და შეგბა უყვეს ჰაბუტოთა მათ თეკლას², და მოყვანდა, რათამცა³ შეავდეს ცეცხლსა მას აღგზებულსა. ხოლო (წმიდამან) თეკლა მუ[ნ]თქუესვე მიჰმართა და შეგდა ცეცხლსა მას აღგზებულსა⁴. და განიპყრნა ველნი⁵ თჳსნი ჯუარის სახედ და დადგა შორის საჭუმბილსა მას. და⁶ აღვიდოდა და ამალღედებოდა ზედა საჭუმბილსა მას ალი იგი⁷, ხოლო⁸ თამაცა ერთი (წმიდისა) თეკლასი⁹ არა შეიტუსვოდა, რამეთუ შეიწყალა იგი ღმერთმან¹⁰. ვმად გოდებისად აღვიდოდა ზეცად და ღრუბელი ცუარიითა¹¹ საეს¹² აგრლოზბდა მას ზედა, და¹³ სეტყუად და წჳმად სისტეი გეციოთ¹⁴ გარდამვიდოდა (საჭუმბილსა¹⁵ მას ზედა) და მრავალსა კაცებსა¹⁶ მუნ მედგომარებსა¹⁷ მოსწყუედდა. და¹⁸ ცეცხლი იგი დაშრტა¹⁹ და²⁰ თეკლა განერა მისგან²¹. ხოლო პავლ²² იმარხვიდა²³ და (ილოცვიდა, და) ონესიფორეცა და ცოლი²⁴ და შეილნი (და²⁵ სახლეულნი²⁶ ონესიფორსნი²⁷) სახლსა²⁸ შინა კაცისა ერთისა²⁹ ჰაბუტისასა ვისიმე³⁰, რომლისა კარნი ჰმართებდეს ქალაქით კერძო. და ვითარცა მრავალი დღე დაეყო მარხვისა შინა, ჰრქუა³¹ ყრუმებმან მან პავლეს:³² „გუმშისი!“ და არადა³³ აქუნდა მათ³⁴, რადმცა³⁵ განყიდეს, რამეთუ³⁶ დაეტევა სახლი თჳსი ონესიფორეს და გამოსრულ იყო³⁷, და იქცოდა იგი³⁸ პავლეს თა-

განმანეს ღრთათარეგან¹ ვე ხევეს
 ჰაბუტე ქეცრაქ ნოქნე რირეცხეცე.
 და მრეკე თო ძამანე ხერანერ ჰაქერ
 ქეცრაქ ნოქნე: რერე ხერანერ ვე-
 ვანერ რეე ნოქნე (რირეცხეცე), და
 მად მქე ხერაე ნორა თე ჰევერ,
 ვე ვეხაეა ქეცრაქ ნორა (ნოქნე)
 შათობიქ, და ჰანე ვიქმანე ქერ-
 კანეს ხერანერ, და ამად ვაღეაქინ
 ნოქანერ⁵ ქინერ ქეცრაქ ნორა, და
 ჰარეცხო და ანბარე ათათიქ ქერ-
 კქერ ნევეცე, და რავიდაქ ქე მარე-
 ჰანერ ირეცხეცენ და ნაკქინ
 ათათიქინ, და ნორე ვეჰა და მრეკე
 ავერეა: ხე ვაღეაქინ ქე თანე ჰე,
 (ქინერ) და მრეხეჩირეა, და ჰქინ (ნორ-
 რა) და ირევექე ქე თანე მქიქ ღრთათ-
 ათარეცე, ირეცე (რევესე) ვიღანერ
 ნაკქე რეე ვიქმან (ნანათარეცენ)¹⁶ (რ-
 ჰინერ) რავიდაქინ: რერე ქინერ თ-
 ალორე რავიდაქინ ანად ქე თანე, ათინ
 მანსოქინ ვე ვაღეაქინ, «რავეხეცე მქე».
 და თე ვიქერ ნოქნე მხერსა ქინე მხ-
 თაგენ ვნოქ, რანეცე სქიქ მრეხე-
 ჩირეა ვათინ (და ვეხანე) ჰქერ, და ხე
 რეე ვაღეაქინ რნათანეაქე ქერეცე
 ნანეცე: მანქმან ნანე ვაღეაქინ
 ვევერეხეაქინ ჰქერ და ხე ვეათანერ
 და ათე, «ნერქე, ირეცხე, და ვენე ნაე
 ირეაქინ და ვათანე». ვნაე ვათათ-
 ნეაქინ ვენე ნაე, და ხათინ ანად
 ვმრეკე ვერეცე ჰქერ, ვარმავა და
 ათე, «მრეკე, ვე ღრთათ»: მან ვნა.

¹ დიდი abs. B. ² თეკლას abs. A. ³ და მოყვანდა რათამცა] მიიყვანეს და A. ⁴ ხოლო..
 აღგზებულსა abs. B. ⁵ ველნი] მკარნი A. ⁶ და] საჭუმბილი იგი A. ⁷ ზედა... ალი იგი abs. A.
⁸ + თეკლასი B. ⁹ წმიდისა თეკლასი abs. B. ¹⁰ შეიწყალა იგი ღ[ნ] აქუნდა მას უფალი
 შემწედ მისდა B. ¹¹ ცუარიითა A. ¹² განრეული B. ¹³ და abs. A. ¹⁴ ზეციოთ abs. B. ¹⁵ საჭუ-
 მილსა A. ¹⁶ კაცსა B. ¹⁷ მდგომარეთაგანსა B. ¹⁸ და abs. A. ¹⁹ დაშრტა B. ²⁰ +წმიდად A.
²¹ მისგან] უვენებლად A. ²² პავლ²² A. ²³ +და ილოცვიდა A. ²⁴ ცული A. ²⁵ +ყ[ლნი] B.
²⁶ + და ყ[ლნი] კრებულნი A. ²⁷ ონესიფორესნი A. + იყვენეს B. ²⁸ +მას B. ²⁹ ერთისა abs. A.
³⁰ ვისიმე abs. A. ³¹ ჰრქუეს B. ³² +ვ[დ] გშის B. ³³ არადა B. ³⁴ მათ abs. A. ³⁵ რათამცა B.
³⁶ რ[დ] abs. A. ³⁷ იყვენეს A; +მუნით B. ³⁸ იგი +და ვ[დ] კრებულნი მისი A. ⁹ ჰიქანერ abs. MP
 (6. შენიშვნა 521 გვ. 1). ⁶ ნანათარეცე P. ⁷ ქინერ P. ⁸ ღრთათნე M.

მელი ედგა თავსა მისსა¹, მოხეტქა² და დაავდო³ ქუეყანასა ზედა⁴. და იგი თავადი განძრკული და შიშული⁵ სირცხვლული⁶ ქუე და იმჯუა⁷. ხოლო მას, რამეთუ თუალით შეეყუარა⁸ იგი, და მან საქმითა (და სიმწნითა⁹) თვისითა სირცხვლულ[ლ] ყო იგი¹⁰; (აღდგა¹¹) აღრე-აღრე¹², (მივიდა მსაჯულისა მის¹³ და) მიუთხრა¹⁴ მას ყოველი¹⁵, რადცა უყო (მას თეკლა). (და ჰრქუა მსაჯულსა¹⁶ მას: «ესე ყოველი, რომელი¹⁷ მიყო მე თეკლა¹⁸, არაჲ უვარ¹⁹ საყოფელ არს²⁰), აწ დასაჯე²¹ იგი და მიუგდე²² მვეცთა (მათ ბოროტთა²³)». და თუთ²⁴ აღექსანდრე მბრძანებელ იყო მოღუაწთა მათ ზედა მვეცთა მის ქალაქისათა. და ვითარცა ესმა ყოველსა²⁵ მის ქალაქსა (სიტყუად ესე), დაუკვრდა (ფრიად ყოველთა²⁶) და²⁷ დალატყვეს²⁸ ატიანსა²⁹ მას წინაშე და თქუეს: «უსამართლო არს სარჩელი³⁰ ესე, რომლითა³¹ დასჯით³² თეკლას». და თეკლა წარმოღვა³³ და და[დ]გა³⁴ წინაშე მსაჯულისა მის³⁵, აფუცებდა მას და ეტყოდა, ვითარმედ «ერთი ესე ოდენ³⁶ მომბადლე მე³⁷, რადთა მიგდებამდე მვეცთა მათ მარხულ³⁸ ვიყო მე სიწმიდითა. და³⁹ მსაჯულსა მას ვითარცა ესმა ესე სიტყუად⁴⁰, ჰრქუა თეკლას: «მივედ და⁴¹ დამარხულ იყავ, სადაცა შენ გნებავს». და იყო მუნ დედოფალი ერთი⁴² შარავანდელთა ნათესავი, მდიდარი⁴³, ტროფიმი სახელი ერქუა⁴⁴, რომლისა მომკუდარ⁴⁵ იყო ასული

ენა ფირბიქნ ფირ ფირბხაე რნფ
 ნამ, ქაფქაფაქქ ქაქიჯნ ხეიყე
 ფათათორქნ, (სქს ფაქა ქნჯ ს
 ფაქა) ფირბხაე, რნფ ქა მხსქ, ს
 იჯ ქ კორასათ ფირ ქნჯ ფირბხაე-
 არფ ფათსა ფნა ს ზრამაქსა
 ფი არქესნ ფაფანაფ. ს ქნჯნ
 სკფგანაფრიო ჯე ირ თაქე ქ
 თსაქქ ფაფაქქნ ფაფანან: სს
 ქრქს ქლან ამქსანქ ფაფაფაქქნ
 ფარამაფან, ს რიფე რარბქნ თათ-
 ჯი თახსქნ ს თსან. «სქსქრას ქ ფა-
 თათათანქ ირიქ ფათიქ ფმხსქ: სს
 მხსქ სქს სქსაე თათაქი ფათათ-
 რქნ, სრქმსხეიყე ფნა ს თსქ სქს»
 «ფაქა ქნჯ ჯნიორ არა რნფ ქა, ფი
 ამქნჯ არქესნ ფია ფაფანანენ» აფ-
 სეყაე სრქეს სქსამქ: სს ფათათ-
 რქნ სქრქს ფაქა^ა რანა რსქ^ბ თსქ
 ფმხსქ. «სქრქ აფანს იქ სქამქ»: სს
 ჯე რნჯ თქქქნ ამქ ქაფაქორარქ
 ამბათონ, სქქქინქს^ბ თნიონ, ირიქ
 ამხსაქ ჯე ფიქსარ ქე, ს თა ფნა
 თა ქე (ქ თსან ქე,) ს ფაქაქს-
 რქე (ფი თსანქე ფმხსქ):

¹ რი ედგა თავსა მისსა abs. A. ² +თავსა მისსა A. ³ +იგი B. ⁴ ზედა abs. A. ⁵ განძრ-
 ცული და შიშული abs. A. ⁶ სირცხვლული B. ⁷ დამჯუა B; +ქუეყანასა ზა B; +და
 მვილითა თვისითა საყნოსელთა მისთა სცა მაგრიად, მსწრაფლ სისხლი წარმოუდგა მას A.
⁸ თუალითა შეუყუარდა B. ⁹ და სიმწნითა abs. B. ¹⁰ +და B. ¹¹ +იგი B. ¹² აღრე B; +და B.
¹³ მის abs. B. ¹⁴ უთხრა A. ¹⁵ ყოველივე B. ¹⁶ მსაჯულსა abs. B. ¹⁷ რი abs. A. ¹⁸ თეკლა abs. A.
¹⁹ უვარის B. ²⁰ +აღ B. ²¹ +შენ B. ²² +იგი B. ²³ მათ ბოროტთა abs. B. ²⁴ და რამეთუ
 თუთ იგი B. ²⁵ ყლსა abs. B. ²⁶ ყლთა abs. A. ²⁷ და abs. A. ²⁸ ლღტყვეს A. ²⁹ ატიანსა B.
³⁰ სასჯელი B. ³¹ რლი A. ³² მსჯით B. ³³ წარმოზდა B. ³⁴ და დადგა abs. B. ³⁵ +და დაადგა-
 და B. ³⁶ ოდენ] ჯერი A; +თხოვად ჩემი B. ³⁷ +მსაჯული B. ³⁸ მიგდებამდე მვეცთა მათ
 მარხულ] ვიდრე მვეცთა მიგდებამდე დამარხულად B. ³⁹ +და] ბ' B. ⁴⁰ +და A. ⁴¹ მივედ და
 abs. B. ⁴² დედოფალი ერთი] ვინმე დედაკაცი ერთი დედოფალი B. ⁴³ მდიდარი abs. B.
⁴⁴ ტროფიმი სახელი ერქუა abs. B. ⁴⁵ მომკუდარ A. ^ა ფან M. ^ბ სქქქინქს M.

მისი¹, (და² იგი³ მივიდა თავს დებად⁴ თეკლასა), და წარიყვანა (და მმარბ-ვიდა მას⁵). და იყო იგი მისა ნუგეშინის იგი ნუგეშინის სცემნ⁷ და განამტკიცებნ⁸ თეკლას).

რაჟამს უკუე შეიყენეს მგეცნი⁹ იგი თეატრონსა¹⁰ მას, და¹¹ მოვიდეს და წარიყვანეს თეკლა სახლისა მისგან ტროფიმისისა, და ვითარცა შეიყვანეს¹² იგი თეატრონსა მას, განძარცუეს იგი¹³ და მოჰბლარდნეს¹⁴ საბლარდნელაკი¹⁵ ერთი მშურისად და¹⁶ დაადგინეს იგი, და მიუტრევს მას¹⁷ ლომი ძუჲ. და ტროფიმე დედოფალი იგი¹⁸ (მოსრულ იყო¹⁹) და დგა²⁰ წინაშე²¹ კართა²² მის²³ თეატრონისათა²⁴, და ჳმითა მალლითა ჳმა ყო, ჳორჯ-სავსედ და საწყალობელად²⁵ სტიროდა მას. და მოუჭდა (თეკლას) ლომი იგი ძუჲ. (თანა და[უ]დგა მყუდროდ²⁶) და ლოშინიდა მას. და ფრიად²⁷ დაუჭკრდებოდა მსაჯულსა²⁸ მას და ყოველსა მას ერსა ძალი იგი, რომელი მოსცა მას ღმერთმან. და გამოწერეს იგი ფიცარსა და უჩუენეს²⁹ ყოველსა კაცსა³⁰ და იტყოდეს: «ამ იერი თგან ერქუნ თეკლას ბაგინის მძარცუველ კერბთა³¹, რამეთუ მიჳჯადა გვრგვნი იგი საკეისროჲ³² თავსა აღექსანდრესა, რამეთუ შეიქმოდა³³ მის თანა³⁴ ბილწებასა³⁵. და ყოველი იგი ერი ჳმობდა ჳმითა მალლითა ნაშობითურთ თჳსით და იტყოდეს: „დადაღის³⁶ იყავნ ღმრთისა მიმართ, რამეთუ უსამართლო არს

ბერს მათხნ ვაყანჲს ჰ ქტა-თარინზ^ა, სქინ ვლსქყ თანსქ ჰ თათ-ინჲს წრქინსთჲ, ს თარანს ჰ ქტათ-რინზ^ბ, ს მსრქაგიოცქინ ვნა, ს ზარ-ქინ თიქყბ ჰ თათ, ს ჰაგიოცქინ (მსრქ): სე არძაქსქინ ზამ მათ-თაქ თანბ^ც ს წრქინსთჲ^დ თიქსინს ჰაქრ თი ვანსს ქტათარინს, ს ჰ ჰაქნ აგიოვირძ ჰიქიქიქი ივირძ ივირძ ვიქქქ: სქინ მათთაქ თანბ^ე ს სქათა ქვიქ ვლსქყ. ს ვათათ-არინს ს ამხნაქნ ვაქრქნ ვარძათ-ნაქინ ვნჲ ვაქრქსქინს ვიქ სთ ზამ მათთაბ: ვიქსქინ ჰ თათ-თაქი ს ვიოცქინ ამხნაქნ მარქ-ქანს (თრთათსინს თნჲ), სქს «ჰ თრ-ქა ვე ჰ ვლსქყ მსხნაქაყიქთ ვქსინ ვქ ვნსქე ვათანს ჰაქსქარ-ქანს ჰ ვქსინს სოქსათარინს, თრ ჰ მქქრ თანსქ ვნჲ ზამ ვიქიქ-ქსინ»: სე მარქქინს ამხნაქნ ავა-ღაქსქინს თანსქს ამხნაქნ თრქიქქს ჰარსანჲ ს თანსქ. «თიქე თი მათ-თაბ, ქათან თანარქსთქსანს თრ ქსინს ჰ ვაქაქსინ»: სე ვარძხაქ არ-ძაქსქინს ზამ თიქ სთ ვაქანთ. ს თანჲ თჲ მსრქსქინს ჰ თათ: მათქამ სქ ზამ ჰ ქტათარინს (ს ვაქანს). (ს ჰიქათა ქაქაქაქსქინ წრქინს

¹ +და იყო იგი მდიდარ ფრიად და სახელი ერქუა მას ტროფიმე B. ² და abs. A. ³ ესე B. ⁴ თავსმდაბალ B. ⁵ +სიწმიდით B. ⁶ ასულისა მისისა წილ abs. B. ⁷ სცემდა B. ⁸ და განამტკიცებნ abs. B. ⁹ და რაჟამს მოიყვანეს მგეცნი B. ¹⁰ თეატრონად B. ¹¹ მას და] მაშინ B. ¹² მოიყვანეს B; +წმიდაჲ A. ¹³ იგი] თეკლა B. ¹⁴ +მას B. ¹⁵ საბლარდნელი B. ¹⁶ +ვეგრეთ B. ¹⁷ +ზა B. ¹⁸ იგი abs. B. ¹⁹ +მუნ B. ²⁰ +იგი B. ²¹ წუ abs. A. ²² +გარეშ A. ²³ მის] მათ B. ²⁴ +გარეშე B. ²⁵ ჳმა ყო... საწყალობელად abs. A. ²⁶ მყოდროდ A; abs. B. ²⁷ ფრ abs. B. ²⁸ მსაჯულსა abs. B. ²⁹ +იგი B. ³⁰ კაცსა] ქალაქსა A. ³¹ კერბთა abs. B. ³² საკეისრე B. ³³ იქმოდა B; +იგი B. ³⁴ მის თანა abs. B. ³⁵ +მას B. ³⁶ დალაღება B. ^ა ქათარინს M. ^ბ ქათარინს M. ^ც თანბ P. ^დ წრქინსთჲ P. ^ე ჰიქიქიქი ივირძ ივირძ (ურთავს ერთი ვენციური ნუსხა; ნ. გვ. 523, შენ. 5).

საქმე ესე, რომელი იქმნების ქალაქსა ამას შინაა. და¹ მერმე მოუტევენს² მას სხუანი³ მგეცნი და ივინი(ცა არავე შეეხნენს მას. მაშინ გამოვიდა იგი⁴ თეატრონისა მისგან⁵ (უენებელი)⁶. და მივიდა მისა⁷ ტროფიმე დედოფალი, (და წარმოიყვანა⁸ იგი სახიდ თვსად), რამეთუ მომკუდარ იყო ასული მისი⁹. და მიუჭდა ასული იგი დედასა მისსა¹⁰ ჩუენებით ღამს ძილსა შინა¹¹ და ჰრქუა მას: „დედაო ჩემო, თეკლა დევნული ეგე¹² და უცხოქმნული¹³ შეიწყნარე¹⁴ ჩემ წილ¹⁵ და მილოცოს მე¹⁶, რაფთა¹⁷ ღირს ვიქმნე მე მიწვევად აღვიღსა მას წმიდასა და¹⁸ მართალთასა¹⁹“. და შეიწყნარა ტროფიმე²⁰ თეკლა²¹, ამისაგან[ნ]ცა მწუხარე იყო, რამეთუ ერთი²² ჯერ მივღებდა იდეა²³ მგეცთა²⁴ და მის გამოცა²⁵ დაიცხრვის სურვილიცა²⁶ იგი ასულისა თვისისა მომკუდრისაა²⁷. და თქუა დედოფალმან მან²⁸: „ესე მორედ შეიქმნების ჭუვილი და გლოვად სახლსა ამას²⁹ ჩემსა³⁰. აწ³¹ ითხოვე შენ³² ღმრთისაგან ასულისა ჩემისათვს, რაფთა ცხოვ[ნ]დეს, რამეთუ ესრჳთ³³ ვიხილე³⁴ იგი ჩუენებით³⁵. და მუნთქუესვე³⁶ ახლდა³⁶ თეკლა. (და აღიპყრნა გელნი თვისნი ზეცად) და წმითა მიღლითა ვმა³⁷ ყო და თქუა³⁸: „ღმერთო, რომელი ეგე³⁹ ცათა შინა ხარ, მამაო მიღლისაო⁴⁰, მიეც ტროფიმეს დედოფალსა ნებაჲ გულისა მისისაჲ, რაფთა ცხოვნდეს⁴¹ ასული იგი

თქიქრნი, ან მხილ^ა, ეს ფილთერ ხერ იერ მხილ ხერ ხნი ქ თხს-
ქხანს ექიქრიც და ყათმხავ მადრს.
ათს. «შაკე ქმ, (ყაკა) მხილ ზა-
კაბახანი თარაქხარჩქ ღს აღ
ქიქ ქმიამ თხილ, ეს არათხვ
ქამს ქმ აყაქს, ეს არქანჩ
სეფე ანგანს ქ თხიქ სერიც და
სყყარიც: ხე ქრეს რსყაქა შრქ-
ქინს ვმხილ და ზოყაქ (ქამს ზორა),
მქ ეს თრამხაქ ღე მხ (თანჩ
ღნა ქაქიქ სს) რსქსნიონ ყაყა-
ზაყ. და ღარბხაქ ეს არქხაქ ღე
ღნიქლა ვიქიქ ღათხერს ქერიც მხ-
იქიქ. და ათს თქიქრნი. «სსა აყ
ხრქიყე ანგამ ანჩ მხაქიბ და
სყამიქქინ ქ თან ქმიამ, ყრი
სყაზხა და ქნიქრსა ქამს ღათხერს
ქმიამ ეს ქსეფე, ეს აყაყს თხაქ
ქ თხსქხანს ქმიამ»: ხე ზიქქამაქ
ყარხაქ ქაქქაქიქ მხილ ქ ჰაკ
ყარბქ ყარყათიქ რამარბ ყაკიქ
ნიქ ჰაკიქ ხერ და ათს. «სათილბ ირ
ქრქიქრსა სს, ჰაკე ყარბქიქ, თორ
შრქქინსაქ თქიქნილ რათ ღამაყ
ქერიც, ეს ქსეფე ფილთერ ზორა ყა-
ქითხანსა ყაქიქნიქ»: ხერს რლსა
ყაკა თქიქრნი, ზითთა მხაქიქაქ ქ
სილქ, რაკე სეჩიქიქიმ და ათსქ.
«ჰაკიქაქიქიქ ვიქ ვი ვიქიქიქიქ ილქი-
ქნი მქამანყამ ყაყანაქ»:

¹ და abs. A. ² მოუტევენს B. ³ სხუანიცა B. ⁴ თეკლა B. ⁵ თეატრონისაგან B. ⁶ უენებელი abs. B. ⁷ მისა abs. A. ⁸ + შინა B. ⁹ რამეთუ... ასული მისი abs. A. ¹⁰ დედასა მისსა] მისი A. ¹¹ ღამს ძილსა შინა abs. B. ¹² დევნული ეგე] შეიწყნარე თეკლა დევნული ესე A. ¹³ უცხოქმნული A. ¹⁴ შეიწყალე B. ¹⁵ შეიწყნარე ჩემ წილ abs. A. ¹⁶ + თეკლა B. ¹⁷ რა] და A. ¹⁸ მას წმიდასა და abs. B. ¹⁹ მართალთასა B. ²⁰ + დედოფალმან B. ²¹ + სიხარულით სახიდ თვსად B. ²² ერთ B. ²³ იდეა] იყო B. ²⁴ + მათ B., + ურჩულთა მათ A. ²⁵ და მის გამოცა] რამეთუ მით B. ²⁶ სურვილი B. ²⁷ + თეკლას გამო A. ²⁸ მან abs. A. ²⁹ + შინა B. ³⁰ + არ B. ³¹ + შენ თეკლა B. ³² შენ abs. B. ³³ ვგერ A. ³⁴ ვიხილს A; + მე B. ³⁵ მუნთქუესვე A. ³⁶ აღდა B. ³⁷ დაღად B. ³⁸ + თ B. ³⁹ + მაღალთა B. ⁴⁰ მაღალო A. ⁴¹ რა ცხოვნდეს] და აცხოვნე A. ^ა ვმხილქ P. ^ბ მხილქ M. ^გ ყარბქიქ M.

მისი უკუნითი უკუნისამდე¹⁴. და ვითარცა ესე სიტყუად ესმა დედოფალსა მას², დაჯდა ჭუენიერი³ მგლოვარედ⁴. ვმითა ლმობიერი⁵ ტიროდა და იტყოდა⁶: „ვეგვითარი ქმნულებად შენი⁷ შე-მე-ჰამონა მერმე⁸ მვეცთა⁹“

და ვიდრე¹⁰ განთიად¹¹ ცისკარი¹² გამობრწყინდებოდა¹³, მოვიდა და მოიწია ალექსანდრე მწრაფლ წარყვანებად¹⁴ თეკლასა, რამეთუ იგი (მფლობელი) იყო (ქალაქისა¹⁵ მის¹⁶), რომელმან მისცინს მვეცნი თეატრონად. და ჰრქუა დედოფალსა მას: „მსაჯული იგი დაჯდომილ არს (საყდართა¹⁷) და ყოველი იგი ერი მასწარებებს¹⁸, გამოემეც მე¹⁹ ადრე თეკლა შესაქმელად მვეცთა, რადთა წარფყმდილოთ²⁰ იგი²¹“. და²² (ვითარცა ესმა სიტყუად ესე) ტროფიმეს²³, კრჩხილ ყო ვმითა ტირილისადჲა, და ვმითა მის გამო ლალადებისა მისისა²⁴ ალექსანდრე ივლტოდა მისგან²⁵. მიუგო და ჰრქუა (დედოფალმან მან)²⁶: „ლალადისი ღმრთისა²⁷, ესე მეორე²⁸ ჭუვილი, გლოვად²⁹ (და ჰირი) შეიქმნების³⁰ სახლსა³¹ ჩემსა, და არავინ არს, რომელიმცა შეიმეწია მე, რამეთუ არცა ასული იგი ჩემი ცოცხალ³² არს, არცა³³ ნათესავი ჩემი მახლავს³⁴ ვინ ზუ[რ]გად და მე დედაცაიცი ერთი³⁵ ვარ ჭურვი, (რად³⁶ ვარგო შვილი?) აწ მივედ შენ თეკლა და ღმერთი ეგვი შენი³⁷ შეგეწვივინ³⁸ შენ³⁹“. და მერმე მოავლინნა სხუანი კაცნი მსაჯულმან მან³⁹ (მწრაფლ) წარყვანებად⁴⁰ თეკლად-

*ნ. ა. მჩუგელი აყიონ განთიადის
მხრესაჲს ჯე, ვაჟე ზათანე მ-
გეგანდერი თანსე ქილქილ გმხილ,
განდეს ზა ჯე იე თაჟე ვაგანს ხ
გაყაქენ^ა ხ ქტარიონ^ბ; ვათათ-
ქანს ხო ხ ათქ. «მან განთიადის
ზათსა ჯ ხ ამხნაჟე ვადერს მ-
აქს^ც, თორე აჟე ქაღღაჟაქს
გმხილ^დ ვაგანსაილერ ვე^ე ლირი-
ვილქი: ნ. დრქინს^ვ ჯსაჟე ხ ჯაჟე
(ვილქი) კაქი. ხ ხ ჯაჟეს აყაგა-
ქს (ვირ ვილქაჟე) ქათხან მ-
გეგანდერი (ხ ჯათქე ვარნილქი);
ვათათქანს ხო თიქსინს ხ ა-
თქ. «ქილქე ათ მათილად. ანა
აჟე ხრქიჟე ანაჟამ ათნს ქათქიბ
აჟი ხ თანს ხომამ, ხ ჯქე იე იე
აღანს ხნდ, ვი იე ვილქე ხმ ჯს-
განს ხ იე მხილს. ხ იე იე კაღ-
ვათათქე ხამქ ჯაქ^ჟ ხ ქიქილს ხმ,
ხ ხო ჯქს აჟქს ხმ. არქ ხრქი მხილქ,
ხ მათილად ვი ქქიქ ქსე აღან-
ქანს: ნ. ვარდნას ათაჟსაჟე ვა-
თათქანს აჟე მარქქს მადს ვმხილქ
ხ თიქსინს იე ხო ხ ჯსაჟე ვმ-
ხილქ, აჟე რილს ზარსაჟე ვდხილს
ი-
ანქე თქნი: ვაჟე ხ ათქე თქნი
ქსინს ხ ათქ. «დვითქსინს ხმ კო-*

¹ +ამინ B. ² მას abs. A. ³ ჭუენიერი| მქმუნვარე და B. ⁴ +და B. ⁵ ლმობიერი⁵ abs. A. ⁶ +შვილი ჩემო თეკლა A. ⁷ შენი abs. A. ⁸ შე-მე-ჰამონა მერმე| იქმნების შესაქმელ A. ⁹ +მათ B. ¹⁰ ვიდრე| ვა B. ¹¹ განთენ B. ¹² ცისკარს B. ¹³ გამობრწყინდებოდა| ოღენ B. ¹⁴ +წმიდისა A. ¹⁵ ქალაქსა B. ¹⁶ მის| მას შინა B. ¹⁷ საყდართა ზა B. ¹⁸ +მე B. ¹⁹ გამოემეც მე| გამოცემად B. ²⁰ წარფყმდილო A. ²¹ +და შურ ვიგო მე A. ²² და| ხ B. ²³ +დედოფალსა მისგან შურის საგებელი A. ²⁴ და ვმითა მის... მისისა| მაღლად კვე ყო სასტიკად და თქუა: განმეყენე ჩემგან. ხოლო A. ²⁵ მისგან abs. B. ²⁶ დედოფალმან მან| ტროფიმე A. ²⁷ ლალადისი ღმრთისა| ლალად ყავნ ღმრთისა, რ B. ²⁸ მეორე A. ²⁹ გლოვად abs. B. ³⁰ +დღეს A. ³¹ +ამას B. ³² ცუცხალ A. ³³ არცაღა B. ³⁴ მიხილავ B. ³⁵ ერთი abs. B. ³⁶ რამე B. ³⁷ იგი შენ A. ³⁸ შეგეწვივინ B. ³⁹ მან abs. A. ⁴⁰ +წმიდისა A. ^ა გაყაქენ P. ^ბ ქტარიონს P. ^ც ნაკქს M. ^დ +ქქ P. ^ე ვე abs. P. ^ჟ ჯაჟე abs. MP (არის ვენეც. ნუსხაში).

ველთაგან ტროფიმოსთა და მიიყვანეს¹ იგი² თეატრონად მივდებად³ მათ მვეცთა. და დაადგინეს იგი⁴ თეატრონსა მას შორის⁵. და განსძარცუეს მას სამოსელი⁶ მისი და მოხვეს⁷ მას სამოსელი⁸ მჭურისა⁹. და დადგა¹⁰ წინაშე მათსა კადნიერად¹¹, ილოცვიდა და იტყოდა: „უფალო ღმერთო¹², მამაო უფლისა¹³ ჩუენისა იესუ ქრისტოსო, შენ ხარ შემწე¹⁴ დევნულთაჲ, შენ ხარ¹⁵ ზედამდგომელი გლახეთაჲ¹⁶, მოხედე¹⁷ მვევალსა ამას შენსა, რომელი ესე დგას¹⁸ განშიშულებული¹⁹ საქიქელად წინაშე²⁰ ყოვლისა ამის ერისა ესოდენისა (ამისა სიმრავლისა)²¹. ღმერთო ჩემო და უფალო ჩემო იესუ²², მომივსენე მე²³ მვევალი ესე შენი ამას ჟამსა²⁴. და მუნთქუესვე²⁵ მოიბეს და მიუტრევს²⁶ მას²⁷ ვეფხი ერთი უბოროტსი²⁸ (ყოველთა მვეცთაჲ²⁹). და²⁹ მერმე კუალად გამოუტრევს³⁰ ლომი ძუჲ. და³¹ თეკლას განეპყრნეს ველნი ჯუჯორის სახედ და დგა³². და ლომი იგი³³ ძუჲ შეურბიოდა³⁴ მას³⁵. და³⁶ ვითარცა მოიწია, (მოიქცინა³⁷) და დაწვა ფერკთათანა მისთა. და³⁸ (მერმე კუალად³⁹ ვეფხი იგი მოიწია და⁴⁰ შებმა ოდენმცა⁴¹ უყო მას, მუნთქუესვე დაეცა მის წინაშე და განსტქდა⁴². მერმე კუალად⁴³ მიუტრევეს მას დათუ უძლიერსი⁴⁴ ყოველთა და⁴⁵ (უბოროტსი⁴⁶ სხუათა

ნაყ, *և (აბქნ) ღაგიღეჲნ ღნაქ მქჲ ქტაორინქნ^ა: შხერსანაქნ ღრანღერძნ *և აბხქნ ზამ ააიღაბ ღთაო. *և ღაკერ ანგხალ ანაღაბ მქრქ *և ააქერ. «ღერ ასათილად ზაკერ შხაან მქრქ მქათილქ ჴერსათიქ, ღი *և ააღნაქან ზაკობხერე, ღი *և აქერსაღვიო ააღნათაყ, თხა *և ზაკხა კაკაქჩქნ ღი *ორ ღაკ მქრქ ქსაკათააქსაღაააღქჩ ააკაკაქ ღაღრაყ აამნანაქჩ. *ღერ ღმ *և ასათილად ღმ, *ქჩხა ღაღაქჩქნ ღი *ქ ძამილ კაკამქქნ: *შაკამამ აბქნ არძაქსეგქნ ზამ *ქნძ მქ *ორ ღაკრქ ჯარ ღერ, *ღ ღარძხალ მათოქ ააიხიბ^ბ მქ (აბქნ) არძაქსეგქნ ზამ: *ნე მქსეღ ანგხალ ღაკერ *և თარაბხალ ოღნერ ღძნეო *ქერ *ქ ზამანოქმქჩქნ ქსაკაქსაქსიქნ, *ღ მათოქ ააიხიბ^ნ *ღნ-ქსაგესალ (კარძაქსეგალ) ზამა. *ღ ღერქ (ხქნ) *ზნაო *ღ ზათოლ ააი. *ოთო ზორა, *ღ ქნძნ^ა (ხქნ) *ზნაო *ღ ღაკამქრ ზარქანსქ *ღნე ზამ^ა ანსკაო. *აო-ღაღქ *ღ (ანოქნ) *ზნრძაღ (ღნე მქჲ): *ზარძხალ აბქნ არღ მქ *ორ ღაკრქ ოღქჩქნ ღერ, *ღნქსაგაო. *კარძაქსეღ *ქ ქღერაყ მქსეღქჩ, *კარხაო. *მათოქ ააიხიბ^ნ *ორ ზათქერ ააი. *ოთო ზორა, *ღაკაო. *ღაკრქნ *ღ ანოქნ აკათათილთაყ, *ღ ღარძხალ მქსა *ღ ააიხიბ^ბ *ღერ ოღ-აიღესალ ღერ *კარძაქსეღ *ქ ქღერაყ**

¹ +ნეტარი A. ² იგი² თეკლა A. ³ +განძენებულთა A. ⁴ იგი abs. A. ⁵ შა A. ⁶ განსძარცუეს მას სამოსელი იგი B. ⁷ მობლარდეს B. ⁸ მცირე B. ⁹ მწუარი A. ¹⁰ +თეკლა B. ¹¹ მათსა კადნიერად¹¹ მვეცთა მათ B. ¹² +ჩემო B. ¹³ უფლისა¹³ ღისა A. ¹⁴ შემწე A. ¹⁵ შენ ხარ¹⁵ და A. ¹⁶ +შენ ხარ შესავედრებელი უგინციოთა და სავედელი ჴირვეულთა A. ¹⁷ მოხედე¹⁷ მომხედენ აწ უფალო B. ¹⁸ ვდგა B. ¹⁹ განშიშულებული A. ²⁰ წე abs. B. ²¹ ამის წე ერისა ამის სიმრავლისა B. ²² იესუ abs. B. ²³ ქ²³ A. ²⁴ მუნთქუესვე abs. A. ²⁵ მუტრევს A. ²⁶ +ზა B. ²⁷ უბოროტესი AB. ²⁸ მვეცთასა B. ²⁹ და abs. B. ³⁰ +მას ზა კ³⁰ და³¹ ზ³¹ B. ³² და დგა³² დგა A. და დადგა იგი B. ³³ იგი abs. B. ³⁴ შემორბიოდა B. ³⁵ მას³⁵ გარემოს თეკლასდა B. ³⁶ და abs. A. ³⁷ მოიქცინა B. ³⁸ და abs. A. ³⁹ +ვითარ B. ⁴⁰ და abs. B. ⁴¹ ოდენცა B. ⁴² მოკუდა B. ⁴³ კ⁴³ abs. A. ⁴⁴ უძლიერესი A. ⁴⁵ და abs. A. ⁴⁶ უბოროტესი AB. ^ა მათორინქნ M. ^ბ ააიხიბ P. ^ნ ააიხიბ P. ^ა ქნძნ M.

მვეცთა¹), და ვითარცა მოზუნდა² თეკლას ზედა, აღ-თავის-იქცინა³ ლომ-მან მან⁴ ძუმან, რომელი იგი წვა ფერტთა თანა თეკლასთა⁵, შეიპრა⁶ დათუ იგი და განხეთქა. მერმე კულად სხუად ლომი, კაცის მპყრობელად სწავლული, რომელი მისვე აღექსანდრსი⁷ იყო, მოუტევეს⁸ მას. (და ვითარცა მიეახლა⁹ თეკლას¹⁰), აღდგა ლომი იგი ძუჲ, რომელი წვა ფერტთა თანა თეკლადსთა და შეემთხვა ლომსა მას¹¹ და¹² შეიბნეს ურთიერთას¹³ მცირედ¹⁴ ეამ და¹⁵ ერთმანერთი მოკლეს. და¹⁶ უფრომდლა დაწუხნა¹⁷ ყოველი¹⁸ იგი დედები, რომელ სხდა¹⁹ (გარემოვს). და ხედვიდეს მას და იტყოდეს: „ძუვილა²⁰ იგი ლომი შემწე ეყო²¹ თეკლას, აწ იგიცა მო-ვე-კულა²². და²³ მერმე კულად სხუანი მვეცნი (მძვნარენი²⁴) მიუტევენს მას. მას ეამსა იხილა თეკლა რამეთუ მრავალთა მვეცთა მიეცემის იგი²⁵, ზე აიპყრნა ველნი თუხნი²⁶ (და თავყუანის სცემდა²⁷) და ილოცვიდა²⁸ (ღმრთისა მიმართ²⁹). და ვითარცა დაასრულა³⁰ ლოცვა³¹ იგი, გარე³² უკუნ იხილა³³. და იხილა მუნ ტბად ერთი სავსე წყლითა და თქუა: „ამიერიოვან ეამი არს ნათლისღებისა³⁴“. და აღიპქრნა (ველნი თუხნი ზეცად) და თქუა:

მარცხანი, ირ ჯერ ზიონი სიღ-მანდრე, (ს აჯნ სს ათხბ^ა) კარ-ბახსედა ქ ქხრავ მს სე ქე, კარ-ხაა მათაჲ ათხბ^ბ ირ ზათერ ათ ითა ზირა, აყათანხავ ათი-ბონს ს ათქნ გამჩხანს სეიქერს, ს ესთ სახლად მქოჲ აყანსქნ გამ-მხანს (ხრციქხანს); აყა ათაბქ სს აყავანს სანაქერს ირ ზათხ-ქრს ს ზაქსქნ, ს ათხქნ ქს მათ-თაჲ ათხბ^ბ სს ირ ადქნქრ მს სე ქე, მხიოა: სს ჯარბხაჲ არბახსექნ ზამ აჲჲ სს ვაყანს. ქრქ სს სთხს მს სე ქე რაჲიჲ ვაყანს ს სქნ, თარაბხაჲ ვბხიო ქრ ს სავ კარ-ვაჲქს: სს ქრქ სს სთარხავ ვა-ვაჲქს^ა ჯარბაჲ სს ესთ ს სთხს ვიჲ მქ ქ ჯრქ სს ათქ. «(სა) აჲიონსთს ძამანახ ს მქრსოქო» ამქრარბ (ვბაქნ ქრ) სს ათქ. «მან-ზიონ სთხიონ^ა მქიოთქ მქრსოთქ, არა აჲსაჲრ ვქსთქნ ადქნ მქრ-თქმ: ქრქ სთხარს სანაქერს ირ ზათხქრს^ა ვაჲ ზარანს სს ათხს ვნარ-«მქ არქანსქრ ვანბ^ა რქ ს ჯორქ^ა, ვქ ჯარ სს ვაყანსქრ^ა ირ სს აჲჲრ-ს ვათაოქრს ქრქ სს სთხს ვნარ^ა სავ ქს ვანაჲქსქ ვბქ ქაქქოქ იოთქ-ქს ვაყანსქრ ირ სს ქ ჯორს, ს

¹ სხუთა მვეცთა abs. B. ² მიზუნდა იგი B. ³ აღ-თავის-იქცია B. ⁴ მან abs. A. ⁵ +და B. ⁶ +და AB. ⁷ აღექსანდრესი AB. ⁸ მიუტევეს B. ⁹ მიეახლა] მიეახლა წს A., მიზუნდა ლომი იგი B. ¹⁰ +ვითარმცა შე-ოდენ-იპყრა A. ¹¹ რი წვა... ლომსა მას abs. A. ¹² და abs. B. ¹³ ურთი-ერთას abs. A. +და B. ¹⁴ მცირედლა B. ¹⁵ და abs. B. ¹⁶ და ს^ა B. ¹⁷ დაწუხნა A., დაწუხნეს B. ¹⁸ ყოველნივე B. ¹⁹ რომელნი სხდეს B. ²⁰ ძუჲ B. ²¹ შემწე წე ეყო] თუ შეემწოდა B. ²² მოკულდა B. ²³ და abs. B. ²⁴ +და განრისხებულნი A. ²⁵ მას ეამსა... მიეცემის იგი abs. B. ²⁶ +ცად მიმართ A. ²⁷ თყნისცემდა A. ²⁸ და ილოცვიდა abs. B. ²⁹ ღთისა მიმართ] ღთსა B., +და იტყოდა: „ღო, რი ესე მიეცემის მძვნარეთა ამათ მვეცთა, ვა უჯეროდას რამსმე მოქმედი და მიკსენ მე უწყალოთა ამათ კაცთაჲან, რომელთა არა იცნეს სახელი წა შენი. აწ თო შევედინ შენ წე ლოცვაჲ ჩემი“ A. ³⁰ დასრულა B. ³¹ ლოცვაჲ] თავყუანის ცემა B. ³² გარტ A. ³³ +თეკლა B. ³⁴ +ცრემლოდა და ტირილით იტყოდა: „სადა არს პავლს ჯგრის მჩინებელი იგი ჩემი, რნ მრქუა მე: სულგრძელ იქმენ და ნათელ ილო“ A. ^ა ათქიბ P. ^ბ ათქიბ P. ^გ ათხან M. ^დ ჯორს M. ^ე ვაყანსქრ M.

წარავლნა¹ და მობმად სცნა ზუარაკნი იგი². და გამოიყვანეს³ (თეკლა მვეცთა მათგან) და პირდაქცევით დაამ-
წესეს იგი (ქუეყანასა ზედა⁴) და გამოუქ-
რნეს⁵ ფერწნი ორთავე⁶ მათ ზუა-
რაქთა შორის⁷. და აწურვებდეს იგი-
ნი⁸ შანფურთა⁹ და დასდებდეს¹⁰ ბარ-
კალთა მათთა ზედა, რადათამცა გა-
ნაძვნეს¹¹ (ზუარაკნი იგი). და მო-მცა-
რაათომე-აქუდინეს¹² თეკლა. და ვითარ-
ცა განძნდეს ზუარაკნი იგი ტვივილით-
თა მით დაწუვისათა¹³, (მეყსეულად)
გამოსთქდა¹⁴ ცეცხლისა მისგან და
შეწუნა საკრველნი იგი, რომლითა შეკ-
რულ იყვნეს ფერწნი თეკლასნი¹⁵. და¹⁶
აღემართა ნეტარი¹⁷ თეკლა და მიღგა იგი¹⁸ ერთ კერძო¹⁹ ზუარაკთა მათ²⁰
რეცა თუ²¹ ყოვლადვე უვნებელი²² და არცადა²³ საკრველითა მით²⁴ შე-რამ-
კრულ²⁵ იყო²⁶. და ტროფიმე დედოფალი²⁷ დგა კართა²⁸ მის თეატრონისა-
თა²⁹, ვჯვ ყო მეყსეულად [დ] (ვმითა მილითა³⁰) და დეარდა (პირსა ზედა
თქსსა³¹), რამეთუ ჰგონებდა სიკუქდილსა თეკლასს[ა]. ვითარცა იხილეს³²
მონათა მათ³³, რამეთუ ჯმა ყო (დედოფალმან მან³⁴ მათმან), დაიწყეს³⁵
(შეწუხებად) და გოდებად, დაბებად³⁶ სამოსელთა მათთა³⁷ და იტყოდეს:
«გაა ჩუენდა, რამეთუ მოკულა დედოფალი ჩუენი». და³⁸ ზარი განჰქდა ყოველსა
მის ქალაქსა, (შეეშინა³⁹) და შეძრწუნდა ალექსანდრეცა⁴⁰. მირბიოდა იგი
მსაჯულისა და⁴¹ ჰრქუა⁴² მას: „შეიწყალე ქალაქი ესე და განუტევე მვეცთა
შესაჰქმელი ეგა⁴³, წარვიდეს (და სადა უნდეს, მოკუდინ⁴⁴), რადათა არა სრულიად
წარწყმდეს ქალაქი ესე ამის საქმისათჳს⁴⁵, რამეთუ ტროფიმე დედოფალი⁴⁶,
რომელი (კართა⁴⁷) თეატრონისათა დგა, (შეწყვნა⁴⁸ მისთჳს და) მოკულა⁴⁹,
რამეთუ კეისრისა ნათესაჲი იყო იგი“.

კლავსიანგა), სკასან გიქძ აა-
ნიოქ და აკათიანქ დეკათიანდანან
იქრესანყ და ასის. აქს, მსადა თქ-
ქინს, და დიდაყ ამსნაქსა ქაყაქსა
ღანჩ ზარდა სიქსანაყრდა, რქსა-
გაა სქს ათ დათათორს და ასქ-
აქსა (ქს და) ქ ქაყაქს, და არძა-
ქსა დეკათანაქიქს, ქიო სქსაქ⁶
დნაქ (რნა და რაყ), დქ მქ ამს-
ნსქს სიქსქს ქაყაქს, (დისქს სქრქს
სქსქს სქსქს) დასა დიქძ (დიქ
დიქძსაქ) და სიქსანსქსქს ქაყაქს,
დქ სქსქსქსა⁸ თქსქსქს⁹ კიქსქს
სქს¹⁰ იქ სქს ათ სქსათორსქს¹¹ და
მსადა:

¹ +ადრე-ადრე A. ² +ძენლნი A. ³ მიოიყვანეს B; +ნეტარი A. ⁴ ზედა abs. A. ⁵ გა-
ნუქრნეს B; +ქელნი და A. ⁶ ორთა A. ⁷ შორის abs. B. ⁸ იგინი abs. A. ⁹ შანისა B. ¹⁰ +იგინი B.
¹¹ განაძვნეს B. ¹² მო-მცა-აქუდინეს B. ¹³ მით დაწუვისათა] ცეცხლისათა B. ¹⁴ გამოსქდა B.
¹⁵ იყვნეს... თეკლასნი] იყო წა თეკლა A. ¹⁶ და abs. A. ¹⁷ აღემართა ნეტარი] ალ-თაქს-იქცა B.
¹⁸ იგი abs. A. ¹⁹ კერძო A. ²⁰ +და abs. B. ²¹ თუ abs. B. ²² ყოვლადვე უვნებელი] მუუვარ-
გნებული A. ²³ არცა B; +ვმცა B. ²⁴ მით abs. B. ²⁵ შეკრულ B. ²⁶ იყო +იგი B. ²⁷ +იგი A. ²⁸ +ზა-
გარეშე B. ²⁹ თეატრონისა B; +და მიღგა იგი კართა ზა მის თეატრონისათა და B. ³⁰ ვჯვ ყო...
მილითა] კმა ყო B. ³¹ პირსა ზა თქსსა] ქუეყანასა ზა პირდაქცევით B. ³² +იგი B. ³³ მათ]
მისთა B. ³⁴ მან abs. B. ³⁵ იწყეს B. ³⁶ და დაიბეს A. ³⁷ სამოსელთა მათთა] სამოსელი მათი A,
კუართთა B. ³⁸ და abs. A. ³⁹ შეეშინა abs. B. ⁴⁰ +და B. ⁴¹ იგი მსაჯულისა და abs. A.
⁴² +მსაჯულსა A. ⁴³ ესე B; +და A. ⁴⁴ და სადა უნდეს მოკუდინ abs. B. ⁴⁵ საქმისა ვამო B.
⁴⁶ +რ- მრავალნი მი-ცა-ექცევით მას A. ⁴⁷ +იგი A. ⁴⁸ +გარეშე დგა B. ⁴⁹ თეატრონისათა,
დაეცა და შეწყინდა იგი B. ⁵⁰ მისთჳს და მოკულა abs. B. ⁵¹ სქს M. ⁵² სქსქს M. ⁵³ სქსქს M.
⁵⁴ სქსქს P. ⁵⁵ სქსქს M.

საზღვარდნელი ეგე (მცირ¹) და შვი-
 მოსე² ესე³, რომელ მიგცე⁴ შენ⁵.
 მიუგო მსაჯულსა მას თეკლა და ჰრქუა:
 „რომელმან იგი შთამატუა მე ძალი შო-
 რის მწვეტა მათ, იგივე არს, რომელ-
 მან შემომოსოს⁶ მე ცხობრება (საუკუ-
 ნოვ) დღესა მას სარჩელისასა“⁷. მა-
 შინ განიძარცუა თეკლა მოსაზღვარდნე-
 ლი იგი მისგან⁸ და შვიმოსა სამოსე-
 ლი (მსაჯულისაჲ მის)⁹. და ქადაგი
 კმობდა მსაჯულისა მის წინაშე და ყოვ-
 ლისა მის ერისა მიმართ¹⁰ და¹¹ იტყოდა,
 ვითარმედ «თეკლა დღეს იგნა ღმერთ-
 მან და მოგმადლა თქუენ¹²». და დღე-
 ბი¹³ იგი, რომელ¹⁴ სხდა თეატრონსა
 მას¹⁵, აღიდებდეს ღმერთსა¹⁶ და იტ-
 ყოდეს: „დიდ არს ღმერთი¹⁷ თეკლასი,
 რომელმან იგნა იგი მწვეტავან“¹⁸. და
 ვმითა მით ღალადებისა დედებისაჲთა¹⁹
 იძვროდა ყოველი იგი ქალაქი. და მუნთ-
 ქუესვე მირბიოდეს და ახარეს ტრო-
 ფიმეს დღეოფლასა (სიცოცხლ²⁰ იგი თეკლასი, ხოლო მას²¹ ვითარცა ეს-
 მა²¹), მორბიოდა და პოვა იგი²² (ცოცხალი). და შეიტკბო იგი და²³ [ჰ]ამბორს
 უყოფდა²⁴ და ეტყოდა: „ასულო ჩემო თეკლა, აწ მრწამს მე²⁵, რამეთუ ასუ-
 ლიცა²⁶ იგი ჩემი ცოცხალ არს. აწ მოვედ²⁷ სახედ²⁸ ჩემდა და ყოველი²⁹ ნაყო-
 ფი ჩემი დაგიწერო შენ“.

და თეკლა შვივიდა სახედ²⁸ ტროფი-
 მსა³⁰ და განისუენა მუნ რვა დღე³⁰
 ოდენ. და ასწავებდა მას³² ყოველთა
 მცნებათა³³ ღმერთისათა. და ჰრწმენა
 ტროფიმეს³⁴ ღმერთი და მრავალ-

რაც მხრცაგა მხელე ვაიქცადნი, ს
 აი ვცხვარა ვწანცხვარანი სე ვაროც
 ხარცვარც ვათაღარნი ათაქი ვა-
 რაგნი ამხნაჯნი ს ასტე, ხქნი
 «*ღმხელე*» მათაღბ არცხვარც ს სთ
 ძხე»: სე სწანაჯნი⁶ ირ წათსინ ქ
 ქქათორნიქ⁷ ანთ⁷ ღაჯნი რარცხნი მხ-
 ღარცარაი, (სქთანი ავარცხელ ს
 თაქ ქათანი) მათაღბიქ ს ასანი. «*მხ*
 ქ სათაღბანი მხელელ ირ (ქცვიცე ს)
 ქრცხვარა ვწან ქ მქქიქ ვაგწანაგნი»:
 სე ქ ღაჯნიქ რარცხიქ სწანაგნი
 ირ ავარცხელსინ⁸ ველცხვარა ვარაგნი
 ამხნაჯნი, ს ქარქ ს ქარქ რწანაგნი
 სთონ ასთანი სქრქინსთაქ თქნიქ.
 ს რწანაგთა სქნი სქრქინ ვწან ს ვქრცხ
 არცხელ წარცარცქ ვწან ს ასტე.
 «*ჩითარც* ქმ მხელე, აქქმ წათათამ
 სქნი სქნაგნიქ ქ ვარცხნიქ ქმ. არც
 სქ ქ თონ ქმ, (მხელე). ს ვამხ-
 წანაჯნი ქნიქ ქმ ველც ვრცხიქ»;

სე (ვიცავ რნიქ წამ) მხელე ს ს-
 მთა ქ თონ წორა, ს წანცხვარ ანთ
 ასთარა იქ, ს ისთიქ სქრქინ-
 ნისაქ თქნიქ ვამხნაჯნი ავ-
 ათიქრანი მათაღბიქ, ს წათათამ

¹ ეგე მცირ¹ abs. B. ² შვიმოს² A. ³ ესე abs. B. ⁴ რლსა მიგცემ B. ⁵ შენ⁵ მე B. ⁶ შემ-
 მოსა A. ⁷ სასჯელისასა B; +ად შენისა ნებისებრ ცყოფ ამას A. ⁸ მისგან⁸ თვისი მწუროსა B.
⁹ და შვიმოსა... მის abs. B. ¹⁰ მიმართ abs. B. ¹¹ და abs. A. ¹² თქუენ¹² მაგის მიერ ცხობრება A.
¹³ დედებიცა B. ¹⁴ რომელნი B. ¹⁵ +თანა ღა ხედვიდეს თეკლასსა მას მოთმინებასა, ჰრწმენა
 მრავალთა, და A. ¹⁶ +ყოველნი B. ¹⁷ +იგი A. ¹⁸ +მწვეტავან abs. A; +და განარინა იგი
 მწვეტავან და ცეცხლისა მისგან A. ¹⁹ დიდისაჲთა AB. ²⁰ ხ²⁰ მას²¹ და B. ²¹ +სიცოცხლე იგი
 მისი B. ²² იგი თეკლა B. ²³ და შეიტკბო იგი და abs. A. ²⁴ ანბორს უყოფდა A] აკოცებდა
 მას B; +შეიტკბო A. ²⁵ მე abs. B. ²⁶ ასული A. ²⁷ მოვედი A. ²⁸ სახედ B. ²⁹ +იგი B.
³⁰ ტროფიმასა B. ³¹ დღეს A; რვა დღე ოდენ³⁰ დღე რაოდენმე B. ³² მათ B. ³³ სიტყვათა B.
³⁴ ტროფიმს A. ^a სწანაჯე P. ^b წარცხნიქ M. ^c სქრქინსთა M.

თა¹ მვევალთა მისთავანთა². და იყო სიხარული დიდი სახლსა მისსა³. ხოლო თეკლას, რამეთუ უყურდა პავლე⁴, მიმოავლინებდა⁵ ყოველსა მას (გარემოვს ქალაქებსა⁶) მოძიებდა პავლესა⁷. და რაჟამს აუწყეს⁸, ვითარმედ «პრომის⁹ ქალაქსა შინა არს»¹⁰, გამოვიდა თეკლა სახლისა მისგან ტროფიმოსსა და შეიმოსა მან სამოსელი სამამო¹¹, და წარიყვანა მის თანა კაცები მრავალი და მვევალთავანიცა¹² ტროფიმოსსთაჲ, და წარვიდა¹³ და მივიდა¹⁴ პრომი¹⁵ ქალაქად¹⁶. და პოვა მუნ პავლე¹⁷, რამეთუ ჯდა და¹⁸ ასწავებდა მცნებათა ღმრთისათა. და მივიდა¹⁹ თეკლა²⁰ და დადგა²¹ წინაშე პავლესა²². ვითარცა იხილა პავლემ კაცები იგი²³ (მრავალი) მის თანა, და ლუკურდა პავლეს და შე-ცა-ჭუჟდა²⁴, ვითარმედ²⁵ «განსაცდელი²⁶ რამემ მოსრულ²⁷ არს ჩემ ზედა»²⁸. მიუგო თეკლა და პრქუა მას²⁹: «მოვიღე³⁰ მე ნათელი, რამეთუ³¹ რომელმან იგი გიბრძანა შენ სახარებაჲ იგი, მანვე³² მიბრძანა მეცა³³ ნათლისღებაჲ³⁴. და აღდგა პავლემ³⁵ და წარიყვანა³⁶ იგი და³⁷ ყოველი³⁸ იგი კაცები³⁹, რომელ⁴⁰ მის თანა⁴¹ იყო⁴². და შეიყვანნა ივინი სახედ ჰერმესსა. და დასხდეს პავლემ და თეკლა და ყოველნი იგი კაცები, რომელნი იყვნეს მის თანა⁴⁴. და მიუთხრეს ყოველსა ერსა⁴²

თიქიხრნი ქსათოსობ, ხ რაოდამჲ
 კაყახრნაყ ზორა. ხ სეს ანო ილ-
 რაქილქრნი მხბ მქსიქი: ხ ს. დან-
 ყი სირქერ ვჴაღვი, ათაყხაყ ზა
 კამხრან თხეღა სრეღქ დნა. ხ
 სრეს (ვახნ, სქინ ს) ათამხეღნ
 ზამ ს თასნ. «ს. ნასაქიქი შ ხ ი ი ყ
 ჟაყაღქ ლ»: ხ ს. კარხა ს ქ თანს
 სრქინხაყ^ა (თიქნიჟ), ხ ვღხეა
 ზა ზანღერბ ანაყეი, ხ ათ. რნო
 სერ მარეღქ რაღიამ ხ კაყახრნაყ
 თიქნიჟნი, ზეღა ს. ილია ქ შ ხ ი ი ყ
 ჟაყაღ. ხ სეღთ ანო ვჴაღვი
 (მქსიქ), ვი ზაატქ ხ ილიანსქერ
 ვეათილქრან სათილთი. ზიღა ხ-
 ხაყ ათ ზამ მქსიქ: ხ ს. სრეს ხთს
 ვაჴაღვი ს. ვამარეღქნი ირ რნო
 ზამ სქს^ა ვარამეღნი, ხ ს. კარბხაყ
 ანოღნი (ჴაღვი) სქს აიკ ს. აიორ-
 ბილქნი ხმს სქსაქ ლ ქიქრაყ ზა-
 რა: ჴათათაქანნი ს. მქსიქ ხ ათქ
 ვნა: «ღ. ხეკაყ ხ მქსიქიქნი. ვი
 ირ ათათილქრანს ჟღჲ ჟარიღქლ^ა
 ზიქნი ჴარამქხაყ ხ სქს მქსიქი: ხ ს.
 ანოღნი კარხა. ჴაღვი^ა ათ ვაჴა
 დამხრან მარეღქნი ირ რნო ზამან
 სქს, ხ თარა. ქ თონ ჰქამხი^ბ.
 ზათა ჴაღვი ხ მქსიქ ხ აიკ ს.
 მარეღქნი ირ რნო ზამან სქს ხ ს.
 ათამხაყ ზამ მქსიქ დამხრან
 ვიარარ რნო ზამ სათოსობ, ხ

¹ მრავალთაჲ B. ² მისთა B. ³ მისსა] ნეტარისა ტროფიმოსსა A. ⁴ პავლემ A; + მოძღვარი იგი მისი A. ⁵ მიმოდავლინებდა B. ⁶ გარემოვს ქალაქებსა] სოფლოებს B. ⁷ პავლესა B. ⁸ უთხრეს B. ⁹ პრომის B. ¹⁰ + პავლემ B; + და მუნ ახარებს და ასწავებს A. ¹¹ სამამაკიოჲ B. ¹² მვევალთავანიცა A. ¹³ + იგი B. ¹⁴ და მივიდა] პავლესსა B. ¹⁵ პრომი ქალაქად] პავლესსა B. ¹⁶ პავლემ A. ¹⁷ და abs. A. ¹⁸ + ნეტარი A. ¹⁹ + და კაცები იგი A. ²⁰ დაადგინა A. ²¹ პავლესსა B. ²² იგი abs. A. ²³ შეჭუჟდა A; შე-ცა-ჭუჟნდა B. ²⁴ ვღ abs. B. ²⁵ მოსაცდელი B. ²⁶ მოკსროლ A; აღდგომილ B. ²⁷ ჩემ ზა abs. B; + და B. ²⁸ მას] პავლემ რ^ა B. ²⁹ მოვიღე A. ³⁰ რ^ა abs. A. ³¹ მანვე abs. A. ³² მე A. ³³ პავლემ A. ³⁴ წარიყვანნა B. ³⁵ იგი და abs. B. ³⁶ ყოველნივე B. ³⁷ იგი კაცები abs. B. ³⁸ რომელნი იგი B. ³⁹ მის თანა] თანა B. ⁴⁰ უვიღოდეს B; + თეკლას B. ⁴¹ და შეიყვანნა... მის თანა abs. A. ⁴² ყოველსა ერსა abs. B. ^ა სრქინხაყ M. ^ბ ჰქამხი M.

ონსიფორსა.¹ და დავარდა² პირ-
სა ზედა თუსსა ადგილსა მას, რომელსა
ჯდა პავლე³ და ასწავებდა მცნებათა
ღმრთისათა, (თაყუნის⁴ სცემდა და)
ტირილით⁵ იტყოდა: „ღმერთო ამის
სახლისაო, რომლისა ზედა⁶ გამობრ-
წყინდა ნათელი ჩემ ზედა იესუ ქრის-
ტუსი (ძისა ღმრთისაჲ), რომელი იგი შე-
მეწია მე და მივსნა მე მწვეთა მათ-
გან⁷ ბოროტთა, და შეწვევითა მისი-
თა⁸ მსაჯულისა მის წინაშე მომცა მე (ბეჭედი იგი) ნათლისღებისაჲ, (მან⁹ მო-
მეცინ მე სიწმიდით) უკუნითი¹⁰ უკუნისამდე, რადთა შევიდე სანატრელსა მას
ცხოვრებასა, რომელი იგი დამარხულ არს ჩემდა და ყოველთა¹¹ მათ¹¹,
რომელნი იმარხვენ მცნებათა ღმრთისათა, რამეთუ იგი არს ღმერთი¹²
მაღალი, რომელი ზის საყდართა ზედა ქერობინთასა¹³, რამეთუ მისი არს
დიდებამ უკუნითი უკუნისამდე, ამენ¹⁴“.

და შემდგომად ამის ყოვლისა საკურ-
ველებისა, რომელ ყო ღმერთმან მის-
თუს, პოვა¹⁵ ქალაქსა მას შინა¹⁶, რამე-
თუ¹⁷ თემეროზ ქმარი მისი მომკუდარ¹⁸
იყო¹⁹. (და თეკლა²⁰ დედაჲ მისი ცოცხალ
იყო²¹), და პრჭუა მას²² თეკლა²²: „დე-
დაო ჩემო, გრწმენეს თუ²⁴, ვითარმედ
ყერთ არს²⁵ ღმერთი მაღალი²⁶ უფალი
ჩუენი (იესუ ქრისტე)²⁷, რომელ არს
ცათა შინა²⁸, და²⁹ უკუეთუ ოქროჲ და
ვეცხლი და ფასი³⁰, რომელი განკფდე-
ბის³¹, იგი გიყუარდეს, მიცემულ³² არს
შენდა³³ ამიერიოვანს. უკუეთუ გრწმე-
ნეს, ვითარმედ ყერთ არს ღმერთი ცათა
შინა და მის³⁴ გარეშე³⁵ არავინ არს
სხუა[დ] ღმერთი³⁶, შემძლებელ იყო³⁷
ცხოვრებად, რამეთუ ესერა³⁸ შენ³⁹ წი-

ათსაჲ, ირ ადუნსაჲ ჩნბ (ჩ რანოჩინ⁴⁰
და ძირქსაჲ ქ მჩქიკ ვაყანსაჲ ანა-
ქი ვათათორჩინ, და ხო ჩნბ ძკრთო-
ქჩინ კაქათსანსა კაქათსინჲ, და
ხრქსაჲ ქრანოქჩინანს⁴¹ ირ აყანსაჲ
ჩნბ და აქთიქი ირ აყანსაჲ ვაყათო-
ქრანანს⁴² ჳრქსათიასი. ვქ ნა ჯ
ძქ სათილად რარბრქსაჲ ირ ნათქ
კაქითი ჳხრქიქქქქი, ვქ ნამა ქათიკ
კაქათსანსა კაქათსინჲ, ამქნო:

მხოთაჲრ ამჩნაჲნ აყანსაჲსაჲ⁴³
ვირ არარ ენჲ ნამს სათილად, ხეჩო
ქსიჩინჩინ ვაყაქქი ვქ ძხისაჲ ჳრ
ქსამსროსაჲ იქი... საქ ვნა ქხსიკ-
«წაჲრ ქმ. ქხსიკრსა ნასათაჲ, ძქ
ქ სათილად რარბრქსაჲ სქრ ქმ⁴⁴ ირ
ქერქჩინსა ჯ. აყა ხქსი ვიქსი და ვარ-
ბაქ და ვქნაჲ ირ მარქნ⁴⁵ აქრსა,
ანა თილსაჲ ჯ ვხიკ კაქანსაჲ, ქხ
ნასათაჲსაჲსა ქხსი ძქ ქ სათილად
ქერქჩინსა, და ვქრქსი ნამანს⁴⁶ აჲრ ვქ
სათილად, ხარქსი ხსაჲ (და აყანსაჲ
ვირ ქნჲ ამსმ ვხიკ), ვქ ანა ჯამ
სა ანაქქი ვქ ირ აყიქსაჲსაჲ ჩრქინ
და ქ ვაყანსაჲსა ჯარაჲ და ქერქსაჲ
ვათათორჩინ. ვქ ნოქნ სათილად ქმ
და სქრ ადუნსაჲსაჲ ჩნბ, ირ ხო ვაღ-

¹ ონსიფორსა A; ონსიფორესა B. ² +იგი B. ³ პავლს A. ⁴ თაყუნის A. ⁵ ტირილით abs. B. ⁶ ზა⁶ იგი A. ⁷ მცვეთავან B. ⁸ მისითა მრავილთა B. ⁹ +მანვე ონ B. ¹⁰ უკუნითი abs. B. ¹¹ ყოველთაჲ B. ¹² მათ abs. B. ¹³ +და უფალი B. ¹⁴ ქერუქვითასა B. ¹⁵ ამინ B. ¹⁶ +მან B. ¹⁷ შინა abs. B. ¹⁸ რ¹⁸ abs. A. ¹⁹ მომკუდარი A. ²⁰ იყო abs. A. ²¹ თეკლა B. ²² ცოცხალ იყო ცოცხალი A. ²³ მას abs. B. ²⁴ +დედასა თუსა B. ²⁵ გრწმენეს თუ გრწმენინ A. ²⁶ ვდ ვრთ არს abs. A. ²⁷ მაღალი A. ²⁸ უფალი... ქე abs. A. ²⁹ რომელ არს ცათა შა²⁹ ცათა შა კეთილად ჰყო A. ³⁰ +ად-თუ-იარო ონი ჩემი ივ ქს, რი შემეწია მე, კლდ ჰყო A; ³¹ და ფასი abs. B. ³² განკფების A. ³³ მოცემულ B. ³⁴ +აწ B. ³⁵ მისსა ძ. ³⁶ გარეშე A; +სხუა B. ³⁷ ღრი abs. A. ³⁸ +შენდა B. ³⁹ აჲ ესერა B. ⁴⁰ შენ⁴⁰ მე B. ⁴¹ რანოჩინ M. ⁴² ნამანს M.

ნაშე ვლგა, რომელი¹ განვერი ცეცხ-
ლისა მისგან და მვეცთა მათგან ბო-
როტთა და პირისაგან² მსაჯულისა მის³,
რამეთუ იგი ღმერთი⁴ არს და ღმერ-
თი⁵ ჩემი, რომელი შემეწია მე და
მომცა მე (ესვეითარი) ძალი და⁶ მოთ-
მინებაჲ“. ესე ყოველი წამებაჲ დაღვა⁷ ღედისა თვისისა თანა და წარვიდა იგი⁸
იკონია ქალაქით. და მივიდა⁹ იგი სელევკიად და მუნ¹⁰ (ასწავებდა¹¹ მცნება-
თა ღმრთისათა¹², და) მრავალნი წარმართნი მოაქცინა მოძღვრებითა და
სწავლითა მისითა და მრავალნი სულნი განარინ[ნა] და განანათლნა¹³ სიტ-
ყუთა მით ღმრთისათა. და დაიძინა¹⁴ მუნ ძილითა (ნელითა¹⁵) განსუენებისაჲ-
თა, (და მოელის ყოველთა აღღგომასა სიძესა მას, რომელმან შეიწყნარა სა-
სძლოსა მას ბრძენთასა თანა ქალწულთა, რომელთაჲ არს დიდებაჲ და პატივი
ქრისტესს¹⁶ იესუსს მიერ უფლისა ჩუენისაჲ¹⁷, უკუნითი უკუნისამდე, ამენ).

* * *

[მოსაჯსენებელი]:

„ქე ლო აღიდე მამდმთავარი სტეფანე შენ მიერთა დიდებითა
სულიერითა და ჯორციელითა ორთავე სუფევათა შა და წთა მღდელთ-
მოდღუართა თანა და წთა მოწამეთა თანა დაუსაყდრე სასუფეველსა შენსა,
ან. სტეფანეთურთ და ყოველი კრებულით მათით, ან.

ლოცვა ყათე იოვანესთს უტბად მხხრეკალისათს და დაკლებული ყო-
ველი შემინდეთ“.

¹ +ესე B. ² პირისა მისგან B. ³ მის abs. B; +და B. ⁴ ღი] ორი B. ⁵ ორი A. ⁶ ძალი და abs. A. ⁷ +წნ თეკლა A. ⁸ იგი abs. B. ⁹ შევიდა B. ¹⁰ მუნ abs. A. ¹¹ +მუნ A; +მთ B. ¹² +არი ისწავა პავლესგან A. ¹³ მრავალნი წარმართნი... განანათლნა] მრავალთა კაცთა ჰრწმენა ღი მის მრ და განანათლნა მუნ ყოველნი B. ¹⁴ +თეკლა B. ¹⁵ მით B. ¹⁶ ქეს A. ¹⁷ და მოელის... ჩუენისაჲ] მეოზ არს ცხოვრებისათს ჩუენისა წე ღთისა, რომლისაჲ არს დიდებაჲ და ძალი და სიგტკიცე, აწ და მარადის და B. ¹⁸ +კათოარეყან ვხეე მხხეე ხე-
ნსეკი, ჭათე მათობი ამსწასკიე და მადსეკი ჩუიომ და ჯიციენ სედი, იე ხო ვაიცი-
ქიან მარდმანსი და ვეჩე. ვე ხოენ მათობა ჭათარხეე ვიციციმექიან ქეციქიან აუხარა,
კაქიხნანს კაქიხნეხე, ამსე MP.

ლექსიკონი

ა*

ადრე 112, 13 *ქაქაქაძის* — „მალიად“
საჩქაროდ.

ადრე-ადრე 109, 8 *ქაქაქაძის* „მა-
ლიად“, მსწრაფად, მაშინვე.

ამბობი: „ამბობი ვვეილისად შეიქმნა
113, 16 *სეს აგაძის სიყვარული*“ აღრევა,
აღიქეთი.

აბრამი: „აკუმევედეს საკუმელსა აბრამსა
117, 12 *სარქანის* *სიონის ათიერთათი*
(აბრამი საკუმეველია ბალასინის მცენარისა).

ახო: „იყო იგი ასოდათა მდაბალ 92, 14
ჯორჯის“ ტანი (ტან-მდაბალი).

აღვებუდი „რამათმევა შეავდეს ცეცხლსა
მას აღვებუდსა 105, 4 *ღეს სეს სავეს ქი-
ქაქაქაძის*“ დანთებული,
აგინებებული (გზ-გზ=სეს-სეს).

ბ

ბაგინი: „ბაგინის მძარცველ კერპთა 110, 25
მხარისადაცა იქნა“ ღვთაებთა ტაძრის
გამძარცველი (ბაგინ—*სეს*—*სეს*).

ბარკალი 118, 7 *სეს* „თერის ქვემოთი“
(საბა).

ბეჭედი: „—ქრისტესი 107, 26 *ღეს*
სეს“ ნიშანი, დალი (აქ მირონის ცხება იგუ-
ლისნება ახლად მონათელის დროს).

ბილწება 110, 28 *სეს* არა-
წმინდობა, გარყვნილება.

გ

გამო: „მის გამო 119, 13 *სეს*“
მისთვის, მიტომ.

გამოტევივა: „გამოტევივდეს მეცთა
113, 18 *სეს*“ გამოტევივდენ,
მოუტევივდენ.

გამოწევივა: „არცა გამოწევივტს თულთა
მისთა 96, 22 *სეს*“ არ აცილებს თვალს.

აღვებუდი: „შეკრიბეს შეშად იგი და
აღვებუდს 104, 30 *სეს*“ დანთება (გზ-გზ=სეს-სეს)
— გზნება.

აღ-თავის-იქცინა 115, 2 აღმართა (118, 16
სეს) „ზე აღდა“ (საბა); ნ. ქცევა.

აღმსობა: „აღმსობა განთიად 99, 16
სეს“ აღრე აღგობა.

აღქცევა ნ. ქცევა

აწ 96, 27 *სეს* ახლა, ახლავე.

ახლდობა: „ახლდა თეკლა 111, 27 *სეს*
სეს“ წამოდგობა
სწრაფად, წამობტობა (ნ. ხლდობა).

ბლარდა ნ. მობლარდა.

ბმა ნ. გამობმა, მობმა, შებმა.

ბორგნული 97, 6 *სეს* გაცოფე-
ბული.

ბორკილი: „ბორკილი[ნი]... ფერტა[ნი]
101, 32 *სეს*“ „ფერტის შე-
საკრავი (საბა).

ბრწყინვალეობა: „ბრწყინვალეობად იგი
ცეცხლისად 116, 19 *სეს*“ ნა-
ბერწყალი, ელვა.

გამოწევივა: „გამოწევივტს იგი ფიცარსა
110, 22 *სეს*“ გამო-
ხატეს ფიცარზე.

გამოწევივა: „გამოწევივტს მე ქალაქისა
ჩემისაგან 108, 29 *სეს*“
სეს“ გამოწევივა.

განგება: „ტაბლა განგებული 98, 18
სეს“ გაწლილი სუფრა.

* ლექსიკონი ქართულ-სომხურია. შესაბამისი სომხური დაწლითა დაბეჭდილი. მათ
შემდეგ ზოგიერთგან ახალ ქართულზე მოსდევს ახსნა; ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ძველი
ქართული გაუგებარია დღევანდელი დღისათვის.

განთავსი: „ვიდრე განთიად ცისკარი გამობრწყინდებოდა 112, 4 ძინუჯისა ყიჯის ვათაასან მხრესესელ ტრ“

განკაფვა: „ოქროა და ვეცხლი... რი განწფედების 123, 27 ისქს ს არბაქ... ირ მამაქს“ გაღვეა, გაცვეთა.

განპრობა, „განეპერნეს გელნი ჯუარის სახედ 114, 22 თაყაბსაქ ინტერ ვბსია ქრქ ნამანოქსინ ქაჯაქაქონ“ გაშვერა.

განრინება: „რ განმარინა... ცეცხლისა მისგან 106, 13 ფსაყრესაქ ს რიყანოქს“ გადარჩენა.

განრომა: „განვერი ცეცხლისა მისგან 124, 1 თაყრესაქ ს რიქს“ თავის დაბრწყვეა; „განერა მისგან 105, 21 თაყრესაქ“.

განსტქლომა: „დაეცა... და განსტქდა 114, 29 თსკა... ს ს რ ბაქ“ გასკდომა, გახლგნა.

განაუენება 91, 20 რანუციესანქ' მოსვენება, დაწყნარება.

განსქლომა 92, 30 ს რ ე ქ ბ ა ნ ს ქ' იგივე რ ავ განსქლომა, ფრეწა.

განუენება: „სარკუმელთა მათგან არა განეყენის იგი 95, 11 თქ მ ს ქ ს ტ რ ქ თაათი-რანსქ თანაქ“ გაცლა, გაშორება.

განჩრებული: „ხედავს კაცსა ვისმე ერთსა 95, 31 ყუიციესაქ რაქს რუ აქრ მქ“ გაშტერებული, გაოცებული.

განცდა: „განიციდა... წარმავლთა 92, 10 რუ თანოქს ირ ს რ ქ აქ ს ს ვ აქ ს რ“ ხედვა, დაკვირვება.

განცქეული: „იყო... ყურითა განცქეულ 92, 16 ვოყე ს რ ე ვ ი რ ქ“ გაცქერილი(?).

განცხრობა: „განაცხრობდა ყოველთა მათ 101, 15 ვამნსხსან... ი ს რ ა ს ა ი ს რ“ განხიარულება.

განძარცუვა: „განძარცუე შენგან მოსაბლარდნელი ვგე 119, 29 ქ რ ა ყ თ ა ი ვ ა ი რ ვ ა ბ რ“ გახდა; ასევე 114, 4.

განძება 104, 5 რ ა ნ ს ქ' გაძებება, გაგდება.

ღ

ღამარბვა 93, 14; 113, 15 თ ა ნ ს ქ' დაცვა, შენახვა.

ღაბება 118, 22 თ ა თ ა ი ს ქ' დაბობა, დაგლეჯა, დახვევა.

ღახვა: „დასაჯა 104, 7 თ ა ყ რ ქ ა რ ი“ განსაჯა, განაჩენი გამოტანა; თ ა თ ს ქ 109, 14-23 განსაძარტლება, განკითხვა.

ღაცხრობა: „ღაციხროვის სურვილიცა 111, 19 თ რ ქ ს ა ქ ტ რ ვ ნ ი დ ა დ ვ ი მ“ იკლავდა სურვილს.

განძვება 118, 8; 118, 11; 117, 24 თ ა რ ა ნ ა ს ქ' განრისხება (მზეცისა, ცხოველისა); „განაძვებდეს მვეტთა მათ 1'3, 17 თ ა რ ვ ა რ ა ნ ა ს ქ' ვ ი რ ი ს ქ'“ გაღიზიანება, გახელება.

განხეთქა: „დათვა... განხეთქა 115, 5 ვ ა რ უ ნ თ ა თ ა ი ს ა ყ“ დაგლეჯა, განხლგნა.

გება: „თულა უგინ და განჩვებრებული ხედავს 95, 31 ვ ა რ ა ს ქ ქ ს რ ა ყ ს ე ს ა ქ ყუიციესაქ რაქს“ თვალი მიუდგეს და გაშტერებული ხედავს (ნ. განგება, მიგება).

გზა: „სოფლისა გზა 92, 7 თ ი ვ ი თ ა ს ქ“ საქვეყნო გზა, ფართო გზა.

გვ(5)ება ნ. აღგებული, აღგნება.

გინცი (v. გენცი): „უგინციოთა გინცი 119, 17 თ ა რ ი ა ს ქ ე ქ ი ა ს“ უიმედოთა იმედი.

გლოვა 112, 21 თ ი ს ე; 111, 23 თ რ ა მ ი ს ქ ს ი ს ქ' მწუხარება.

გოღება 118, 22 ვ ი ყ ი თ ა ი ს ი ს ქ' მოთქმა-ტირილი.

გრემან: „გრემან თულითა 92, 16 ბ ა ს ქ (მხბასქს)“ თვალუყუნა: „რომელთა თულანი არცა აქუს შეენი და ცხოვართა ფერი აქეს, ვწოდების გ რ ე მ ა ნ“ (საბა)

გრილობა: „გრილობდა მის ზა 105, 15 რ ი ძ ა ნ ს ქ ქ ს რ ქ ქ ს რ ა თ ა რ ი ა ს“ დაფარვა, დაცვა.

გრძნული 103, 18 მ ი ა ნ' მისანი.

გუაღვა ნ. წარგუაღვა.

გუშმა 104, 5 ვ ა რ ა რ კ ა ნ ს ქ' ცემა.

გულარძა: „ჭვულარძინდა პავლეს 108, 11 თ ა რ ვ ა რ ქ ტ რ ვ ა რ ი ს ქ“ ესათნებოდა, ელიქნებოდა პავლეს.

გულითქუმა 9ა, 10 ვ ა ნ ს ქ ი ს ქ ს ი ს ქ' სურვილი, ნატურა.

გულისწყრომა 97, 15 ვ ა თ ა ი ს მ რ ისხება.

ღგმა: „მიღგან მელა ორნი ზუარაკნი 117, 20 ს რ ქ ს რ კ ი ს ვ ა რ ა რ კ ე“ მყავს ორი მოხვერი.

ღგომა ნ. შედგომა.

ღღა ნ. მიმოდაღება.

ღიღ-ღიღი: „ღმერთი 94, 10 მ ს ბ ა მ ს ბ მ ბ“ უდიდესი.

ღიღძალი 122, 25 მრავალი.

9

ერო 103, 16; 112, 11 *ჟარო*, ლაშ-
ქარი; 110, 21, 29 ხალხი.

ერთობა: „ერთითა მით ერთობი-
თა 122, 9 *მქანჟამქან*“;
ერჩდა ნ. რჩ.

3

ვედრება ნ. შევედრება.
ვესავ ნ. ს.
ვეფხი: „მოიბეს და მიუტევეს მას ვეფხი
ერთი 114, 19 *აბქნ აკბასქეცქს ზინა ქნ ბ მქ*“
ვიდრე: „ვიდრე ხუალ? 106, 11 *კო
კრქასი*“ საღ მიდინარ?

ვიდრეცა: „ვიდრეცა ხელოღი შენ 107, 19
კ მ ხ დ ი ც ლ რ ქ ხ ე ს“ საღაც შენ წახველ.
ვიწაღ 100, 4 *ს ს ა ს ზ*“ საიღან, რომე-
ლი ადგილიღან.

%

ზაკულება: „ზაკულებით არა ეტყოდა
91, 12 *ქ ხ ე ბ ქ ი ე ი ზ დ უ ა ე*“ პირფერობა,
ორგულება.
ზარი: „ზარი და შიში 101, 2 *ა ნ ხ
ლ რ ქ ი ე*“; „ზარი განჭვდა 118, 23 *დ ი ე ა ე*“; „შე-
დრწუნდა“ 118, 24 *ა ნ ხ ქ ნ ა რ ა დ*“ (*ან—
ჟანქ—ჟარქ—ქ—ზარი*).
ზუნება: ნ. მოზუნება.
ზოგე: „ზოგნი გამოუტევედღეს... ზოგნი...
იტყოდღეს 113, 18 *ქ ხ ე დ უ ... ნ ა ნ ხ ქ ხ ს ...*

ქ ხ ე დ უ ა ს ს ხ ქ ხ ს“ ზოგი, ნაწილი, ერთი ნა-
წილი.
ზრწინება: „საესე იყენეს ზრწინებით,
100, 9 *ქ ა ი ი ქ ი ე ქ ხ ა მ რ ქ ლ ხ ქ ხ*“
„ბორთად აღძრვა“ (საბა).
ზურაჯი 118, 1 *დ ი ე ს რ ა ე*“ ხბო, მოზ-
ვერი.
ზურჯი: „ზურჯით კერძო 106, 30
ქ ხ ა ი ე“ უკან.

თ

თავი: თავს დება 42, 8 *ნ ა მ რ ხ რ ხ ლ*;
108, 20 *ქ ა მ ხ ნ ა ე*“ მოთმენა; ნღომა.
თეატრანი 104, 8; 110, 5 *ქ ხ ა თ რ ა ნ*“ სა-
ხილავი ადგილი, —თეატრი.

თხოვილი: „რ’ი თხოვილ იყა ქპრისა
94, 24 *დ ი ე რ ქ ა ა ს ა ე ლ ქ ე რ ა ა ნ*“ და-
ნიშნული.

ი

იძულება: „იუ მაიძულებ მე ოტებულსა
შევიწროება.

108, 23 *მ ქ ნ ხ ე ზ ე რ დ თ ა რ ა ე ქ ა რ ნ ქ ა*“

კ

კაფვა ნ. განკაფვა.
კაღმა ნ. შეკაღმა.
კეისარი: „კეისარისა ნათესავი 118, 29
კ ა ე ე ლ ქ ა ე ს ა ე“ მეფე (ბიზანტიისა).
კერპი: „ბაჯინის მძარცვეველი კერპთა
110, 25 *მ ხ ა ნ ა წ ა ე ა ე რ ა ე დ ე ე ნ*“ ღვთაება.
კერტან ნ. შეკერტანა.
კითხვა ნ. მოკითხვა.
კირი: „კირ დრეკილი 92, 16 *ქ ა ე რ ქ
ჟ ხ ლ*“ წვივი.

კრჩხილი: „კრჩხილ ელა 112, 16
ნ ჯ ს ა ე“ დაიკვილა.
კუართი. „ალიგადა... კუართი 106, 2
ქ ნ ა ნ ... დ ე ა რ ხ ე ა ს ა ნ“ გრძელი სა-
მოსელი, მოსასხამი.
კრულება 101, 10 *ქ ა ე ა ნ ე*“ ბორკილი;
კრული *ქ ა ე ს ა ე* (103, 2), შეკრული, შებორ-
კილებული.

ლ

ლაღვა: „ილაღვიდეს 97, 20 *ქ ა გ ხ ზ*“ ჩუბთობდნენ, დაობდნენ.
 ლომია: „ლომი... ლომნიდა მას 110, 18 *ა ა ს ბ ზ ... ა ხ ა ა დ ქ რ ი ა ე*“ ენის ასმა, ლოკა.

ლმობიერი: „შმიტა ლმობიერთა ტიროდა 112, 2 *ა ა რ ა ყ ი ყ ი რ ა*“ სიბრალულის ხმით ტიროდა.

მ

მა დ ლ ე ბ ა ნ. მიმაღლება, მომაღლება.
 მანკიერება 91, 8 „სავსე იყვნეს სიღრმითა მანკიერებისათა — *ქ ხ ს ზ ნ ქ ა ი ა მ მ ა მ ე* — *ქ ი რ ა მ ა ნ ღ ი ა მ ქ ხ ა მ ე*“ სავსე იყვნენ მხაკრობით ანუ ცბიერობით (5. გვ. 77).
 მართვა: კარნი ჰმართებდეს ქალაქით კერძო 105, 26 *გ ი ა ნ უ* *ზ ა ე ქ* *მ ე რ კ ი ა მ* „*გ ა გ ა -*
ქ ე“ კარები მიმართული იყო (მისწერებოდა) ქალაქისაკენ (5. მიმართვა).

მი ძ ლ უ ა ნ ა: „მიძულუნა თეკლას (სამსელი და ოქრობა) 122, 26 *ა ა ა გ ხ ა გ მ ს ს ღ ე*“ (*ა ა ზ ო ხ რ ბ ა ს ი ს ღ ე*)“ გაგზავნა.
 მიჭდა: „მიჭდა გურგუნ... თავსა 110, 26 *მ უ ზ ღ ე ყ ა თ ა ს უ ... ქ ე ჟ ს ი ა ნ*“ გადაუდგო გვირგვინი... თავიდან.

მარხვა: „მარხავს და ითხოვს ღმრთისაგან 106, 18 *ა ყ ა ნ ზ ს ს ო ნ ე რ ე ქ ა თ ა ი ბ ი*“ მარხვას იცავს; ი მ ა რ ხ ვ ი დ ა 105, 22 *ქ ა ყ ა ნ ა ზ ე*“ მარხვას ინახავდა (5. დამარხვა).

მიგლომა: „მიგლოდა ასული იგი დედასა 111, 9 *გ ი ა თ ა რ ქ ე რ ... ს ზ ზ*“ მისვლა.

მდიდარი: „მდიდრად იტყოდეს 91, 8 *მ ს ბ ა რ ა ნ ზ ს ზ*“ მრავალს, დიდ-დიდს, ეტყოდნენ; 109, 30 *მ ხ ბ ა თ ა ი ა ნ*“ მდიდარი, ბევრის მქონე.

მკრებელი: „ტაძრის-მკრებელ კერპთა 113, 22 *თ ა ნ ა რ ა კ ა ყ ა ო ო ა ... გ ზ ე*“ ღვთაებათა ტაძრის მმართველი.

მეზობიერი: „დადგა მეზობიერთა მათ თანასდგომისა გზისათა 92, 7 *ს ს ყ ე ზ ა მ ქ ა ნ ა ა -*
ა რ ა რ ა ზ ღ ე ყ ა ა ი რ ა თ ა ი ა ნ“ გზა-ჯვარედინი, 102, 4 *ა ნ ე გ ა ნ ა ნ ა ა ყ ა რ ა ნ ე*“ გზათა გადასავალი, გზაჯვარედინი.

მოზღარდნა: „მოზღარდნეს საზღარდნელაჲ ერთი მწურისაჲ 110, 9 *ზ ა რ ქ ი ა ა ჩ ე ბ ა ზ კ ა თ ა*“ მოხვევა.

მესაპყრობილეთ-მოძღვარი 101, 19 *მ ა ნ -*
ა თ ა ყ ს ო“ მესაპყრობილეთა მთავარი.

მოზუნება: „დათვ... მოზუნდა თეკლას ზედა 115, 1 *ა ე ღ მ ი ... მ უ მ ა ყ ა ა კ ა რ -*
ბ ა ს ღ ე ქ ე ზ რ ა ე მ ს ს ღ ე“ მოვარდნა.

მეყვინი: „არა რაჲ მეყვის მე ეგე 108, 16 *ქ მ ჯ ღ ქ ა ზ ე ა თ*“ არაფერია ჩემი; მე არად მერგება, მომხვედება ეგე.

მოკითხვა: „ეგევეითარად არა მოგუკითხენ 92, 13 *ა ყ ი ყ ი ხ ი ა ე ღ ი ა ნ ი ...*
ს ა თ ი ა რ მ ღ ე“ მისალმება.

მეყვეულად 103, 15 *კ ა ნ ღ ა რ ბ ა ს ღ ე*“ ზუგოდა.

მომაღლება: „თეკლა... მოგმაღლა თქუნე 120, 14 *გ მ ს ს ღ ე ... ს ა მ ზ ე*“ მიცემა.

მიგება: „არა მიაგის ბოროტი 100, 11 *ა ე ზ ა თ ა ი ა ნ ღ ე ჯ ა რ*“ მიცემა, ზღვევა.

მოპება: „მოპაო სამოსელი 108, 22 *ა თ -*
ა თ ა რ ე ყ ა თ ა მ ა ნ ა ნ ზ ი რ ა“ შემოხვევა.

მიმართვა: „თქლა მი-ბოლო-მართა 116, 16 *მ ს ს ღ ე გ მ მ ა თ ე ქ ა ე ჟ ა თ ს ღ ე*“ საჩქაროდ მიმართა (მიაშურა).

მოხრება: „მოხრნეს 116, 20 *ა თ ა თ ს ს ღ -*
გ ა ნ“ ამოწყვეტა.

მიმოლაღება 100, 29 *მ ა რ ი ო ღ ე*“ ქალაგება.

მოხრება: „მოხრნეს 116, 20 *ა თ ა თ ს ს ღ -*
გ ა ნ“ ამოწყვეტა.

მიხაგებელი: „მიხაგ მისაგებელი კეთილი 113, 4 *ა თ ა რ ზ ა თ ა ი ა ნ ო მ ა ნ კ ა რ ე*“ მივეც მისცემელი (სანაცვლო) კეთილი (კარგი)—შდრ. მიგება.

მოხრება: „მოხრნეს 116, 20 *ა თ ა თ ს ს ღ -*
გ ა ნ“ ამოწყვეტა.

მიხაგებელი: „მიხაგ მისაგებელი კეთილი 113, 4 *ა თ ა რ ზ ა თ ა ი ა ნ ო მ ა ნ კ ა რ ე*“ მივეც მისცემელი (სანაცვლო) კეთილი (კარგი)—შდრ. მიგება.

მოხრება: „მოხრნეს 116, 20 *ა თ ა თ ს ს ღ -*
გ ა ნ“ ამოწყვეტა.

მარტვლობა თეკლასი

მოქცევა: „მოქცევა... ჩემდა 97, 4 *ყარბა*
საჩა“ მობრუნება, დაბრუნება.
 მოღება: „მოვიღე შე ნათელი 121, 22
ქსკაკაკი ფქსოთქს“ მივიღე (შევიწი-
 ვნარე) შე ნათლისღება (= მოვინათლე).
 მოლუაწე: „დევენულთა მოლუაწე 119, 16
საკაბსიე კანბანბქ“ მზრუნველი.
 მოუყასი 102, 6 *ქსკერი*
 მოხეტქა: „გვრგვნი... თავსა მისსა მო-
 ხეტქა 109, 1 *ყყასქს... ყირიანქ ქ ყყოსქ*
ნანქ“ მოვლევია, მოძრობა.
 მოხლევა: „მოხვეს მას სამოსელი მზურისა
 114, 5 *ბბქსწაწა საჩყაბ ყოა*“ შემოზ-
 ვევა, მოხურვა; „თეკლა მოვზუფეის მას 96, 77
ქსკე ყაოქ რწიქს“ შემოზვევა, შემოვკრა.
 მსახური: „მირბიოდეს მსახურნი იგი
 119, 3 *ქსწაყან ყაოანქ*“ მოსამსა-
 ხურე.
 მხოზა, ნ. აღმსოზა.
 მუნთქუხვე 97, 19 *კანკარბახქ*
 მყისე; *ანქქს* 99, 9, იქვე, *საქამაქს*
 მაშინვე; 105, 5 *ნანქამაქს* იმ წამსვე;
 113, 16 *ქსქსწაქამაქს* იმავე დროს;
 114, 18 მაშინ; 120, 20 *ქსქს* მაშინვე.

მუნლი: „მუნლი მოიდრიკეს 93, 7 *ბანქ*
სქს“ დაიხოქეს; „მუნლი-მუნლი 106,
 23 *ქბბქს*“ დაიხოქილი.
 მუნღობა: „მუნღობა შენ თანა 92, 23
იქქს ქსქ“ საღამი შენდა.
 მუნღარა: „სამოსელი მზურისა 114, 6
საჩყაბ ყოა“ „საბლარდნელაქი ერთი
 მზურისა 110, 10 *საჩყაბ ყოა*“ ტილო.
 მუნება: „საწაგებდა მცნებათა ღმრთი-
 სათა 103, 4 *ნანყანქ ყყაოაქ*
რანს“ სიტყვა, ბრძანება; ამცნებს
 97, 28 *ყაოაქ რანს*“ ბრძანებას,
 სიტყვას იძლევა.
 მძღავრი: „აღექსანდრო... მძღავრი იყო
 108, 17 *რანს ქსქს*“ მთავა-
 რი, ძალის (ხელის)უფალი.
 მწირი: „მწირი და უცხოა 98, 33 *სა-*
რანქს ქსქს“ უცხო
 ქვეყნისა, გადმოხვეწილი.
 მწრაფლი: „წარყვანებად 112, 6
თანსქს ქსქს“ სჩქაროდ.
 მხოლო: „მხოლოსა ლა 100, 20 *ქქს*
ს“ ერთი.
 მქცვალი 97, 9 *ყყასქს* მსახუ-
 რი ქალი.

ბ

ნაშობი: „ნაშობი ღმრთისა 93, 32 *ირქქ*
ს“ შვილი.
 ნაყოფი: „ნაყოფი ჩემი დაგიწერო
 შენ 120, 7 *ყქსწაქს ქსქს*“ ქო-
 ნება, საცხოვრებელი.

ნუგეშინი ცემა: „იყო იგი მისა
 ნუგეშინის-მცემელ 110, 3 *ქსქს*
 გამხვევა.
 ნუგეშე 107, 22 *ყყსქ* გეგბის,
 შესაძლოა, გინ უწყის.

ო

ოტებულა: „ნუ მაძულებ მე ოტებულსა 108,
 23 *ქქს*“ დადმოხვეწილი.

ოტებულა: „ნუ მაძულებ მე ოტებულსა 108,
 23 *ქქს*“ დადმოხვეწილი.

პ

პება ნ. დაპება, მოპება.
 პირად-პირადი 117, 13 *სქს* სხვა.
 პირდაქვეით: „პირდაქვეით დაამქუს
 118, 3 *საქსწაქს ქსქს*“
 პირისაბით ძირს.

პყრობა: „თუ უყრა გელი მისი 113, 3
რანს“ დაქვეით
 (ნ. განყრობა).

ც

ცამი: „მცირედ ქამ და... 115, 12 *ქს*
საქს“ ცოტა ხნით.

რ

რამდენით 94, 31 *ამანსის*; „რამდენით ყოვლად 97, 28 *გნა. ამანსის*“ ყოვლად, სრულიად.

რაცხვა ნ. შერაცხვა.

რეცა: „ესხნენ ცოლ და რეცა არა ესხნენ 93, 23 *ინჩქერ ხანაკი ანუქს ქს ირუქს ჯინჩქერს*“; „მიღვა... რეცა თუ ყოვლადღე უფნებელი 118, 17 *ხსაყ... ქერქს აკნ ქს. ამერსის* ვს. *ქნუ იუ ქეს ხესაქ ნამა*“ ისე თითქოს, ვითომც.

რთუმა ნ. მორთუმა.
რიდება 96, 31 *ყანქხს* კრძალვა, რიდი; შიში.
რინება ნ. განრინება.
რომა ნ. განრომა.
რყუნა ნ. განრყუნა.
რჩ: „ერჩდა სიტყვათა მათ 94. 29 *ქსქ დჟანა*“ უმწინდა იმ სიტყვებს.

ბ

ბ: „რლსა ვესავე მე 119, 12 *კერ ხს კილსავესაქს ხაქ*“ რომლის იმედი მაქვს.

საბლარდნელაი: „მოპლარდნეს საბლარდნელაი ერთი მჭურისა 110, 9 *ნაქსს ამიქვაბ კოსა*“ სახვეველი.

სალტე: „მიხუნა სალტენი თქსნი 101, 14 *ამ. ვსაყარაწ ჯანა*“ სამაჯური.

სამარე: „წარეგზავენე სამარედ 113, 6 *კილარქსქქ ქქქქქქქქქ*“ საფლავი.

სარკე: „მისცა მას სარკე ერთი ოქროსა 101, 21 *ხაწამა ჯაქქქი ისქ*“.

სარჩელი: „დღესა მას სარჩელი 120, 7 *კილარ ვსაოსასანს*“ სამსჯავრო, განკითხვა; „უსამართლო არს სარჩელი ესე 109, 22 *ანქრას ქ ვსათაქსაქს*“ განაჩენი.

სახოება 100, 31 *კიქ* იმედი.

საწაული: „განიცილდა... მსგავსად საწაულისა მის 92, 12 *ნაქქ დით ჯანაყს*“ ნიშნეულობა; „მოვწაუვა საწაული ზიღვისა მის 92, 3 *თილქ ვჯანაწს თიქსანს*“ ნიშანდობლივობა.

საქსუხალი (v. საქსუსელი B) „მოვხუფვის მას, ვითარცა საქსუსალი ქსელსა 96, 18 *ყაოქ ვსაქსა ქქქს ამიქ ვსათაქს*“ (ნ. გვ. 86). საყდარი 123, 15 *ამიქ* საჯდომი, ტახტი. საშჯელი: „სიცრუვისა საშჯელითა დაშჯიან თეკლას 113, 29 *ანქრას ვსათაქსანს*“ *არქ ვსათს ვქქქქ*“ სამართალი.

საცთორი: „გამოვსნდა ერისა თქსისავე საცთორისაგან 100, 33 *ქქქქ ვსათქქქქ*“ ამცდარობა, გზა-აბნეულობა.

სახე: „განეპყრემს ვენლი ჯუარის სახედ 114, 22 *თარბხსაქს იქსქ ვქსაქს*“ მსგავსი.

სახედ ვითარ. ბრ. სიტყვისა: სახლი.
სახი დ ვითარ. ბრ. სიტყვისა: სახლი.
სახლეული: „მიეგებოდა მას სახლეულითურთ 91, 26 *ქქ ვსათქ*“ ოჯახი, სახლობა.
სახლი: „მშდობა... ყოვლით სახლით შენითურთ 92, 27 *იქქს... ხ ვსათქ*“ სახლეული, ოჯახი.

სეფეცაი: „მოვიდეს სეფეცანი იგი და მიუდეს თეკლა 113, 31 *ხქქს ვსათქქქ*“ *თიქს... ვქქქქ ქქქს*“ მსახური (პალატისა ან დიდებულის სახლისა).

სთქლობა ნ. განსთქლობა.

სიღამე: „ერიდებოდე ჰაეროვნებასა სიღამისა მისისასა 96, 32 *ვსათქქქ ქქქს*“ *ქქქ ვსათქქქს* [სიღამე იშვიათი ხმარების სიტყვა ჩანს ძველად. იოანე ოქროპირის სიტყვაში—„დღისათჳს ამაღლებისა“—მას „სიღამეს“ სახით გვხვდებით: „შეურაცხ ყო უსახურობად და ასწავა სიღამე“ (საქ. მუხ. ხელნ. A ფონდი № 1109, 159 r I, 16), სადაც ის „უსახურობის“ საწინააღმდეგო ცნების გამოხატველი ჩანს. რა უნდა იყოს ეს? სულხან-საბა ორბელიანს „დაშნი“ აქვს, განკრძალულსა ვინა მორჩილსა ნიშნავსო, ხოლო „სიღამე“—არა. ეს სიტყვა მონათესავე ჩანს სომხ. *ჟაჯა*-ისა (ეტიმოლოგია უცნობია), რაც თანხმობას აღნიშნავს. ამდენად ს.-ს. ორბელიანის ახსნა მართებული უნდა იყოს; სიღამე—მორჩილება თუ თანხმობა-სახიერება იქნება. მოყვანილი ადგილი ქართულით ასე უნდა გავიკითხოთ: ეკრძალებოდე მისი მორჩილებისა თუ თანხმობა-სახიერების

ჟ

ყენება ნ. განყენება.
ყოფა ნ. მეყვის.
ყრმა 106, 3 *ყაათან*; ყრმები 104, 22

ზ

ზარავანდელი: „ზარავანდელთა ნათესავი 109, 29 *ზაგალიძა*“ მეფის ნათესავი.
ზებმა: „ზეიბნეს ურთიერთას 115, 12 *ზაბნის ვაქიანას*“ ხელი ჩააველეს, შეიტაკენ; „ზებმა ოდენმაც უფო მას 114 2 *კამხე ზარკანის დეზანას*“ შეჭიდება, შეტაკება; „ზებმა უფო 108, 18 *ცილის სარა*“ ხელი მოჰკიდა; „ზებმა უფეს 10,5 1 *ცილის ზარკანის*“ ხელით შებმა.

ზედგომა: „ზეგიდგე შენ, ვიდრეცა ხვდოდი შენ 107, 19 *ხეცი ყხუციქის ვიხეცი*“ მიყოლა.

ზევდრება: „რომელსაც ვეგ შეგვედრე 113, 13 *იოე ალანისეაქ*“ მინდობა.

ზეკდმა: „ზეიკდმე 97, 4 *ამაჯას ქის*“ შეიტვიწმუნე, ისიტვიწმუნე.

ზეკრება: „ზეკერტნეს თუაღნი და სტუანვიდა 104, 20 *ვათა ხელე უციცხოს*“ „შეცქერა“ (საბა).

ზეკიცული: „წარბითა შეკიცულ 92, 17 *კანასცი*“ წარბებგადაბული.

ზეკაცხვა: „არად შეგრა ცხა იგი ყოველ 97, 13 *იხუე ქე ქიქქ კასნ აქრამსაქს*“ ჩაგდება, მიხევა.

ზეხამახურებელი: „მიუძღუნა პავლეს შესამახურებელად ქურივთა 122, 29 *ათაქსე ვაღიის ქიყათა ყაათამან აქსაყნ*“ მოსამახურებელი.

ზეტკობა: „შეიტკობო იგი და [ქ]ამბორს უყოფდა 120, 23 *ქერქი აქქსაქ ზამილქერ*“ მოეხვია, გულში ჩაიკრა.

ზეტუხვა: „თმაცა ერთი... არა შეი-

მასქაქ მსახური, ახალგაზრდა.
ჟური: ჟურითა განცქეული (v. განცქეული B) 92, 15 *ვიღე ქხეაიქ*.

ტუსვოდა 105, 12 *ხმაქ ქიხეაქ... იქ ქექსე*“ შეწვა, დაწვა; „ბორუჯვა“ (საბა).
ზეტყუცილი 96, 2 *ყაათქ*“ მატყურა.

ზეცთომილი: „ცხოვარი—შეცთომილი 104, 13 *იქსარ მიციქსაქ*“ გზა დაკარგული.

ზეცბრომა: „შესცბრებოდეს პავლეს 91, 9 *ქასანის დე ვაღიის*“ ელაპარაკებოდნენ.

ზეძრწუნება: „შეძრწუნდა 118, 24 *ვათის ზარა*“ ზარი დაეცა, შეეშინა; „წიშით ათრთოლებდა“ (საბა).

ზეძრწუნებელი: „არა შეძრწუნებულ იყო 101, 28 *იხუე აქათამსაქ*“ დამწუნებელი.

ზეწუვა: „შეწუნა საყრდენი იგი 118, 14 *აკრავ ვაღიანის*“ დაწვა.

ზეწუხება: „შეწუხნა ფრიად 103, 12 *აქრავსა... იქ*“ დამწუნბრა, დაღონდა.

ზეწუნარება: „შეიწუნარებად პავლესა 2, 1 *ქრავის ქან*“ მიღება.

ზეჭუფება: „შე-ცა-ჭუფდა 121, 19 *კორხსე ანქს*“ შეჭუფება(?) მჭუნარება.

ზეხება: „არა შეხებნეს შენ შევცნი 119, 8 *იქ მქრავსა აი გე ვაღან*“ მიახლოვება.

ზეურიხება: „შურისგებითა განსქედოდეს 9, 30 *ქნოს ქექქ მანქს*“ შურიისძიება.

ჩ

ჩუნება: „ვიბილე იგი ჩუნებთ 111, 26 ნილვა.

ც

ცა ნ. განცდა.

ცისკარი: „და ვიდრე განთიად ცისკარი გამობრწყინდებოდა 112, 4 *ხმანჯის აქონ ვაათაქსან მქსაყსაქ*“ დილა.

ცხოველი: „ძმ მოთისა ცხოველისა 119, 12 *იქქს მათობი ქსანქსაქ*“ ცოცხალი.

ხსაქს ხსაქსან ქამაქ“ სიხმარი.

ცხოვნება: „მაცხოვნე მე 107, 3 *ქსეიქს*“ მაცხოვრე; გადამარჩინე; მიხსენ; „რამთა ცხოველდეს 111, 25 *ქსეიქს*“ იცოცხლოს.

ცხრომა ნ. დაცხრომა.

ცხრომა ნ. განცხრომა, შეცხრომა.

ცხბო: „იყო ცხბო გრძელ 92, 17 *იქსაქს ქრავანაიქ*“ ნესტო.

კნსნ: „იქსნა იგი 120, 18 ქრქსაყ
ღნა“ გადაარჩინა; „იქსნა ღნ 120, 13
ა რ ბ ა ს ს ა ყ ს ბ“ გაათავისუფლა.

კნსილი: „ქსნილად და განცხადებულად
განაცხრობდა 101, 29 ნ ა მ ა რ ა ბ კ ს კ ა ქ ი -
ნ ს... ი ა რ ა ს ა ა ნ ს რ“ თამამად, თავისუფლად.

კუება: „ეკუებინ გულსა სმენად 95, 6
კ ა რ ა ა ს ბ რ“ წყურვილი, ნატვრა.

კუეზა: „ნუთი კუეზაჲ პური და ხვარტი

107, 14 ა ს რ გ ნ ს ა ნ ა ს ა ყ ს ქ ა ა -
რ ა მ ე“ ნაცარში ნამცხვარი; „მგრგული
პური“ (ს ა ბ ა).

კურვება: „აგურვებდეს... შანფურთა
118, 6 ჳ ს ი ა ყ ს რ ე ჳ ა მ ქ ი რ ი ს“ გაზურება.

კვილი: „კვ ყო... ტროფიმე 118, 19
ა ჳ ს ა ყ“ ჭყვილი, კვილი; „ამბოზი
კ ვ ვ ი ლ ი ს ა ე შე ი ქ მ ნ ა 113, 16 ს ჳ ს ა ყ -
მ ი ს კ ა ე ა ე ა ს ჳ ს“ ა ჳ ს ა ნ“ კვილ-წვილი.

ჯ

ჯერკული: „შეუღვიან კულსა ჯერკუ-
ლისასა... სიტყუათა 96, 7 ე ს ნ ს რ ქ ა ყ
ჯ ა რ ა ჳ ა რ... რ ა ნ ს ი ყ“ ბორტი, ცუდი,
„ჯერკულითა და ამოღთა საქმითა 96, 20
ქ ჳ ა რ ა ე ჳ ი ს ჳ ყ ი რ ბ ა“ „მავნებელი“ (ს ა ბ ა).
ჯ მ ნ ა: „უჯმნა... ონესიფორეს 107, 30

ა რ ბ ა ს ს ა ყ... ე მ ს ს ი ქ ი რ ი ს“ გაშვება,
„გამოცლა“ (ს ა ბ ა).

ჯ უ ა რ ი: „განგურნეს ჳელნი ჳ უ ა რ ი ს
ს ა ხ ე ღ 114, 22 თ ა რ ა ბ ს ა ყ ი ს ს რ ე ჳ ს ი ა
ქ ა რ ქ ნ ა მ ა ნ ი ს ქ ს ნ ს ა ჳ ა მ ა ე ა კ ა ს ა ნ“
ჯვარის ნაირად.

ჰ

ჰამბორი: „ჰამბორს უყოფდა 101, 23;
120. 23 ნ ა მ რ ი რ ჳ რ“ კაცნა.
ჰეროვნება: „ეროდებოღჲ ჰეროვნებასა

სიდაშისა მისისასა 96, 32 ე ა ნ ყ ი ს ს რ ქ
მ ს ბ ა ე ს ე ე ა ნ ს ი ს ქ ს ს ჳ ს ი ა რ ა“ დიადი,
„კეთილმოცდომილობა“ (ს ა ბ ა).

С. Н. ДЖАНАШИА

О ВРЕМЕНИ И УСЛОВИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АБХАЗСКОГО ЦАРСТВА

Время и условия возникновения Абхазского царства, т. е. вопрос, когда и каким образом бывшее Абхазское эриставство освободилось полностью от византийской зависимости, а владетель Абхазии принял титул „царя абхазов“ („მეფე აფხაზთა“ или „აფხაზთა მეფე“),— не были еще предметом специального изучения. Может быть, чрезвычайная скудость источников по вопросу отпугивала исследователей от названной проблемы.

По рассказу царевича Вахуштия,—первого исследователя, пытавшегося, по мере сил, научно обобщить сообщения доступных ему источников по истории Грузии,—Леон II, абхазский эристав, сидевший в Анакопии, воспользовался тем обстоятельством, что греки (византийцы) были ослаблены от агарян (арабов), захвативших у них „заморские“ земли (имеются в виду, вероятно, малоазиатские районы Византии) и, с помощью хазар, обратил свое „эриставство“ в „наследственное“ владение („გაიმკვიდრა საერისთო თვისი“). „И подчинился ему весь Эгриси (Лазика) и почитал его, ибо он (Леон) был в родственных связях с их (эгрисцев) царем“. После же смерти царей Иоанна и Джуаншера, „отложился сей второй Леван и силами хазар, а также (пользуясь) покорностью эгрисцев, завоевал весь „залихский“ Эгриси (т. е. лежащий к западу от Лихских гор, по современной номенклатуре—Сурамского хребта) до моря и до Хазарии; и назвался он царем абхазов, а название своего эриставства перенес он на Эгриси, лета от рождения Христова 786, хроникона 6“¹.

Дату воцарения Леона II Вахуштий явно ставит в связь с датами смерти царей Иоанна и Джуаншера: первый, по Вахуштию, умер в 786 г., а второй—в 787 г., но на чем основана вся эта хронология, Вахуштий

¹ ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის. ნაწილი II. ახალი მოთხრობა, 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე, გამოცემული უ. ჩუბინოვისაგან. ს.-პ., 1854, გვ. 178; საქართველოს ცხოვრება 1469—1800-დე ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ხ. ქიტიინაძისაგან, თბ. 1913, გვ. 270—271; ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ხ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი I. ტფ. 1885, გვ. 118.

не сообщает. Об источниках же самого рассказа Вахуштия речь будет ниже.

Новый, неизвестный Вахуштию, источник по истории Абхазии был введен в научный оборот академиком Броссе. В 1839 г. Броссе издал в французском переводе известия по истории Грузии, собранные иерусалимским патриархом XVII в. Досифеем. Среди материалов Досифея привлекала внимание генеалогическая таблица абхазских царей, которая, по сообщению Досифея, была извлечена им из составленной царем Багратам „Истории Абхазии“¹. Броссе тоже считал (однако—ошибочно, как увидим ниже), что хронологические указания таблицы приводят, в связи с сообщениями грузинских источников, к 786 го^у, как к времени (воцарения) Леона II. Вместе с тем, Броссе думал, что царский титул был принят уже Леоном I-ым². В других случаях, Броссе противоречиво датировал начало самостоятельной абхазской царской династии то 788, то 786 годом, находясь, повидимому, под влиянием построения Вахуштия³.

Важное научное открытие было сделано Е. С. Такайшвили, который в одном рукописном сборнике нашел, а затем и опубликовал грузинский подлинник „Истории Абхазии“ Досифея⁴. Такайшвили считает, что открытый им документ является „манифестом“, который был опубликован первым царем объединенной Грузии, Багратам III, в знак того, что он законно принял царскую власть в Абхазии, наследником какой-то Багратам был по женской линии. Такайшвили думает, что Багратам подражал в данном случае древним повелителям Египта, Вавилона, Ассирии, которые, при воцарении новой династии, имели обыкновение публиковать, в специальном акте, списки своих предшественников⁵. Однако, что данный документ не является актом-манифестом, опубликованным Багратам во время своего восшествия на престол, явствует из того обстоятельства, что отец Багратам, царь Гурген, упоминается в документе усопшим („სულკობთეული“), а Гурген скончался через четверть века после воцарения его сына, Багратам. Указанное обстоятельство датирует и время составления документа—1007—1014 гг.

¹ De l'état religieux et politique de la Géorgie jusqu'au XVII siècle, par M. Brossier: Bull. Scient., t. V, 1839; цитируем по ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალები, „ძველი საქართველო“, ტ. II, 33—34; Броссе о Досифее и его генеалогической таблице см. также Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie, 1851, p. 173—175. Ср. დ. ზ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფ. 1889, გვ. 273—275.

² Additions, 174—175. Общая продолжительность царствования абхазских царей по Броссе—199 лет, а дата воцарения Багратам III-его—985 г.; вычитание первого числа из второго и дает 786 г. Ср. Histoire moderne de la Géorgie II, 1, p. 241.

³ Hist. moderne, II, 1, p. 241; Ср. ბაქრაძე, 2*4.

⁴ ე. თაყაიშვილი, დსახ. თხზ., 28—54.

⁵ იქვე, 46.

(годы смерти Гургена и Баграта). Подлинным названием документа, как это указано в его позднейшем заглавии, является „Диван царей“ — „დივანი მეფეთა“. Так, справедливо, называет памятник и акад. И. А. Джавахишвили¹. Это название (от персидского دیوان, здесь повидимому, в значении — „собрание“, „сборник“) определяет и сущность документа — это, действительно, — „список“, „генеалогическая таблица“, составленная Багратам III-м, хранившаяся в Кутаисской царской сокровищнице („საქურტლუ“ — „казна, сокровищница, архив“) и обновленная (вновь переписанная) впоследствии одним из имеретинских царей, Константином Багратовичем (по мнению Такайшвили — Константин II, ум. в 1414 г., что требует дополнительной аргументации).

Представляет собой памятник простой перечень абхазских царей, начинающийся с Аноса, который, по утверждению памятника, был „первым царем Абхазии“, и кончающийся 20-ым царем Феодосием слепым („с выжженными глазами“, „თვალდამწვარი“). За упоминанием Феодосия следует такая заключительная фраза: „А после сих (царей) изволил бог и я, Баграт Багратоани (Багратиони), сын приснопамятного Гургена и дочери Георгия, абхазского царя, завладел Абхазской страной, материнским моим наследством; а сколько лет я проведу в царствовании своем, сие ведает (лишь) Бог“. Очевидно, документ представляет собой нечто вроде исторического меморандума, в котором Баграт III подчеркнул свою связь с абхазской династией и свои наследственные права.

Хотя по нашему памятнику список абхазских царей и открывается неким Аносом, однако знаменательно, что хронологические указания „Дивана“, заключающиеся единственно в числах, определяющих продолжительность царствования, начинаются лишь с одиннадцатого царя Леона. Это обстоятельство свидетельствует о какой-то перемене, или даже переломе, в развитии династии, каковая перемена связана с правлением Леона. Такайшвили попытался, на основании хронологических указаний „Дивана“, путем обратного от Баграта III вычисления, установить годы царствования поименованных в списке абхазских династов и для упомянутого Леона получил годы 746—791². Эту датировку принял и акад. И. А. Джавахишвили³. Однако, как отмечено уже академиком Джавахишвили, „Диван“ вообще страдает неполнотой сведений и неточностью своей хронологии⁴. Нет поэтому основания принять безусловно и полученные Такайшвили даты царствования Леона. Мож-

¹ ქართველ ერის ისტორია, წ. II, გვ. 368, 375.

² დსახ. თხზ., 53; необходимо отметить, что текст грузинского оригинала заключает в себе некоторые отличия по сравнению с греческим переводом.

³ დსახ. თხზ., 368.

⁴ იქვე, 375.

но считать достоверным лишь идентичность Леона из „Дивана“ с вышеуказанным Леоном II, положившим действительно начало независимости абхазской династии, как сообщают другие грузинские источники, в частности—Вахуштий. Определить дату „воцарения“ Леона,—т. е. указать время, когда Леон объявил себя независимым от константинопольских императоров и заменил свой старый титул абхазского „эристава“ или „мтавара“ новым титулом „царя абхазов“,—приходится другими путями.

Основное сообщение о Леоне сохранено в древнегрузинском историческом сочинении, которое принадлежит перу анонимного автора и в научной литературе известно под наименованием „Матианэ картлисაი“—„Летопись Картлии“. Вот краткий рассказ „Матианэ картлисაი“ о Леоне:

„რავაჲს მოუძღურდეს ბერძენ[ნი]. გადგა მათგან ერისთავი აფხაზთა [ტექსტში შეცთომით: ხაზართა], სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომელსა [შვეს. ქ. ცხ.: რომლისად; ვარ.: რომლისათჳს] მიეცა სამკვდროდ აფხაზეთი [ხაზარეთი]; ესე მეორე ლეონ [მეგრებიონ] ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა [შვეს. ქ. ცხ.: გააღდა ბერძენთა, დაიპყრა] აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ღიხამდე, სახელ იღვა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებულ იყო [იოანე, შვეს. ქ. ცხ.] ერისთავი [და] დაბერებულ [იყო] ჯუანშერ“¹.

„Когда ослабели греки, отложились от них эристав абхазов, по имени Леон, племянник (сын брата) эристава Леона, которому была дана Абхазия в наследство; этот второй Леон был сын дочери царя хазар и, воспользовавшись их силою, отложился (Леон) от греков, завладел он Абхазией и Эгриси до Лихи, назвался царем абхазов. Ибо был мертв эристав Иоанн и стар—Джуаншер“.

К тексту нужно заметить, что наш перевод фразы: „которому была дана Абхазия в наследство“, может быть оспариваем, вследствие некоторой неясности синтаксической конструкции оригинала: автора можно (хотя, на наш взгляд, и с большим трудом) понять и так, что Абхазию в наследство получает Леон II, и получает ее от своего дяди². Однако, нужно думать, что тут историк понимает рассказанную ранее того историю получения Леоном I-м Абхазского эриставства от византийского императора в наследственное владение. Вахуштий же, несмотря на то, что ему известна история Леона I-го, понимает данный текст иначе: в изложении Вахуштия, Леон II помощь хазар вначале испол-

¹ ქ. ცხ. მარ., 218; შვეს. ქ. ცხ., მარის გამოც., 186.

² Ср. перевод Броссе... «Léon, éristhaw d'Aphkhazie, fis du frère de Léon à qui l'éristhawat héréditaire de cette contrée avait été conféré précédemment, se détacha d'eux». Hist. de la Géorgie, I p., p. 259.

зует лишь для того, чтобы обратить свое эриваство в наследственное владение; и лишь после смерти Иоанна и Джаншера, повторно используя содействие хазар, Леон добивается полной независимости и царской короны¹.

Нет сомнения, что данный рассказ Вахуштия основан целиком и исключительно на известиях „Матианэ картлисай“; отклонения от источника объясняются лишь домыслами и индивидуальным пониманием (как в случае, на котором мы здесь задержали внимание) ученого царевича.

Что же дает нам сообщение первоисточника? Сообщение указывает на два важных обстоятельства, при которых произошло окончательное отпадение Абхазии от Византии и провозглашение Леона „царем абхазов“. Эти обстоятельства—слабость империи и выступление хазар против имперского правительства на стороне Абхазии. Ближайшее рассмотрение этих обстоятельств убедит нас в том, что дата, установленная царевичем Вахуштием для воцарения Леона, гораздо больше приближается к истине, чем вычисления позднейших исследователей.

В самом деле, до исхода VIII в. Византия представляется нам на высоком уровне своего могущества. Наступает усиление империи с воцарением основателя сирийской или исаврийской династии, Льва III Исавра (717—741 гг.). Восшествие на престол Льва III-его, по словам Гельцера, „является одним из важнейших поворотных моментов в истории империи, моментом действительно всемирно исторического значения. Этот великий военный гений окончательно устранил арабскую опасность, угрожавшую в последний раз, но зато и самым ужасным образом. В реорганизации военного дела, в упорядочении финансов и в судебном управлении он проявил себя истинным возродителем империи“². В 718 г. Лев III разгромил арабскую армию Масламы, уже целый год осаждавшую Константинополь, и тем спас империю от участи, которая постигла Византию под ударами турок-османов лишь через семь веков. В 740 г. у Акроин была одержана еще одна большая победа над арабами³. Торжество Льва III над арабами тем более значительно, что „никогда магометанский мир не представлялся столь грозным и могучим, даже в XV и XVI вв.“, как в начале VIII в.⁴ Далее для нас очень важно, что в борьбе с арабами Лев III искал и „нашел себе иноземных союзников: сначала болгар, позднее хазар“⁵. Союз и дружба ромеев и

¹ ქართველთა ცხოვრება, ნაწ. II, გამოც. ჩუბინოვისა, გვ. 178.

² Очерк политической истории Византии: „Очерки по истории Византии“, вып. 1, С.-Пб., 1912, 63.

³ Там же, 63—64; Ф. Успенский, История Византийской империи, т. II, Л. 1927, 8—14, 18—19.

⁴ Ф. Успенский, 6.

⁵ А. Васильев, Лекции по истории Византии, т. 1, 1917, 222.

хазар уже имели к этому времени свои традиции и питались они, главным образом, политическими интересами, вытекавшими из наличия общего грозного и могущественного врага в лице арабов. Эти общие интересы приводили еще до Льва III к брачным союзам между обоими царскими домами. Так, один из ближайших предшественников Льва III на императорском престоле, Юстиниан II (685—695; 705—711) был женат на дочери хазарского хакана. Далее, интересно, что Лев, еще будучи лишь офицером императорских войск, получил от Юстиниана II-го «важное поручение отправиться на Кавказ и попытаться воздействовать на Грузию и Колхиду в том смысле, чтобы подготовить здесь союз против арабов, замышлявших движение на Кавказ. Эта миссия, полная всяких приключений и неожиданностей, исполнена была Львом с успехом и дала ему возможность запастись опытом и знанием для предстоявшей ему впереди деятельности»¹. Здесь, конечно, Лев имел возможность оценить всё значение, в борьбе против арабов, не только Грузии, но и расположенного к северу от Кавказского хребта Хазарского царства. Руководясь желанием получить в лице хазар верных союзников против арабов, Лев III и задумал женить своего сына, наследника престола, Константина, на хазарской принцессе, дочери хакана. Она была привезена в Константинополь, повидимому, еще совсем малолетней девочкой, в 731 году и обращена в христианство, получив имя Ирины². В следующем году Ирина была обручена с 14-летним Константином³. Брак состоялся позже, и от него в 750 г. родился сын Лев, который в том же году был коронован в соправители отца⁴. Эти детали имеют для нас некоторое значение, как увидим ниже.

Царствование Константина V-ого Копронима, заступившего место отца на императорском престоле в 741 г., было не менее успешно. Войны против арабов принесли византийскому оружию новые победы. В 745 и 751 гг. империя сделала значительные территориальные приобретения в Сирии, Месопотамии и Армении. Важнейшие на Востоке города, Феодосиополь или Эрзерум, Малатия, Самосат и другие отошли к Византии. Продвижению Константина на востоке благоприятствовала тяжелая внутренняя смута в халифате, сопутствовавшая захвату верховной власти Аббасидской династией⁵.

Положение на восточных границах, которые „приближались к Даре и Нисибии, пограничным крепостям лучшего времени политического

¹ Ф. Успенский, 5.

² Там же, 137.

³ Там же, 65.

⁴ Ф. Успенский, 138.

⁵ Ф. Успенский, 68—73; Васильев, 222.

и военного могущества Византии¹, оставалось стабильным и в семидесятих годах в общем в пользу империи¹.

Несколько более напряженная борьба на болгарском фронте, в конце концов, была также завершена успешно для Константина: уже с 60-ых годов император свободно распоряжался в Болгарии. Это положение в общем продолжалось до самого года смерти Константина (775)².

Очевидно, что царствование Константина Копронима (741—775), эпоха политического и военного могущества Византии и ее тесных связей с хазарами, совсем не представляло собой удобного времени для отпадения от империи абхазского эристава и превращения последнего в независимого царя. Поэтому дату, которая была предложена для этого события Такайшвили и принята другими исследователями, а именно—746 г., приходится решительно отбросить.

В 775 г. на Византийский престол вступил сын Константина, Лев IV, считавшийся уже в течение четверти века соправителем и известный в истории под прозвищем „Хазар“, благодаря своему происхождению. Кратковременное правление Льва Хазара (775—780) носило, в общем, те же черты, что и царствование его отца; во внутренней жизни страны оно отмечено большим спокойствием, а во внешней политике обращают на себя внимание новая победа императорских войск над арабами при Германикии в 778 г. и мирные отношения с болгарами, с преобладающим влиянием Византии³.

Очевидно, что царствование Льва Хазара тоже не является тем периодом, который имеет в виду „Матрианэ картлисай“, описывающий условия акта Леона абхазского.

Здесь необходимо рассмотреть еще одно обстоятельство, которое находится в связи с тем безусловным фактом, что основатель абхазской царской династии является историческим лицом второй половины VIII в., т. е., или ровесником, или, в крайнем случае, младшим современником Льва Хазара, родившегося, как было отмечено выше, в 750 году. Дату рождения Леона абхазского мы можем относить примерно тоже к середине VIII в., что в известной мере определяет и отношение по возрасту матери Леона к матери Льва Хазара. Поэтому, очевидное само по себе, родство матери Льва Хазара, дочери хазарского хакана, Ирины и, неизвестной по имени, матери Леона абхазского, тоже дочери хазарского царя, есть полное основание понимать в самом тесном смысле. По всему вероятно, это были просто сестры и, в таком случае, получается, что император Лев IV и Леон абхазский были двоюродные братья. Может быть не случайно и то обстоятель-

¹ Ф. Успенский, 74, 79.

² Там же, 79—88.

³ Гельпер, 67; Ф. Успенский, 140—145.

ство, что двоюродные братья носят одно и то же имя. Правда, имя Леона древне-грузинский историк присваивает и дяде основателя абхазской царской династии. Однако, историчность этого Леона I-го для нас находится под некоторым сомнением, которое поддерживается и тем фактом, что „Диван царей“ знает лишь одного Леона, соответствующего Леону II-ому „Матианэ картлисай“. Близость, в данном случае, между обоими источниками обнаруживается в том, что оба они считают основателя династии не прямым потомком предыдущего абхазского эристава: по „Матианэ“, Леон II племянник (сын брата) Леона I, а по „Дивану“, Леон—брат Константина и сын Феодора.

Столь близкие родственные отношения с византийским владетелем абхазский эристав, конечно, мог использовать в своих интересах, но естественно думать, что дело тут не могло выйти за пределы расширения объема эриставской власти и подчиненной ей территории. Отпадение Абхазии произошло позже, когда внутреннее и внешнее положение Византийской империи значительно изменилось. Случилось это при ближайших политических преемниках Льва Хазара.

Прямым и законным наследником Льва IV Хазара был сын его, Константин. Еще при жизни своей Лев короновал, по требованию представителей „гражданского населения тем вместе с большим количеством войска“, в соимператоры пятилетнего Константина. Случилось это в 776¹.

В 780 году умер Лев Хазар, оставив нового царя, Константина VI-го, в 10-летнем возрасте. Поползли тотчас же слухи о том, что Лев IV был отравлен его же супругой, малолетство царя, раскрытый еще в царствование Льва заговор против царя, организованный братьями императора, все это предвещало мало хорошего для нового царствования. По причине несовершеннолетия Константина VI, царскую власть с ним разделила мать его, царица Ирина, которая фактически и стала править государством. Уже на 40-ой день после смерти Льва был раскрыт новый заговор, во главе которого стоял брат Льва, кесарь Никифор, и который поддерживали крупнейшие представители служилой знати. Далее следовали новые заговоры и смуты (781, 792, 797). Не только жестокий характер безмерно честолюбивой интриганки, царицы Ирины, и обилие претендентов на императорский престол питали эти внутренние волнения. Подлинные причины данной борьбы лежали, повидимому, в более глубоких интересах разных слоев византийского общества, в интересах, которые нашли свое внешнее выражение, в частности, в так называемом вопросе об иконопочитании. Члены исаврийской династии были убежденными иконоборцами. После решительных мер в данном направлении уже основателя династии, Льва III,

¹ Ф. Успенский, 140—143.

наиболее ревностным борцом против икон и их почитателей явился Константин V, прозванный за это своими врагами „Копронимом“. Афинянка Ирина, невестка Копронима и жена Льва Хазара, явилась столь же решительной носительницей противоположных взглядов. Считают, что под влиянием Ирины уже в царствовании Льва Хазара церковная политика правительства была смягчена в пользу иконопочитателей. Ставши же сначала регентшей, а потом самодержавной правительницей империи, Ирина постепенно восстановила иконопочитание вместе с соответствующими правами черного духовенства и монастырей. Восточные темы, которые служили главной опорой иконоборческих императоров из исаврийского дома, восстали против Ирины. Борьба приняла открытую форму, когда Ирина стала домогаться единодержавия и полного отстранения сына от власти. Восточные темы отказались принести Ирине присягу в этом духе, и, напротив того, провозгласили автократом одного Константина VI. Ирина была удалена в монастырь, а ее ближайшие сотрудники наказаны. Однако слабость и ошибки Константина наряду с новыми смутами были вскоре искусно использованы Ириной. Путем хорошо организованного дворцового переворота Константин VI был низложен с престола и ослеплен по приказанию своей бесчеловечной матери (797 г.). Ирина стала единодержавной государыней, пока сама не сделалась жертвой нового заговора. Это внутреннее состояние империи естественно сопровождалось ослаблением ее внешнего могущества и авторитета. Борьба с арабами принимает теперь неблагоприятный для Византии оборот¹. В 783 г. Ирина покупает мир у арабов ценой большой ежегодной дани. Такой же данницей становится империя и в отношении болгар. Врагами Ирины заявили себя, в конце VIII в., и балканские славяне. В общем неудачные войны вел и Константин после 790 г. как против арабов, так и против болгар. Еще более ухудшилось положение после событий 797 г. Теперь против Ирины выступает и Карл Великий, который отрицает за женщиной право занимать императорский престол. Вероятно, к ущербу собственно византийских интересов были направлены сношения Карла с халифом Гарун-ар-Рашидом².

Нужно думать, что именно в это смутное время, и может быть, после 797 г., в единоличное управление Ирины, и совершил Леон аб-

¹ Акад. И. А. Джавахишвили, цит. соч., 367—8, тоже указывает на названные обстоятельства, описывая в следующих словах отпадение Абхазии от империи: „...в VIII в. Византия была ослаблена от борьбы с арабами и внутренних церковных несогласий и острой борьбы между иконопочитателями и иконоборцами. Этим воспользовался абхазский эристав того времени“. Автор принимает, согласно вычислениям Такай-швили, годом впадения Леона 746 и годом его смерти—791.

² Васильев, 222—254; Гельцер, 67—69; Ф. Успенский, 145—202.

хазский свой акт. „Ослабление греков“, о котором говорит древне-грузинский историк и которое служило благоприятным условием события, длительно подготовлявшегося всем предыдущим развитием Абхазии, должно было быть почувствовано, особенно на востоке, именно теперь. Отвратительное преступление Ирины давало повод и личному настроению против Ирины эристава Леона, близкого родственника несчастной жертвы—Константина VI-го. Естественно предполагать такое же, и даже более активное, настроение при дворе хакана, еще ближе связанного с Константином. Становится понятным, что уже из чувства мести (не говоря о других мотивах), хазарский хакан помогал своему не то внуку, не то племяннику, добивавшемуся независимости абхазскому эриставу, в борьбе с Ириной, совершившей столь ужасное злодеяние против другого, точно также, не то племянника, не то внука хазарского царя, чем, конечно, был нанесен определенный удар по политическим интересам Хазарии. Таким образом, отпадение Абхазии от империи происходит на исходе VIII в.

Другие, независимые от рассмотренных выше, источники поддерживают данный вывод. Замечательные сообщения о состоянии Абхазии в начале восьмидесятых годов VIII века дает нам известный грузинский писатель того времени Иоани Сабанисдзе. Картлийский „эрисмтавар“ Нерсе, окончательно поссорившись с арабами, которые владели тогда Восточной Грузией, решил эмигрировать с родины. Иаиболее подходящим убежищем показалась ему Абхазия, „как защищенная от страха перед арабами страна“. В Абхазию отправил Нерсе „с самого же начала мать и жену и детей и имущество и всех (членов) своего дома“, однако он сам не последовал в тот момент за домочадцами. Со свитой из трехсот всадников, Нерсе через „врата Овсети, которые называются Дариалан“, вступил „в страну северную, стоянку и лагерь детей магага, которые суть хазары“. „Дети Магога“, однако, приняли картлийского князя радушно: „Когда прибыл Нерсе эристав к царю хазар, принял (царь) его (Нерсе) благосклонно, по причине пребывания (Нерсе) на чужбине и в бегстве от врагов его; и дал он ему и всему его войску питание и одеяние“. Нужно думать, что как действия Нерсе, так и благоприятное к нему отношение хакана объясняется на политической почве—общностью антиарабского настроения и общими симпатиями и связями с эриставом Абхазии. Очевидно, что Нерсе с самого начала рассчитывал, в частности, на родство хакана с абхазским эриставом. По этой же причине, нужно думать, и было оказано хаканом покровительство Нерсе в дальнейшем его движении из Хазарии в Абхазию. Вот как описывает Сабанисдзе дальнейшие события и состояние Абхазии:

„მაშინ, შემდგომად რავდენისაჲმე ჟამისა, ევედრა ნერსე მეფესა მას ჩრდილომასასა, რათა განუტეოს იგი მიერ ქუეყანად აფხაზეთისა; რამეთუ პირველადვე წარეგზავნეს მას დედა და ცოლი და შვილნი და მონაგები და ყოველნი სახლისანი, რამეთუ კრძალულ იყო ქუეყანა იგი შიშისაგან სარკინოზთადასა. ხოლო ღმერთმან მოამუშადა პირი მეფისა მის ჩრდილომასად და განუტევა ნერსე მრავლითა ნიჭითა. და წარემართნეს იგინი სიხარულითა და მადლობითა ღმრთისადათა და განვლეს ქუეყანად იგი წარმართთაჲ, რომელთა ყოვლადვე არა იციან ღმერთი, და უშიშად ვიდოდეს დღს და ღამს სამისა თთუა გზასა... და ვითარცა მიიწინეს იგინი ქუეყანად აფხაზეთისა, მთავარმან მის ქუეყანისამან შეიწყნარა ნერსეს ყოვლით ერთ მიითურთ. ვითარცა იხილა ნერსე დედოფალი, დედაჲ თჳსი, და ცოლი და ძენი თჳსნი, სიხარულითა ყოველნივე აკურთხევდეს ღმერთსა ცოცხლებით და მშულობით შეკრებისა მათისათჳს.

მაშინ, ვითარცა ეუწყა მთავარსა მას აფხაზეთისასა ნეტარისა ჰაბოზსთჳს, რამეთუ ახალ ნათელდებულ არს, განიხარა ფრიად ყოვლით ერთ მისითურთ; და მოუწოდეს მას მთავარმან მან და ეპისკოპოსმან¹ და მღვდელთა და აკურთხევდეს... და ნეტარი ჰაბო უფრომსლა ჰმადლობდა ღმერთსა, რამეთუ იხილა მან ქუეყანად იგი სავსეს ქრისტეს სარწმუნოებებითა და არავინ ურწმუნოთაგანი მკვდრად² იპოვების საზღვართა³ მათთა, რამეთუ საზღვარ მათდა არს ზღუად იგი პონტომასად, სამკვდრებელი ყოვლადვე

„Тогда, через некоторое время, просил Нерсе царя севера, чтобы отпустил он его оттуда в страну Абхазию; ибо с самого же начала послал он (туда) мать и жену и детей и имущество и всех (членов) своего дома, так как защищена была страна та от страха перед сарацинами. И господь укротил сердце царя севера и отпустил он Нерсе со многими дарами. И отправились они с радостью и благодарностью богу и прошли они страну ту язычников, которые вовсе не ведают бога, и без страха ехали днем и ночью трехмесячным путем... И когда они достигли страны Абхазии, князь той страны принял благодосклонно Нерсе со всей его дружиной (войском). И как увидел Нерсе царицу, мать свою, и жену и детей своих, с радостью все благодарили бога за то, что собрались они живыми и благополучно.

Тогда, как только стало известно князю Абхазии о блаженном Або, что он новообращенный, возрадовался весьма со всем народом своим; и призвали его князь тот и епископ и священники и славили (его)... А блаженный Або еще больше благодарил бога, потому что нашел он страну ту исполненную христовой веры и нет никого неверного среди коренных (жителей) в их пределах. Ибо сопредельно им море Понтийское,

¹ ვარ.: ეპისკოპოსთა.

² ვარ.: მკვდრ.

³ ვარ.: საზღვარად.

ქრისტიანეთად, მისაზღვრადმდე¹ ქალ-
დიაშა, ტრაპეზუნტიაჲ მუნ არს, საყო-
ფელი² იგი აფსარეაშაჲ და ნაფსაჲს
ნაფთსადგური. და არს ქალაქები იგი და
ადგილები საბრძანებელად ქრისტეს-
მსახურისა იონთა მეფისა, რომელი მო-
საყდრე არს დიდსა მას ქალაქსა კოს-
ტანტინეპოლისასა³.

достояние полностью христиан, до
рубежей Халдии, где Трапезунт,
и местность Апсарёа и Напсай-
ская гавань... И являются города
те и места владением слуги хри-
стова, ионского царя, который
восседает на престоле в великом
граде Константинополе⁴.

Рассказ Сабанидзе заключает в себе много интересного. Во-первых, заметим, что сообщение о дарах, полученных Нерсе от хакана, и о свободном, безбоязненном проезде грузин через страну язычников, „которые даже не ведают бога“, по столь длинному („трехмесячному“) пути, указывает на особое благорасположение и покровительство хазарского владыки по отношению к своим гостям, точнее — к гостям своего близкого родственника. Продолжительность пути объясняется временем года: Нерсе и его спутники прибыли в Абхазию, повидимому, не то в конце декабря, не то в первых числах января месяца и, следовательно, вынуждены были воспользоваться не перевальными путями Абхазии, а кружным путем — объехав Кавказский хребет полностью или до более доступных черкесских перевалов и спустившись потом по морскому побережью до места назначения. Описание внутреннего состояния Абхазии так и дышит благополучием и рисует силы, накопленные в результате предыдущего развития страны и позволившие абхазскому эриставу в скором времени освободиться от всякой иноземной зависимости. Еще более важны для нас указания Сабанидзе на политическое состояние Абхазии. Во главе страны стоит „мтавари“⁴, то есть „владелец“, „князь“ (в древнерусском значении этого слова). Таким образом, в противовес „Матианэ картлисაჲ“, Сабанидзе, который безусловно стоит ближе к изучаемой нами эпохе, титулует абхазского владетеля „мтавари“, а не „эристави“. Этот момент не лишен для нас значения: термины „мтавари“ и „эристави“ выражают в древнегрузинском различные понятия: первый обозначает династа, владетельную особу, небольшого суверена, местного „князя“, второй указывает преимущественно на царского чиновника, правителя провинции, воеводу. По сведениям Сабанидзе получается, что во гла-

¹ ვარ.: ზღვარადმდე

² ვარ.: სოფელი (კარბელაშვილის გამოცემით).

³ აბოს წამება, პროფ. კ. კეკელიძის გამოცემა: აღრიხდელი ქართული ლიტერატურა, ტფ. 1935 წ., გვ. 65—66.

⁴ Помимо цитированного нами места, владетель Абхазии упомянут еще 2 раза: первый раз, как მთავარი აფხაზეთისაჲ, „мтавар Абхазии“, другой раз — просто, как „мтавар“.

ве Абхазии стоит владетель, „князь“, являющийся „сувереном“ в каких-то, хотя-бы заметно ограниченных, пределах, но еще не „царь“, не „мепе“. Таким образом, абхазский владетель уже стоит прочно на пути своего освобождения от какой-бы то ни было иностранной зависимости, но конечной цели он еще не достиг. Путь этой „эмансипации“, пройденный абхазским эриставом, был обычен в феодальной Грузии, и этот процесс мы наблюдаем как в средний период грузинского феодализма, так и в особенности—в поздний: назначаемый центральной (царской) властью, сменяемый „эристав“ вначале добывается и достигает наследственности своей административной функции, а потом уже ищет суверенности. Нужно думать поэтому, что несколько смутное воспоминание грузинских источников о Леоне I-ом, который получает Абхазию „наследственно“, т. е., в наследственное владение, между тем как ранее того он упоминается в качестве „эристава кесаря (императорского эристава)“, в общем правильно передает ход событий и должно быть понято так, как это сделал Вахуштий: речь идет о превращении эриставского права в наследственное право. Возможно, что императорский эристав в Абхазии превратился в наследственного эристава именно в VIII-ом веке. Во всяком случае, использование абхазским эриставом родственных связей с Львом Хазаром, о чем мы говорили выше, если оно имело место, могло произойти именно в этом направлении. К концу VIII-го века усиление власти абхазского эристава достигло, повидимому, высшей точки: перед нами уже „князь“, „мтавари“. Но какая-то, может быть слабая и даже лишь формальная зависимость от Византии еще осталась.

Взаимоотношение Абхазии и Византии выражено в сообщении Сабанисдзе лишь косвенно. Объясняя читателю прочность позиций христианства в Абхазии, автор и указывает, что эта страна входит в черноморский мир, сплошь христианский. Это чрезвычайно любопытное место очевидно искажено переписчиками, но смысл его понятен. Сабанисдзе говорит: Абхазия простирается по побережью Черного моря, вокруг которого расположились сплошь христианские народы; непосредственно граничит с нею Халдия, область, в которой расположены Трапезунт и другие известные города и местности, принадлежащие византийскому императору. А если примем вариантные чтения, которые нам кажутся более правильными, тогда текст станет еще более ясным и в переводе на русский язык будет звучать следующим образом: ...„Нашел он страну ту исполненную христовой веры и нет никого из неверных в смежности с ними (არავინ ურწმუნოთაგანი მკვლრ იპოვების სანჯრად მათთა [მათდა?]). Ибо сопредельно им море Понтийское“ и т. д. Следовательно, Абхазия непосредственно подвержена влиянию ведущих центров христианства и находится в сплошной христианской среде, — такова идея

автора. Проф. К. С. Кекелидзе, второй издатель памятника, толкует данное место иначе: он считает, что, по сообщению Сабанисдзе, Трапезунт и другие, названные рядом, пункты входили в пределы Абхазии¹. Однако, такое толкование совершенно неприемлемо как текстуально, так и исторически: мы знаем хорошо, что Абхазия, в политическом смысле, не простиралась южнее реки Чорохи и едва ли она ее когда-нибудь даже достигала; в отношении понимания текста спор, на наш взгляд, исключается выражением памятника „მისხზღვრადმდე ქალღოვანსა“, „до (т. е. Абхазия простирается до) границ Халдии“, а перечисление некоторых прибрежных пунктов (Трапезунт и др.) дано в качестве географического определения Халдии. Под последней подразумевается византийская провинция, входившая, в изучаемый нами период, в тему Армениак: огромная тема Армениак обнимала в это время, по утверждению Ф. Успенского, „все южное побережье Черного моря от Синопа до нынешнего Поти“². В следующем, повидимому столетии Халдия была выделена уже в самостоятельную тему, как об этом можно заключить по списку тем у Константина Порфирогенета, где Халдия значится 8-ой азиатской темой³. Такое разграничение Халдии и Абхазии в рассказе современника вполне естественно: Халдия представляла собою непосредственную административную часть империи, а Абхазия — лишь вассально-зависимое княжество.

Глубоко интересно, что у Сабанисдзе нет даже намек на Эгриси (Лазику) и его владетеля; этот факт, в свете некоторых сообщений других грузинских источников, наводит на мысль, что к данному времени императорское правительство успело ликвидировать местные органы управления и последние остатки автономии Лазики, что и облегчило ее захват (или мирное присоединение, с санкции императора) абхазским владетелям.

Свидетельство Сабанисдзе тем более ценно, что оно хорошо датировано: пребывание Нерсе и его дружины в Абхазии относится к первой половине 782 года, а написано само сочинение в конце тех же восьмидесятых годов. Достоинно внимания также, что в сложной, синхронистической датировке, которую Сабанисдзе дает для времени мученической кончины (686 год) главного персонажа своего сочинения — Або Тбилисского — на первом месте указано „царствование, в великом

¹ Названное издание, стр. 28 и 35. Требуется особого обсуждения предложенное Пеетерсом и принятое проф. Кекелидзе отождествление Напсайской гавани с Никопсией, там же, 28. Попытка локализации названных пунктов дана нами в другом месте.

² Цит. сочин., 152. Успенский указывает, что в царствование Льва IV Хазара упоминаются следующие темы: Анатолика, Армениак, Опсикий, Фракисийская и Вукелларий. Ср. Гельцер, цит. соч., стр. 64, прим. 1.

³ Гельцер, там же. — Тема Армениак упоминается в первый раз у Феофана под 659 годом. В. Г. Васильевский, Труды, II. 401.

граде Константинополе, над христианами Константина Леоновича¹. Тут Ирина не упомянута даже намеком—в этом безусловно дано отражение „восточных“ взглядов на отношения внутри императорского дома; в этом же мы видим свидетельство и тому, что к концу восьмидесятих годов положение в Абхазии было то же, что и в их начале.

Таким образом, рассмотрение показания хорошо информированного современника должно было нас убедить, что провозглашение Леоном „царем абхазов“ не могло произойти ранее девяностых годов VIII в.

Помощь, оказанная хазарским хаканом Абхазскому князю против империи и ее мотивы, как они объяснены нами выше, находят дополнительное освещение и подтверждение в сведениях, сообщаемых в „Житии Иоанна Готского“². Из этого любопытного памятника мы узнаем, что в конце VIII века хазары проявили активность, направленную против традиционной византийско-хазарской дружбы, не только в Абхазии, но и на остальном Кавказском побережье Черного моря, а также в Крыму. По сообщению „Жития“, на Крымском полуострове тоже имела место, в VIII в., борьба различных общественных интересов, отличавшаяся и в форму борьбы вокруг вопроса о почитании икон. Предшественник Иоанна по епископской кафедре был, оказывается, иконокластом, а сам Иоанн—иконодулом и представителем явных или тайных почитателей икон. По этой причине, Иоанн получил рукоположение в епископы Готии в Картлии, которая, повидимому, тоже придерживалась старых обрядов. Однако, активно себя проявляет Иоанн лишь после того, когда уже не стало императоров Константина и Льва и „после воцарения Ирины и ее сына“, как выражается „Житие“ (указ. изд., 397). Это выражение памятника очень характерно: в определении царствования выдвижение на первый план Ирины и упоминание вовсе имени ее сына явно показывает тенденцию памятника. Активность Иоанна вначале проявилась, повидимому, лишь в церковно-организационной и догматической сфере—в частности, в участии на Никейском соборе. Уже после этого, т. е. после 787 г., Иоанн вступает и в местную политическую борьбу.

Дело в том, что много раньше до того хазары успели утвердиться на обоих берегах Боспорского пролива: на рубеже VII--VIII вв. хазары владели всем Таманским полуостровом с его главным городом Фанагорией, и землями в Крыму, в непосредственном соседстве с Готией, которая тогда считалась независимой. Соседний же Готии вольный греческий город Херсонес, пользовавшийся обычно автономией под протекторатом византийского императора, тоже проявлял тяготение к ха-

¹ აბოლ წამება, კეკელიძის გამოცემა, 68.

² В. Г. Васильевский, Житие Иоанна Готского, „Труды“, т. II, 351—427.

зарам. „Все... показывает, что хазары могли бы окончательно завладеть Херсоном, если бы к тому настойчиво стремились. Но, повидимому, хакан предпочитал всяким такого рода приобретениям дружественные отношения к империи, с которой он имел одного и того же главного врага — в лице халифа мусульманского“ (там же, 390). К концу VIII в. хазары успели завладеть уже Готией; по сообщению „Жития“, хакан послал своих вооруженных людей и занял готскую крепость Дорос. Когда это случилось, об этом памятник прямо не говорит, но рассказывается об этих событиях после сообщения о соборе в Никее в 787 г. Мы поэтому думаем, что активность хазар в Крыму имела место тоже в девяностых годах VIII в.

Иоанн затеял борьбу с хазарами, но был предан своей собственной паствой — доказательство существования таких групп населения в Крыму, которые были проникнуты настроениями, совершенно противоположными настроению Иоанна, явного агента правительства Ирины.

Наконец, укажем, что в начале IX в. традиционная дружба между хазарами и империей опять была восстановлена. В 833 г., по просьбе хазарского хакана, император Феодил построил для них на Дону важную крепость Саркел. С согласия хазар, бывшая автономия Херсона была теперь ограничена в пользу империи¹.

Все рассмотренные нами материалы убеждают нас в том, что провозглашение Абхазии независимым царством произошло в девяностых годах VIII в., и, может быть, после 797 г., в единовластие Ирины (797—802).

¹ Гельпер, Цит. соч., 72; его же, Очерки культурной истории Византии, в той же серии, вып. II, стр. 51—53.

ტექნ. რედაქტორი შ. ქუშბურაძე

წარმოებ. ვალდემ. 1940 წ. 17.1; ხელმოწ. დასაბ. უკ. ფ. 1940 12.XII; ანაწყ. ზ. 7 × 11; ქაღ. ზ. 70 × 105; ბეჭდ. ფ. რ. 10; საავტ. ფ. რაოდ. 17; შეკ. (ვაკ.) № 54; ტირ. (ტირ.) 1000; VЭ 4749. სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილ. სტ. ა. წერეთლის ქ. 7. ტიპ. Груз. ფილ. ან СССР, უ. ა. Церетели 7

Н.ф. 37/3

1772

ფასი 8 მდბ.
ЦЕНА 8 РУБ.

ИЗДАТЕЛЬСТВО ГРУЗИНСКОГО ФИЛИАЛА АКАДЕМИИ НАУК СССР
Тбилиси, ул. Махарадзе 1.